

1 S I P I S I N E P R O D A N Í

PRAVĚK A STAROVĚK

**PRO
GYMNÁZIA
A STŘEDNÍ
ŠKOLY**

DĚJEPIS

PRO GYMNÁZIA A STŘEDNÍ ŠKOLY

1

PRAVĚK A STAROVĚK

Miroslav Popelka

Veronika Válková

Autor koncepce řady dějepisných učebnic

Petr Čornej

Zpracovali: PhDr. Miroslav Popelka, CSc., PhDr. Veronika Válková

Lektorovali: prof. PhDr. Miroslav Buchvaldek, DrSc., doc. PhDr. Václav Marek, CSc., Mgr. Vratislav Hanzlík

Schválilo MŠMT ČR č. j. 13 831/2001-22 dne 6. 4. 2001 k zařazení do seznamu učebnic pro gymnázia jako součást ucelené řady učebnic pro vyučovací předmět dějepis s dobou platnosti 6. let.

Tato učebnice je zpracována podle platných učebních osnov pro čtyřletá gymnázia a plně vyhovuje Katalogu požadavků ke společné části státní maturitní zkoušky z dějepisů.

Učebnice je součástí ucelené řady učebnic dějepisů pro čtyřletá gymnázia a další střední školy. Autorem koncepce učebnic a koordinátorem autorského kolektivu je prof. PhDr. Petr Čornej, CSc. Celou řadu tvoří:

Dějepis pro gymnázia a střední školy 1

– **PRAVĚK A STAROVĚK** (M. Popelka, V. Válková)

Dějepis pro gymnázia a střední školy 2

– **STŘEDOVĚK A RANÝ NOVOVĚK** (P. Čornej, I. Čornejová, F. Parkan)

Dějepis pro gymnázia a střední školy 3

– **NOVOVĚK** (M. Hlavačka)

Dějepis pro gymnázia a střední školy 4

– **NEJNOVĚJŠÍ DĚJINY** (J. a J. Kuklíkovi)

© Miroslav Popelka, Veronika Válková, 2001, 2004

© SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2001, 2004

Kartografické mapy © Josef Spurný, 2001, 2004

ISBN 80-7235-145-1

OBSAH

Slovo úvodem	7
Poznámka pro uživatele učebnice	8

PRAVĚK

1. Co je pravěk a archeologie	9
Archeologické prameny a metody	9
Co je archeologický výzkum?	11
Spolupráce archeologie s dalšími vědními obory	11
Datování v archeologii	12
Z dějin archeologie	12
2. Vznik a vývoj člověka	13
První lidé	14
3. Starší a střední doba kamenná (paleolit a mezolit)	15
Nejstarší paleolit	15
Starý paleolit	15
Střední paleolit	15
Mladý paleolit	16
Počátky umění v mladém paleolitu	16
Mezolit – střední doba kamenná	17
4. Mladší doba kamenná (neolit)	18
Počátky zemědělství	18
Další novinky mladší doby kamenné	19
Neolitická kolonizace	20
České země v mladší době kamenné	20
5. Pozdní doba kamenná (eneolit)	22
Oradlo a vůz	23
Metalurgie mědi	23
Počátky hornictví	23
Megality	24
Sídliště na jezerech	25
Společnost v eneolitu	25
Osídlení českých zemí	26
6. Doba bronzová	27
Starší doba bronzová – únětická kultura	27
Střední doba bronzová	28
Mladší doba bronzová	29
Utváření pravěkých národů	30
7. Doba železná	30
Starší doba železná – období halštatské	31
Mladší doba železná – období laténské	32

8. Doba římská	35
Germánská sídliště	35
Zemědělství a řemeslo	35
Pohřební ritus, náboženství a písmo	36
9. Stěhování národů	37

STAROVĚK

Úvod	39
Typy starověkých států	40

I. STAROVĚKÝ PŘEDNÍ VÝCHOD

1. Mezopotámie	41
Sumer	41
Akkad	42
Asýrie	42
Babylonie	44
Kultura v Mezopotámii	46
2. Další důležité státní útvary na Předním východě	49
Palestina	49

II. EGYPT

1. Dějiny	52
Společnost	52
Archaické období	52
Stará říše	53
Střední říše	54
Nová říše	54
Pozdní Egypt	56
2. Kultura v Egyptě	57
Náboženství	57
Umění a vzdělanost	58

III. STAROVĚKÉ ŘECKO

1. Počátky řeckých dějin	63
Minojská Kréta	63
Mykénské období	64
Temné (homérské) období	68
2. Archaické období	69
Polis	69
Velká řecká kolonizace	70

Raná řecká tyranida	71
Sparta	71
Athény	73
3. Klasické období	75
Řecko-perské války	75
Peloponéska válka	78
Thébská hegemonie	79
Krise polis	80
4. Makedonská nadvláda a vznik helénistických států	80
Filippos a ovládnutí Řecka	80
Alexandr a vznik jeho impéria	81
Vznik helénistických říší	82
5. Kultura starověkého Řecka	83
Náboženství	83
Jazyk a literatura	84
Věda	86
Architektura a výtvarné umění	87

IV. STAROVĚKÝ ŘÍM

1. Etruskové a počátky Říma	92
Záhady kolem Etrusků	92
Vzestup a pád Etrurie	93
Vznik Říma	94
Etruští králové	95
2. Římská republika do ovládnutí Itálie	96
Boje plebejů za emancipaci	96
Politické zřízení Říma	97
Ovládnutí Itálie	97
3. Římská republika do ovládnutí Středomoří	99
Kartágo	99
Punské války	99
Ovládnutí Makedonie a Řecka	101
4. Krize římské republiky	102
Důsledky rozmachu římského impéria	102
Bratři Gracchové	103
Optimáti a populáři	103
Válka se spojenci	103
Sullova diktatura	104
První triumvirát	105

Občanská válka	106
Caesarova samovláda	107
Druhý triumvirát	107
5. Římské impérium za principátu	109
Augustus	109
Julsko-claudijská dynastie	110
Flaviovci	111
Adoptivní císaři	112
Severovci	113
Krise impéria	114
6. Počátky křesťanství	115
Ježíšovo působení	115
Šíření křesťanské víry	116
Pronásledování křesťanů	117
Nový zákon	117
7. Řím za dominátu a zánik impéria	117
Diocletianus	117
Constantinus	118
Počátek stěhování národů a rozdělení římské říše	119
Zánik západořímské říše	119
8. Kultura starověkého Říma	121
Náboženství	121
Jazyk a literatura	121
Věda	123
Architektura a výtvarné umění	123

V. INDIE

Harapská kultura	127
Védské období	128
Historické období	130
Kultura a vzdělanost	132

VI. ČÍNA

První státní útvary v Číně	134
Filozofické směry ve staré Číně	134
Říše Čchin a říše Chan	135
Kultura, společnost a vzdělanost	137
Kdo byl kdo (rejstřík osob)	140

SLOVO ÚVODEM

Sepsání ucelené řady dějepisných učebnic pro gymnázia a další střední školy nepatří právě k snadným úkolům. Autoři se nejen musí řídit platnými osnovami, znát učební plán a orientovat se v mezipředmětových souvislostech, ale také by měli být nespornými odborníky, obdařenými navíc schopností zřetelné a čtivé formulace, oslovující učitele i jejich studenty. Skloubit všechny tyto požadavky ve čtyřech knihách, z nichž každou napsal jiný tým, se zdá téměř nemožné. Každý historik, který se na projektu podílel, se totiž vyznačuje nejen osobitým způsobem vyjadřování, ale také neskrývá vlastní názor na uspořádání a výklad dějepisné látky. Východiskem pro naši práci musela být tudíž zřetelná představa, jak má série učebnic vyhlížet a jakým způsobem bude s uživateli komunikovat.

Celý autorský kolektiv, tvořený vysokoškolskými a středoškolskými učiteli, se již na počátku práce shodl, že chce předložit veřejnosti moderní učebnice, které by odrážely nejnovější výsledky vědeckého bádání a zároveň se soustřeďovaly zejména na civilizační a kulturní vývoj lidstva od pravěku až na práh naší současnosti. Takto široce vymezené téma není ovšem možné pojmut v úplnosti, nýbrž výhradně s programovým zaměřením na klíčové dějinné jevy, vykládané v širších souvislostech. Na ně také klade naše řada důraz. Jsme totiž přesvědčeni, že smysl dějepisného vyučování spočívá především ve vytváření kulturního rozhledu a zázemí studentů, nikoli v biflování tisíců dat. Na druhé straně není možné faktografickou složku opomíjet a minimalizovat, jak to občas požadují novináři i nezavěšená veřejnost, neboť bez zvládnutí nezbytné faktografie nelze minulost poznat ani o ní kriticky uvažovat.

Nutná výběrovost a snaha nepřehustit text nadbytečnými údaji se zákonitě promítly do celkového pojetí a rozvržení látky. První díl podává v základních obrysech vývoj lidstva v pravěku, jeho těžiště však spočívá ve výkladu o starověkých civilizacích, zvláště v oblasti Předního východu a posléze v antickém Řecku a římské říši. Kapitoly o starověkém Dálném východu zde chápeme jako doplňující a rozšiřující učivo. Druhý svazek pokrývá téměř třináct století trvající období od zániku západořímské říše roku 476 po počátek průmy-

slové éry v polovině 18. věku. Pozornost autorů se tu koncentrovala na evropskou historii, přičemž značný prostor je věnován českým dějinám, zasazeným především do středoevropského, ale také celoevropského rámce. Převážná část výkladu se zabývá sociální, náboženskou, kulturní a hospodářskou problematikou. Záběr na mimoevropský prostor se rozšiřuje na přelomu 15. – 16. století, kdy objevné plavby zahájily proces pozvolného propojování světa, ústící posléze v globalizační tendence 20. – 21. století. Tuto širokou optiku neopouští ani třetí díl učebnice, věnovaný době průmyslových revolucí, vzniku a osudům moderních národních států i formování demokratické společnosti. První světová válka tvoří zásadní mezník, od něhož se odvíjejí nejnovější dějiny, sledované všestranně a důkladně ve čtvrtém, závěrečném svazku řady. Také obě tyto knihy začleňují českou historii do obecnějších, plasticky zachycených evropských i světových trendů. Rozvržení dějepisného učiva do čtyř knih, z nichž dvě pokrývají problematiku 19. a 20. století, předjímá už nově navrhovanou koncepci maturit, v jejíž společné (tj. státem určené) složce se zdůrazňuje znalost nových a nejnovějších dějin.

Autoři všech čtyř svazků se v podstatě přidrželi předem zvolené koncepce, která (kromě chronologického a geopolitického dělení) prezentuje látku ve třech vrstvách, patrných na první pohled podle grafického rozlišení. Hlavní text obsahuje základní učivo, které by měl zvládnout každý gymnazista. K němu se druží přitažlivě psané rozšiřující pasáže a medailonky, věnované významným historickým osobnostem a problémům, jež zdánlivě vyhlízejí jako dílčí zajímavosti, ve skutečnosti však na jednotlivých příkladech konkretizují platnost hlavní výkladové linie. Podobnou úlohu plní též rozšířené popisky k jednotlivým obrázkům. Bohatý (převážně barevný) obrazový doprovod tvoří organickou součást učiva, k jehož textové části se v mnoha případech bezprostředně vztahuje (zvláště v pasážích o dějinách umění a životním stylu), ale kterou také prohlubuje a rozvíjí. Totéž se týká map a plánů, suplujících alespoň v skromné míře funkci historického atlasu. Nikdy nesmíme zapomínat, že dějiny se odehrávaly nejen v čase, ale také v prostoru, v němž je třeba se umět orientovat.

Součástí ucelených výkladových bloků jsou též kratší i rozměrnější ukázky z autentických pramenů, jejichž rozbor má vést studenty k důležitějšímu pochopení příslušné doby, jejího způsobu uvažování i vnímání světa. Zároveň je tak možné postihnout rozdíly mezi aktuální současností a bližší či vzdálenější minulostí. K jednotlivým kapitolám se pojí vysvětlení standardních pojmů a termínů, užívaných v každé historicky zaměřené práci. K ověření probraného učiva jsou na konci každé dílčí kapitoly zařazeny tradiční Otázky a úkoly, vybízející studenta k samostatné práci a někdy též k pečlivějšímu historickému poznání regionu, v němž žije. Každý svazek obsahuje seznam populárně-naučné literatury, která se k jednotlivým dějinným obdobím vztahuje. Její četba umožní nejen důkladněji poznat určité historické problémy, ale nepochybně přispěje také k rozšíření znalostí pro případnou maturitu z dějepisu či pro přijímací zkoušky na vysoké školy humanitního směru.

V učených didaktických pojednáních existuje výměr ideální učebnice dějepisu. Ta by měla nejen v úplnosti obsáhnout učivo stanovené osnovami, nýbrž i rozčlenit je tak, aby každá kapitola odpovídala jedné vyučovací hodině. Touto cestou jsme zcela programově kráčet nechtěli. Z vlastní zkušenosti víme, že se výuka předmětu na celý rok přesně naplánovat nedá, poněvadž ji ovlivňuje řada nepředvídatelných skutečností. Navíc se domníváme, že si vzdělání a schopní středoškolští učitelé

dějepisu učivo rozvrhnou podle svých potřeb. Učebnice jim nehodlá předepisovat závazný přístup k látce ani nucovat jedině správné pojetí. Jsme hluboce přesvědčeni, že se většina pedagogů cítí lépe, má-li dostatek prostoru k uplatnění svých zkušeností i představ a může-li postupovat podle svého nejlepšího svědomí.

To byl také jeden z důvodů, proč jsme celou sérii koncipovali nikoli jako učebnice, které se snaží o maximální úplnost, nýbrž spíše jako texty ukazující, co z hlediska nynějšího stavu historického poznání i současných společenských nároků pokládáme za důležité. Vycházejíce z vědomí, že látku nelze neúměrně rozšiřovat, už předem odmítáme případné výtky jednotlivých zájmových skupin, požadujících patřičné zviditelnění na stránkách učebnic. Dějepis má svá specifika a je nerozumné zaměřovat jej s občanskou výchovou. Středoškolským učitelům zároveň nijak nebráníme v úpravě našich výkladů, ať už směřem k jejich prohloubení nebo zeskučnění. Určující zde musí být potřeby školy, a dokonce i konkrétní třídy. Učebnice je ovšem adresována též – ba především – studentům. Byli bychom proto rádi, kdyby právě oni nevnímali novou dějepisnou řadu jako další soubor nudných poznatků, které se musí naučit, ale jako dílo, k němuž se mohou s užítkem vracet i po skončení studia a jež přispělo k jejich zrání v samostatně a kriticky myslící jedince.

V Praze 11. 3. 2001 Prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

POZNÁMKA PRO UŽIVATELE UČEBNICE

Hlavní výkladový text učebnice, který sleduje **parallelně dějiny obecné a národní**, doprovázejí graficky odlišené pasáže, které jej rozšiřují a doplňují. Ponecháváme na rozhodnutí učitele, zda jednotlivé **rozšiřující texty** zahrne do výkladu, využije je pro domácí práci studentů či zcela pomine.

Takto tištěné a označené texty jsou věnovány některým zajímavým historickým událostem nebo významným osobnostem; svým podrobnějším pohledem na dílčí otázky hlavní text konkretizují a rozvíjejí.

Kurzívou jsou vtištěny výňatky ze soudobých písemných pramenů, do učebnice zařazené ze dvou důvodů. Studenti jejich prostřednictvím lépe pochopí dobu, o které se učí, a kromě toho je mohou vyučující využít k provádění rozboru, výkladu a podobně, čímž se cvičí důležité dovednosti studentů (například funkční gramotnost).

Otázky a úkoly na konci každé dílčí kapitoly umožňují

zopakovat si hlavní body probraného tématu, ale některé z nich poslouží i jako náměty k samostatné práci studentů (referát, seminární či ročníková práce). Záleží opět na úvaze vyučujícího, které doporučí. Otázky i úkoly jsou různé náročné, neboť i schopnosti středoškolských studentů se od sebe liší. Pro studenty s větším zájmem o předmět jsou vhodné takové úkoly, pro jejichž zvládnutí se předpokládá například použití některé z publikací uvedených v seznamu doporučené literatury, zatímco pro studenty orientované jinak je vhodnější volit otázky a úkoly jednodušší.

Doporučená literatura je vybrána tak, aby byla pro studenty zajímavá a dobře se četla. Většinou jde o populárně-vědecké publikace. Kromě prací současných autorů jsou uváděny i české překlady literárních děl starověkých autorů, jejichž četba je zároveň studiem pramenného materiálu. Výčet takové literatury také odpoví studentům na otázku, kde současní historikové poznatky o tehdejších událostech získali.

PRAVĚK

1. CO JE PRAVĚK A ARCHEOLOGIE

Nejstarší příslušníci rodu Homo (člověk) se na naší Zemi objevili před více než třemi miliony let. Je to pro nás těžko představitelný časový rozměr. Tehdy započal

▲ **Obr. 1** V pravěku došlo nejen ke vzniku člověka, ale je zde třeba hledat i počátky všech našich dovedností a znalostí. Od začátku bylo základní potřebou získání potravy. Kresbná rekonstrukce představuje tlupu lidí druhu *Homo erectus* na lovu

dlouhý vývoj lidské společnosti, jehož nejstarší část se označuje jako **pravěk**. Je to období od starší doby kamenné, kdy Zemi osídlili první lidé, až do konce starší části doby železné. V naší učebnici je věnována pozornost ještě vývoji v mladší době železné (rozvoj Keltů) a také v době římské a době stěhování národů. Uvedené epochy jsou však již v Evropě obvykle řazeny do **rané doby dějinné**, do doby vzniku prvních států.

Studium pravěku je předmětem historického oboru **prehistorie**, zabývajícího se rekonstrukcí života dávno zaniklých společností se všemi důležitými souvislostmi. Můžeme si představit, že prehistorie vytváří mozaiku pravěkého vývoje a skládá ji s pomocí nej-různějších, hlavně **archeologických pramenů**. Arche-

ologie, která tyto prameny vyhledává a zkoumá, je nejbližší spolupracovnicí prehistorie.

Archeologické prameny jsou zvláštní tím, že jde o **prameny hmotné**. Jsou to veškeré pozůstatky po činnosti pravěkých lidí – **sídliště, pohřebiště, místa, kde se soustřeďovala výroba nějakých předmětů, pravěké těžební okrsky, pole, poklady, ojedinělé nálezy a všechny ostatní předměty**, které v každodenním životě sloužily svým tvůrcům a které souhrnně označujeme jako **artefakty**. Pro období pravěku nemáme k dispozici soudobé písemné prameny. Aby naše představa byla přesnější (nebo spíše aby byla vůbec nějaká), podíváme se na některé druhy pramenů trochu podrobněji.

Archeologické prameny a metody

Začneme **pravěkým sídlištěm**. Je to soubor pozůstatků zaniklých příbytků a dalších objektů, které k nim bezprostředně náležely. Byly to například jámy, z nichž obyvatelé osady těžili materiál na stavbu domu a které jim později výborně posloužily jako místo, kam shromažďovali všechny nepotřebné odpadky nebo rozbité nádoby a nástroje. Po zániku sídliště se tyto jámy zaplňovaly hlínou a překryty dalšími nánosy uchovaly v sobě zmíněné předměty, po kterých dnes archeologové pátrají.

Pohřebiště nebo i **samostatné hroby** jsou svědectvím o tom, jak pravěké společnosti zacházely se svými zemřelými příslušníky. Tyto zvyklosti nazýváme **pohřební ritu**s. Jestliže bylo pohřbeno nespálené tělo nebožtíka, mluvíme o ritu **kostrovém**. Když bylo tělo zemřelého před uložením do hrobu spáleno, jde o ritu **žárový**. Některé hroby zůstaly pouze zasypány bez výraznějšího odlišení od okolního terénu a říká se jim **hroby ploché**, nad jinými byly navršeny hliněné násypy – **mohyly**.

Nacházíme také místa, kde byly v pravěku těženy například kamenné suroviny na výrobu nástrojů. V některých případech jde o pozůstatky skutečných **pravěkých dolů** s hlubokými šachtami i spletí podzemních chodeb – štol. Podobnými výrobními okrsky jsou i **místa těžby** různých rud a také **pozůstatky hromad-**

né výroby keramiky nebo tavby železa. Patří sem i do-
klady obdělávání polí v podobě **brázd po orbě**, které
se výjimečně dochovaly, například pokryty mohylový-
mi násypy.

▲ **Obr. 2** Nález hrobu vyvolává vždy velmi zvláštní pocit. Před archeologem leží pozůstatky člověka pohřbeného před mnoha tisíci lety. Na fotografii vidíme, že v tomto hrobě byli pohřbeni dokonce dva lidé současně. Všimneme si také milodaru – hliněné nádoby ležící ve středu hrobové jámy

Zřídka se dochovaly **pozůstatky mostů a komuni-
kací** mimo sídliště a také **kultovní místa**, na kterých
se odehrávaly obřady související s různými předsta-
vami pravěkých lidí a s jejich chápáním světa. Jenže ar-
cheologické prameny nám umožňují spíše odpovědět
na otázky, jaké činnosti lidé vykonávali, než odhalit, co
si mysleli a jaké představy vlastně měli. Proto víme

o pravěkém náboženství a mytologii velmi málo. Ně-
které stavby nebo předměty jsou takového charakteru,
že se archeologové jen těžko domýšlejí, jak a k čemu
mohly sloužit. Pak se často domnívají, že sloužily ke
kultovním účelům.

Zvláštní kategorií archeologických pramenů tvoří
hromadné nálezy různých artefaktů nebo jejich polo-
tovarů. Nalezené soubory předmětů, které měly v ob-
dobí pravěku výraznější hodnotu, jsou označovány
jako **poklady**. Nálezy, které se objeví spíše náhodou
při orbě, stavební činnosti nebo při terénních úpravách,
jsou řazeny do kategorie **ojedinělých** nebo **náhodných**
pramenů.

Dříve než všechny tyto prameny „nabídnou“ svoje
informační služby vědě, musí je archeologové nejprve
vyhledat na polích, v lesích, snaží se je zachytit sním-
kováním krajiny z nízko letícího letadla nebo se za
nimi potápějí do říčních, jezerních i mořských vod.
Zvláště v posledních letech se rozvíjela **letecká ar-
cheologie** jako jedna z moderních metod vyhledávání ar-
cheologických objektů bez citelnějšího zásahu do teré-
nu. Na fotografiích pořízených za letu se vyhodnocují
soustavy tmavých skvrn (případných archeologických
objektů) a linií dnes již zaniklých opevňovacích zaří-
zení. Jedním z ukazatelů je například vyšší vzrůst obil-
lí na plochách, které byly v minulosti již překopány
a postupně zaplněny humóznější půdou podporující
růst plodin.

Velké množství archeologických památek bývá obje-
veno při stavební činnosti nebo při rozsáhlých skrýv-
kách nadložních vrstev například v oblastech povrchové
těžby uhlí. Tam dochází k narušení pravěkých objektů
poměrně často, proto tato území představují pro archeo-
logy opravdový ráj. K objevu pravěkých památek do-
chází také při obzvláště hluboké orbě, při těžbě písku
nebo cihlářské hlíny. Tehdy zpravidla nastává chvíle pro
zahájení **archeologického terénního výzkumu**.

▲ **Obr. 3** Archeologický terénní výzkum umožňuje poznání života našich dávných předků. Na tomto snímku je v podloží pod skrytou vrstvou ornice zřetelný půdorys pravěkého objektu. V jeho výplni pak lze očekávat archeologické nálezy – pozůstatky po činnosti lidí

Co je archeologický výzkum?

Některé výzkumy řeší rozsáhlejší problémy, hledají odpovědi na předem položené otázky. Takové výzkumy se nazývají **systematické** a trvají třeba několik výzkumných sezon. Jiné se soustřeďují pouze na zjištění, zda nějaká současná činnost (například budování základů nové stavby nebo příprava pro stavbu silnice či dálnice) neohrozí dosud skryté objekty, svědčící o přítomnosti člověka před stovkami a tisíci let. Tyto výzkumy se jmenují **předstihové** nebo **zjišťovací**. Jindy se pravěké nálezy v nejrůznější podobě objeví zcela neočekávaně, nejčastěji opět v průběhu nějakého zásahu do terénu. Jakmile nastane taková situace, **je nutné podle zákona o státní památkové péči** (č. 20/1987 Sb., který platí od 1. ledna roku 1988) **nahlásit nález příslušnému archeologickému pracovišti a umožnit záchranu narušených archeologických objektů či předmětů**. Taková akce se nazývá **záchranný výzkum**. Všechny výzkumy mohou provádět pouze školení archeologové s potřebným oprávněním a žádná soukromá osoba nesmí na archeologických nalezištích podnikat „vlastní vykopávky“. Musíme si uvědomit, že **archeologické památky jsou společným dědictvím po našich dávných předcích** a jejich poškození nebo dokonce zničení je trestné.

Techniky archeologického výzkumu mají dnes za sebou dlouhou cestu výrazného rozvoje. Současná výkopová technika a výzkumné metody již dávno neodpovídají představám o archeologii s rýčem a lopatou. Všechny nálezy jsou po výzkumu zpracovány a hlavně ošetřeny nejrůznějšími konzervačními způsoby v laboratořích archeologických institucí. Velmi důležitá je také jejich **dokumentace**, jako například popis, kresba

▲ **Obr. 4** Návštěva muzea nemusí být pouze nudnou povinností, pokud je expozice doplněna o některé atraktivnější exponáty, které přibližují například vzhled, oděv a činnosti pravěkých lidí. Snímek zachycuje část expozice muzea v Nussdorfu (Rakousko)

a fotografie. Teprve pak jsou k dispozici všem badatelům, kteří je studují a skládají podle nich obraz pravěkých dějin. Vybrané nálezy jsou pak vystaveny v muzeích jako zdroj poučení pro ostatní veřejnost. Archeologické sbírky v muzeích nepatří k atraktivním a hojně navštěvovaným místům, ale když si uvědomíme, že návštěvníkům zprostředkují styk s dávno zaniklými společnostmi, jejich dovednostmi a každodenním životem, musíme uznat, že je to velká škoda. Vždyť my sami denně využíváme mnohé běžné věci, aniž by nás napadla souvislost mezi nimi a časy dávno minulými.

Spolupráce archeologie s dalšími vědními obory

Archeologové spolupracují i s vědci z jiných oborů, vedení snahou sestavit co možná nejuplněnější obraz lidských dějin. Tak **dějepis** zkoumáním starověkých státních útvarů může poskytnout srovnání se soudobým evropským pravěkým vývojem například v národnostních, ekonomických i společenských poměrech. **Etnologie** (národopis), zabývající se i studiem kmenů a národností na nižším stupni vývoje, může často pomoci nejen při úvahách o sociální organizaci pravěkých společností, ale také při rekonstrukci výroby nebo způsobu použití předmětů, které archeologie nedokáže zařadit. Někdy je možné využít také přímé studium některých národů, neboť dodnes na světě přežívají skupiny se způsobem života odpovídajícím době kamenné (například afričtí Křováci či australští domorodci). Vždy je ale třeba brát v úvahu, že nabízející se řešení je pouze pravděpodobné a že skutečnost v pravěku mohla vypadat úplně jinak; například některé předměty, dnešním zdánlivě velmi podobné, mohly mít v pravěku zcela odlišné použití.

Numizmatika, zabývající se také nejstaršími platidly, řeší řadu otázek spojených s ekonomikou zaniklých společností. **Srovnávací jazykověda** studuje vývoj jazyků na celém světě a zkoumá jejich pravěké počátky. **Dějiny umění** pomáhají vysvětlit a použít nejstarší doklady pravěkého výtvarného projevu. Na poznání procesu vzniku a vývoje člověka má zásadní podíl **paleoantropologie**, která se zabývá rovněž vzezřením pravěkých lidí. Pomáhá také určovat věk a pohlaví zemřelých, odhalit příčiny úmrtí a popsat nemoci prodělané za jejich života. V některých případech je schopná postihnout i způsoby léčení těchto nemocí. Studiu pravěké zvěřiny a rostlinstva se věnuje **paleontologie** a **paleobotanika**. Další obory pomáhají objasnit pravěké výrobní postupy, určovat druhy surovin použitých na výrobu nástrojů, případně způsoby jejich získávání.

V samotné archeologii se v současné době stále více prosazuje **experiment**. Jsou rekonstruovány pracovní nástroje pravěku i způsob jejich výroby a využití. Připravují se i repliky (napodobeniny) pravěkých i mladších přibytků, přičemž je velká snaha zachovat dávné stavební postupy a techniky a používat skutečně jen takové nářadí a nástroje, které odpovídají době, do níž

rekonstrukce dané stavby patří. Aby byl experiment opravdu vědecký a jeho výsledky se mohly využít při dalším bádání, je třeba dodržet řadu pravidel pro jeho provádění. Pouhé napodobování některých aktivit podle pravěkých předloh nebo výroba nástrojů, náradí, zbraní a ozdob s výraznějším zapojením fantazie je potom spíše pokusem nebo hrou než opravdovým vědeckým experimentem. I to však může přinášet určité poučení nebo vyvolat zájem o naše nejstarší dějiny.

Datování v archeologii

Velké úsilí je věnováno **určování stáří archeologických památek**, takzvané **chronologii**. Existují dva způsoby datování. První se orientuje pouze na určení poměrného stáří objektů, artefaktů nebo jejich souborů, tedy na určení toho, co je starší a co mladší. Je to **chronologie relativní** a je založena na pečlivém pozorování situace při archeologickém terénním výzkumu. Jinak je tomu v případě, kdy výsledkem určení stáří má být skutečná hodnota, skutečný letopočet. Uplatňují se zde opět některé další obory, zejména z okruhu přírodních věd. Pak jde o **chronologii absolutní**.

Důležité je v tomto ohledu **radiokarbonové datování** využívající skutečnost, že všechny rostliny na zeměkouli přijímají z ovzduší kromě obyčejného kyslíčnicku uhlíčitého také radioaktivní uhlík ^{14}C , který vzniká působením kosmického záření. Ten se potravou dostává do těla zvířat i lidí. Po zániku člověka, zvířete nebo rostliny dochází k rozpadu ^{14}C na neradioaktivní ^{12}C při poločasu rozpadu 5730 let. Z poměru obou lze usuzovat na stáří organických látek. Vzhledem ke kolísání intenzity slunečního záření v pravěku nebylo však množství radioaktivního ^{14}C konstantní, a tak výsledné hodnoty datování nebyly přesné.

Proto se při získávání absolutních dat začala uplatňovat metoda určování stáří archeologických nálezů pomocí letokruhů na zachovaných zbytcích dřev (kmenů, trámů, sloupů). Tato metoda se jmenuje **dendrochronologie**. Její princip spočívá v tom, že v jedné geografické oblasti mají stromy charakteristické ukládání letokruhů, závislé na místním klimatu. Jestliže se období růstu dvou stromů alespoň částečně překrývá, je možné sled jejich letokruhů na sebe navázat. Měření vzdáleností mezi letokruhy se přeneso do počítače, který z měřeného impulsu připraví grafickou křivku. A jestliže se překrývalo období růstu, překrývají se i vzniklé grafy a lze na nich zachytit ohraničenou souběžnost. Navazováním souběžností grafů ze současných velmi starých stromů s grafy vzniklými ze vzorků dřev stářími zasahujícími do stále vzdálenější minulosti lze vytvořit srovnávací chronologickou křivku, která pomůže k časovému zařazení částí křivek získaných ze vzorků dobře zachovaných dřev z archeologických nálezů. Takto byl například ve Švýcarsku vytvořen graf letokruhů až k roku 4300 př. n. l. Nyní pokračují i v dalších oblastech snahy o sestrojení těchto grafů, které by umožnily datování nálezů v daném prostředí s neuvěřitelnou přesností jednoho roku.

Kromě určení **časové souvislosti** je důležitá i **souvislost prostorová**. Nálezy a objekty vzájemně si příbuzné, trvající v určité době a na určitém území jsou shrnuty pod pojem **archeologická kultura**. Názvy jednotlivých kultur jsou odvozeny od charakteristického

tvaru vyráběných nádob, výzdoby na nádobách, někdy i od významné lokality. Prehistorie si všímá, jak se ta či ona archeologická kultura rozvíjela, jakou měla strukturu a charakter, jak ovlivnila či neovlivnila další vývoj, případně zda vůbec zanikla.

Z dějin archeologie

Jako ostatní vědní obory prošla i pravěká archeologie výjovými etapami. Podle přístupu badatelů k hodnocení archeologických pramenů lze vývoj rozdělit do tří základních fází.

První bylo **období starožitnické**, které trvalo od počátků zájmu člověka o nálezy z dávných dob zhruba do poloviny 19. století. Hmotné prameny byly chápány spíše jen jako pouhé kuriozity a největšímu zájmu se těšily památky antické, které však v územích na sever od Alp byly jen výjimečné. Zde budily pozornost spíše dosud viditelné mohyly a památníky z velkých kamenů (megalitické stavby). Určitý rozvoj zájmu o památky nastal v 16. století; za zmínku určitě stojí pražská sbírka pravěkých nálezů císaře Rudolfa II. Připomeňme si ještě, že mezi první autory na světě, kteří upozornili na význam archeologických pramenů pro historické poznání, patřil vynikající český vědec Josef Dobrovský. Ten se roku 1786 věnoval pohřebnímu ritu starých Slovanů. Průkopníkem české archeologie se stal v 19. století Jan Erazim Vocel, který sepsal první ucelený přehled vývoje českého pravěku (*Pravěk země české*, 1866). Vocel se stal v roce 1850 prvním profesorem archeologie na pražské univerzitě a v roce 1854 založil první český archeologický časopis *Památky archeologické a mistopisné*, který pod názvem *Památky archeologické* vychází dodnes. V období starožitnickém vzniklo v severní Evropě dělení pravěku na dobu kamennou, bronzovou a železnou. Jeho autorem byl roku 1836 dánský archeolog Christian Jürgensen Thomsen [tomsen].

Následovalo **období archeologické** (od poloviny 19. do první čtvrtiny 20. století). V něm již došlo ke změně v přístupu k archeologickým památkám, které byly podrobovány počáteční analýze. Archeologie se odpojila od vlastního dějepisu, založeného jen na písemných pramenech, a sblížila se více s vědami přírodními. Na Thomsenovo třídění pravěku navázal anglický archeolog a přírodovědec sir John Lubbock [lubok], který rozdělil dobu kamennou na starší (paleolit) a mladší (neolit). Švédský badatel Oskar Montelius se pak zasloužil o vznik typologické metody, vycházející ze studia vnitřního vývoje jednotlivých druhů nálezů. V Čechách stály proti sobě dvě různé názorové skupiny – univerzitní (Lubor Niederle, Karel Buchtela, Jaroslav Matiegka) a muzejní (Josef Ladislav Píč). Z tohoto soupeření vyšla lépe takzvaná škola univerzitní, jejíž členové publikováním práce *Rukověť české archeologie* (1910) položili základ k dalšímu bádání. Z moravských badatelů je nutné připomenout Inocence Ladislava Červinku, který roku 1902 uveřejnil přehled moravského pravěku (*Morava za pravěku*) a 1903 založil časopis *Pravěk*. Další významnou postavou je Karel Absolon, který se proslavil dlouholetými výzkumy v Dolních Věstonicích a v jeskyni Pekárně.

Konečně od první světové války probíhá **období prehistorické**, charakteristické uplatněním všestranné prehistorické analýzy. Základem bádání je rozbor všech souvislostí, včetně vztahu lidské činnosti a přírodního prostředí. Z tohoto období pochází i teorie takzvané neolitické revoluce, jejímž autorem je anglický archeolog Vere Gordon Childe [ver gódn čajld]. Použitý termín vychází z pochopení obrovské-

ho významu pěstování plodin a chovu dobytka pro další vývoj lidské společnosti. Zejména období po druhé světové válce znamená v archeologii rozvoj jak terénních výzkumných prací, tak programu historické analýzy a syntézy.

Pojmy:

Ritus je přesně stanovený způsob vykonávání určitého obřadu; pohřební ritus je způsob provedení pohřbu.

Kult obecně znamená uctívání a nemusí být spojován jen s náboženskými záležitostmi. V pravěku souvisel s nejrůznějšími představami lidí; používaly se jednak kultovní předměty (amulety, sošky apod.), jednak si lidé vytvářeli zvláštní kultovní místa, kde obřady probíhaly.

Experiment znamená pokus, v archeologii napodobování výrobních technik nebo použití konkrétních nástrojů.

Otázky, úkoly:

1. Co je archeologie? Jaká je povaha archeologických pramenů? Jmenujte některé. 2. Co je to archeologický výzkum? Viděli jste již někdy nějaký skutečný výzkum? 3. Jak se datují archeologické nálezy? 4. Vysvětlete, jak archeologie spolupracuje s ostatními vědními obory. 5. Uspořádejte (po domluvě s vaším učitelem dějepisu) setkání a besedu s archeologem.

2. VZNIK A VÝVOJ ČLOVĚKA

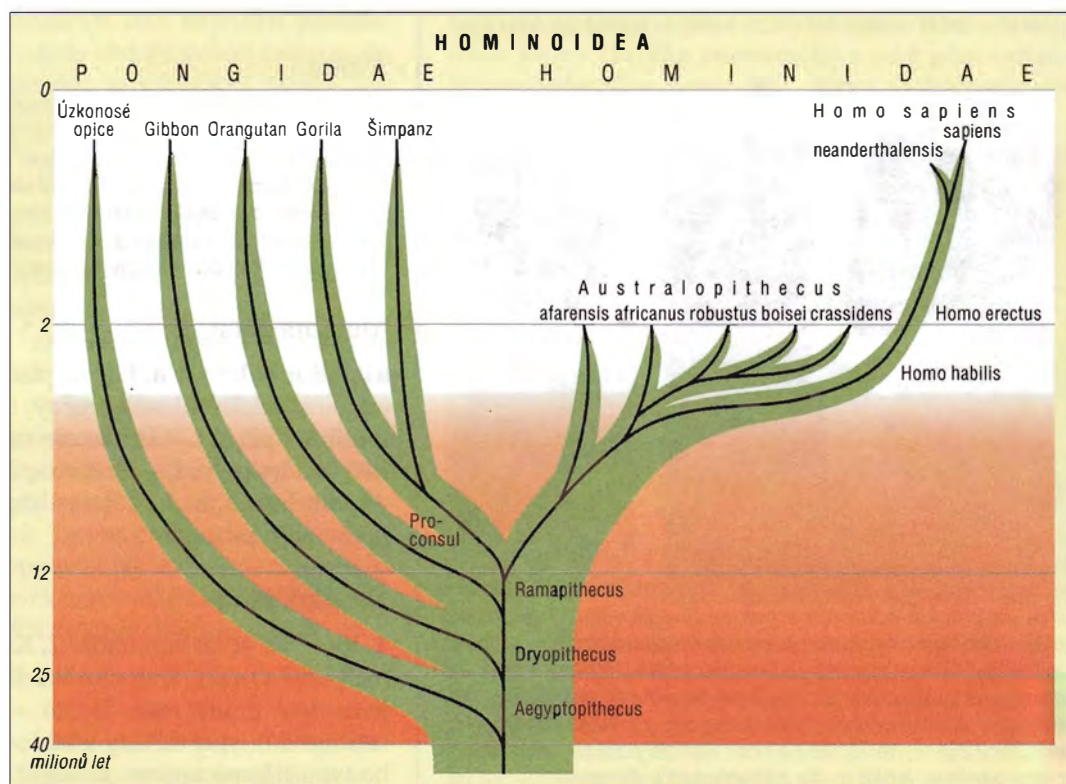
Jedna část paleoantropologie se zabývá **antropogenezí**, to znamená studiem vývojové linie směřující od živočišných předchůdců člověka k formě **Homo**. Paleoantropologie má přitom k dispozici kosterní pozůstatky pocházející z mnoha jedinců, někdy je však jedinec zastoupen pouze nálezem malé části kostry. Čas od času se objeví nový nález, který poněkud poopraví

dosavadní představy, ale základní vývojová linie je v současné době vytvořena.

Před 35 miliony let žil v Egyptě **egyptopitékus** – primát vážící pouhých 5-6 kg. Je to nejstarší spolehlivě známý společný předek člověka a antropoidních opic (takzvaných lidoopů). Tento živočich, připomínající vřeštana, se pohyboval pomocí všech čtyř končetin ve stromech bujného tropického pralesa a živil se ovocem, které tu rostlo po celý rok.

Prvním skutečným lidoopem byl **kenyapitékus**, žijící před 17-16 miliony let ve východní Africe. Objevil se u něj nový prvek – zesílená sklovina na povrchu zubů, chránící je před poškozením a prodlužující jejich trvanlivost. Když se spojila Afrika s Eurasií, první, kdo vyměnili africký kontinent za nové území, byli (asi před 11 miliony let) **dryopitéci**. Žili v tlupách patrně ještě v korunách stromů, vážili kolem 35 kg.

První hominidé – australopitékové – žili zhruba před 3-4 miliony let. Jejich jméno nevyjadřuje zemi původu, v překladu znamená „jižní opice“. Z několika rozpoznávaných druhů byl nejstarší *Australopithecus afarensis*, jehož pozůstatky byly objeveny například v Etiopii a Tanzanii. Jeho mozkovna byla dlouhá a nízká a skrývala mozek o objemu asi 380-450 cm³. Tento druh žil někde na rozhraní lesů a savany. O něco později se objevil druh *Australopithecus africanus*, který již začal opouštět lesní prostředí, pohyboval se více po dvou dolních končetinách, byl asi 1,5 m vysoký a vážil průměrně kolem 50 kg. Nejznámějším nálezem je patrně takzvané taungské dítě z naleziště Taung v jižní Africe. Nálezy dalších druhů australopitéků pocházejí z lokalit v Keni, Jihoafrické republice a Tanzanii.

► Zjednodušené schéma vývoje nadčeledi Hominoidea

První lidé

Ještě není zcela jasné, od které formy australopitéku se odštěpila lidská linie. Jisté je, že kosterní pozůstatky z oblasti keňského jezera Turkana s kapacitou mozkovny 640-800 cm³, jejichž stáří je zhruba 2,5 milionu let, patřily zástupci druhu **Homo habilis** – **člověka zručného**. Kostra pánve a dolních končetin byla již téměř shodná se současnou podobou. **Homo habilis byl prvním výrobcem v dějinách lidstva, neboť dokázal štípaním a otloukáním zhotovovat jednoduché kamenné, popřípadě kostěné nástroje.** Právě schopnost vyrábět nástroje odlišuje člověka od ostatních živočišných druhů.

Před 2 miliony let vystřídal člověka zručného **Homo erectus** – **člověk vzpřímený**. Od svých předchůdců se odlišoval větším mozkem (775-1225 cm³). Došlo u něj také ke zkrácení obličejové části a k vytvoření mohutných nadobčnicových oblouků. To patrně souviselo se zvýšeným tlakem na přední zuby potřebným při kousání, trhání a chytání potravy i jiných předmětů. V době mezi 1,5-1 milionem let se *Homo erectus* rozšířil z Afriky do Asie a později do Evropy. Známé jsou nálezy na Jávě (takzvaný *Pithecanthropus erectus*) a v Číně (*Sinanthropus pekinensis*). Přítomnost člověka vzpřímeného na našem území je doložena nástroji nalezenými v Praze-Sedlci, Přezleticích u Prahy nebo na Stránské skále u Brna.

Bezprostředními předchůdci člověka dnešního typu byly poddruhy **člověka rozumného** – **Homo sapiens**, k nimž řadíme i **neandertálce**, kteří se objevili asi před 200 tisíci lety. Neandertálci (nazvaní podle naleziště u Neanderthal v Německu) byli dříve považováni za samostatnou fázi vývoje člověka, nyní jsou uznáni za variantu současného člověka. Jejich poměrně menší postava měla velmi robustní kostru, kapacita mozkov-

ny svým obsahem (1300-1640 cm³) v průměru překračovala i kapacitu dnešního člověka. Zvětšená obličejová část měla silný chrup (dolní čelist bez bradového výstupku), který byl patrně používán i při manipulaci s předměty. Typické byly také mohutné nadobčnicové valy. Příčina zániku neandertálců není dosud zcela jasná. Mohlo jít o následek hromadné epidemie, přírodní katastrofy nebo splynutí s vývojově pokročilejšími populacemi *Homo sapiens sapiens*.

Svědectví o přítomnosti člověka v tomto období již znatelně přibývá; nejrychlejší rozvoj lidské kultury nastal kolem Středozemního moře. Tito lidé již dokázali zhotovit **dokonalejší kamenné nástroje**, vedle hrubých i jemnější (například různá škrabadla, drasadla, hroty, rydla), a jejich ostří upravovat dalším jemným odštěpováním, takzvaným **retušováním**. Nástroje sloužily k lovu, porcování masa, čištění kůží a k opracování dřeva, parohu a kosti. Přesnější určení způsobu jejich použití umožňuje metoda nazývaná trasologie.

Před 40 tisíci lety, v průběhu poslední doby ledové, došlo k dokončení tělesného vývoje člověka, který byl již **zcela podobný dnešním lidem** – **Homo sapiens sapiens**. Za místo vzniku této varianty se považuje oblast mezi střední Evropou a jihozápadní Asií. Velmi brzy se však rozšířila i do ostatních území, osídlených dříve neandertálci. Na nějaký čas došlo patrně k společnému soužití nebo i střetu obou těchto forem. Asi před 25 tisíci lety se *Homo sapiens sapiens* rozšířil do Ameriky a Austrálie. Lidé se tam dostávali přes pevninské mosty, dočasně spojující jinak oddělené kontinenty. Když pak byly po zvýšení hladiny moří tyto mosty opět zaplaveny, zůstali jejich potomci (Indiáni, austrálci) v izolaci až do objevení Evropy. Působením místních podmínek vznikaly z lidí dnešního typu jednotlivé rasy (běloši, černoši, mongoloidi apod).

Pojmy:

Homo – v zoologickém systému člověk, rod z čeledi lidí (= Homiidae). Je charakterizován zejména rozvojem mozku a ruky schopné práce. Do rodu *Homo* jsou zahrnuty všechny fosilní (vymřelé) formy člověka a všechny současné žijící populace. **Trasologie** je metoda sledování stop opotřebenosti ostří pravěkých kamenných nástrojů pod mikroskopem, umožňující přesnější určení funkce jednotlivých pracovních nástrojů.

Důležitá data:

asi 2,5 mil. let př. n. l. – nejstarší pozůstatky člověka – *Homo habilis* (člověk zručný)

2 mil. let př. n. l. – *Homo erectus* (člověk vzpřímený)

200 000 let př. n. l. – *Homo sapiens* (člověk rozumný)

40 000 let př. n. l. – *Homo sapiens sapiens* (člověk dnešního typu)

Otázky, úkoly:

1. Kdo byli první hominidé? 2. Kde došlo k vývoji prvních lidí? O jaký druh člověka šlo? 3. Charakterizujte jednotlivé druhy rodu *Homo* – předchůdce člověka současného typu. 4. Kdy a kde se objevili lidé dnešního typu (*Homo sapiens sapiens*)?

▲ Obr. 5 Srovnání vzhledu lebky některých zástupců vývojové linie od prvních hominidů k modernímu člověku. 1 „taungské dítě“, náležející ke druhu *Australopithecus africanus*, 2 lebka „člověka 1470“, objevená v Keni roku 1972, 3 lebka rodu *Homo erectus*, 4 profil lebky archaického *Homo sapiens* (velký nadobčnicový val, nízké čelo, zakulacený týl), 5 lebka neandertálské ženy z jeskyně Tabún na hoře Karmel (Izrael), 6 *Homo sapiens sapiens*, lebka muže z Předmostí u Přerova

3. STARŠÍ A STŘEDNÍ DOBA KAMENNÁ (PALEOLIT A MEZOLIT)

Vývoj rodu Homo proběhl v období, které představuje nejstarší a nejdelší etapu v dějinách lidstva. Začala zhruba před 3-4 miliony let a nazýváme ji **starší doba kamenná (paleolit)**. Postupně se objevovaly první produkty práce, které člověku umožnily jeho existenci. Vznikala **lidská kultura – soubor hmotných a duchovních hodnot, vytvářených lidskými pospolitostmi ve všech sférách činnosti**. Lidé v paleolitu zůstávali stále závislí na přírodě, základem obživy byl lov a rybolov, sběr plodin a drobných živočichů. Toto hospodářství označujeme jako **kořistnické (přisvojovací, nevýrobní)**. Jemu odpovídající způsob života neznamenal výraznější zásah do přírody, který by měl trvalejší charakter, zachytitelný například archeologickým výzkumem.

Paleolit trval od sklonku třetihor po celou starší část čtvrtohor. Mladší části čtvrtohor pak odpovídá mezolit. Z hlediska klimatu se vývoj ve čtvrtohorách vyznačoval střídáním **dob ledových**, kdy průměrné teploty v Evropě klesaly o 10 °C proti dnešku, s **dobami meziledovými**, kdy byla teplota naopak až o 3 °C vyšší než dnes. Současně s výkyvy klimatu se měnila také fauna (zvířena) a flóra (květena). Takové změny probíhaly sice dlouhodobě, přesto však do značné míry působily na šíření paleolitického osídlení. Lidstvo bylo těmito změnami ovlivňováno jak záporně, tak kladně. Rozumějme tomu tak, že některé změny byly rozvoji lidské společnosti ku prospěchu, jiné naopak.

Nejstarší paleolit

Nejstarší, nejdelší a také nejméně poznaná fáze starší doby kamenné se označuje jako **nejstarší paleolit**. Nálezy pocházející z tohoto období svědčí zatím o přítomnosti hominidů zejména **ve východní Africe**. Asi nejznámějším nalezištěm je **Olduvajská rokle** v Tanzanii. Vedle pozůstatků australopitéků tam byly objeveny také části koster člověka zručného spolu s jeho primitivními kamennými nástroji. Člověk zručný žil ve skupinách v krátkodobých táborech. Byl patrně schopen složitějších způsobů lovu, což rozvíjelo spolupráci mezi členy skupiny.

Kamenné nástroje zhotovené člověkem zručným měly podobu jednoduchých úštěpů a sekáčů z úlomků a valounů, vzniklých vzájemným otloukáním. Touto technikou, která je nazývána **štípání**, byly získány ostré hrany. V Olduvaji byl objeven také pozůstatek patrně nejstaršího obydlí. Má podobu kruhovitě uspořádaných lávových balvanů. To vše předpokládá již rozvoj dorozumivacích schopností. Na sklonku nejstaršího paleolitu vystřídal člověka zručného člověk vzpřímený a osídlení se začalo šířit z Afriky do Středomoří.

Starý paleolit

Tvůrcem kultury v období starého paleolitu byl **člověk vzpřímený**. V mladší fázi této etapy došlo k vel-

► **Obr. 6** Pěstní klín je považován za univerzální nástroj starého a středního paleolitu. Mohl být použit k řezání, sekání i jako zbraň

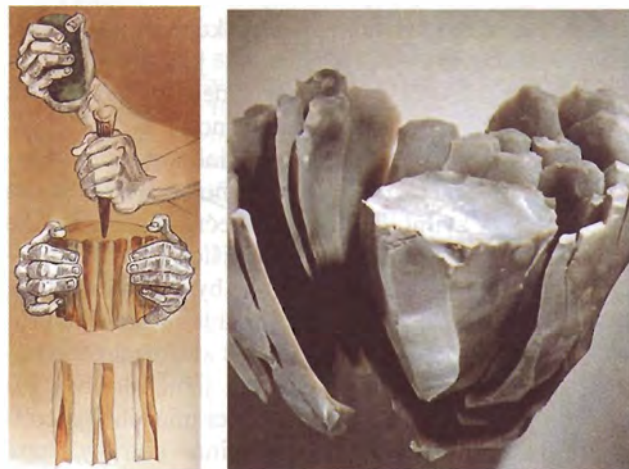

mi výraznému ochlazení a severský (skandinávský) ledovec dosáhl ve střední Evropě maximálního rozšíření. Překročil dokonce i severní hranice našich zemí a v morénách (nánosech usazených činností ledovce), které se vytvořily na jeho čelní části, přinesl pazourkové hlízy, které sloužily pro výrobu kamenných štípaných nástrojů.

Archeologie a paleoantropologie mají k dispozici kosterní pozůstatky člověka této doby nejen v Africe, ale také v Evropě, v Asii i v Číně (u nás například v Přezleticích u Prahy). Také nálezy lidských výrobků jsou již hojnější. Jsou to ještě valounové nástroje staršího typu, hrubé úštěpy, ale také **pěstní klíny**, jejichž výroba se šířila z Afriky do Evropy. Člověk již dovedl **používat oheň**, stavěl jednoduché pevnější příbytky, lovil drobná zvířata, ryby, ptáky i větší savce (koně, jeleny, lesní slony, bizony nebo tury).

Střední paleolit

Počátkem tohoto období dožíval ještě člověk vzpřímený, kterého později vystřídali příslušníci nejstarší formy **člověka rozumného** a také jeho varianty – neandertálce. Jejich pozůstatky nacházíme opět

▲ **Obr. 7** Rekonstrukce výroby kamenných čepelí štípaním z jádra. Na části vhodné suroviny byla připravena rovná plocha, na kterou byly vedeny úder. Vzniklé čepele mohly být použity (rovnou nebo po úpravě retušováním) k nejrůznějším činnostem. Na fotografii je zachyceno opětovné složení jádra po experimentálním štípaní čepelí

v Evropě, Africe i Asii, ale poprvé také na Předním východě.

K nálezům pro toto období typickým patří **kamenné úštěpy**, štípané z předem upravených částí surovin – jader, a stále ještě také pěstní klíny. Obživu si lidé zajišťovali **lovem** zvěře, v tomto období již bezpochyby specializovaným: na severu Evropy lovili soby, v Alpách medvědy a na ostatním území hlavně mamuty. Součástí jídelníčku byla i rostlinná složka (jedlé rostliny, plody, kořínky), zajišťovaná **sběrem**. Lidé žili v loveckých **tlupách** v primitivních chatách nebo v jeskyních a patrně již byli schopni **rozdělávat oheň**. Nálezy lebek jeskynních medvědů zakrytých velkými kamennými deskami dokládají i existenci jakéhosi „medvědího kultu“ (uctívání těchto zvířat).

Do této doby patří také doklady **prvních rituálních pohřbů s milodary**. Uvedme například nález v Srbsku, kde je doložen i kanibalismus (lidojedství), objev hrobu se zrnky květinových pylů v Iráku nebo pohřeb chlapce obloženého pěti páry rohů kozorožce v Uzbekistánu.

Mladý paleolit

V tomto období došlo ke zrychlení dosavadního vývoje. Nositelem kultury se stal **člověk současného typu**, který byl již biologicky zcela rovnocenný s dnešním člověkem. Nejvyspělejší vývoj probíhal v jihovýchodní a střední Evropě a na Předním východě. Lidé již dokázali vyrábět rozmanité typy kamenných a kostěných nástrojů a používali k tomu různé výrobní postupy. Mezi nimi vynikala zejména **čepelová technika**, kterou se z jader připravovaly velmi dlouhé, úzké kamenné štípané čepele. Vznikaly tak nástroje, které měly ostří mnohem delší než ve starších obdobích. Z nich se připravovala škrabadla k zpracování kůží, hroty k lovu, rydla a vruby k opracování dřeva a kosti a vrtáčky k vrtání otvorů do různých materiálů. Jako suroviny pro výrobu sloužily dobře štěpné druhy hornin (pazourky, obsidián, křemence a podobně). Tam, kde přírodní zdroje takových surovin chyběly, bylo nutné je dopravovat, někdy i ze značně vzdálených míst. Lidé žili v **pevnějších skupinách**, hovořili plně artikulovanou řečí.

Základem hospodářství byl **specializovaný lov** velkých zvířat. Lovecké skupiny většinou postupovaly za stády těchto zvířat. Pouze výjimečně docházelo ke vzniku dlouhodobějších a rozsáhlejších tábořišť, majících již spíše charakter sídlišť. To bylo většinou tam, kde se lidé usadili v místě, kudy stáda opakovaně procházela. Tak tomu bylo i v případě světoznámého naleziště v **Dolních Věstonicích** na jižní Moravě. Při lovu muži používali oštěp a na konci mladého paleolitu již také luk a šípy. Sběru rostlinné potravy, která doplňovala jídelníček, se věnovaly ženy a děti. Jako příbytky sloužily vedle jeskyní a skalních převisů i zahloubené chaty jednoduché konstrukce z mamutích kostí a dřevěných kůlů, přes které byly nataženy zvířecí kůže. Uvnitř chýše bylo velké ohniště. Na některých sídlišťích (Dolní Věstonice, Předmostí u Přerova) na-

jdeme také skládky mamutích kostí, obsahující pozůstatky stovek a snad i tisíců zvířecích jedinců. V této době se také prohloubila **úcta k zemřelým**, o čemž svědčí rostoucí počet objevených hrobů.

► **Obr. 8** Mladopaleolitický trojhrob objevený v roce 1986 v Dolních Věstonicích

K nejzajímavějším nálezům posledních let patří objev společného hrobu z Dolních Věstonic. Jde o **hrob tří jedinců**, patrně ženy a dvou mužů, doplněný ozdobnými předměty z mamutoviny a zvířecími zuby. Hlavy zemřelých zdobilo červené barvivo, snad symbolizující lidský život. Vzhledem k tomu, že toto barvivo bylo objeveno také v klíně ženských kosterních pozůstatků, vznikla odvázná hypotéza: při nezdařeném porodu zemřela mladá rodička, kterou k poslednímu odpočinku provázeli jak její partner, tak neúspěšný porodník, možná násilím usmrcení. Červené barvivo v klíně snad upozorňovalo na přítomnost dalšího jedince.

Počátky umění v mladém paleolitu

Řada nálezů z tohoto období svědčí o **uměleckém (estetickém) citění** tehdejších lidí. Pravěké „umění“ představují jednak monumentální jeskynní malby, reliéfy a rytiny, jednak drobnější plastiky a rytiny na menších předmětech, většinou kostěných. Mají vysokou estetickou hodnotu, ale určit jejich skutečný význam v pravěkém období je velmi problematické.

V **jeskynním umění** vynikají zejména malby v severním Španělsku a v jižní Francii (Altamira, Lascaux [laskó] a další). Realisticky znázorňují většinou lovnou zvěř, zvláště koně, bizony, mamuty, nosorožce a podobně. Na některých malbách jsou zachycena zvířata zasažená zbraní, jiné jsou doprovázeny jakýmsi symbolickými značkami, vysvětlovanými jako znázornění pastí nebo stop. Malby byly vytvářeny většinou v nejvzdálenějších koutech jeskyní, na stěnách i na stropě. Nález malby šamana (kouzelníka) s nohama bizona, postavou člověka a s parohy na hlavě svědčí o souvislosti těchto uměleckých projevů s **náboženskými představami**. Nejstarší projevy umění tak v lovecké společnosti plnily patrně velmi důležitou funkci: byly spojeny s obřady, které měly zajistit úspěšný lov, a tím i dostatek potravy.

▲ **Obr. 9** Jeskyně Lascaux (Francie). Kolem roku 15 000 př. n. l. zde pravěký lovec vytvořil nádherné malby znázorňující zvířata, která mohl pozorovat v okolní přírodě. Na jihu Francie a severu Španělska bylo malbami a rytinami vyzdobeno kolem 200 jeskyní. Lidé pronikali hluboko do podzemních prostor, kde vznikaly dnes tolik obdivované „jeskynní galerie“. Kromě maleb zvířat nalezneme i mnohé abstraktní značky, otisky lidských končetin a stopy po obřadech. Tyto prostory sloužily zřejmě jako posvátná místa

◀ **Obr. 10** Vynikajícím příkladem řezbářské dovednosti je hlavička ženy z mamutoviny (Dolní Věstonice), vysoká pouze 4,8 cm. Zachycuje podobu ženské tváře v mladém paleolitu

Ještě dříve než jeskynní malby se objevily **výtvo**ry z **pálené hlíny** – první keramické předměty v dějinách lidské kultury (před více než 25 000 lety). Jsou to jednak drobné zvířecí figurky, s jejichž pomocí získáváme představu o fauně mladého paleolitu. Nelze je však posuzovat jen jako umělecké projevy, ale také jako pomůcky různých rituálních obřadů. Vedle výrobků z pálené hlíny se dochovaly rovněž výtvory řezbářské: stylizované plastiky žen, lovné zvěře a „náčelnické hole“ z mamutoviny.

Z pálené hlíny nebyly modelovány jen figurky zvířecí, ale také lidské – takzvané **venuše**. Také tyto předměty plnily patrně magickou (kouzelnou) funkci. Představovaly **kult ženy – matky**, zachovatelný života.

Mezolit – střední doba kamenná

Toto období, začínající asi před 8000 lety, znamená **závěr kořistnického způsobu života**, kdy lov a sběr byly jediným zdrojem obživy. Jeho konec není jednotný, vzhledem k postupnému převládání nového výro-

ního způsobu. A je třeba si uvědomit, že na některých místech světa (s výjimkou Evropy) se dodnes udržely zbytky lovecko-sběračských společností.

Po skončení poslední doby ledové se v důsledku oteplení na většině území Evropy rozšířily lesy a lesostepi. Toto prostředí obývala bez větších pohybů zvířena zhruba dnešního typu. Proto lovecké skupiny už nemusely putovat za stády, ale pohybovaly se v určitých prostorově omezených **loveckých revírech**. Součástí obživy byl vedle lovu a rybolovu i sběr (měkkýši, vejce, ořechy, lesní plody a ovoce, jedlé rostliny). Společnost se skládala z menších skupin, protože lov v lesním prostředí nevyžadoval skupinovou spolupráci.

Lidé v mezolitu vyráběli stále štípané nástroje, ale většinou z místních druhů surovin. Převládaly takové typy nástrojů, které měly ostří složené z řady drobnějších artefaktů. Typické jsou také drobné hrůtky geometrických tvarů (*mikrolity*), používané jako hroty šípů. Luk totiž patřil mezi základní lovecké nástroje (dále kopí, harpuna, bumerang). Některá mezolitická sídliště byla později v důsledku vzestupu hladiny vod zatopena, což umožnilo zachování i předmětů z organických hmot. Proto je naše představa o výbavě mezolitických lovců a rybářů poměrně velmi přesná. Výzkum některých sídlišť prokázal, že již v této době byl patrně společníkem a pomocníkem člověka **pes**, první ochočené zvíře.

Mezolit tedy znamenal pokračování předchozího vývoje za změněných přírodních podmínek. Velké proměny na člověka teprve čekaly.

Pojmy:

Pěstní klín je kamenný nástroj starého a středního paleolitu. Měl typický srdcovitý tvar, který umožňoval dobré držení v pěstí, byl univerzálním nástrojem užívaným k lovu, dělení zabitě zvěře, vyhrabávání kořenů k obživě a podobně.

Milodary jsou předměty, které byly ukládány do hrobu společně se zemřelým (zbraně, ozdoby, keramika, patrně i potrava).

Plastika je drobný umělecký výtvo

Venuše jsou sošky převážně nahých žen se zdůrazněním některých pohlavních znaků. Nejde o ojedinělé výtvarné motivy, ale o projevy kultu, zabezpečující plodnost. Nejznámější z nich byla objevena roku 1925 v Dolních Věstonicích. Je jen 111 mm vysoká a má výrazně modelovanou řadru, boky a hýždě. Podobné sošky žen pocházejí i z dalších nalezišť v Evropě, od západní po východní (Francie, Rakousko, Slovensko, Ukrajina).

► **Obr. 11** Kromě realisticky zobrazených postav žen – venuší – se vyskytují také velmi stylizované ženské sošky. Foto představuje také nálezy z mamutoviny (Dolní Věstonice)

Důležitá data:

3 500 000-1 000 000 př. n. l. – nejstarší paleolit
1 000 000-300 000 př. n. l. – starý paleolit
300 000-40 000 př. n. l. – střední paleolit (starší doba kamenná)
40 000-8000 př. n. l. – mladý paleolit
8000-(místy) 3000 př. n. l. – mezolit (střední doba kamenná)

Otázky, úkoly:

1. Co označujeme pojmem lidská kultura? 2. Jaký typ hospodaření charakterizuje starší doba kamennou? 3. Jaké nástroje pravěcí lidé používali? Jakými technikami je zhotovovali? 4. Jak vypadaly nejstarší výtvarné projevy? Uveďte některé doklady pravěkého „umění“. 5. Znáte knihy Eduarda Štorcha a obrázky Zdeňka Buriana? Vyberte některé a pokuste se s jejich pomocí představit si život pravěkých lidí. Připravte si na toto téma referát.

4. MLADŠÍ DOBA KAMENNÁ (NEOLIT)

Ve starší a střední době kamenné nikdy nedošlo k překročení původního způsobu kořistnického hospodaření, nikdy a nikde se nepodařilo ovládnout přírodu tak, aby poskytovala lidským společnostem víceméně pravidelně a cíleně potřebnou obživu, a to jak živočišnou, tak rostlinnou.

Proto právě **změnu ve způsobu hospodaření po objevu zemědělství lze považovat za jednu z nejvýznamnějších událostí v dějinách lidstva**. K této změně došlo nejprve v oblasti Předního východu (důležité pro vývoj hlavně ve střední Evropě), o něco později v oblasti Dálného východu (Čína a Mongolsko) a konečně ve Střední Americe a na severu Jižní Ameriky (oblast mezi Mexikem a Peru).

Někdy se vzhledem ke skutečně výrazným kvalitativním změnám nastupující mladší doby kamenné hovoří o **neolitické revoluci**. Její počátky lze hledat v oblasti Předního východu (jih Malé Asie, syropalestinská oblast, jižní pobřeží Kaspického moře), označované také jako území úrodného půlměsíce, na přelomu 10. a 9. tisíciletí př. n. l. Hranici mezi kořistnickým (přisvojovacím) a **produktivním (výrobním) hospodařením** si však nemůžeme představit jako ostře časově a prostorově vymezenou. Vznik nového způsobu života byl ve skutečnosti pozvolný, dlouhodobý, ve srovnání s vývojem ve starší době kamenné ovšem velmi krátký. Podílely se na něm zejména změny podnebí po ústupu kontinentálního ledovce směrem na sever. Tehdy došlo kromě zmírnění klimatu i k obnažení řady výše položených horských údolí, na jejichž dostatečně zavodněných svazích se objevily nové plodiny. Ty byly potravou pro zvěř a člověku se po dozrání staly velmi potřebnou složkou rostlinné potravy.

Počátky zemědělství

Nové plodiny nemohly uniknout pozornosti sběračů, kteří na počátku tohoto období pochopitelně ještě pokračovali v dosavadním způsobu života. Nejrozšířenější byly zejména divoce rostoucí druhy pšenice a také ječmen. Skupiny sběračů si odnášely do svých níže položených tábořišť zásoby poměrně snadno získané potraviny. Zrnka obilí byla velmi trvanlivá a ani po několika měsících skladování neztrácela nic ze své kvality. Bohaté přirozené zdroje byly určitě navštěvovány opakovaně a docházelo možná i ke střetům sběračských skupin.

▲ Obr. 12 Repliky neolitických srpů. Do dřevěné nebo parohové rukojeti jsou vsazeny kamenné štípané čepelky, upevněné roztavenou smůlou. Výhodou těchto nástrojů byla možnost výměny poškozené čepelky za jinou

▲ Obr. 13 Experimentální použití neolitického srpku. Nástroj se nepoužíval jako moderní srpy k sekání, hrst stébel byla jednoduše odříznuta

Proto byla tábořiště zakládána u vodních zdrojů blízko obilních ploch. Jako v mnoha jiných případech v dějinách lidstva došlo i zde spíše náhodně k objevu možnosti rozmnožení (reprodukce) části nasbíraných obilovin. Jejich zrnka byla vysévána v bezprostřední blízkosti tábořišť, což snižovalo vzdálenost mezi sběrači a požadovanou plodinou. Místo trsů divoce rostoucích obilovin se začala objevovat **malá obilní polička** v předem zvolených, dobře zavodněných a kamení zbavených polohách. Rostoucímu obilí bylo třeba zajistit

lepší podmínky a pole se musela chránit před nezvanými návštěvníky.

Použijeme-li moderní terminologii, byla rostlinná výroba doprovázena i výrobou živočišnou. Stáda zvěře, která ohrožovala zakládaná pole, poskytovala vítanou možnost k doplnění jídelníčku. Maso ze zabitých kusů se ale nedalo uchovávat příliš dlouho. Proto lidé lovili mláďata nebo starší, vyčerpaná zvířata, která shromažďovali v prvních zadržovaných stádech. Nejčastěji to byly ovce, kozy, gazely nebo antilopy, které bylo možné v zajetí dobře živit. Navíc se kozy a ovce v zajetí dobře rozmnožovaly, čímž byly pro **zdomácnění (domestikaci)** ještě vhodnější. Stádní zvěř respektuje ve svém společenství silnější jedince jako přirozené vůdce. Ti byli v procesu domestikace jakoby zastupováni člověkem, který převzal dominantní úlohu v organizaci stáda.

Další novinky mladší doby kamenné

S pěstováním obilovin souvisel další nový prvek. Lidé si začali budovat **první pevné příbytky**, zpočátku ještě napodobující primitivní stanové přístřešky. Později vznikaly kruhové hliněné stavby s pevnou podlahou. Vrcholem stavebnictví v tomto období bylo asi používání cihel ze sušené hlíny – vepřovic.

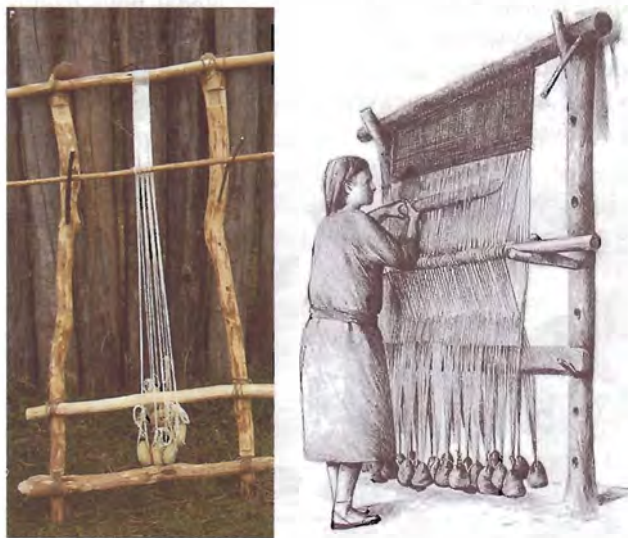
◀ **Obr. 14** Kamenné broušené nástroje z mladší doby kamenné a rekonstrukce jejich upevnění v dřevěné násadě

▲ **Obr. 15** Novou technikou v této době bylo vrtání broušených nástrojů. Jejich spojení s dřevěnou násadou bylo pak mnohem kvalitnější

Potrava vyrobená člověkem sice v počátečních fázích nové epochy netvořila ještě výraznější složku obživy, přesto bylo nutné vypěstované zrno nějak ukládat. Také vlastní příprava pokrmů se proti předchozímu období jistě změnila. Proto zaznamenáváme v nálezech z této doby první **vypálené hliněné nádoby**, vyrobené v ruce, zpočátku nezdobené, později s bohatou, i malovanou výzdobou a proměnlivého tvaru.

Další novinkou byly některé typy kamenných nástrojů. Mezi štípanými nástroji, vyráběnými z dobře štěpných surovin (oblíbený byl zejména obsidián – přírodní sopečné sklo – a pazourek), to byly kamenné čepelky vkládané do dřevěných, kostěných nebo parohových rukojetí. Tyto **primitivní srpy** se používaly při sklizni obilí k uřezávání klasů. Vedle štípaných nástrojů se v mladší době kamenné objevuje také zcela nový typ – **hlazené** nebo **broušené nástroje**, zhotovované z měkkých hornin. Příčinou jejich vzniku byla zvýšená poptávka po dřevu jako stavebním materiálu. K jeho těžbě a opracování sloužily právě hlazené sekerky nebo takzvané tesly (nástroje s ostřím kolmým k ose topírka). Nová technika broušení na pískovcových brouscích umožnila vytvoření potřebného ostří. K novým nástrojům patřily také **ruční kamenné dvoudílné mlýnky**, na nichž se drtilo zrno před přípravou pokrmů a vyráběla se tak jakási nahrubo mletá mouka.

▲ **Obr. 16** Replika vertikálního tkalcovského stavu a kresebná rekonstrukce práce na něm

Později ke všem vymoženostem mladší doby kamenné přibyla ještě další – schopnost vyrábět tkaniny na jednoduchých **vertikálních stavech**. Vedle obilí se totiž pěstovaly ještě takzvané technické plodiny – len a konopí. Jako doklady jednoduché **textilní výroby**, zpracovávající rostlinná vlákna i vlnu, jsou nalézána jednak hliněná závaží, napínající svazky vláken na stavu, jednak speciální dvoukuželovité předměty, vyráběné rovněž z hlíny. Jsou to přesleny, používané jako seřvážníky při navíjení niti na vřetenou.

Vývoj v prvních neolitických oblastech probíhal poměrně jednotně. Přesto se však jako výjimky potvrzující pravidlo

objevily některé lokality, které měly mezi ostatními zvláštní postavení. Příkladem může být palestinské naleziště **Jericho**. Svou roli asi sehrála výhodná poloha lokality, jejíž hospodářství bylo založeno nejen na pěstování obilovin, ale také na jakémsi dálkovém obchodě se solí, získávanou z vod Mrtvého moře, a také s přírodním asfaltem. Ten se vyskytoval v podobě hrud rovněž na pobřeží Mrtvého moře a používal se například k zatmelování kamenných čepelek do rukojetí srpů. V Jerichu vyrostlo počátkem 8. tisíciletí př. n. l. veliké sídliště obklopené kamennou zdí, která byla chráněna mohutnými kruhovými kamennými věžemi. Celé opevnění doplňoval široký příkop. Vnitřní plocha sídliště byla hustě zastavěna okrouhlými chatami, vybudovanými z vepřovic. Odhady o počtu obyvatel uvádějí takřka neuvěřitelné 3000 lidí. V době, kdy lidstvo bylo teprve na počátku cesty k zásadním změnám ve způsobu hospodaření, představuje Jericho sídliště s vyspělou organizací společnosti. Příčinou pevného a technicky náročného opevnění byla asi obava před napadením jinými, snad i podobně početnými skupinami.

Neolitická kolonizace

Usedlý způsob života a poměrný **dostatek obživy** vedly postupně k zvyšování počtu osad a jejich velikosti. Rodilo se více dětí, lidé se patrně díky snadnější obživě dožívali vyššího věku. To vše s sebou neslo rychlejší nárůst **počtu obyvatelstva**. Poměrné přelidnění v některých oblastech Předního východu mělo jediné možné řešení: lidé si museli hledat nová území, kde by se užívali. Byla zahájena **kolonizace** směřující do všech stran. Tak se nový způsob hospodaření se všemi charakteristickými průvodními znaky dostával i do evropských oblastí.

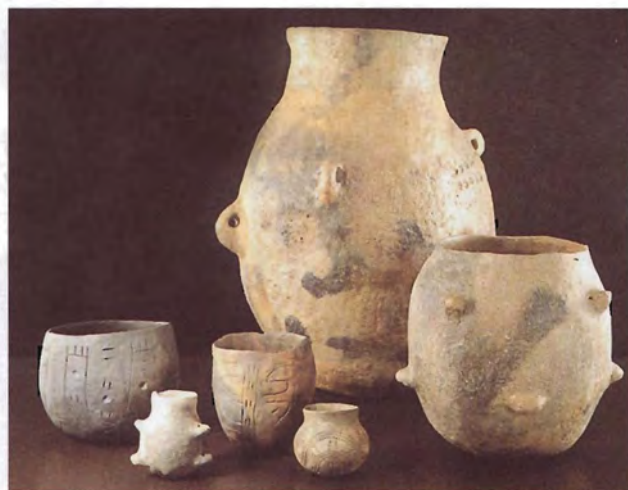

▲ Obr. 17 Kresebná rekonstrukce profilu sídlištního pahorku Karanovo u Nové Zagory (Bulharsko). Můžeme sledovat typické archeologické nálezy v jednotlivých vrstvách

Kolonizační vlna směřovala z východní oblasti přes dnešní Turecko na západ a někdy před rokem 6000 př. n. l. dospěla do severního Řecka. Odtud pronikala na Balkán a pak dále do nitra Evropy. Vedle cesty po souši existovala ještě „mokrá cesta“, směřující ze západního pobřeží Turecka přes ostrovy v Egejském moři. Jako dopravní prostředek sloužily patrně čluny vyráběné postupným dlabáním a vypalováním z jednoho kusu vhodného kmene. Čluny vezly kolonisty i domestikovaná zvířata a obilí a putovaly v Egejském moři od ostrova k ostrovu.

České země v mladší době kamenné

Zhruba kolem roku 5500 př. n. l. se první zemědělci objevili také ve střední Evropě, tedy i na území našeho státu. Z archeologického hlediska šlo o **lid kultury s lineární keramikou**, který své nádoby zdobil nejrůznějšími rytými liniemi. Kolonizační proud zasáhl nejprve oblast východního a jižního Slovenska. Do Čech se nejstarší zemědělci dostali z Moravy. Neolitické osídlení v Čechách a na Moravě se váže na přírodní

▲ Obr. 18 Nádoby kultury s lineární keramikou. První zemědělci na našem území svou keramiku vyráběli v ruce ještě bez použití hrnčířského kruhu. Hotová keramika se vypalovala v zahloubených ohništích a později v hrnčířských pecích

▲ Území osídlené nejstaršími zemědělci v Čechách a na Moravě ve 2. polovině 6. tisíciletí př. n. l.

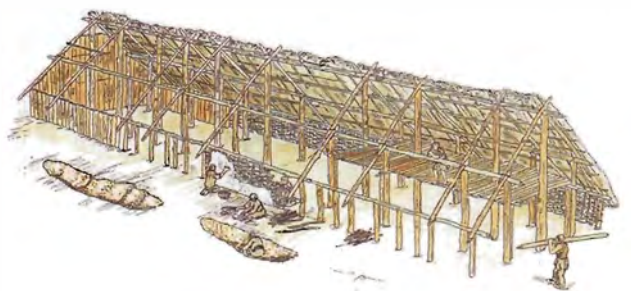

podmínky. Obsazovány byly především úrodné sprašové půdy v nižších polohách. **Četné výzkumy** umožnily rekonstruovat způsob života nejstarších zemědělců u nás (**Bylany u Kutné Hory, Březno u Loun, Mohelnice u Zábřehu** a další).

Mezi nejdůležitější patří bezesporu výzkum sídliště z mladší doby kamenné v **Bylanech u Kutné Hory**. Byl zahájen ověřovacím průzkumem v roce 1953, který se roku 1955 změnil v dlouhodobý systematický plošný výzkum. Byly zde pro to výborné půdní podmínky, neboť ve světlé spraši se dobře rýsovaly jak půdorysy domů, tak i dalších sídlištních objektů. Navíc nebylo sídliště po svém zániku téměř zasaženo jakoukoli pozdější stavební činností. Toto naleziště má jedinečný význam pro řešení otázek středoevropského neolitu.

▲ Obr. 19 Rekonstrukce domu kultury s lineární keramikou (Straubing, SFN)

▲ Obr. 20 Kresebná rekonstrukce stavby neolitického dlouhého domu. Již je hotova kúlová konstrukce, sedlová střecha je z jedné strany pokryta střešní krytinou ze slámy. Částečně vyplněná podélná stěna domu je omazávána hlinou smíšenou s vodou. Čímž vznikne docela kvalitní „zed“ domu. Jámy, ze kterých je těžena hlína na stavbu, se časem zaplní různými „odpadky“, které archeologové o mnoho později objeví při výzkumu pozůstatků pravěkého sídliště

Jednotlivé **vesnice** sestávaly asi z 6-10 domů, které tvořily menší skupinky. **Dům** obýval různý počet rodin, nejčastěji dvě až tři. **Rodiny** byly párové, ale pou- to mezi muži a ženami bylo patrně velmi nestabilní. V domě zůstávaly vždy dcery, zatímco synové se stěhovali do domů svých budoucích žen. Celkem bývalo v osadě kolem 50 dospělých osob. Rodiny byly navzájem příbuzné, tvořily **rod** nebo jeho část. Všichni se účastnili zemědělských prací na společné půdě, jejíž výnosy byly rovnoměrně rozdělovány.

Mnoho víme také o **konstrukci domů v mladší době kamenné**. Byly to stavby orientované zhruba ve směru sever-jih, tvořené pěti podélnými řadami kúlů zapuštěných do předem vykopaných jamek. Vnitřní prostor domu byl tak rozdělen na čtyři podélné prostory. Střední řada sloupů nesla hřeben sedlové střechy, další dvě vnitřní řady kúlů konstrukci střechy podpíraly. Kúly v těchto třech vnitřních řadách byly rozmístěny dosti řídko, na rozdíl od kúlů v krajních řadách, které tvořily základ obvodových stěn domu, o něž se konstrukce střechy opírala. Stěny domu byly propleteny proutím a omazány zvenčí i zevnitř hlinou. Ta byla vybírána z jam v bezprostřední blízkosti podélných stěn budovaného příbytku. Tyto jámy se později postupně zaplňovaly odpadky a střepy z nádob i jinými předměty. Někdy v nich byla umístěna venkovní ohniště i klenuté pece. Bohužel neexistuje mnoho dokladů toho, jak vypadala vnitřní otopná zařízení. Domy byly příčně členěny na tři prostory, které zřejmě sloužily různým účelům. Šířka těchto takzvaných dlouhých neolitických domů byla konstantní, pohybuje se kolem 6-7 metrů. Zato délka byla variabilní a závisela na počtu osob, které dům obývaly. Tak existovaly domy jednorodinné (dlouhé asi 8 metrů) i dvou- nebo třírodinné (15-22 metrů). Obzvláště dlouhé domy (až kolem 45 metrů) sloužily patrně ke shromažďování obyvatel vesnice při důležitých událostech nebo v době ohrožení.

Hned v sousedství osady byla založena pole. Půda se získávala takzvaným **žďářením**. Protože však nebyla dostatečně kypřena ani hnojena, po čase se vyčerpala a zaplevelila a bylo nutné zakládat nová pole. Pěstovala se především **pšenice**, výjimečně také **hrách** a **čoc-ka**. Část sklizené úrody byla určena ke spotřebě, část ponechána pro příští setbu. Na sídlištích byly objeveny kruhové jámy se svislými stěnami sloužící jako **obilní sila** k uchování vypěstovaného obilí. Před použitím byly jámy vymazány hlinou a vypáleny, což zajistilo vysušení a dezinfekci stěn.

► Obr. 21 Ženské hliněné sošky (takzvané idoly) z Hlubokých Mašůvek (kultura s moravskou malovanou keramikou)

Součástí neolitického zemědělství byl také **chov domácích zvířat**. V nálezech převažují kosti hovězího dobytka, méně je ovcí a koz, výjimkou je prase domácí. Kostí divokých zvířat je nalézáno méně, z čehož soudíme, že lov v tomto období neměl větší význam.

Protože na našem území nebyl dostatek vhodných kamenných surovin na výrobu štípaných nástrojů, bylo třeba je opatřovat i ze vzdálenějších zdrojů (Německo,

Polsko). Je nejuvš pravděpodobné, že současně s kamennou surovinou byla přinášena i **sůl**, která vždý tvořila nezbytnou součást lidské výživy.

Na začátku 5. tisíciletí př. n. l. se původní jednota kultury s lineární keramikou rozpadla. Na území Čech byla jejím pokračovatelem **kultura s vypíchanou keramikou**, pojmenovaná podle typického způsobu vytváření výzdoby na nádobách jednoduchými i složitějšími vpichy. Na jihovýchod od této kultury se rozvinul takzvaný lengyelský [lendělský] komplex (západní Maďarsko, jihozápadní Slovensko, jižní Morava). V rámci jeho sídlišť vznikaly mohutné kruhové stavby – **rondely**, které sloužily ke kultovním účelům.

◀ **Obr. 22** Nádobá kultury s vypíchanou keramikou. Na povrchu nádoby je velmi zřetelná vypichovaná výzdoba, podle které byla kultura nazvána

▲ **Obr. 23** Nádoby ve tvaru stylizovaných lidských postav (takzvané antropomorfní nádoby) lengyelské kultury (Svodín, SR)

Kromě všech již zmíněných nálezů nám informace o společnostech nejstarších zemědělců poskytují i **hroby a pohřebiště**. V kultuře s lineární keramikou jsou to pohřby nespálených těl (známé například z Vedrovic u Moravského Krumlova), v kultuře s vypíchanou keramikou se objevují první pohřby žárové (Miskovice u Kutné Hory, Plotiště nad Labem, Praha-Bubeneč).

Mladší dobou kamennou začíná v dějinách lidstva období, kdy se člověk vymanil ze závislosti na okolní přírodě a stal se zemědělcem. Zdroje obživy si obstarával vlastní aktivitou, získával nové zkušenosti, rozvíjel své schopnosti a měnil dosud neobdělávanou zem v kulturní krajinu.

Pojmy:

Kolonizace – záměrné osidlování prázdného území novým obyvatelstvem.

Žďáření – vypalování porostu za účelem získání půdy pro pěstování plodin.

Rondel je stavba kruhového nebo elipsoidního půdorysu ohrazená příkopem s průchody do čtyř světových stran, případně dřevěnou hradbou z kůlů.

Důležitá data:

asi 9000 př. n. l. – počátky neolitu na Předním východě

5500-4000 př. n. l. – neolit ve střední Evropě

Otázky, úkoly:

1. Charakterizujte mladší dobu kamennou. V čem spočívá její význam? **2.** V kterých částech světa vznikly nejstarší neolitické kultury? Proč a jak se šířilo zemědělství z oblasti jeho vzniku? **3.** Jmenujte některé novinky neolitu. Kolik z nich přežilo do dnešních dnů? **4.** Jak vypadala neolitická sídliště ve střední Evropě? Jak probíhal život v nich?

5. POZDNÍ DOBA KAMENNÁ (ENEOLIT)

Po převratné epoše mladší doby kamenné, kdy velká část lidstva přešla k produktivnímu hospodářství, přišlo období, které se nejčastěji nazývá **pozdní doba kamenná – eneolit**. Je tomu tak například v jihovýchodní, střední a východní Evropě včetně našeho území. Ve Středomoří je tato epocha označována jako **chalkolit**, v Německu a Skandinávii se používá název **pozdní mladší doba kamenná** neboli **pozdní neolit**. Význam eneolitu nespočívá ale pouze v šíření nového materiálu – mědi, ale i v celé řadě dalších jevů, mezi něž patří určité i mnohem větší početnost archeologických kultur.

Eneolit dnes již není považován pouze za jakési přechodné období mezi neolitem a dobou bronzovou. Je to modernější etapa výrobního hospodářství, ve které společnost zdokonalila způsob obživy započatý v mladší době kamenné. Tím, že se podařilo vyrobit určitý **nadprodukt** (část potravy přebývající nad množství nutné k obživě), se vytvářely podmínky pro vznik a rozvoj společenské **dělbý práce**.

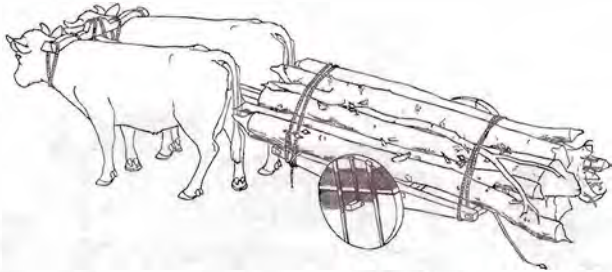
Zejména na **Předním východě** postupoval vývoj poměrně rychle kupředu, znovu značně podmíněn přírodními podmínkami. Zásahu na tom mělo vedle příznivého klimatu zejména zavedení umělého zavlažování, které umožňovalo větší výnosy pěstovaných plodin. Zvýšená produkce vedla ke vzniku již zmíněného nadproduktu, který byl použit k obživě nově vznikajících vrstev řemeslníků a obchodníků. Některé vesnice se rychle rozrůstaly, docházelo zde k výrazné koncentraci obyvatelstva a ke vzniku **nevýrobních skupin** (například kněží, úředníků, bojovníků). Vznikaly rozdíly mezi obcemi a sídlišti městského typu, ve společnosti se formovaly **vedoucí vrstvy** a narůstaly majetkové rozdíly. Byly budovány **chrámy**, základním kultem byl **kult plodnosti**. Vysoké úrovně dosáhlo také zpracování mědi. Vznikající města se koncem 4. tisíciletí stávala středisky určitých oblastí a představovala zárodky městských států.

Podnebí v **Evropě** bylo v této době poměrně drsnější. Nebylo zde dosahováno mimořádných výnosů obilí na větším

území a nejsou zde také doložena velká sídliště ani zvýšená koncentrace obyvatel. Osídlení bylo podstatně řidší. Mohli bychom však uvažovat i tak, že právě delší přizpůsobování se méně příznivým přírodním podmínkám a méně dynamické tempo se ve vývoji středoevropského osídlení projevilo spíše pozitivně. Opatřování obživy a dalších základních prostředků k životu vyžadovalo účast všech jedinců, což se odráželo i v uspořádání společnosti, v níž nevznikly tak ostré protiklady.

Oradlo a vůz

Jedním z nových prvků v období eneolitu bylo **zdomakonalení zemědělské techniky**. Nejvýznamnějším objevem bylo **oradlo** v podobě dřevěného háku taženého zapřaženými dobytčaty. Takový způsob vyžadoval určitě zvýšený podíl mužské síly. Primitivní oradlo se poprvé objevilo v oblasti Předního východu, odkud se šířilo i na další území včetně středoevropského. Za přímé doklady orby v eneolitu se považují **stopy brázd**, které se dochovaly pod mohylovými násypy zejména v severozápadním Německu, Dánsku nebo Anglii.

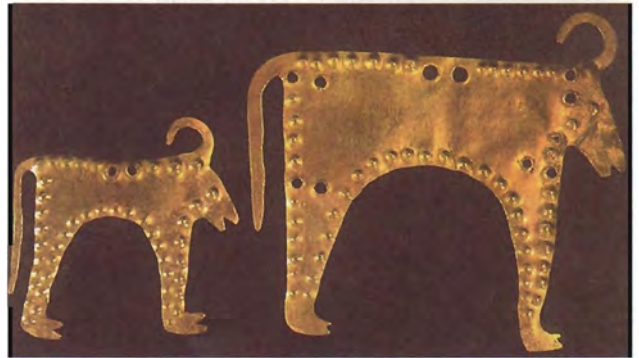
▲ Obr. 24 Rekonstrukce vozu s plnými koly, taženého párem dobytčat a používaného nejen při zemědělských pracích, ale také k dopravě dřeva nebo jiných surovin i k dopravě osob

Doklady orby byly nalezeny překvapivě spíše v okrajových oblastech evropských zemědělských populací. Je však možné, že přímé doklady na ostatních územích dosud na objevení čekají. Nepřímo nám orbu dokládají hliněné i měděné plastiky znázorňující dobytčata v zápřahu, nebo dokonce nálezy dřevěných jařem (užívá se i označení jho – prostředek ke spojení zvířat s oradlem). Zajímavými nepřímými doklady jsou také rituální pohřby dobytčat nebo nález hovězí lebky, jejíž rohy nesou stopy namáhání v zápřahu. Se zápřahem souvisí i další vymoženost eneolitu. Byl to **vůz**, který se začal používat v oblasti Mezopotámie a Sýrie v 5. tisíciletí př. n. l. a téměř ve stejné době i v Evropě. Dokládají to nálezy plných dubových dřevěných kol a hliněných modelů čtyřkolého vozu.

Metalurgie mědi

V eneolitu došlo k objevu nového materiálu – **kovu**. Z Předního východu se na ostatní území šířila znalost **metalurgie** – získávání kovu z rudy. Prvním známým a zpracovávaným kovem (vedle vzácného zlata a stříbra) se stala **měď**. Zpočátku byla využívána přírodní měď v podobě plíšků, hrudek atd. Později došlo k objevu **hutnění** – tavby měděné rudy. Úroveň měděné

metalurgie je doložena výzkumy rudných dolů v Bulharsku a v dolním Podunají. Udivují také hotové výrobky z mědi – těžké **sekery** a **sekeromlaty**.

▲ Obr. 25 Varna (Bulharsko). Na pohřebišti patřícím gumelnickému kulturnímu komplexu byly objeveny mnohé předměty ze zlata, měděné nástroje, mramorové nádoby a velmi kvalitní malovaná keramika. Fotografie zachycují jednak ozdoby v podobě zvířat ze zlatého plechu, jednak sekeromlaty, jehož topůrka bylo obaleno zlatým plechem

I v této oblasti došlo k prohlubování rozdílů ve společnosti. Archeologie má k tomu opět dostatečné doklady například v existenci rozsáhlého pohřebiště v bulharské Varně. V desítkách kostrových i symbolických (bez nebožtíka) hrobů zde byly objeveny šperky ze zlata, jichž bylo téměř 2000 a je jichž celková hmotnost přesahuje 5 kilogramů. Kromě toho byly v hrobech také četné měděné nástroje, nádoby z mramoru a velmi kvalitní malovaná keramika. Pozoruhodné jsou například sekeromlaty, které mají topůrka obalena zlatým plechem, a dokonce i jejich čepel je ze zlata. Podobný vývoj je možné sledovat také na území Maďarska a Slovenska.

Ve střední Evropě se zpočátku projevoval nedostatek měděných surovin. Proto jsou zde hojné nálezy seker a sekeromlatů z kamene, ale napodobujících kovové předlohy. Přes pomalejší vývoj však využití mědi postupovalo dále na západ, severozápad i sever Evropy.

Na našem území dlouho chyběly doklady i pouhého zpracování mědi. Nakonec byl ale při archeologickém výzkumu v **Makotřasech u Kladna** objeven hliněný tavicí pohárek (takzvaný tyglík) se zbytky mědi. Díky tomuto nálezům je zřejmé, že se také u nás měď zpracovávala sléváním. Otázkou zůstává, jak se k nám surovina a hotové měděné výrobky dostávaly.

Počátky hornictví

Protože měď byla vzácná, zůstával pro širší střední Evropu i v eneolitu nejdůležitější surovinou **kámen**.

Postupně však vzrůstaly nároky na jeho kvalitu a se zvyšováním počtu obyvatelstva i na jeho množství. Počáteční jednoduché způsoby získávání suroviny z nepřilíh hlubokých jam byly na přelomu neolitu a eneolitu nahrazeny skutečnou **podzemní hornickou těžbou**.

Pazourkové doly byly objeveny prakticky ve všech částech Evropy. Některé z nich byly velmi dobře archeologicky prozkoumány, a tak naše představa o způsobech těžby a charakteru podzemních těžebních areálů je poměrně velmi přesná. Hodně víme také o organizaci hornické práce.

Těžba byla zahájena hloubením svislé **šachty**, která je v některých případech hluboká skoro 20 metrů. Do šachet se sestupovalo nejspíše pomocí na sebe navazujících dřevěných žebříků. Po dosažení úrovně s výskytem pazourkové suroviny (pecek, hruď) byla zahájena ražba bočních chodeb – **štol**. Stropy ve štolách byly velmi nízké, takže si můžeme představit, že pravěcí horníci pracovali vleže na boku nebo v poddřepu. Parohovými nebo kamennými nástroji vyhrabávali pazourky z okolní horniny. Vytěžená surovina se pomocí jednoduchých zařízení (koše) vytahovala na povrch, kde se okamžitě začala zpracovávat. Ostatní nepotřebná hornina (říká se jí hlušina) se částečně také vynášela na povrch nebo se jí plnily již vytěžené a opuštěné šachty.

Při práci v dole bylo třeba myslet na zajištění stropů, proto se ponechávaly bloky nevytěžené horniny, které tvořily jakési přírodní podpěrné pilíře. V podzemní spleti štol se nesmělo zapomínat na větrání, osvětlení při práci zajišťovaly louče. Práci bylo třeba dobře organizovat, ale i přesto někdy docházelo k tragédiím, které stály pravěké horníky život. Svědčí o tom nález zavaleného muže v belgickém dole v Obourg [obúr]. Nešťastník stále ještě svíral v ruce parohový kopáč, kterým vyhrabával pazourkové hlízy, když ho zavalil zřícený strop štoly. V jiném dole (Strépy, Belgie) byla nalezena kostra dospělého člověka společně s pozůstatky asi pětiletého dítěte. Můžeme se tedy domnívat, že při práci v podzemí pomáhaly i děti práce. Postavou menší děti mohly například loučemi osvětlovat místo horníkovy práce.

Dosud jediné pozůstatky pravěkých hornických prací na našem území byly objeveny na počátku 60. let 20. století v Tušimicích v severozápadních Čechách. I zde byly prozkoumány šachty se štolami, ze kterých se dobýval křemenec, který sice nebyl tak ceněný jako pazourek, ale byl rovněž dobře použitelný při výrobě štípaných nástrojů. Všechny objekty, které byly v Tušimicích objeveny, byly bohužel zničeny stavbou tepelné elektrárny.

Suroviny na výrobu štípaných kamenných nástrojů, rudy obsahující měď a patrně i sůl, nezbytná složka lidské stravy, byly předmětem počínajícího **dálkového obchodu**. Osady ležící v blízkosti surovinových zdrojů byly zřejmě jejich dodavateli do vzdálenějších oblastí, anebo ze vzdálených osad přicházely výpravy za surovinami, přinášející jako protihodnotu část vypěstovaného obilí, dobytek, zvířecí kůže, jantar a podobně.

Megality

Jedním z nejmonumentálnějších jevů eneolitu západní Evropy je budování kamenných kultovních a pohřebních památníků – **megalitických staveb**, dnes většinou velmi přísně chráněných. Pro přímořské oblasti

▲ Obr. 26 Megalitická hrobka z velkých balvanů. Takové památníky dávné minulosti mohou obdivovat například návštěvníci lüneburských vřesovišť v severním Německu

▲ Obr. 27 Jádro kruhové megalitické stavby ve Stonehenge (Anglie) tvoří 30 pískovcových kamenů, z nichž někdy dva vedle sebe stojící jsou na vrcholu spojeny naplocho položeným třetím kamenem. Podobně byla postavena i vnitřní soustava kamenů, která je uspořádaná do podkovovitého útvaru v čele s takzvaným oltářním kamenem

západní Evropy jsou typické **kamenné řady – aleje**. Kromě nich známe z vnitrozemí také hrobky z velkých balvanů (**chodbovitě hroby – dolmeny**), ve kterých bylo někdy pohřbeno i několik desítek zemřelých. Dále mezi megality řadíme jednotlivé obří balvany, záměrně vztyčené, které se nazývají **menhiry**.

Nejznámější aleje najdeme ve francouzském **Carnacu** [karnaku] na pobřeží Atlantského oceánu. O kultovní povaze toho místa není pochyb. Obdobný charakter mají kamenné kruhy, jejichž nejlepším příkladem je **Stonehenge** [stounhendž] v jihozápadní Anglii. Je to velký kruhový objekt o průměru asi 110 metrů. Stonehenge je pozoruhodné tím, že je z vnější strany obehnuto příkopem, před nímž se ještě táhne nízký val. Val byl nasypán z materiálu vytěženého při hloubení příkopu. Mohutný objekt ve Stonehenge je svědectvím o stavebních schopnostech pravěkých lidí, stejně jako do-

kladem jejich **astronomických znalostí**. Byl vybudován patrně k příležitostem slavení letního slunovratu.

Megalitické stavby přilákají každoročně tisíce současných vyznavačů nějakého kultu, čímž ovšem památkníky pravěku velice trpí.

Sídliště na jezerech

V alpské oblasti Švýcarska, Německa, Itálie a Rakouska se od eneolitu až do následující doby bronzové setkáváme se zvláštním typem osad. Byly budovány na březích jezer, přičemž domy nestály přímo na zemi, ale byly postaveny na dřevěných podlahách podpíraných četnými kůly. Někde byly kůly zasazeny do dna při břehu jezera, takže domy byly přístupné pouze po dřevěných lávkách nebo s použitím lodí. Taková sídliště se nazývají **nákolní**.

▲Obr. 28 Na obrázku je zachycen život na nákolním sídlišti. Cesta k domu, postavenému na dřevěné plošině, vedla patrně nejčastěji po vodě

Hospodářské zázemí těchto jezerních osad bylo umístěno na břehu v blízkosti vodní plochy. Poté, co došlo k přirozenému přehrazení jezer a jejich hladina prudce stoupla, byla sídliště zaplavena a v jezerním bahně se výborně konzervovaly mnohé předměty z organických látek. Tak bylo možné rozšířit naše poznání života pravěkých lidí o nejrůznější výrobky ze dřeva včetně pozůstatků staveb, dřevěných násad kamenných nástrojů, dřevěných nádob a podobně. S využitím dendrochronologické metody lze tyto nálezy velmi přesně datovat. Například švýcarští archeologové mohou uvádět stáří některých staveb s neuvěřitelnou přesností jednoho roku a sledovat, jak se nákolní osada postupně rozrůstala.

Společnost v eneolitu

Zavedení orby jako novinky v zemědělství a vznik nových výrobních odvětví (metalurgie a hornictví) se projevil ve změně uspořádání společnosti. V dosavadních epochách pravěku jsme sledovali výsadní postavení příslušnic ženského pohlaví. V eneolitu začala značně nabývat na významu mužská aktivita, zejména

► Obr. 29 K jednomu z nejvýznamnějších archeologických objevů tohoto století patří nález ledovcové mumie na Hauslabově sedle v jižním Tyrolsku. Na snímku je obličej muže nazývaného „Ötzi“, který žil podle rozboru nálezů mezi lety 3350-3100 př. n. l.

při orbě, manipulaci s dobytkem, práci v dolech a při hutnění měděné rudy a zpracování mědi, zlata a stříbra. Posílení postavení muže v rodině i ve společnosti se označuje jako **patriarchát**. Odráží se to i v archeologických nálezech z tohoto období. Dochází k výraznému poklesu výskytu ženských plastik, tolik rozšířených ještě v předchozím období – mladší době kamenné. Jejich místo zaujímají plastiky zvířecí a skalní rytiny. Kromě toho se objevují mužské hroby s bohatší výbavou a také existence menších chat v osadách může být dokladem mužských snah o jakési rodinné hospodaření. Ženy byly postupně zbavovány významnější účasti jak na získávání potravy, tak i na některých dalších aktivitách. Věnovaly se spíše domácím pracím, pečovaly o rodinu, obydlí a oděv, pomáhaly při sklizni a spolu s dětmi sbíraly divoce rostoucí plodiny (ořechy aj.).

Zavedením oradla se stala zemědělská práce účinnější. Orba sama nepřinesla zvýšení výnosů z polí, ale spíše možnost obdělat větší plochy. Aby bylo možné včas sklídit všechno obilí, začaly se pěstovat další plodiny (ječmen), které dozrávaly v jiném období než dosud převažující pšenice. Mezi domácími zvířaty najdeme hovězí dobytek, ovce, kozy a prasata. Zvířata nebyla pouze zdrojem masa, ale také mléka a surovin (kůže, rohovina). O jejich využití jako tažné síly jsme již hovořili. V eneolitu lidé začali patrně také s **ochocováním koní**.

V eneolitickém období se vedle původních otevřených zemědělských osad začala objevovat i sídliště nového typu – **hradiště**. Dlouhé neolitické domy se udržely zpočátku, později se domy postupně zmenšovaly. Vznikalo více typů obydlí. Budovaly se například stavby jen ze dřeva, podobné srubům. Jiná obydlí, více či méně zahloubená pod povrch země, nazýváme polozezence a zemnice.

Eneolitická hradiště vznikala převážně ve výhodných vyvýšených polohách, mnohdy ještě přirozeně chráněných prudkými srázy. Tato hradiště byla hospodářskými, správními i náboženskými středisky. Většina lidí žila v okolních menších zemědělských osadách. Mezi vesnicemi existovaly majetkové rozdíly způsobené různou velikostí obdělávané půdy a stád dobytka,

mírou zapojení do obchodu a možností přístupu k surovinovým zdrojům. To vše mohlo zhoršovat vzájemné vztahy jednotlivých vesnic i jejich uskutenčení a zvyšovat nebezpečí násilných střetů. **Na konci eneolitu se již na většině evropského území hovořilo indoevropskými jazyky**, přestože jejich podobu neznáme. Tyto jazyky se staly v následujících obdobích základem vytváření prajazyků dnešních evropských národů.

◀ **Obr. 30** Ve Švýcarsku byla nalezena tato nádoba, na níž jsou znázorněna ženská ňadra. Nádoba sloužila s největší pravděpodobností ke kultovním obřadům (kult plodnosti)

Osídlení českých zemí

Vývoj osídlení u nás byl počínaje neolitem nepřetržitý. Ve starším eneolitu zasahoval na naše území rozsáhlý komplex **kultury s nálevkovitými poháry**. Název byl zvolen podle typického tvaru poháru se široce rozevřeným nálevkovitým hrdlem. Již v této kultuře můžeme najít doklady počátků exaktních věd, jako jsou matematika, zeměměřičství nebo astronomie. Na už zmíněném sídlišti v Makotřasech byl objeven kultovní objekt v podobě čtvercového příkopového ohrazení, jehož tvar a rozměry souvisejí s užíváním určitého kalendářního systému. V této kultuře se také poprvé nad pohřby těl ve skrčené poloze objevují mohylové násypy.

Eneolitické kultury ve střední Evropě patřily k okruhu zemědělských civilizací. Základem obživy bylo zemědělství s oběma složkami – obilnářstvím a chovem dobytka. Zavedení orby tento systém jen zdokonalilo. V mladším eneolitu přišly na naše území početné skupiny obyvatel z Německa a ze středního Podunají. Archeologicky se označují jako lid kultury se šňůrovou keramikou a lid se zvoncovitými poháry.

Pro **kulturu se šňůrovou keramikou** je typické pohřbívání všech zesnulých obou pohlaví podle **zvláštních pohřebních zvyklostí**, což v archeologických kulturách předchozích období nezaznamenáváme.

◀ **Obr. 31** Pohár kultury se šňůrovou keramikou. Výzdoba se prováděla otiskem pletené šňůry do povrchu ještě nevytvořené nádoby

Muži byli ukládáni ve skrčené poloze na pravém boku s tváří obrácenou k jihu. Jejich hroby byly vybaveny většími provrtanými kamennými sekeromlaty, velmi pečlivě vypracovanými, součástí výbavy byl také keramický pohár. Ženy byly uloženy do hrobových jam také ve skrčené poloze, ale na levém boku, i jejich tváře byly obráceny k jihu. Hrobové přídavky tvořily keramické nádoby a ozdoby ze zvířecích zubů, mušlí, výjimečně i z mědi. Je zajímavé, že na našem území je kultura lidu se šňůrovou keramikou poznána výhradně z pohřebišť, která svým rozsahem patří mezi největší ve střední Evropě (například Vikletice u Chomutova, kde bylo prozkoumáno pohřebiště se 164 hroby).

▶ **Obr. 32** Nádoby v pravěkých objektech (jamách, hrobech) se nacházejí většinou poškozené. Jednotlivé keramické střepy se v laboratorních třídách a pak dochází k rekonstrukci původní podoby nádob. Doplněné chybějící části jsou dobarveny podle originálu, takže jen pozorný návštěvník muzejní expozice odhalí, že má před sebou výsledek několika hodinové práce laboranta. Na obrázku je amfora kultury se šňůrovou keramikou po rekonstrukci; v tomto případě je jasné, které části byly doplněny

▲ **Obr. 33** Výbava hrobu kultury se zvoncovitými poháry. Nádobu doprovázejí ještě výrobky z mědi a takzvaná nátepní destička používaná při střelbě z luku

▲ **Obr. 34** Rekonstrukce ukazuje použití nátepní destičky při střelbě z luku. Destička upevněná na zápěstí chrání ruku před případným poraněním

Téměř současně se v sousedství usadil **lid kultury se zvoncovitými poháry**. Jistě si dokážeme představit typický keramický tvar – vypálený hliněný pohár v podobě obráceného zvonu. Keramika se vyráběla z pečlivě zpracované hlíny a bohatá výzdoba byla uspořádána do vodorovných pásů. Typickou výbavou mužských hrobů byl luk a šípy, někdy i měděná dýka, ženy měly jako milodary keramiku a ozdoby, například kostěné kuželovité knoflíky. Oproti kultuře se šňůrovou keramikou byli muži pohřbíváni na levém a ženy na pravém boku. Některé postupy v myšlení pravěkých lidí jsou pro nás stále hádankou.

Pojmy:

Sekeromlat – kamenný nebo kovový nástroj podobný sekeři s otvorem pro nasazení topírka.

Megality – pravěké stavby z velkých kamenů.

Hradiště – sídliště budované zpravidla na vyvýšeninách a ohrazené z důvodu obrany příkopy, valy nebo palisádou (hradbou z těsně vedle sebe řazených a zahrocených kůlů).

Důležitá data:

4000-2200 př. n. l. – eneolit ve střední Evropě

Otázky, úkoly:

1. Jaké byly příčiny přechodu rodové společnosti od matriarchátu k patriarchátu? 2. Uvedte nové prvky eneolitu. 3. Máte představu o práci v pazourkovém dole? Zkuste ji popsat. 4. Co jsou megality? Víte o nich něco například i z vlastní četby? Připravte si na toto téma referát. 5. Charakterizujte osídlení v českých zemích v pozdní době kamenné.

6. DOBA BRONZOVÁ

V době bronzové pokračoval vývoj započatý v eneolitu. Postupně se rozvíjela řemeslná činnost spojená s výrobou nástrojů, zbraní a ozdob. Pokrokem bylo zejména rozšíření znalosti slévání mědi a cínu, jehož výsledkem byl nový materiál – **bronz**. Než došlo k tomuto vynálezu, prošli lidé dlouhou cestou poznávání od zpracování přírodní mědi po její výrobu hutnickou cestou. Přidáním cínu k mědi v poměru zhruba jedna

ku deseti získali slitinu, která se lépe odlévala a byla tvrdší než měď samotná.

Zpočátku ještě primitivní směna surovin i výrobků z nich se postupně měnila ve skutečný obchod. Velmi žádaná byla měď i cín, drahé kovy, jantar a sůl. Došlo k dalšímu rozvoji společenské dělby práce. Nejprve to znamenalo utužení patriarchálního rodového uspořádání společnosti, postupně ale docházelo ke vzniku kmenových svazků a později svazků budovaných na územních principech.

Vyspělejší než střední Evropa byla **egejská oblast** (Kréta, Řecko). Tam vznikly ve 2. tisíciletí př. n. l. první státní útvary. Bylo to se zpožděním zhruba jeden a půl tisíce let po stejném procesu v Mezopotámii nebo v Egyptě. Na Krétě vznikala města s paláci, dokládající rozvoj nové hospodářské i společenské organizace. Kvetlo zde řemeslo a existují již i doklady písma. Řecko dosáhlo podobného stupně vývoje v mykénském období. Celá oblast využívala blízkosti vyspělých starověkých států Předního východu a netrpěla ani nedostatkem potravy. Vedle výnosů z polí a masa z chovaných zvířat byl součástí obživy i mořský rybolov.

Střední Evropa záhy pocítila vliv Řecka, s nímž byla spojena obchodními styky. Naopak v oblastech vzdálenějších (severní Evropa), které žily mimo uvedené kontakty, ještě přežívaly skupiny lovců a rybářů.

Starší doba bronzová – únětická kultura

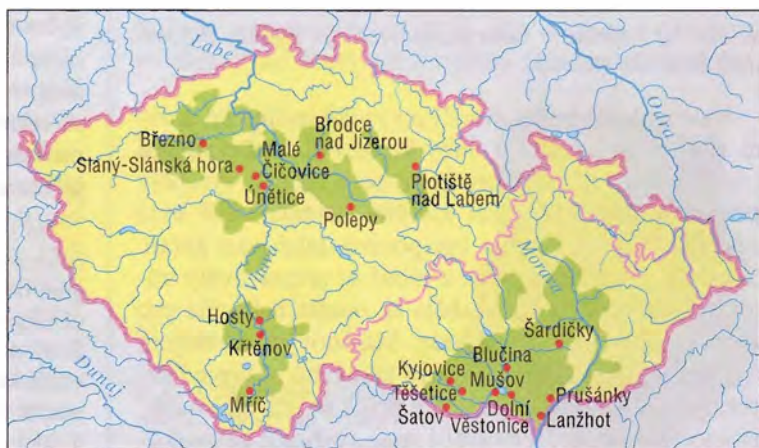
Ve značné části střední Evropy měla významnou úlohu **únětická kultura**, nazvaná podle pohřebiště v **Úněticích u Prahy**. Její počátky spadají ještě do závěru předchozího eneolitického období a na jejím vzniku se podstatně podílely kultury z území dnešního Maďarska. Ve starší době bronzové se ústřední oblastí únětické kultury staly Čechy a Morava, kde vznikla velmi **vyspělá a bohatá společnost**. Poprvé v pravěku byly výrazněji osídleny také jižní Čechy.

Lidé únětické kultury žili na sídlištech zakládaných někdy i v méně přístupných polohách. Domy měly kůlovou konstrukci, někde se zahloubenou podlahou. Na sídlištech se vyráběla velmi kvalitní a dobře vypalovaná keramika, jejíž rozmanitost dosáhla vrcholu v celém pravěkém vývoji. Povrch nádob byl velmi pečlivě leš-

▲ **Obr. 35** Nádobka s prohnutými stěnami a nízko posazeným uchem – takzvaný únětický koflík

► Území osídlené v Čechách a na Moravě ve střední době bronzové (únětická kultura)

těn, takže nabývaly kovového vzhledu. Nejtypičtějším tvarem byla nádoba zvaná **koflík**, kterou si můžeme představit jako menší hrneček s ouškem posazeným těsně nad dnem nádoby.

Zemřelí byli pohřbíváni převážně ve skrčené poloze na pravém boku hlavou k jihu s tváří směřující k východu. Ojedinele se objeví i hroby žárové nebo rakve dlabané z kmene stromu.

Řemesla

K výrobě bronzových předmětů se běžně používala technika **odlévání na „ztracenou formu“**. Výrobek byl nejprve vymodelován do vosku, model byl obalen hlinou a vypálen. Rozpuštěný vosk při výpalu vytekl a vznikla tak definitivní forma, do níž se naléval roztavený bronz. Po vychladnutí se hliněná forma musela rozbít, aby bylo možné hotový výrobek vyjmout. Tak byla forma nenávratně ztracena (odtud název techniky) a pro další předmět bylo třeba připravit formu novou. Měděná ruda, více však měď, se k nám dovážela převážně z alpské oblasti, cín se asi těžil v oblasti Krušných hor. Existence tohoto poměrně vzácného přírodního bohatství mohla být příčinou rozvoje únětické kultury v Čechách. Vyloučeno není ani zapojení našeho území do „sítě“ tehdejšího dálkového obchodu. Dovozy mědi dokládají hromadné nálezy (depoty) **hřiven**, což jsou měděné ohnuté tyčinky s roztepanými a zavinutými konci. Vedle těchto „surovinových“ depotů existují ještě nálezy většího množství hotových výrobků (ozdob, nástrojů i zbraní).

▲ Obr. 36 Hromadný nálezy bronzových dýk z Prahy 6-Suchbala (únětická kultura)

Nalezené předměty svědčí o vysoké technické úrovni slévačů a kovotepců doby bronzové. Vedle **zbraní** (dýky, sekeromlaty, hroty kopí) se z bronzu vyráběly **pracovní nástroje**, mezi kterými nejdůležitější byla **seker**. Ta navíc mohla být použita také jako zbraň. Sekerou se kácely stromy, z nichž se připravovaly trámy na stavbu domů, vyráběla se oradla nebo jha pro zápřah dobytčat, vozy a lodě. Staronovým nástrojem byl **srp** odlitý z bronzu. Použití takového nástroje bezpochyby urychlovalo sklizeň a práce se stávala snazší. Přesto však ještě přetrvával i srp s ostřím z pazourko-

vých čepelek. Široká byla také škála bronzových **ozdob a šperků**, z nichž některé se používaly při spínání tehdejšího oděvu (**jehlice**). Známe i náhrdelníky z korálek ze sklovité hmoty nebo z jantaru a zlaté záušnice.

Přes šíření kovových předmětů přetrvávaly ještě i v této době kostěné nástroje a kamenné broušené sekery nebo jednoduchá drtidla na mletí obilí.

Střední doba bronzová

V tomto úseku doby bronzové se celkový vývoj poněkud zpomalil. Příčinou byly opět klimatické poměry, neboť se poněkud ochladilo a rozdíl mezi létem a zimou se zmenšil. V zemědělství to vedlo k zhoršení podmínek pro pěstování obilovin, ale současně k usnadnění chovu dobytka. Na jihu se ovšem rozvíjela starořecká **mykénská civilizace**, která jako první na evropském území dospěla ke státnímu zřízení.

Přes zvolnění tempa vývoje zůstávala ostatní Evropa pro mykénské Řecko dostatečně atraktivní, neboť se odtud **dovážely suroviny**, které na řeckém území chyběly. Byl to především jantar z oblasti Baltského moře, měď z Transylvánie a Itálie, cín z Anglie, Španělska a snad také z českého Krušnohoří a zřejmě i zlato z Karpat. Mykénští Řekové mohli naopak nabídnout především pokročilejší vojenskou výzbroj. Ve střední Evropě se poprvé objevily meče.

Společnost

Hospodářský styl života středoevropské společnosti se vyznačoval převahou **chovatelství**. Skupiny lidí neobývaly stabilně jedno území, ale v průběhu sezony měnily svá sídla společně se svými stády. V zimě obývaly teplejší místa a v létě naopak stoupaly do vyšších poloh (pahorkatin) s rozsáhlejšími pastvinami. Tento pohyb a častější vzájemné kontakty jednotlivých skupin se projevují na archeologických pramenech, zejména na keramice a na předmětech z bronzu, které vykazují nápadné podobnosti. Základ společnosti tvořily **kmenové svazy** v čele s mocnými **náčelníky**. Ti ovládali svá kmenová území za pomoci ozbrojené družiny.

Svědectví o obyvatelích poskytují vedle sídlišť i hroby, nad nimiž byly vršeny mohylové násypy. Častěji než v dřívějších obdobích pravěku byly mužské hroby vybaveny zbraněmi (bronzové meče, hroty kopí nebo oštěpů). V ženských hrobech tvořily milodary bohaté soupravy šperků a ozdob. Obecně hovoříme o skupině **středoevropských mohylových kultur**, zaujímajících prostor severně od Alp, od karpatské kotliny po střední Francii.

Do severní Evropy se kovové předměty dostávaly výměnou za **jantar**. Zdejší bažinaté prostředí umožnilo archeologům objevit zachované dubové rakve, a díky konzervačním účinkům bažin se uchoval dokonce i oděv tehdejších lidí. Ženy nosily dlouhé vlněné košile, na ramenou sepnuté jehlicemi, kalhoty u mužů nejsou doloženy. Společnou součástí oděvu mužů i žen byl však plášť z pruhu látky, který se u krku zapínal pomocí jehlic nebo jednoduchých spon.

◀ **Obr. 37** Pokus o rekonstrukci ženského oděvu a způsobu nošení ozdob ve střední době bronzové. Podle nálezné situace kostrového hrobu z Molzbachu (SRN)

Do života společnosti střední doby bronzové nám pomáhají proniknout **skální rytiny** ze Skandinávie a z rozhraní Francie, Itálie a Švýcarska. Zobrazují nejrůznější náboženské představy a obřady. Rytiny ale zachycují také scény z každodenního života, například orbu pomocí zapřažených dobytčat táhnoucích oradlo. Přitom jsou vyobrazeny i lidské (mužské) postavy.

Na našem území byly v tomto období více osídleny jižní a západní Čechy, trvalejší charakter mělo také osídlení středních Čech a jižní Moravy, zatímco severní oblasti Čech a Moravy byly v tomto časovém úseku spíše opuštěny.

Mladší doba bronzová

Na jihu Evropy dospěla v mladší době bronzové k vrcholnému rozmachu a následnému úpadku mykénská města. Život společnosti nabyl primitivnějšího charakteru. Přispělo k tomu i výrazně suché období, které mělo za následek pokles úrody.

Stejná **klimatická změna** ovšem zlepšila proti předcházejícímu období přírodní i životní podmínky ve větší části Evropy. Docházelo k oteplování, což zvýšilo úrodu obilovin, začalo se pěstovat i žito a oves. Můžeme pozorovat nový **rozkvět evropských kultur**. Zvýšil se počet obyvatelstva, osady vyrůstaly všude tam, kde byly pro zemědělství vhodné podmínky. Z hlediska vývoje na našem území byly například velmi hustě osídleny východní Čechy a severní Morava.

Zvýšenou hustotu obyvatelstva dokládají rozsáhlá pohřebiště, někdy až s tisíci hroby. V tomto období šlo většinou o **pohřby žárové**. Zemřelí byli spalováni na pohřební hranici a jejich popel byl nasypán do menší hrobové jámy nebo do keramické nádoby neboli popelnice. (Dnes takový způsob pohřbu nazýváme kremace a nádoby s ostatky zemřelého umy.) Tyto nádoby pak byly uloženy do země společně s milodary. Převažující způsob pohřbívání v mladší době bronzové dal název celému období: doba **kultury popelnicových polí**. V Čechách ji představuje například kultura knovízská nebo milavečská.

▲ **Obr. 38** Bronzový kultovní vozík z Trundholmu (Dánsko). Nález patří do severské doby bronzové (2. polovina 2. tisíciletí př. n. l.). Na vozíku dlouhém 60 cm je umístěn sluneční kotouč pokrytý zlatým plechem. Dutý kůň patrně souvisí s božstvem úrodnosti

Mnohdy se setkáváme s doklady **náboženských představ a kultu**. Lidé věřili v množství bohů, například Slunce, Měsíce nebo hvězd. Uctívali i bohy a bohyně úrody, vody, ohně, řemesel a jejich přízeň si zajišťovali pomocí darů nebo zvířecích a lidských obětí. Obřady se odehrávaly na zvláštních kultovních místech. Mezi mnoha kultovními předměty stojí za zmínku například bronzové nádoby-kotlíky v podobě vozů, někdy s bohatší výzdobou. Z našeho území známe například nádobu-vozík z bronzového plechu, připevněnou na podvozku se čtyřmi neotáčivými koly, z žárového pohřbu pod mohylou objeveného v Milavči u Domažlic. Z doby bronzové existují také doklady o vylupování hrobů, zaměřujícím se zejména na hodnotné milodary (zbraně, bronzové a zlaté předměty).

Knovízská kultura

Malá obec **Knovíz** u Slaného ve středních Čechách dala jméno jedné z kultur mladší doby bronzové, která se pohřbíváním svých zemřelých řadí do komplexu kultury popelnicových polí, ale vyniká některými zvláštnostmi. Knovízská kultura byla pravděpodobně

► **Obr. 39** Jedna z typických nádob knovízské kultury – takzvaná etážovitá nádoba

součástí širokého okruhu **předkeltských kultur**. Mezi pozoruhodnější objevy v této kultuře patří zejména **hromadné nálezy bronzových předmětů – depoty**.

Příčinou jejich ukládání do země mohla být jednak potřeba dočasné ochrany cenných artefaktů (pak mají depoty charakter skutečných pokladů), jednak mohlo jít o uložení rituální. Pak by byly uloženy záměrně a trvale a měly by povahu obětních předmětů. Pokud byly depoty objeveny pod podlahou chat v osadě, je pravděpodobnější první možnost výkladu. Případy uložení depotů ve vypálených jamách nebo pecích, zvláště pokud v nich byly objeveny současně i odlévací formy, naznačují spíše souvislost se slévačskou výrobou a hodí se na ně možnost druhá – rituální, obětní.

Ještě atraktivnější jsou v knovízské kultuře otázky spojené s **pohřebním ritem**. U zárových hrobů se například setkáváme s otvorem proraženým do urny při jejím dně. Mělo jít patrně o přípravu cesty pro duši zemřelého, která by tudy podle tehdejších náboženských představ mohla v určitém okamžiku opustit tělesné pozůstatky nebožtíka. Knovízské kostrové pohřby zase naznačují problematiku sociální diference a zvyků. Ve většině případů totiž nešlo o klasické případy pohřbů s pietním uložením nebožtíka do připravené hrobové jámy. Lidské pozůstatky byly ukládány do odpadních sídlištních jam, kde spočívají společně s rozbitou keramikou a zvířecími kostmi. Jen málokdy byl takový „pohřeb“ doprovázen milodary.

Někteří zemřelí byli dokonce zohaveni. Mívají buď vyvrácené dolní končetiny, odátou jednu nohu, nebo byla jejich těla doslova rozsekána, případně byly ostatky rozděleny do více jam. Mnohdy se našly například dlouhé lidské kosti nesoucí stopy po štípání, což vedlo k domněnce o provozování **rituálního kanibalismu**. Mohlo jít ovšem o násilné zásahy, které vznikly v jiné souvislosti než zrovna s tímto otřesným jevem. Projevy kanibalismu ale na druhé straně známe ještě z posledních desetiletí z Papuy-Nové Guiney, a dokonce na ně upozorňují i současní etnografové.

Utváření pravěkých národů

V závěru doby bronzové (v 8. století př. n. l.) můžeme již na území Evropy určit rozmístění pravěkých národů, které známe jménem. Všechny hovořily takz-

▲ Utváření etnických skupin v Evropě v pozdní době bronzové

vanými **indoevropskými jazyky**. Ty se v dalším období rozvíjely, dělily, některé z nich zanikly. Tato doba byla patrně rozhodující pro utváření řady etnických skupin, které se vydělily ze společného indoevropského základu. Byli to například na severozápadě **Germáni**, při Baltu **Baltové**, předci **Keltů** v části západní a střední Evropy, v Itálii pak **Veneti** nebo **Italikové**. Mezi Karpaty a Dněprem žili prapředkové **Slovanů** a Balkán ovládali předkové **Ilyrů** a **Thráků**. Současně vznikaly ve Středomoří osady **Foiničanů** a **Řeků**, kteří podnikali plavby až k severním břehům Černého moře.

Zhoršení podnebí ve střední Evropě vedlo k zániku některých osad a narušení obchodních styků, zajišťujících dovoz mědi a cínu. Nepříznivý vliv měly také pastevecké kmeny, které již dříve pronikaly na Balkán. Surovin k výrobě bronzů začal být nedostatek. Ke zlepšení situace v celé Evropě došlo až po **rozšíření nového kovu – železa**.

Pojmy:

Mohyla – hliněný kuželovitý násyp nad pohřbem, někdy s vnitřní dřevěnou nebo kamennou konstrukcí.

Jantar je žlutohnědá zkamenělá pryskyřice předvěkových stromů, vyskytující se například na jihovýchodním pobřeží Baltského moře. Používal se k výrobě ozdobných předmětů.

Kanibalismus – rituální pojídání lidského masa, lidojedství.

Důležitá data:

2200-1600 př. n. l. – starší doba bronzová

1600-1250 př. n. l. – střední doba bronzová

1250-750 př. n. l. – mladší doba bronzová

Otázky, úkoly:

1. Jak se v době bronzové odlišovala situace na jihu Evropy od ostatního evropského území? 2. Jak byla v této době uspořádána společnost? Co všechno nám umožňuje poznat život tehdejších lidí? 3. Vysvětlete princip techniky odlévání na „ztracenou formu“. 4. Z literatury zkuste zjistit něco více o únětické kultuře. Připravte si referát. Zájemci si mohou vybrat i jinou z kultur této doby. 5. Popište různé způsoby pohřbívání v době bronzové.

7. DOBA ŽELEZNÁ

V tomto období nastal významný zlom nejen ve výrobě, ale v dějinách lidské společnosti vůbec. Poznání nového kovu a jeho zpracování vedlo k zdokonalování nástrojů každodenní potřeby i zbraní a stalo se příčinou rychlejšího vývoje. Železo bylo známo na Předním východě již od 3. tisíciletí př. n. l., dlouho ovšem zůstávalo spíše kuriozitou. **Znalost výroby železa** se rozšířila kolem poloviny 2. tisíciletí př. n. l. z Malé Asie. Postupně se s ním seznamovala jihovýchodní Evropa a v 8. století př. n. l. železo již plně zasáhlo do středoevropské oblasti. Dobu železnou dělíme na starší (období halštatské) a mladší (období laténské).

Starší doba železná – období halštatské

V 8. století př. n. l. se rozpadala stará struktura osad, je jejich celkový počet poklesl. V důsledku zhoršení klimatu došlo opět k pohybům obyvatelstva a také k četnějším válečným střetům. Současně s tímto krizovým vývojem ve střední Evropě nastal **rozmach řeckých států** a ve střední Itálii se rozvíjela **civilizace Etrusků**. Etruskové byli výbornými mořeplavci i obchodníky. Nabízeli zejména měď, železo a tepané kovové výrobky. Jejich obchod směřoval i na sever, do oblastí osídlených Kelty. Dokladem těchto vztahů jsou etruské výrobky nacházené ve Francii, Německu i na našem území. Typické jsou například bronzové konvice s velkou výlevkou (takzvané zobákovité konvice).

◀ Obr. 40 Bronzová zobákovitá konvice

▼ Obr. 41 Keramická výbava hrobu z halštatského období (Franzhausen, Rakousko)

Ve střední Evropě vznikla nová společnost, která začala používat železné zbraně a nástroje. Od severní Francie až po dnešní Slovinsko se vyvíjela oblast kmenů s **halštatskou kulturou**. Svoje označení získala podle naleziště v **Hallstattu** v Rakousku, kde bylo prozkoumáno rozsáhlé a bohaté pohřebiště a také solné doly. Zde byly objeveny stopy po pravěké těžbě, která byla příčinou bohatství místních vládců.

Díky solnému prostředí působícímu jako výborný konzervační činitel mohli archeologové studovat nálezy pomáhající k vytvoření představy o výstroji, vybavení a způsobu práce v solných dolech. Bylo objeveno jak dřevěné nářadí, tak kožené pytle určené k transportu vytěžené soli z dolu i koženové čepice a součásti oděvů. Podobně jako doly na pa-

zourek ve starších obdobích i solné doly vydaly svědectví o podzemních tragédiích, které si vyžádaly lidské oběti. V hallstattských dolech byla těla zavalených horníků dobře konzervována přítomností soli.

V polovině 18. století bylo v Hallstattu objeveno rozsáhlé pohřebiště s více než 1300 hroby. Jejich výbava, kterou mnohdy tvořily předměty importované z etruského prostředí, svědčí o velkém bohatství. Zdejší společnost bohatla na rozvětveném dálkovém obchodu se solí.

Společnost

Rozšíření železa pomohlo řešit krizi, která nastala v závěru doby bronzové v důsledku postupného vyčerpání surovinových zdrojů. Střední Evropa totiž poskytovala dostatečné zdroje železných rud, přičemž bylo možné (i na území dnešních Čech) využívat povrchová naleziště. Rozvinulo se nové výrobní odvětví – **hutnictví**. Lidé se naučili tavit ze železné rudy při vysoké teplotě v pecích železo. Archeologický výzkum řady halštatských osad objevil přímé doklady tavby a kovářského zpracování železa. Jsou nalézány zbytky rud, strusky (vedlejší produkt při tavbě) a také zbytky výhňových tavicích pecí.

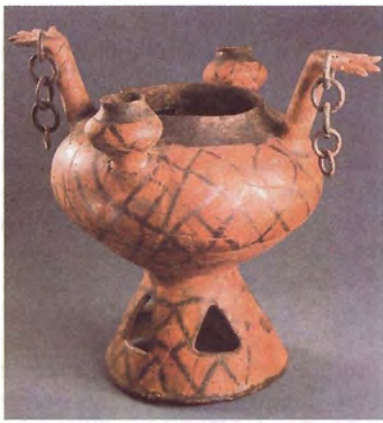
V zemědělství i v ostatních činnostech se začaly používat **železné nástroje**, tvrdší a odolnější než jejich předchůdci z kamene nebo bronzu. Zásadní význam měly zejména sekery a srpy. Ze železa se vyráběly i jiné nástroje (nože, dláta, kosy) a zbraně (meče, hroty kopí a šípů). Kovářské dílny byly vybaveny kladivy, kovářskými díly, kleštěmi a dalšími nástroji. Jak v zemědělství, tak ve válečnictví stoupl **význam koně**. Archeologické výzkumy přinášejí nálezy bronzových a železných součástí koňských postrojů. V tomto období se začal chovat také **kur domácí**.

Dalším novým řemeslem doby železné bylo **kolářství**. Vyráběly se dvou- a čtyřkolové **dřevěné vozy se železnými doplňky**. Neměly už plná celodřevěná kola,

▲ Obr. 42 Moravský lékař J. Wankel, který se zabýval také archeologií i antropologií, objevil v roce 1870 v jeskyni Býčí skála v Moravském krasu cenné nálezy. Pochází odtud i soška bronzového býčka s železnou trojúhelníkovitou destičkou vsazenou do čela (výška plastiky je 11,4 cm, délka 10 cm)

◀ **Obr. 43** Ukázka vynikajících schopností výrobců keramiky v halštatském období. Nádoba pochází z Dunajskej Lužnej-Nových Košarísk (SR)

ale díky zvládnutí techniky ohýbání dřeva byly opatřeny lehkými koly tvořenými **loukotěmi** (obvodový kruh konstrukce kola) a paprsky. Pomocí jha byli do vozů zapřaháni koně.

Vlastnictví vozu bylo výrazem bohatství a obvykle souviselo s významným postavením majitele. Většinou jimi byli **náčelníci rodů nebo kmenů**, kteří se obklopovali silnou vojenskou družinou. Budovali hradiště jako svá sídla a správní střediska kmenů. Hradiště ležící v blízkosti hlavních obchodních cest („zlaté“ nebo „jantarové“) mohla obchodovat s rozvinutými oblastmi Středomoří. Potvrzují to nálezy importovaných bronzových nádob (picí soupravy, konvice, vědra, šperky), dále se dováželo víno, výjimečně i řecká keramika a také skleněné perly. Vznikající rozdíly ve společnosti dokládá i existence **bohatě vybavených hrobů**. Zatímco obyčejní členové kmene byli pohřbíváni žárově, většinou pouze s prostou hrobovou výbavou, zemřelí vládcové (knížata) byli ukládáni do prostorných hrodek, kde jejich těla spočívala vedle čtyřkolového vozu nebo i na něm. Milodary tvořilo množství nádob a zbraní. V Čechách byl takový hrob objeven například v takzvané **bylanské kultuře** v Hradenině na Kolínsku.

Halštatské osídlení bylo dočasně ohroženo **vpádem Skytů**, bojovných kočovných kmenů. Ti vtrhli z východu do černomořských stepí a pronikali dále na západ. Některé oblasti byly jejich vpádem zasaženy dosti citelně. Ze skytského prostředí jsou známy hrobky jejich králů, překryté obrovskými mohylami. S vládci byli pohřbíváni koně, lidské oběti a velké množství přepychových zlatých a stříbrných předmětů. V jejich uměleckém ztvárnění se projevuje takzvaný **zvěrný**

▲ **Obr. 44** Příkladem uměleckého zvěrného stylu Skytů je tato zlatá ryba s reliéfní výzdobou

styl: hlavním námětem šperků jsou stylizovaná zvířata – většinou v pohybu, často i ve vzájemných soubojích.

V Čechách vznikla koncem halštatského období pevnostní soustava na vrchu **Závist nad Zbraslaví** na jižním okraji Prahy. Zprvu nevelká neopevňovaná osada získala postupně dokonalý systém opevnění. Uprostřed zemědělsky využívané krajiny dominovalo v 5. století př. n. l. mohutné opevněné hradiště. Na centrální ploše stál rozlehlý panský dům, který se velikostí i charakterem odlišoval od ostatních staveb. Tento panský dům byl dokonce patrový. Jeho majitel, jistě člověk velmi zámožný, soustředil na hradišti řadu řemeslníků a obchodníků. Zpracovávalo se zde železo i bronz, výroba se soustřeďovala zejména na šperky. Bezpečnost zajišťoval dokonalý hradební systém s dobře hájitelnou vstupní branou. Na centrální ploše hradiště byly opakovaně budovány také svatyně.

Mladší doba železná – období laténské

V 5. století př. n. l. vystřídala halštatskou kulturu **kultura laténská**. Pojmenována byla podle bohatého naleziště **La Tène** [latén] ve Švýcarsku. Do popředí se dostaly keltské kmeny v západní části dosavadní kultury, sahající od východní Francie po západní Čechy.

▲ **Etnický obraz střední Evropy v době keltské expanze**

Historická **expanze Keltů** do různých částí Evropy proběhla v době od 5. do počátku 3. století př. n. l. Keltská kultura v 5. století nebyla ještě stylově jednotná a nelze například odlišit hroby příchozích Keltů od hrobů domácích obyvatel jimi dosaženého území; svěbytná keltská kultura se projevila až po skončení hlavních přesunů. Keltové při svých výbojích směrem na jihovýchod dospěli až do Malé Asie, na západě zasáhli celou Francii, Belgie a dostali se i do Španělska.

Na území dnešních Čech sídlil keltský kmen **Bójů**, podle jehož názvu vzniklo latinské pojmenování Čech **Bojohemum (Bohemia)**. Také řada zeměpisných názvů v Čechách (Ohře, Labe, Jizera, Vltava aj.) je pravděpodobně keltského původu.

V tomto období mizí bohatá hradiště vládců a honosné hroby na vozech. Místo nich se objevují **rozsáhlá keltská pohřebiště**, na kterých byli pohřbíváni jak muži s výzbrojí, tak ženy s milodary v podobě šperků.

▲ Obr. 45 Bronzová laténská spona

Ta jsou nejspolehlivějším archeologickým pramenem k poznání keltské společnosti ve střední Evropě. Z výbavy mužských hrobů známe železné meče, kopí nebo železná kování dřevěných štítů, z ženských soupravy ozdob a šperků (spony, nákrčníky, náramky).

Život Keltů

V zápiscích starověkých autorů se objevuje i popis Keltů. Jsou líčeni jako velcí lidé s modrýma očima, světlými vlasy a jemnou pleť. Jistě to ale není charakteristika platící všeobecně pro všechny příslušníky kmene. Také jsou popisováni jako bojovný, odvážný lid, někdy ale velmi naivní. Keltové údajně milovali boj a dobrodružství stejně jako zábavu a hostiny.

Oděv Keltů tvořily kalhoty a jakási halena. Přes ně nosili plášť, v zimě vlněný, v létě z lehčí látky. Oděv spínali sponami, které byly někdy drobnými uměleckými díly. Používali rovněž opasky, zdobené zlatými nebo bronzovými ozdobnými nášivkami. Nejznámější ozdobou byl **nákrčník**, který najdeme například i na známé opukové hlavě **keltského héra** (hrdiny), objevené v **Mšeckých Žehrovicích** nedaleko Kladna. Opuková hlava muže téměř v životní velikosti byla možná původně součástí celé figurey.

▲ Obr. 46 Opuková hlava keltského héra ze svatyně u Mšeckých Žehrovic

Keltové byli velmi zruční řemeslníci. Vynikli zejména v **hutnění železa** a v **kovářství**. Výrobky ze železa se uplatňovaly v osadách, které byly do 2. století velmi hojné. Lidé se věnovali především zemědělské činnosti. Používali přitom železné radlice oradel, srpy, kosy a další nástroje a nářadí. Mezi zbraněmi převládaly meče a kopí. Mnoho užitkových i ozdobných

▲ Obr. 47 Keltové, kteří pohřbívali své mrtvé na malých pohřebištích o 10-30 hrobech, bydleli patrně ve dvorcích tvořených domem „náčelníka“ a několika dalšími obytnými a hospodářskými stavbami

předmětů bylo vyráběno také z bronzu. Obilí se v tomto období mlelo již na **kruhových rotačních mlýncích**. Laténská keramika byla vyráběna poprvé v našem prostředí na **hrnčírském kruhu**. Byla dokonale vypalovaná v kupolových hrnčírských pecích, v pozdějších obdobích také malovaná.

Základem keltské společnosti byla **rodina** a **rod**. V něm měl vedoucí postavení muž, v mnoha případech ale dosahovaly patrně i ženy významného vlivu. Zvláštní úlohu měli u Keltů **druidové**. O jejich učení a o keltském náboženství vůbec máme jen částečnou představu. Velkou roli v něm hrály určité rostliny, zejména duby a jmelí, které v jejich korunách někdy rostlo. Druidové pečovali o posvátné dubové háje, uctívána ale byla i některá posvátná zvířata a měsíční symboly.

Oppida

V průběhu 2. století př. n. l. začala vedle zemědělských osad vznikat i velká hradiště, mající charakter hospodářských a správních center. Někdy jsou dokonce označovány za předchůdce měst. Římský vojevůdce Gaius Iulius Caesar popsal jejich podobu ve svých *Zápisích o válce galské* a označil je jako **oppida**. V Čechách můžeme nalézt hned celou jejich soustavu. Nejstarší z nich (a současně největší s rozlohou 170 ha) vzniklo na jižním okraji pražské kotliny na **Závisti nad Zbraslaví**, kde navázalo na starší opevněné hradiště. K němu později přibyla řada dalších, například Stradonice, Hrazany, Staré Hradisko u Prostějova. Některá byla vybudována v blízkosti surovinových zdrojů (naleziště železné rudy nebo tuhy – přísady do keramiky). V 1. století př. n. l. najdeme mnoho oppid také po celé západní Evropě; mezi nejznámější patří německý Manching (s rozlohou 380 ha) nebo Bibracte [bibrakte] ve Francii.

Oppida měla zpracovaný **systém opevnění**. Základem byl mohutný val z dřevěných komor zasypávaných hlínou a kameny, na jehož vrcholu vedl ochoz a vně byla vystavěna kamenná opěrná zeď. Na val navazoval ještě hluboký příkop. Vstup tvořily brány tak-

zvaného klešovitého typu, umožňující obyvatelům oppida dobrou obranu. Některé z cest na oppidech byly dlážděny.

Galské hradby pak vypadají vesměs asi takto: Trámy se kladou na zem nepřetržitě v pravém úhlu k délce celé hradby v stejných mezerách; vzdálenost trámů od trámu je stejná, a to vždy dvě stopy. Tyto řady trámů se pak uvnitř sepnou trámy vázanými a potom zakryjí hojným násypem navážky. Zmíněná už mezera mezi trámy se pak na vnější lícni straně vždy těsně vyplní mohutným kvádrem. Když je takto první vrstva trámů osazena a pevně spojena v celek, klade se na ni navrch další vrstva tak, že se mezi trámy zachovává sice právě stejná mezera, že však trám horní vrstvy nedoléhá na trám vrstvy dolní, nýbrž že při dodržování stejné vzdálenosti od sebe jsou jednotlivé trámy svírány kameny vkládanými po jednom mezi ně. Tak se vrstva za vrstvou skládá celá stavba, až se dosáhne náležité výšky hradby.

(Gaius Iulius Caesar;
Zápisky o válce galské, kniha VII)

Vnitřní osídlení bylo budováno podle určitých pravidel, neboť zástavba je většinou v pravouhlém ulicovém uspořádání. V centrální poloze (takzvané akropoli) stála stavba palácového typu – **sídlo velmože**. V další části oppida (předhradí) byla soustředěna **řemeslná výroba**. Vyráběly se zde železné i bronzové nástroje,

zbraně a šperky, skleněné korálky a náramky. Veškeré produkty se patrně stávaly předmětem obchodu, pro který existují ještě další doklady.

Na Závisti a ve Stradonicích je poprvé na našem území doložena vlastní **ražba mincí**, jejichž původní předlohy tvořily mince řecké. V mincovnictví bylo používáno jak zlato, tak i stříbro. Zlato pocházelo patrně z českých rýžovišť. Dokladem výroby v našem prostředí jsou keramické tavicí destičky s mělkými jamkami, ve kterých se odlévaly polotovary k ražbě mincí (takzvané střížky). Zlomek takové destičky pochází například z oppida Závist. Ve Stradonicích byl zase v minulém století objeven poklad 200 zlatých a 500 stříbrných mincí.

Většina našich oppid trvala do sklonku 1. století př. n. l., kdy byla z jihu ohrožena postupujícími římskými vojsky a ze severu germánskými kmeny. Keltové těmto tlakům nakonec podlehli, některá hradiště opustili sami, jiná byla dobyta **Germány**. Část keltských kmenů se uchýlila pod ochranu římských vojevůdců, malá část jich ještě nějaký čas přežívala například v hornatých oblastech na Slovensku.

Laténské období představuje **vrchol pravěkého vývoje v Evropě**. U některých keltských kmenů došlo k vytvoření zárodků státních útvarů. Po zániku keltské kultury přijali Keltové v jižní části svého území civilizaci římského impéria, na severu se zásluhou germánských kmenů vrátil spíše pravěký způsob života. Po Keltech ale již natrvalo zůstaly základy řemeslné výroby, některé technické vymoženosti (hrnčířský kruh, rotační mlýnek) a také již zmíněné zeměpisné názvy.

Pojmy:

Nákrčník – keltská ozdoba (vyráběná například z bronzu) nošená na krku; nákrčník byl někdy stočený z několika pramenů, většinou ale zhotovovaný z plné nebo duté tyčinky s konci rozšířenými do podoby pečetítka.

Druoidové – vlivná keltská kněžská vrstva, která vykonávala náboženské obřady, oběti, věštila a věnovala se kouzelnictví.

Oppidum je latinský název pro město, v archeologii užívaný pro označení velkých keltských opevněných sídel.

Důležitá data:

750-450 př. n. l. – starší doba železná (období halštatské)

450 př. n. l.-změna letopočtu – mladší doba železná (období laténské)

Otázky, úkoly:

1. Charakterizujte stručně obě období doby železné. **2.** Jak byl vývoj ve střední Evropě ovlivněn kontakty se Středomořím? **3.** Co víte o nalezšti v Hallstattu? Pokuste se sami zjistit další informace. **4.** V čem spočívala výhoda železných nástrojů a zbraní? **5.** Kdo byli Keltové? Co víte o jejich životě? Co o jejich náboženství? **6.** Co jsou oppida? Která z nich znáte? **7.** Zorganizujte po domluvě s učitelem dějepisu návštěvu oppida na Závisti nad Zbraslaví.

◀ **Obr. 48** Dokladem rozvinutých obchodních vztahů u Keltů je mincovnictví. Koiník patřil k nejoblíbenějším reliéfům na zlatých keltských mincích

▲ **Obr. 49** Typickou ozdobou Keltů byly bronzové puklicovité nánožní kruhy

8. DOBA ŘÍMSKÁ

První čtyři století nového letopočtu nazýváme **doba římská**. Je to období, ve kterém došlo ke kontaktu starověké římské říše s pozdními pravěkými kmeny, Římany označovanými jako **barbaři**. Přitom šlo jednak o válečné střety, jednak o styky obchodní. Obojí přispělo k rozvoji kmenů severně od území římské říše, u některých dokonce vznikly předpoklady pozdějšího formování feudálních vztahů. Opačným směrem se kontakty projeví negativně a měly za následek urychlení krize římského impéria. Jeho provincie se rozkládaly na území dnešního Rakouska a jižního a západního Německa. Hranice mezi oběma světy – římským a barbarským – probíhala po řekách Rýnu a Dunaji. Římané zde vybudovali soustavu hraničního opevnění

▲ Obr. 50 Výměna zboží mezi Římany a barbary na limitu

▲ Hranice mezi římskou říší a územím osídleným Germány

(takzvaný limes Romanus, o němž se více dozvíte při výkladu o starověkém Římě). Jeho obranu zajišťovaly vojenské tábory.

V Čechách Římané nikdy nebyli, můžeme počítat jen s ojedinělým příchodem římských obchodníků. Oblasti na jižní Moravě a na jihozápadním Slovensku patřily pouze k severním pohraničním oblastem římského impéria. Výzkumy moravských archeologů v okolí **Mušova** a **Břeclavi** dokládají existenci římských opěrných vojenských stanic a pochodových táborů římských legií.

Na území sousedícím s římskou říší získaly v této době vedoucí postavení **germánské kmeny**, které se podílely na potlačení světa Keltů. Původně sídlily v oblasti dnešního Dánska a severního Německa, odtud postupovaly jižním směrem a postupně ovládly rozsáhlé prostory střední Evropy.

Naše území osídlily v prvních staletích po změně letopočtu germánské kmeny **Markomanů** a **Kvádů**. Říše Markomanů v čele s **králem Marobudem** znamenala pro římský svět stálou hrozbu. K poznání vývoje v českých zemích přispívají nejen archeologické nálezy, ale již také **psané zprávy starověkých autorů** (například římského historika Tacita). Učený Řek Klaudius Ptolemaios se dokonce pokusil na základě zpráv kupeckých výprav sestavit mapu. Mezi další zajímavá svědectví o kontaktu římského impéria s barbarským prostředím Germánů patří například nápis objevený na skále ve slovenském **Trenčíně**. Přináší zprávu o přezimování jednoho římského vojenského oddílu na území dnešního města.

Germánská sídliště

Germánské osídlení nebylo rovnoměrné; soustřeďovalo se v určitých oblastech, oddělených od sebe neosídleným územím pokrytým pralesem. Typické germánské osídlení tvořila větší sídliště vesnického charakteru, menší osady i jednotlivé dvorce. Mezi domy převládaly **polozemnice**, které se lišily velikostí, konstrukcí i funkcí. U některých nenajdeme stopy po kúlové konstrukci, sedlová střecha nasedala patrně přímo na okraj zahloubení. V prostředí Germánů neznáme žádná opevněná sídla, která by připomínala dřívější laténská oppida. Je zajímavé, že se Germáni nikdy na dobytých keltských hradištích trvale neusadili.

V některých oblastech docházelo ke koncentraci **dvorců**, v severní Evropě byly ovšem od sebe vzdáleny i stovky metrů. Největší sídliště sestávala až z 50 dvorců a žilo zde dohromady více než 500 obyvatel, obvykle však byla sídliště menší, s 50-100 obyvateli. Ve střední Evropě tvořily jádro dvorce nezahloubené jedno- nebo dvouprostorové domy. V domech větších rozměrů byl patrně také ustájen dobytek.

Zemědělství a řemeslo

Oproti mladší době železné se **rozvoj zemědělství poněkud zpomalil** a vrátil se k jednodušším způsobům

bům. Půdu Germáni obdělávali znovu pouze dřevěným rádlem. Taková známe například ze skandinávských skalních rytin, datovaných do doby bronzové a starší doby železné. Regionálně se odlišoval **podíl pěstitelství a chovu dobytka**, někde měl významnější úlohu i rybolov. Germáni pěstovali různé druhy pšenice a ječmene, žito, oves, proso, hrách, čočku, boby, len a také některé druhy zeleniny. Chov dobytka převažoval nad pěstitelstvím zejména v oblastech při Severním moři. To konečně dokládají i dlouhé domy se stájemi. Mezi chovanými zvířaty převládal hovězí dobytek, dále ovce, kozy, prasata, koně, husy a kur. Vzhledem k ustájení zvířat mohlo již docházet k hnojení polí chlévkovou mrvou.

Nejvýznamnější součástí hospodářství tvořilo stejně jako v době Keltů **hutnění železa a kovářská výroba**. Na základě archeologických výzkumů pozůstatků pecí máme již dobrou představu o technologii výroby železa. Velký zájem byl zejména o **zbraně** – hroty kopí, meče, nože, kování štítů a podobně. Jednotlivá sídliště byla většinou soběstačná, ale máme i doklady hutnické výroby ve velkém rozsahu. Produkty takové „velkovýroby“ musely mít patrně rozsáhlejší odbyt. Rozvíjelo se rovněž **kovolictví a výroba šperků**. Germánští řemeslníci zhotovovali spíše drobnější ozdoby a součásti oděvu (spony, náramky, prsteny, závěsky, přezky a kování opasek).

V germánském prostředí mizí keramika vyráběná na hrnčířském kruhu: nádoby se opět zhotovovaly podomácku ručně. Teprve ve 3.-4. století začali hrnčíři ve většině germánských oblastí (s výjimkou Čech) opět používat **hrnčířský kruh**.

Poměrně omezenou představu máme o tkaní látek a zpracování dřeva. Bezprostředním svědectvím o existenci **textilní výroby** jsou archeologické nálezy přeslenů (keramických, kamenných i skleněných) a závaží napínajících osnovu vertikálního tkalcovského stavu. O germánském oděvu zase částečně vypovídají nálezy z bažin (v severní Evropě) a také písemné zprávy a vyobrazení u antických autorů. Muži nosili dlouhé kalhoty a halenu, ženy si oblékaly delší lehčí roucho bez rukávů. Muži i ženy používali jako obuv opánky vyříznuté z jednoho kusu kůže a připevněné řemínky k noze.

Pohřební rítus, náboženství a písmo

Dokladem způsobů pohřbívání u Germánů jsou pohřebiště, často se stovkami i tisíci hrobů. Po většinu doby římské převládal **žárový rítus**. Přepálené ostatky se ukládaly jednak do hliněných uren a ty pak spolu s milodary do hrobových jam (popelnicové hroby), jednak se bez urny ukládaly do prostých hrobových jam (jámové hroby). Tak byli pohřbíváni řadoví příslušníci kmene. Objevují se však i kostrové pohřby, kdy zemřelí spočinuli v nákladných hrobových stavbách s bohatou výbavou a četnými milodary, mezi nimiž nechyběly ani přepychové importované předměty. Tyto hroby patřily určitě příslušníkům vedoucí společenské vrstvy; jsou proto označovány jako **hroby knížecí**.

O **germánském náboženství** nás vedle archeologických pramenů (kultovní nebo obětní místa) infor-

muji opět starověcí autoři. Stejně jako Keltové také Germáni uctívali mnoho bohů. Takové náboženství nazýváme **polyteistické**. Nejvyšším bohem byl **Vodan** (nebo také **Odin** [odyn]), bůh válečníků a vládce říše mrtvých. Podobně uctě se těšil ještě **Donar** (také **Thor**), bůh hromu a blesku. Obřady k počtě božstev se odehrávaly na **vyhrazených místech v přírodě**. Posvátné byly zejména prameny, kopce, bažiny, studně nebo stromy. Z jižního Švédska, Dánska a severního Německa známe četná obětiště v bažinách. Bohům se zde obětovaly jednak předměty související se zemědělskou činností (nářadí, keramika), jednak válečnické zbraně (hroty kopí a šípů, meče, nože, sekery, kovové součásti opasek a podobně). Známé jsou i lidské oběti.

Patrně v 1. století začali Germáni používat i **písmo**. Vytvořili si vlastní abecedu, která se skládala z 24 znaků. Tyto znaky se nazývají **runy**, což v překladu znamená tajemství. Germánské písmo sloužilo magickým účelům. Použité na zbraních mělo zvýšit jejich účinnost, na předmětech denní potřeby (hřebenech, sponách a podobně) mělo přinášet štěstí jejich majitelů.

▲ **Obr. 51** Terra sigillata. Římská keramika červené barvy s lesklým povrchem, převážně mísovitých tvarů. Povrch byl upraven reliéfní rostlinnou i figurální výzdobou. Tato výzdoba se prováděla kolkem do formy, v níž byly nádoby vypalovány (odtud název: terra – hlína, sigillum – pečeť)

Pojmy:

Polozemnice – příbytek, jehož podlaha byla zahloubena pod úroveň okolního terénu.

Důležitá data:

0-400 n. l. – doba římská

Otázky, úkoly:

1. Proč se první staletí našeho letopočtu označují jako doba římská? **2.** Které germánské kmene žily na našem území? Známe některou historickou osobnost z této doby jménem? **3.** Srovnejte hospodářskou vyspělost Germánů a Keltů. **4.** Z literatury zkuste získat více informací o germánském náboženství **5.** Co víte o pohřbívání u Germánů?

9. STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ

Na přelomu 4. a 5. století nastala ve střední Evropě velmi neklidná doba. Římské provincie ztrácely svůj význam a jejich moc výrazně zeslábla. Mnohé kmeny se daly do pohybu, který se označuje jako **stěhování národů**.

Zdrojem poznání dějinného vývoje jsou opět zprávy a údaje antických autorů. Kromě nich samozřejmě poznáváme život společnosti v tomto období prostřednictvím archeologických pramenů. V době stěhování národů došlo k rozsáhlým pohybům zejména germánských kmenů, v jejichž důsledku nakonec zanikla západořímská říše. Za počátek stěhování národů se pokládá rok 375, kdy došlo pod náporem **Hunů** z východu ke zhroutilí říše germánských **Ostrogótů**. Pohyb Hunů vyvolal přesuny dalších kmenů na velkém území Evropy. Z území Čech a Moravy tak odešli **Markomani** i **Kvádové** a jejich místo zaujaly jiné germánské kmeny – **Durynkové** a později **Langobardi**. Kromě hunského vpádu měla na stěhování kmenů vliv také možnost získání kořisti na území římské říše a patrně i určité přelidnění v této oblasti.

◀ Obr. 52 Skleněný pohár z období stěhování národů

▲ Obr. 53 Kostěný hřeben nalezený při výzkumu sídliště v Březně u Loun

Až na výjimky nebyla dosud zkoumána sídliště doby stěhování národů. V této neklidné době nedocházelo k budování velkých sídlišť a ani zemědělské vesnice, tolik typické pro celé předchozí období pravěku, nebyly příliš hojné. O to významnější byl výzkum **sídliště v Březně u Loun**. Archeologové zde objevili půdorysy zahloubených i nadzemních chat. Přestože nálezy z nich nejsou příliš bohaté (většinou keramika, přesleny, hliněná závaží, ojediněle i železné, bronzové nebo kostěné předměty), je zřejmý zemědělský ráz této osady. Byla objevena zuhelnatělá zrna žita, pšenice i ječmene. Vypěstované obilí se skladovalo v obilních jamách (silech), hloubených v blízkosti chat. Nálezy zvířecích kostí dokládají i chov dobytka, zejména hovězího, dále prasat, koz a ovcí. Objevené zbytky malé tavicí pece svědčí o existenci vlastní železářské výroby. Zdá se, že hospodářství ani kultura nedoznaly proti předchozímu vývoji nějakých závažných změn.

Poznatky o době stěhování národů na našem území poskytují především pohřebiště. Jde o takzvaná **řadová pohřebiště** s pohřby nespálených těl. Podle úpravy a výbavy hrobů je možné rozlišit několik sociálních vrstev společnosti. Nejvýznamnější postavení v ní měli **velmožové**. Jako příklad může posloužit bohatě vybavený hrob z Cezav u Blučiny nedaleko Brna. Součástí výbavy pohřbeného muže byl mimo jiné dvojbřitý meč s jílcem pokrytým zlatým plechem. Meč spočíval v pochvě ozdobené zlatým a stříbrným kováním. Také ostatní milodary byly výjimečné a poskytují představu o životě a postavení germánského velmože, patrně vůdce kmene.

◀ Obr. 54 Ženské spony vykládané drahými kameny – almandiny – sloužily jako ozdobná spínadla oděvu

Velkého rozkvětu dosáhlo v době stěhování národů **umělecké řemeslo**. Výrobci šperků obvykle putovali v určité oblasti, sháněli zakázky a prodávali své výtvo-ry. Někteří byli ve službách bohatých germánských velmožů, kteří je usazovali ve svých sídlech. Nejvýraznějšími ozdobami byly především **spony**, používané jako ozdobná spínadla oděvu.

Dobu stěhování národů je třeba přes množství konfliktů, které se během ní odehrály, považovat za historickou epochu, v níž byly položeny základy dalšího evropského vývoje. Tato doba má zásadní význam rovněž z hlediska našich národních dějin. **Před polovinou 6. století** došlo na území Čech a Moravy ke změnám v osídlení, když část germánských kmenů odešla do jižní a západní Evropy. Úrodné oblasti našich zemí se začaly postupně zaplňovat bezpečně prokazatelným **slovanským obyvatelstvem**. Jeho pravlast ležela pravděpodobně severně od Karpat, mezi řekami Vislou a Dněprem. Slovanské kmeny brzy osídlily území střední a jižní Evropy a později zde začaly zakládat své první státy. Původní obyvatelstvo buď odešlo, nebo se s příchozími Slovany smísilo. V Evropě se začala rodit nová civilizace nastupujícího středověku.

Důležitá data:

5.-6. století – období stěhování národů

Otázky, úkoly:

1. Co bylo příčinou stěhování národů? **2.** Jak žili lidé v našich zemích v této době? **3.** Odkud a kdy k nám

přišli první slovanské kmeny? Pokuste se zjistit další údaje o nejstarších Slovanech na našem území. 4. Zamyslete se nad celou dobou pravěku. Zkuste vyjmenovat to nejdůležitější, co se v průběhu tohoto dlouhého období událo a co se stalo základem dalšího vývoje lidstva. V kterých obdobích byly naše země v popředí středoevropského vývoje?

Literatura k dalšímu čtení:

Paul G. Bahn: Příběh archeologie. Praha 1996
Jan Beneš: Člověk. Praha 1994
Burchard Brentjes: Zlatý věk lidstva. Praha 1973
Miroslav Buchvaldek a kol.: Dějiny pravěké Evropy. Praha 1985

Petr Drda, Alena Rybová: Keltové a Čechy. Praha 1998
Jan Filip: Keltská civilizace a její dědictví. Praha 1996
Josef Havel, Jan Kovářík: Kde bydlely Venuše. Praha 1983
Jane McIntoshová: Archeologie. Praha 1996
Jaroslav Malina, Renata Malinová: Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů 20. století. Praha 1991
Helena Mandelová: České země v pravěku. Praha 1997
Konrad Spindler: Muž z ledovce. Praha 1998
Jiří Svoboda: Mířtři kamenného dláta. Praha 1986
Eduard Štorch: Lovci mamutů. Praha 1977
Malcolm Todd: Germáni. Praha 1999

STAROVĚK

ÚVOD

Starověk je období, ve kterém se poprvé v historii začaly vytvářet **státní útvary**. Starověké státy nevznikaly všude ve stejnou dobu; mnohdy je od sebe dělí celá staletí, a řada území érou starověku dokonce vůbec neprošla. Přesné datum, které by vymezilo počátek starověku, samozřejmě neexistuje, protože vznik státu je pozvolný proces. Musíme se tedy spokojit s přibližným určením na staletí. Obecně však můžeme říci, že starověk následuje po období neolitu (v případě Předního východu a egejské oblasti až po chalkolitu), protože předpokladem pro vznik státu je poměrně vyspělé zemědělství. Konec starověku určit můžeme: je jím rok 476 n. l., kdy zanikla západořímská říše. Je to pochopitelně datum pouze orientační, protože stejně jako zrod ani zánik určité epochy nemůže být dílem okamžiku.

Proč bylo pro vznik státu nutné **rozvinuté zemědělství**? Zemědělci totiž žili usazení na půdě, kterou obdělávali, což bylo základním předpokladem pro vznik **trvalého sídliště**, z něž se později mohlo vyvinout město, případně městský stát. Vyspělé zemědělství navíc umožňovalo uvolnění určitého množství pracovních sil ve chvíli, kdy byl zemědělec schopen vypěstovat víc, než sám spotřeboval. Část jeho produkce tedy mohla sloužit jako obživa pro někoho, kdo se zemědělstvím přímo nezabýval. Tím vznikl prostor pro **společenskou dělbu práce** – oddělení řemesla od zemědělství. Řemeslné výrobky nabývaly na kvalitě a postupně docházelo i ke **specializaci řemeslníků** (nejvýraznější při zpracování kovů a v loďařství). S oddělením řemesla od zemědělství souvisel také **rozvoj obchodu**. Dalšími vrstvami, které se přímo nepodílely na zemědělské výrobě a žily z přebytků, se stali **vojáci, kněží a panovník**. Zatímco řemeslníci své výrobky se zemědělci prostě směňovali, posledně jmenovaným vrstvám byly naturálie původně poskytovány „za odměnu“ – za ochranu před nájezdníky, za zprostředkování styku s božstvy (třeba kvůli zajištění dobré úrody) a podobně. Tento stav byl oboustranně

výhodný, což je nejlépe vidět na příkladu vojáka: jeden dobře vycvičený bojovník toho v boji zastal nerosrovnatelně více než několik zemědělců, kteří by se příležitostně chopili zbraně na obranu své vesnice. Proto rolníci ochotně takového válečníka živili, a ten zase nemusel plýtvat silami na shánění obživy. Obdobně tomu bylo také i v případě kněží: kněz, který se mohl soustavně věnovat náboženským úkonům, byl pro svou obec mnohem užitečnější. Tyto osoby se samozřejmě u ostatních těšily obrovské úctě a není divu, že právě z nich se později staly privilegované vrstvy.

Aby bylo možné účinně vybírat a shromažďovat naturálie (z nichž se časem vyvinuly povinné daně a dávky) potřebné pro obživu uvedených vrstev, musel vzniknout **úřednický aparát**: daňoví výběřčí, správci jednotlivých území a – písaři. **Vznik písma** je nerozlučně spjat s počátkem států. Původně sloužilo výhradně k hospodářským a správním účelům, zapisovaly se jím odvedené daně, panovnícká nařízení, zákony a podobně. Teprve později začala tato „paměť lidstva“ sloužit i k zaznamenání mýtů, historických událostí a dalších poznatků.

Kromě privilegovaných vrstev a svobodných, nicméně prostých obyvatel žili ve starověkých státech také **otroci**, bezprávné obyvatelstvo, které bylo majetkem buď soukromníků, nebo státu.

Důležitým termínem, o němž se v souvislosti se vznikem státních útvarů musíme zmínit, je **civilizace**. Jedná se o takový stupeň vývoje, jehož společnost dosahuje právě vznikem státního útvaru, když opustí právě. Proto také civilizace nezačala všude ve stejnou dobu: například v Mezopotámii vznikla už ve 4. tisíciletí př. n. l., v českých zemích až někdy v 8.-9. století n. l. Civilizace ovšem není pouze záležitostí politické organizace, ale i rozvoje společnosti, kultury a vzdělanosti. Ve starověku už úroveň zemědělství a řemesel dovolila lidem vybudovat poměrně vyspělou kulturu (vznikala první vzdělávací zařízení, první literární díla epochálního významu, první zákoníky, jejichž některá ustanovení jsou obecně známá dodnes); její součástí bylo i umění, nad jehož úroveň žasnou už desítky generací.

Typy starověkých států

V následující tabulce jsou shrnuty základní rysy dvou typů starověkých států. Oba typy mohly existovat – a také existovaly – ve stejnou dobu, nenavazují tedy

chronologicky na sebe (například v době, kdy v Číně teprve vznikal první centralizovaný stát, byla už sláva Athén a Sparty dávno za zenitem a rozhodující slovo ve Středomoří měl Řím).

státy staroorientální (orientální despocie)	státy klasické (antické)
vznikají v povodí velkých řek	vznikají u moře
půda patří panovníkovi či vesnické občině	půda je soukromým vlastnictvím jednotlivce
základním zdrojem obživy je zemědělství	zdrojem obživy je kromě zemědělství i obchod a řemeslo
panovník je pokládán za boha či jeho prostředníka na zemi	výroba je velkou měrou závislá na otročké práci
státy v Mezopotámii, Egypt, Indie, Čína	Řecko, Řím
Termín orientální despocie pochází z latinského <i>oriens</i> (východní) a řeckého <i>despotés</i> (pán, zejména v protikladu k otroku, hospodář či vlastník, ale i samovládce). Despota byl neomezeným panovníkem, ale slovo samo nemělo původně vůbec hanlivý význam. Společenské uspořádání staroorientálních států si bylo velice podobné a dalo by se znázornit jako pyramida, na jejímž vrcholku trůnil panovník (ať už pokládán za boha nebo jeho prostředníka) a základnu tvořily masy prostého obyvatelstva, převážně zemědělců. Nejbližší panovníkovi stála samozřejmě jeho rodina a obvykle také vlivná vrstva kněží a vojevůdců.	Termín antika (z latinského <i>antiquus</i> – starobylý) označuje dějiny a kulturu starověkého Řecka a Říma (někdy se užívá i pojmu antický starověk) a má své časové vymezení: počátek je kladen do 14. století př. n. l. (doba rozkvětu mykénské kultury), konec je obvykle určován jinak pro západořímskou říši (většinou splývá s datem zániku této části římského impéria – 476 n. l.) a jinak pro východořímskou (529 n. l., kdy dal císař Iustinianus uzavřít poslední pohanské filozofické školy v Athénách včetně Platonovy Akademie, což znamenalo definitivní rozchod s antickou tradicí).

Z tabulky je zřejmé, že pojmy starověk a antika nejsou totožné.

Pojmy:

Naturálie (z latinského *naturalis* – přírodní) jsou především zemědělské produkty, hlavně obilniny a další plodiny, ale i vejce, dobytek, med, víno, pivo, olej, vosk atd. Pokud byly v naturáliích vybírány daně, patřily sem i řemeslné výrobky nebo suroviny.

Mýtus (z řeckého *mythos* – vyprávění, pověst) je báje nebo pověst vyprávějící o pohanských bozích nebo hrdinech. Nejznámější jsou řecké mýty, ale existují i mýty mezopotámské, keltské, indiánské, černošské a jiné.

Specializace řemesel probíhala už od pravěku. Jde o proces, kdy řemeslo postupně přestávalo být součástí domácí výroby (původně si každý muž zhotovoval svoje lovecké zbraně a zemědělské náčiní, žena pro celou rodinu vyráběla látky a oděvy) a určité činnosti se začal věnovat jednotlivec, který pak ve svém „oboru“ mohl dosáhnout vyšší úrovně. Nejprve se oddělily, tedy specializovaly, činnosti nejnáročnější: kovářství a ve Středomoří lodářství. Jednotlivá řemesla se dál vnitřně specializovala, například kovář si zpočátku i sám těžil a taval rudu, prvním krokem ve specializaci tohoto řemesla bylo tedy oddělení vlastního kovářství od hutnictví. Kováři se potom dál dělili na kováře (ti většinou vyráběli zemědělské náčiní, kovali dobytek atd.), zbrojře, mečiře, nožíře a podobně.

Otrok je osoba, která se za určitých okolností stala majetkem jiného člověka, instituce nebo státu. Otrok většinou neměl žádná práva a majitel s ním mohl nakládat podle vlastního uvážení stejně jako například s dobyt看em, to znamená, že jej mohl

prodat, koupit, darovat, odkázat, propustit na svobodu, trestat, případně i zabít. Někdy však býval poměr pána k otroku upraven zákonem (například v Římě v určitých dobách nesměl pán otroka usmrtn). Otrokem se člověk mohl stát mnoha způsoby. Původně byli otroky váleční zajatci, později se mohlo stát, že člověk upadl do otroctví pro dluhy, které nebyl schopen splatit (dlužní otroctví), nebo mohl dlužník dát do otroctví jako zástavu členy své rodiny. Už ve starověku existovali „lovci lidí“, hlavně námořní lupiči, kteří unášeli lidi a prodávali je do otroctví. Dítě narozené otrokyni se automaticky stávalo otrokem. Otrok se mohl z otroctví po dohodě s pánem za předem sjednanou sumu vykoupit, pán mu také mohl svobodu podle vlastního uvážení udělit (třeba když mu otrok zachránil život, jako odměnu za věrné služby a podobně). Otrokářství není pouze záležitostí starověku, setkáme se s ním v dějinách lidstva i mnohem později – nejen ve středověku, ale ještě například v minulém století ve Spojených státech amerických a v řadě méně rozvinutých zemí i dnes.

Otázky, úkoly:

1. Jaké předpoklady musely být splněny, aby mohl vzniknout státní útvar? **2.** Proč vzniklo písmo a jak jsou jeho počátky spjaty se vznikem států? **3.** Charakterizujte staroorientální a antické starověké státy. Jaké byly mezi nimi rozdíly?

I. STAROVĚKÝ PŘEDNÍ VÝCHOD

Území dnešního Turecka, Íránu, Iráku a států ležících na východním pobřeží Středozemního moře (Jordánsko, Sýrie, Izrael, Libanon) je geograficky velmi členité a nesourodé. Leží tu vedle sebe vysoká pohoří a rozlehlé pouště. V některých oblastech je dostatek dešťových srážek, jinde je nutné spoléhat se na pravidelné záplavy, na mnoha místech je vody naprostý nedostatek. Ne všude je kvalitní zemědělská půda. Proto tady probíhal vývoj velmi nerovnoměrně. Nejpříhodnější podmínky našel člověk mezi toky dvou největších řek této oblasti, Eufratu a Tigridu, které každoročně zavlažovaly okolí vydatnými záplavami a umožnily tak rozvoj zemědělství. Této oblasti se říká **Mezopotámie**, což vlastně znamená Meziříčí (*mesos* je řecky prostřední, *potamos* řeka). Zemědělství se dařilo i na pobřeží Středozemního moře a ve střední Sýrii, kde deště přinášely dostatek vláhy. Tyto oblasti tvoří dohromady takzvaný **úrodný půlměsíc** a vývoj tu probíhal nejrychleji. Díky blízkosti moře se uplatnil i námořní obchod, který zprostředkoval spojení s dalšími vyspělými krajinami – Egyptem, Krétou atd. Celá oblast byla však neustále vystavena útokům méně vyspělých sousedních kmenů, ať už šlo o divoké lovce z hor na severu nebo o kočovníky z arabských pouští.

Oblast **Předního východu** spolu s **Malou Asií** tvoří jakožto spojnice mezi třemi světadíly (Evropou, Asií a Afrikou) jedinečnou křižovatku kultur, etnik a jazyků. Díky příznivým přírodním podmínkám se zde vytvořilo primární ohnisko zemědělství pro okolní oblasti, byl tu i nejcilejší obchodní ruch ve Středomoří. Jako by toto místo bylo jakýmsi mystickým kotlem, v němž z přidaných ingrediencí (poloha, etnika, podnebí...) vznikala **civilizace**. Civilizace, jejíž úroveň a dovednosti leckdy omračují. Vždyť se začala vytvářet před šesti tisíci lety, v době, kdy ve střední Evropě panoval hluboký pravěk a po egyptských pyramidách nebylo ještě ani památky.

Území, o němž si budeme povídat, je tedy místem **mnohonárodnostním**. Stejně jako se zde stýkají velké kontinentální desky, stýkají se tu i velké jazykové rodiny – **indoevropská** a **semitohamitská**. Národy, které používaly tyto jazyky, nebyly od sebe izolované. Obchodovaly spolu, často žily v jednom státě, přejímaly od sebe kulturu, zvyky, technické vymoženosti. K míšení národů přispíval i zvyk orientálních vládců deportovat velké skupiny obyvatel z podrobeného území do centra říše, čímž se zbavovali nožných rebelů.

Je třeba podotknout, že některá jména neoznačují národnost, ale **politickou příslušnost**. Týká se to především **Asyřanů** a **Babyloňanů**. Pojmem Asyřan či Babyloňan je označován příslušník říše, který mohl být jakékoli národnosti.

1. MEZOPOTÁMIE

Severní část Mezopotámie zaujímá náhorní plošina s dostatkem srážek, v jižní části se o vláhu starají pravidelné záplavy působené táním v horách. Kdysi dávno se tu rozkládaly bažiny a lidé se usazovali na ostrůvcích uprostřed nich. Mokřady v okolí vysoušeli, a tak vznikala nejen pole, ale zároveň i soustava zavlažovacích kanálů. Záplavy přicházely sem do nížin v době, kdy bylo obilí na polích vzrostlé. Budovaly se tedy především jímky, které zadržovaly vodu jednak proto, aby nezničila úrodu, jednak aby byla v zásobě, až udeří sucha. Oba mohutné říční toky, Eufrat a Tigris, byly nejen bohatým zdrojem ryb, ale

sloužily také jako dopravní tepny. Po nich se vyvážely zejména **vlákně barvené tkaniny** mnoha druhů a dovážely se suroviny, které Mezopotámie postrádala: **kámen, kovy a dřevo**. Vlastně jedinou surovinou, kterou tato krajina oplývala, byl **rákos** – a **hlína**. Místní obyvatelé se naučili tyto zdroje mistrně využívat. Domy stavěli z rákosu pomazaného hlínou, později ze sušených cihel, podlahy a stěny obkládali rákosovými rohožemi. Hlína a rákos stály dokonce i u zrodu nejgeniálnějšího vynálezu, jakého zatím bylo lidstvo schopno – **písma**.

Sumer

Jižní, úrodnější část Mezopotámie měla větší předpoklady pro rozvoj civilizace. Prvním obyvatelstvem, které zde známe jménem, byli **Sumerové**; podle nich toto území také získalo svůj název. O původu Sumerů se vede odborná diskuse; snad přišli z oblasti dnešního Íránu. Nebyli to však ani Indoevropané, ani Semité.

Už ve 4. tisíciletí př. n. l. začala v Sumeru z opevněných vesnic vznikat **města**. Města byla závislá na hospodářském zázemí vesnic, proto se záhy snažila získat nad svým okolím politický vliv. Tak se počátkem 3. tisíciletí př. n. l. rodily první **městské státy** – Ur, Uruk, Kiš, Lagaš, Nippur a další. Centrem těchto městských

▲ **Obr. 55** Mezopotámské chrámy svou dispozicí připomínaly stupňovité egyptské pyramidy. Na obrázku je zikkurat boha nebes Ana v Uruku z 22. století př. n. l.

států byl **chrám**. Nejvyšší kněz hlavního městského boha měl dozor i nad úředníky, kteří byli voleni v lidovém shromáždění. Chrám řídil i ekonomický život městského státu, proto mluvíme o **chrámovém hospodářství**. U chrámů fungovaly také řemeslnické dílny a školy.

Město **Kiš** bylo po určitou dobu mezi všemi městskými státy nejdůležitější, bylo **hegemonem** (*hégeomón* je řecky vůdce). Po čase ovšem začaly o postavení Kiše usilovat i jiné městské státy a zápasy mezi nimi přinesly jednu velkou změnu: objevila se instituce **krále**. Ve válkách totiž velmi vzrostla vážnost vojevůdců, kteří si začali uzurpovat moc. Časem se je jich postavení přetvořilo do postavení dědičného despotického monarchy, který se už neopíral o rozhodnutí lidového shromáždění, ale o **vojenskou moc**. Král měl tři základní povinnosti: zabezpečit úrodu (a to jak péčí o zavlažovací systémy, tak zajištěním přízně bohů), udržovat mír mezi poddanými a vést války, kdykoli to bylo možné (samozřejmě vítězně, přičemž míra úspěchu byla závislá na množství získaného dobytka a rozloze zabrané půdy).

Na území Sumeru sice existovala řada městských států, přesto byla tato oblast jednotná kulturně a nábožensky. **Náboženským střediskem** bylo město **Nippur**, které nemělo světského vládce; panovníci zde nechávali budovat různé svatyně a hojně je obdarovávali, aby si zdejší kněžstvo naklonili. Pokud se totiž některý z králů chtěl stát hegemonem Sumeru, musel mít podporu nippurských kněží.

Spolu se změnou politického systému (vznik despotií) doznalo určité změny i hospodářství městských států; místo o chrámovém hovoříme o **palácovém hospodářství**.

*Kdo má hodně peněz, může být i šťasten,
kdo má hodně obilí, může být i šťasten,
kdo však nemá vůbec nic, může spát.*

Sumerské přísloví

Akkad

Od počátku 3. tisíciletí př. n. l. přicházely do oblasti Sumeru ve stále hojnějším počtu semitské kmeny a usazovaly se tady. Asi v roce 2340 př. n. l. se zmocnil semitský úředník panovníka v Kiši vlády a přijal nové jméno – **Sargon**. Severně od Sumeru si vybudoval sídelní město **Akkad**, po němž pak jeho stát dostal název, a později si vybojoval nadvládu i nad Sumerem. Na území Mezopotámie tak poprvé vznikl **centralizovaný stát**. Sargonův vnuk vybudoval na obranu obchodních cest dvě velké pevnosti: Tell Brak a **Ninive** (které se později stalo sídelním městem asyrských panovníků). Už ke konci jeho vlády však začaly v Akkadu propuknout vzpoury, což spolu se silícími útoky řady okolních kmenů vedlo k oslabení státu, který po čase podlehl nájezdům dalších semitských kmenů.

► **Obr. 56** Byčí hlava vykládaná zlatem a lazuritem pocházející z 1. poloviny 3. tisíciletí př. n. l. byla ozdobou hudebního nástroje – harfy. Byla nalezena v hrobce královny Šubad v Uru a je dokladem mistrovského umění akkadských řemeslníků. Býk byl v Mezopotámii psovátným zvířetem (podobně jako v Egyptě a na Krétě) a obvykle byl spojován s kultem plodnosti

Asýrie

V době úpadku akkadské říše se v severnější části Mezopotámie ujala vlády domácí knížata z města **Aššuru** (odtud také název státu). Dějiny Asýrie dělíme do tří epoch: staroasyrská říše (20.-18. století př. n. l.), středooasyrské období (přibližně 1500-1000 př. n. l.) a novoasyrská říše (911-612 př. n. l.). Ve **středooasyrském období** ovládaly Přední východ jiné mocné státy: **říše Mittani**, **říše Chetitů** (o níž se více dozvíte v pasáži věnované Babylonii) a **Egypt**. Asýrie byla tehdy bezvýznamným státem.

▲ **Obr. 57** Terakotový model svatyně ze 13. století př. n. l. pochází z města Emaru (dnes Meskene) ležícího na Eufratu

Staroasyrská říše

Díky své zeměpisné poloze měla Asýrie čilé obchodní kontakty s Malou Asií. Vyvážela **látky, vlnu, kov** (olovo nebo cín) a vše směňovala zejména za **zlato, stříbro**, které bylo v Asýrii platidlem, **měď** a **měděné výrobky**. V Malé Asii byly zakládány **asyrské obchodní kolonie**. Tyto kolonie přibližně po stovce let existence zanikly v důsledku úpadku asyrské moci, kdy už říše nedokázala zajistit kontrolu cest a tudíž bezpečnost obchodních karavan.

Postupně **Asýrii ovládl sousední stát, Babylonie**,

pod jejímž kulturním vlivem ostatně byla Asýrie už delší dobu. Už v tomto období tkví počátky rivalství mezi oběma státy. Kolem roku 1650 př. n. l. získali Asýrii Churrité, kmen, který založil jeden z nejnáročnějších států té doby na Předním východě, říši Mittani.

▲ Obr. 58 Vchod do paláce zakladatele novoasyrské říše Sargona II. v Chorsábádu střežily obrovské postavy okřídlených býků s lidskou hlavou. Stejní strážcové stáli i u bran města Ninive

Novoasyrská říše

Pro Asýrii bylo štěstím, že se jejího území nedotkly pohyby semitských kmenů Aramejců a Chaldejců, které se v Mezopotámii usazovaly už od 11. století př. n. l. a vytvářely tu drobné státní útvary. Mohla se tudíž nerušeně rozvíjet a rozmáhát. Roku 722 př. n. l. zvítězil v bojích o trůn **Sargon II.** a založil sargonovskou dynastii, nejslavnější dynastii asyrských dějin. Jeho syn kolem roku 690 př. n. l. dobyl Babylon a nechal jej srovnat se zemí. Z Babylonu si odvezl pohádkové bohatství, takže měl dostatek prostředků na to, aby v **Ninive**, které učinil novým **sídelním městem**, nechal vybudovat přepychový královský palác obklopený chrámy a obydlími úředníků.

Sídelní palác měřil na délku půl kilometru a kdyby se reliéfy, jimiž byl vyzdoben, položily jeden vedle druhého, byl by z nich tři kilometry dlouhý pás. Město bylo přestavováno podle jednotného plánu, ulice byly rovné a široké, rozkládaly se tu parky a zahrady a vodu přiváděly z pohoří umně vybudované kanály. Panovník si tu dokonce zřídil zoologickou zahradu. Město obkroužily dvojité hrady s patnácti branami, dlouhé 12 km. Bohaté a výstavné Ninive se stalo symbolem asyrské moci, ve Starém zákoně má dokonce přídomek „lví doupě“ – jako je lev nebezpečným a vznešeným králem pouště, tak i asyrský vladař budil úctu a obdiv okolních států.

▲ Obr. 59 Ninive bylo v novoasyrském období opevněno pásem mohutných vápencových hradeb zakončených cimbuřím. Na obrázku je jejich rekonstrukce

Jeden z vnuků Sargona II., **Assarhaddon**, obnovil Babylon a přes silící útoky řady kmenů (mezi nimi i Skytů a Médů) se mu dařilo obratnou diplomacií a sňatkovou politikou zabránit územním ztrátám. Díky vojenským výpravám získal dokonce pro Asýrii další území v Palestině a **dobyl Egypt**, takže za jeho vlády dosáhla Asýrie **největšího územního rozmachu**. Po Assarhaddonově smrti však začala říše upadat.

▲ Obr. 60 Reliéf znázorňující krále Aššurbanipala stojícího na voze při vojenské přehlídce

Jeho syn **Aššurbanipal** neměl lehkou pozici, protože kromě útoků okolních kmenů se musel potýkat s řadou povstání uvnitř říše. Ztratil Egypt a málem přišel i o Babylonii. Tři roky Babylon obléhal, než se mu jej podařilo dobýt zpět a přivést jeho obyvatele k poslušnosti. S vypětím všech sil a s využitím mistrovského diplomatického umu udržel (s výjimkou Egypta) obrovské otcovo dědictví. Ovšem Aššurbanipal nebyl jen

▲ Území Předního východu v 7. století př. n. l.

válečníkem a politikem. Jako všem asyrským princům se i jemu dostalo literárního vzdělání a Aššurbanipal po celý svůj život neúnavně shromažďoval písemnosti z center babylonské vzdělanosti v obrovské **knihovně**, kterou za tím účelem založil v Ninive. Obsahovala nakonec asi 25 000 klínopisných tabulek s literárními i vědeckými díly. Díky Aššurbanipalovi tak mají dnešní vědci k dispozici nepřehledné množství materiálu ke studiu Mezopotámie. (Knihovna byla objevena v polovině minulého století.)

Aššurbanipalovi synové neměli ani otcovy, ani dědovy panovnické vlohy, a tak oslabenou Asýrii napadli Babyloňané, kteří se za tímto účelem spojili s Médy. **Ninive bylo dobyté a barbarsky zpusťošeno** roku 612 př. n. l. (Zkáza města byla taková, že když tudy o zhruba 200 let později procházel Řek Xenofon se svými vojáky, vůbec nezaznamenal, že miji bývalé královské město. A Xenofon si ve svých zápiscích takových věcí všimal.) Rok zničení Ninive se pokládá za datum **zániku asyrské říše**.

Celé toto město dobyli (Aššurbanipalovi vojáci) a srovnali se zemí jako povodeň. Zlato, stříbro, kterých je v horách jeho jako prachu, drahé kameny, všechno cenné, poklady jeho paláce, pestrobarevné a lněné oděvy, velké koně, lidi, muže a ženy, kočkodany, opice pagů a opice ukupu, které vyrůstají v tamějších horách, vyvedli z jeho města v nespočetném množství a připočítali je ke kořisti. Přivedli je v pořádku do Ninive, mého královského města, i líbali mi nohy.

(Aššurbanipal o dobytí Vesetu)

Babylonie

V jižní Mezopotámii, kde díky záplavám Eufratu a Tigridu zemědělství prosperovalo, byla tradičně větší hustota obyvatelstva, a tedy také více měst. Mezi nimi se odehrávaly boje o hegemonii. Nakonec se nejmocnějším městským státem v této oblasti stal **Babylon** (*Báb-ilim* znamená brána boží). Babylonské dějiny se – stejně jako asyrské – dělí do tří etap: starobabylonská říše (19.-16. století př. n. l.), středobabylonské

období (1500-1000 př. n. l.) a novobabylonská říše (625-539 př. n. l.). **Středobabylonské období** se časově kryje s obdobím středoasyrským a podobně jako Asýrie i Babylonie byla tehdy ve stínu **říše Mittani, říše Chetitů a Egypta**. Dokonce nebyla ani po celou dobu samostatným státem.

Starobabylonská říše

Nejvýznamnějším starobabylonským panovníkem byl **Chammurapi**, který panoval v 18. století př. n. l. dlouhých 43 let. Postupně ovládl ostatní městské státy v jižní Mezopotámii, čímž ne jen rozšířil svou moc, ale získal i další prostředky a zdroje pro stavební činnost a budování centrálně řízeného závlahového systému. Díky tomu došlo k rozkvětu zemědělství a země bohatla. Chammurapimu se podařilo dobýt v té době oslabenou Asýrii a Babylon se stal kulturním centrem Mezopotámie. Rozvoji **dálkového obchodu** napomáhala to, že Chammurapi zavedl jako všeobecné platidlo **stříbro** místo dosud užívaného obilí. Mělo to ovšem i své stinné stránky – mezi chudšími obyvateli byl stříbra nedostatek, takže často upadali pro dluhy do otroctví. Protože do boje chodili pouze svobodní lidé, jejich zotročování mělo negativní dopad na obranyschopnost říše.

Obrovská říše, které Chammurapi vládl, vyžadovala **centrální řízení**. Chammurapi kvůli tomu vytvořil správní systém a omezil moc kněží ve prospěch moci světské. Nejvýznamnějším Chammurapiho činem bylo sestavení **zákoníku**, který vycházel ze starších zákonů a platil pro celou říši. V rámci centralizace se Chammurapi pokusil zavést i kult jednoho **ústředního boha** (dosud nepřilíh významného babylonského božstva Marduka).

Roku 1595 př. n. l. **dobyli Babylonii Chetitě** a vyvrátili tak Chammurapiho dynastii.

► **Obr. 61** Chammurapiho zákoník byl vytesán na dioritové stéle vysoké 2,25 m. Na reliéfu nad textem zákoníku je zobrazen panovník přebírající odznaky vládařské moci od boha Marduka, ochránce města Babylonu. Stéla Chammurapiho zákoníku byla nalezena v Susách, kam se dostala z Babylonu jako válečná kořist. Takto zapsané zákony samozřejmě neplnily funkci dnešní sbírky zákonů, v níž si mohou právníci po libosti listovat. Stéla byla vztyčena na nějakém důstojném místě a lidé se museli spokojit buď s opisy textu na hliněných tabulkách, nebo – a to velmi často – spoléhali na vlastní paměť

Chammurapiho zákoník je bezesporu nejslavnějším, nikoli však nejstarším zákoníkem. Chammurapimu posloužily

jako předloha sumerské a akkadské zákony, s nimiž se jeho vlastní ustanovení leckdy zcela shodují. Chamurapiho zákoník se týká veřejného pořádku, majetkových, rodinných a dědických záležitostí, manželství, ochrany cti, ublížení na zdraví atd. Co se týče trestů, uplatňují se takzvané odvetné tresty, ovšem místo nich bylo také možné zaplatit pokutu, odstupňovanou podle postavení (například za stejný úraz byl výše postavený člověk odškodněn větší částkou). Chamurapiho zákoník rozlišuje tři vrstvy obyvatelstva: otroky, svobodné plnoprávně awily a muškény, kteří byli sice svobodní, ale měli nižší postavení než awilové.

... Jestliže někdo si vzal nedospělce za syna a vychoval jej, poté si založil rodinu, měl své děti a předsevzal si vypudit osvojence, toto dítě neodejde s prázdnou. Otec, který je vychoval, dá mu ze svého zařízení třetinu dědického podílu a dítě odejde, z pole, zahrady a domu nemusí mu dát nic.

Jestliže lékař provedl na plnoprávném občanu bronzovým nožem těžkou operaci a plnoprávného občana vyléčil, nebo bronzovým nožem otevřel oboční nádor plnoprávného občana a vyléčil oko plnoprávného občana, vezme deset šekelů stříbra, jestliže jde o příslušníka vrstvy muškénů, vezme pět šekelů stříbra, jestliže je to otrok plnoprávného občana, zaplatí pán otroka lékařovi dva šekely stříbra. Jestliže lékař provedl na plnoprávném občanu bronzovým nožem těžkou operaci a způsobil smrt plnoprávného občana, nebo bronzovým nožem otevřel oboční nádor plnoprávného občana a zničil při tom oko plnoprávného občana, useknou mu ruku, jestliže provedl operaci na otroku muškéna a způsobil jeho smrt, nahradí otroka za otroka, jestliže zničil jeho oko, zaplatí polovinu peněz jeho kupní ceny.

Jestliže stavitel postavil pro někoho dům, svou práci však neprovedl pevně a dům, který postavil, se zřítíl, a jestliže způsobil smrt majitele domu, tento stavitel bude potrestán smrtí. Jestliže stavitel způsobil smrt dítěte majitele domu, usmrtí dítě tohoto stavitele domu, jestliže způsobil smrt otroka majitele domu, dá majiteli domu otroka za otroka, jestliže zničil věci v domě, cokoli zničil, nahradí.

Jestliže plnoprávný občan vyrazil oko plnoprávnému občanu, vyrazí mu oko, jestliže zlomil kost plnoprávného občana, zlomí mu kost. Jestliže vyrazil oko muškénovi nebo zlomil kost muškéna, zaplatí jednu minú stříbra, jestliže vyrazil oko otroka někoho nebo zlomil kost otroka někoho, zaplatí polovinu jeho kupní ceny. Jestliže plnoprávný občan udeřil ve tvář plnoprávného občana, jenž je výše postaven než on, bude před shromážděním potrestán šedesáti ranami volskou oháňkou. Jestliže plnoprávný občan udeřil ve tvář plnoprávného občana, jenž je mu roven, zaplatí jednu minú stříbra, jestliže muškén udeřil ve tvář muškéna, zaplatí deset šekelů stříbra. Jestliže něčí otrok udeřil ve tvář plnoprávného občana, uříznou mu ucho.

(Ukázky z Chamurapiho zákoníku)

Chetitě

Chetitě přišli do Malé Asie v několika vlnách během 3.-2. tisíciletí př. n. l. Byli to Indoevropané a o rozluštění a za-

řazení jejich jazyka se zasloužil krátce po první světové válce český badatel Bedřich Hrozný. Chetitština je **prvním písemně zaznamenaným indoevropským jazykem**. Nejstarší písemné památky (Chetitě užívali klínopis) pocházejí většinou ze 14.-13. století př. n. l. Patří sem legendy (například o zakladateli akkadské říše Sargonovi), eposy (o Gilgamešovi), hymny, oslavné zpěvy a mýty. Svěbytnou chetitskou literaturou jsou soubory modliteb (za osobní a převážně za obecné blaho), historická díla, životopisná díla a královské letopisy.

V 17. století př. n. l. ovládli Chetitě střední Malou Asii a založili tu **mocnou říši** s centrem ve městě Chattuši. Podnikali válečné výpravy především do Sýrie, ale jejich zájmu nezůstaly ušetřeny ani jiné končiny – začátkem 16. století př. n. l. dobyli Babylonii. Ve 14. století př. n. l. si Chetitě podmanili říši Mittani a stali se uznávanou velmocí. Neváhali se střetnout s egyptským vojskem, ovládli i část Kypru. Zhruba ve stejné době jako říše Mittani (kolem roku 1200 př. n. l.) byla však jejich říše **náporom mořských národů zničena**. Chetitě znali chrámové i palácové hospodářství a kolem svých měst budovali mohutné hradby. Dokázali zpracovávat železo a dlouho měli na jeho výrobu monopol. Až mořské národy, které od nich tajemství nových, dokonalejších zbraní získaly, rozšířily znalost výroby železa po Předním východě.

▲ Babylonie

Novobabylonská říše

V době, kdy rostla moc novoasyrské říše, dostala se Babylonie pod její nadvládu. Až Chaldec Nabopolassar, který se koncem 7. století př. n. l. zmocnil vlády a nastolil v Babyloně poslední, **chaldejskou dynastii**, se záhy po svém nástupu na trůn spojil s panovníkem Médů a roku 614 př. n. l. společnými silami zpusťovali město Aššur. Tažení do Asýrie završili roku 612 př. n. l., kdy srovnali se zemí Ninive. O dobytá území se podělili: Médové ovládli vlastní Asýrii a Nabopolassar si kromě jiného podržel Babylonii.

Jeho syn **Nabukadnezar II.** pokračoval v otcově začatém díle. Postupně ovládl Sýrii a Palestinu a roku 587 př. n. l. **dobyl Jeruzalém**. Zajaté obyvatele přesídlil do Babylonie (bible o tom hovoří jako o babylonském zajetí). Úspěšné výboje byly vždy zdrojem bohatství, a tak se mohl Nabukadnezar pustit do mo-

▲ Obr. 62 Nabukadnezar II. dal velkolepým způsobem přestavět Babylon. Nechal nákladně přebudovat chrám boha Marduka, jehož součástí byl i zikkurat (babylonská věž). Od Mardukova chrámu vedla široká cesta, takzvaná třída procesí. Zdi, které ji lemovaly, byly pokryty barevnými reliéfy složenými z glazovaných cihel a stejně byla vyzdobena i monumentální Ištarina brána, která stála v místě, kde třída procesí protínala hrady. Na fotografii je její rekonstrukce

numentální přestavby Babylonu. Tři pásy hradeb zaručovaly městu nedobytnost, vyrostla tu pověstná babylonská věž – 90 m vysoký zikkurat, v paláci vznikly proslulé visuté zahrady, byla postavena velkolepá Ištarina brána zdobená reliéfy bájných zvířat z glazovaných cihel a prostranná třída procesí.

Po Nabukadnezarově smrti došlo k rychlému střídání panovníků. K politické nestabilitě se přidružily hospodářské problémy a Babylonii začal sužovat hlad. Navíc ze severu útočili mocní **Peršané**, jimž poslední babylonský král nedokázal čelit. Není proto divu, že roku 539 př. n. l. Babylon otevřel perskému králi Kyrovi brány města zcela bez boje. Bylo to moudré – Kyros za těchto okolností zakázal vojsku ve městě plenit a jedinou změnou, kterou provedl, bylo dosazení perského guvernéra (místodržícího) na místo bývalého krále.

Kultura v Mezopotámii

Náboženství

Mezopotámie byla krajinou oplývající **stovkami božstev různého významu**. Každé město mělo svého božského ochránce a v případě, že význam města vzrostl, stával se i kult příslušného boha důležitějším.

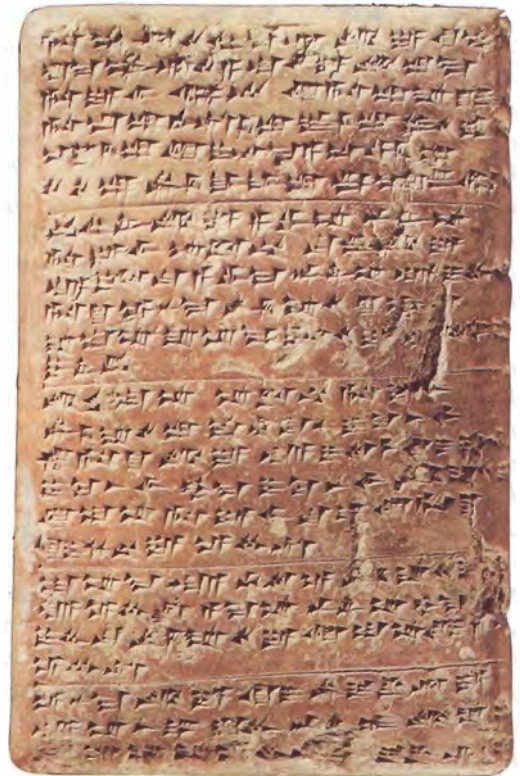
Některá mezopotámská božstva jsou však významnější než jiná. Platí to zvláště o trojici bohů An – Enlil – Enki, doplňované bohyní Ninchursag. **An**, bůh nebe, byl nazýván otcem či vládcem bohů, ale ačkoli stál v seznamech bohů vždy

na prvním místě, jeho kult nebyl nikdy příliš rozšířen. Větší oblibě se těšila jeho manželka **Ninchursag**, matka všeho živého (později v kultu nahrazená bohyní Ištar). **Enlil**, Anův syn, byl bohem země a později i bohem osudu. Centrum jeho kultu bylo v Nippuru. Přičítaly se mu zásluhy na stvoření plodivých sil, zřízení měst, vzniku rostlin a vynálezu zemědělství. Enlil měl dva syny: boha měsíce **Sina**, který zplodil **Utua** (též Šamaše) – boha Slunce a spravedlnosti, a **Ninurta**, boha války a lovu, který je v biblických textech nazýván **Nimrud** (odtud také slangové označení myslivců a hajných). **Enki** byl bohem vody a moudrosti a vynalezl řemeslo, písmo, vědy a umění. Jeho synem byl babylonský bůh **Marduk**, který po otci zdědil funkci boha moudrosti.

Nejstarší **chrámy**, které obyvatelé Mezopotámie svým bohům budovali, pocházejí ze 4. tisíciletí př. n. l. Byly to monumentální trojlodní obdélníkové stavby, budované na vysokých terasách. Z nich se vyvinuly nejznámější mezopotámské architektonické památky – **zikkuraty**. Takovým zikkuratem byla i biblická babylonská věž.

Písmo

Podle dosud objevených památek jsou prvním národem, který používal písmo, Sumerové. Písmo vzniklo z ryze praktických důvodů **pro hospodářské a úřední účely**. Místo písemných obchodních smluv či potvrzení o odevzdání daní se původně používaly takzvané **kalkuly** (*calculus* [kalkulus] je latinsky kamínek na počítadle), což byly známky z vypálené hlíny buď přímo ve tvaru

▲ Obr. 63 V amarnském archivu v Egyptě (arabsky Tell - el - Amarna, egyptsky Achetaton – město založené faraonem Amenhotepem IV., který se nazýval Achnaton) byla nalezena korespondence faraonů s předoašijskými panovníky ze 14. století př. n. l. Na snímku je dobře patrná struktura klínového písma

počítaných předmětů (džbány, zvířata...), nebo s vyobrazením těchto předmětů. Kalkuly se nasypaly do hliněné schránky, ta se zavřela, otisklo se na ni pečetidlo a vypálila se. Ke zjištění obsahu by ji však bylo nutné rozbít, proto se kalkuly také otiskovaly do jejího ještě nevypáleného povrchu, později se začaly otiskovat na hliněnou tabulku. Odtud byl už jen krůček k tomu, aby se místo otisků odpovídající obrázky do měkké hlíny něčím vyznačily. Používalo se k tomu rákosové písátko. A protože do hlíny se obtížně vyznačují okrouhlé tvary, začaly se obrázky stylizovat tak, aby se skládaly jen z rovných čárek. Ty byly na místě, kde tah začínal, poněkud širší, jejich tvar připomínal klín. Tak vzniklo ve 2. polovině 4 tisíciletí př. n. l. klínové písmo – **klínopis**. Protože asi o tisíc let později došlo z neznámých důvodů k pootočení písma o 90 stupňů doleva, jeho původní obrázková podoba se zcela setřela. Jednotlivé znaky postupně získaly pouze hláskovou hodnotu (písmena nebo slabiky).

Literatura

Písmo sloužilo v Mezopotámii zpočátku pouze k úředním záznamům. Literární památky se začaly objevovat až po několika staletích. Mezi nejstarší patří **hymny** na různé bohy a vladaře, přednášené za doprovodu rozličných hudebních nástrojů, **modlitby** a **zařikání**. Zvláštním sumerským literárním odvětvím byly **nářky** nad městy zpustošenými nepřáteli. Zapisovány byly také **báje** a **pověsti**, z nichž některé se staly předlohou biblických vyprávění (stvoření člověka, potopa atd.). V mezopotámské literární pokladnici nechybí ani výpravné hrdinské básně – **eposy**, z nichž nejznámější je *Epos o Gilgamešovi*, pololegendárním vládcí města Uruku, který vykonal řadu rekovných činů a marně se pokoušel získat nesmrtelnost. Existuje také epos o panovníkovi města Kiše Etanovi, který létá na hřbetě orla; v básni je podán překvapivě věrný popis pohledu na zem z ptačí perspektivy. Kromě toho se zachovala řada tabulek s **vědeckými spisy**, různými **ponaučeními** a **zamyšleními** a například i se **sumerským královským seznamem**, který svým rozsahem přesahuje dějiny samotného Sumeru, protože končí až v době Chammurapiho.

*Mladý muži, poněvadž jsi dával pozor na má slova,
poněvadž jsi ničeho nezanedbal,
můžeš dosáhnout vrcholu písařského umění,
můžeš se mu plně věnovat...
můžeš být vůdcem svých druhů,
můžeš být hlavou svých přátel,
můžeš dosáhnout mezi nimi nejvyššího stupně...
Dobře jsi splnil školní povinnost,
stal ses vzdělaným člověkem!*

(Den školáka – sumerská skladba
z počátku 2. tisíciletí př. n. l.)

*„Slyšte mne, muži, slyšte mne, starší z Uruku!
Já pro Enkidua, přítele svého, pláču,
jak plačka naříkám hořce.*

*Sekero mé paže, oporo mé ruky,
meči opasku mého, štíte, jenž jsi byl přede mnou,
můj sváteční oděve, roucho mé radosti!
Zlý démon povstal a vzal mi tě pryč.“*

...

*Dotkl se srdce jeho, to však již nebije.
Jako nevěstě příteli svému zahalil tvář.
Jako orel nad ním krouží,
jako lvice, jež byla o svá mládata oloupena,
dopředu, dozadu, sem a tam chodí,
vlasy kadeřavé si rve a po zemi rozsévá,
svá krásná roucha strhává a jako odporná je zahazuje.*

(Epos o Gilgamešovi,
nářek Gilgameše nad smrtí přítele)

Kam běžíš, Gilgameši?

Život, jež hledáš, nenalezneš!

Když bozi stvořili lidstvo,

smrt lidstvu dali v úděl,

život však do svých rukou si vzali.

(Epos o Gilgamešovi, šenkýřčino naučení)

Vzdělanost a věda

Gramotnost nebyla v Mezopotámii obecně rozšířena, protože klínové písmo bylo neobyčejně složité, takže jeho zvládnutí vyžadovalo několikaleté studium. Existovaly však chrámové a později i světské **písařské školy**, kde se chlapci z písařských rodin učili svému „řemeslu“. Ačkoli zejména chrámové školy byly určeny výhradně pro chlapce, už z dob Chammurapiho máme doklady o ženách – písařkách; ženy mohly dokonce zasedat v soudních sborech. Ve školách se podle dochovaných památek neučilo jen **čtení** a **psaní**, ale i **přírodopis**, **zeměpis**, **gramatika** a **matematika**, někdy též **zpěv** a **hudba**. Existovaly obsáhlé **soupisy** živočichů, rostlin, nerostů, zemí, hor, řek, hvězd, částí těla, ale i oděvů, pokrmů, nápojů, bohů, zaměstnání a společenských tříd. Soupisy byly zhotovovány v sumerštině a akkadštině, případně ještě doplněny o asyrský a babylonský dialekt. Protože sumerština zůstávala dlouho úředním a literárním jazykem (jako například ve středověku latina), vznikaly dvoj- i trojjazyčné **slovníky**: sumersko-akkadské, chetitsko-akkadské, sumersko-akkadsko-chetitské a jiné.

V **matematice** se používala v Mezopotámii desetinná i šedesátinná soustava. Šedesátinná byla asi starší, u Babyloňanů a Asyřanů se větší oblibě těšila soustava desetinná. Kromě sčítání, odčítání, násobení a dělení byly známé mocniny a odmocniny, zlomky a rovnice. Mezopotámci také dokázali vypočítat plochu (například při vyměřování polí) i objem (třeba objem zemin potřebné na vybudování hráze). Dochovaly se sbírky matematických a geometrických úloh s řešením.

K **měření času** používali nejen sluneční, ale i vodní hodiny. Při určování délky roku a měsíců vycházeli ze solárního, ale z lunárního cyklu. Měsíců měli dvanáct, a to buď s 29 či s 30 dny, takže rok měl 354 dní.

Aby vyrovnali rozdíl mezi lunárním a solárním rokem, vkládali ještě přestupný měsíc.

Věděli, že některá nebeská tělesa se pohybují a jiná že setrvávají na místě, zjistili ekliptiku Slunce i oběžnou dráhu Měsíce a už v 7. století př. n. l. dokázali předem určit, kdy dojde k **zatmění Měsíce**, o něco málo později uměli předpovědět i **zatmění Slunce**.

Pojmy:

Indoevropské jazyky zahrnují většinu řečí, jimiž se hovoří v Evropě (jazyky slovanské, baltské, románské, řečtina, albánština, romština) a některé jazyky používané v Asii (arménština, perština, hindština a další). Náleží sem také několik jazyků vymřelých (například chetitština) a literární staroindický jazyk sanskrt. O dvou indoevropských jazycích, ač již dávno nemají rodilé mluvčí, však můžeme jen stěží prohlásit, že jsou mrtvé. Je to latina a klasická řečtina, které se stále studují a jejichž slovní zásoba je základem nejen mnoha odborných termínů ze všech odvětví vědy a kultury, ale v případě latiny i řady živých jazyků – ať už jde o přímé pokračovatele latiny, tedy o románské jazyky, nebo o angličtinu či němčinu.

Semitohamitské jazyky (též afroasijské) jsou jazyky, jimiž se dnes hovoří hlavně v severní Africe a na Blízkém východě. Patří sem například arabština a nová hebrejšťina, z vymřelých jazyků akkadština, babylonština, asyrština a foiničtina, stejně jako aramejšťina, která přežívá v podobě syrštiny, a stará hebrejšťina.

Deportace je násilné vyhoštění nebo přesídlení obyvatelstva z určitého území. Na území Mezopotámie zaujímalo přesídlené obyvatelstvo postavení rovnoprávných poddaných se všemi povinnostmi, které z toho vyplývaly, nebylo tedy pokládáno ani za otroky, ani za druhořadé obyvatele. Přesto se k deportacím přistupovalo obvykle za trest, protože přesídlením ztratili dotyční pouta se svou vlastí, se svými předky, svatyněmi atd., což pro ně bylo velmi trpké.

Chrámové hospodářství bylo založeno na představě, že veškerá půda patří hlavnímu bohu, potažmo tedy jeho chrámu, a proto mu náleží i úroda z jeho polí sklizená. Ta se odevzdávala do chrámu a kněží potom obilí podle potřeby rozdělovali mezi lidi. Proto se tomuto způsobu hospodářství říká také **redistributivní** (z latinského *redistribuo* – znovu rozděluji). **Palácové hospodářství** fungovalo na stejném principu jako hospodářství chrámové s tím rozdílem, že střediskem nebyl chrám, ale palác, protože veškerá půda patřila panovníkovi.

Monarcha (z řeckého *monos* – sám a *archó* – vládnou) je samovládce. Monarchie je stát v čele s jedním panovníkem (například království). V historii se postupně setkáváme s řadou typů monarchií od absolutistické (kde je panovník naprosto svrchovaný) až po ústavní (moc panovníka je omezena ústavou).

Král (slovo germánského původu vzniklé ze jména franckého císaře *Karla Velikého*) je svrchovaný vládce nad určitým územím a setkáváme se s ním především ve státních útvech, které už nejsou (nebo přestávají být) založené na kmenové či rodové organizaci. Královská moc se opírá o moc vojenskou. Protože se králové snažili svrchovanou moc udržet ve svém rodě, býval královský titul dědičný. Získával ho obvykle prvorozený syn. Některé společnosti znaly ale i krále volené (ve starověku například Sparta); v těchto případech byli králové většinou voleni pouze z jednoho královského rodu.

Centralizovaný stát je stát s ústřední (centrální) vládou (například monarchie, republika aj.). Pokud je ústřední vláda oslabena (třeba bojem mezi následníky trůnu), dochází k takzvané decentralizaci – na úkor ústřední vlády se posiluje moc šlechty nebo státních úředníků zvláště v okrajových oblastech, které se snaží osamostatnit; v takovém případě hrozí nebezpečí zániku státu.

Kolonie je osada, kterou zakládá stát mimo své území. Většinou jde o obchodní osady (ty mohou vznikat i na území cizího státu) nebo o osady, které jsou výchozím bodem pro osídlová-

ní nového teritoria. Kolonie spadají buď pod správu mateřského státu, nebo mají správu vlastní.

Říše Mittani vznikla v průběhu 17. – 16. století př. n. l. v severní Mezopotámii a severovýchodní Sýrii. Její obyvatelstvo tvořili ponejvíce Churrité a Semité. Protože trůnní jména mitsanských králů jsou indoevropského původu, je zřejmé, že část obyvatelstva tvořili i Indoevropané. Největší rozmach říše spadá do 15. století př. n. l., kdy její hranice zasahovaly až do zájmových sfér Egypta. Ve 14. století říše Mittani pozvolna ztrácela své državy a nakonec se dostala do závislosti na Chetittech. Kolem roku 1200 př. n. l. v souvislosti s invází mořských národů definitivně zanikla.

Mořské národy jsou kmeny, které sídlily původně v karpatsko-dunajské oblasti. Do pohybu se daly v poslední čtvrtině 2. tisíciletí př. n. l., postupně se dostaly do Malé Asie, Makedonie a Řecka. Název „mořské národy“ dostaly od starověkých států na Předním východě, z jejichž hlediska přišly od moře. Jejich příslušníci byli divocí nájezdníci, vyvrátili říši Chetitů a Mittani a vážně ohrozili i Egypt. V egyptských pramenech je zachována řada názvů mořských národů, ale zatím se podařilo pouze jeden identifikovat s nám známým kmenem – Pelištejci (u nás známí též jako Filištiní).

Médové, kočovný indoevropský kmen, obývali oblasti jihozápadně od Kaspického moře. Kolem poloviny 7. století př. n. l. se sjednotili a o málo později se z Médie stala mocná říše. Médové společně s Babyloňany vyvrátili Asýrii a roku 550 př. n. l. byli poraženi a ovládnuti perským králem Kyrem Velikým, který byl příbuzným médského panovníka.

Chaldejci byli kočovný semitský kmen, který se v 9. století př. n. l. usadil v jižní Babylonii. Ve Starém zákoně jsou Chaldejci s Babyloňany ztotožňováni a většinou tu vystupují jako věštky a hvězdopřevodci. Za astrology a jasnovidce pokládali Chaldejce i Řekové a Římané.

Legenda (latinsky to, co má být čteno) je báje či pověst, ve středověku příběh světce.

Epos (řecky původně řeč, slovo) je výpravná, dějově bohatá báseň, obvykle popisující činy nějakého hrdiny.

Hymnus je oslavná píseň, ve starověku skládaná většinou na počest některého z bohů. Slovo hymna, které je od tohoto pojmu také odvozeno, označuje píseň nebo orchestrální skladbu hranou na počest panovníka či státu.

Zikkurat znamená chrámovou věž. Zikkuraty sestávaly většinou ze tří, ale někdy i z pěti až sedmi terasovitých stupňů a jejich výška dosahovala několik desítek metrů. Na nejvyšší terase stála svatyně a u úpatí zikkuratu ještě jedna. Zikkurat byl součástí celého chrámového komplexu. Připomínal staré stupňovité egyptské pyramidy i pyramidy předkolumbovské Ameriky.

Důležitá data:

4. tisíciletí př. n. l. – vznik měst v Sumeru a vynález písma

3. tisíciletí př. n. l. – vznik městských států

2. polovina 3. tisíciletí př. n. l. – vznik prvního centralizovaného státu v Mezopotámii – Akkadu

20.-18. století př. n. l. – staroasyrská říše

19.-16. století př. n. l. – starobabylonská říše

18. století př. n. l. – vznik Chammurapiho zákoníku

17. století př. n. l. – vznik říše Chetitů

911-612 – novoasyrská říše

625-539 – novobabylonská říše

Otázky, úkoly:

1. Charakterizujte oblast starověkého Předního východu z hlediska geografického a národnostního. **2.** Sestavte si přehlednou tabulku, s jejíž pomocí budete

schopni porovnat, co se ve stejné době odehrávalo v Asýrii, Babylonii a v dalších státech Předního východu. Uschovejte si ji, abyste ji mohli doplňovat o další státní útvary, o nichž se teprve budete učit. **3.** Popište, jak probíhal vývoj od vesnice až k městskému státu. Jak se změny odrazilily například v hospodářství? **4.** Které významné státy vznikly postupně na území Mezopotámie? **5.** Seznamte se s obsahem eposu o Gilgamešovi. Znáte i mýty jiných národů, v nichž se objevují podobné náměty? **6.** Chammurapiho zákoník se v trestním právu řídí odvetnými tresty. Vzpomeňte si na přísloví, které má své kořeny právě v Chammurapiho zákoníku. Existoval trestní systém založený na odvetě i jinde než v Babylonii? **7.** Co víte o říši Chetitů? **8.** Charakterizujte novoasyrskou a novobabylonskou říši. Jaký národ začal v 6. století př. n. l. na Předním východě zaujímat významné postavení?

2. DALŠÍ DŮLEŽITÉ STÁTNÍ ÚTVARY NA PŘEDNÍM VÝCHODĚ

Na Předním východě ve starověku vznikaly a po kratší či delší době zase zanikaly desítky států. Nejvýznamnějším a nejrozsáhlejším z nich byla **Persie**, jež zasahovala i do dění ve východním Středomoří a v Řecku, které perští králové několikrát napadli. Proto si o Persii více řekneme při výkladu o řecko-perských válkách. Další velmi zajímavou oblastí je **Foinikie**, území několika městských států, které se věnovaly především obchodu. Protože se jeden z foinických (latinsky punských) městských států dostal do více než sto let trvajícího zápasu s Římem, budeme se Foinikií zabývat v kapitole o punských válkách.

Obchodní cesty procházely ve starověku nejen Foinikií, ale také Sýrií a Palestinou. Protože v **Palestině** vzniklo navíc jedno z nejdůležitějších monoteistických náboženství, budeme se jí věnovat podrobněji.

Palestina

Dějiny starověké Palestiny

Jméno Palestina pro oblast na březích Středozemního moře mezi Foinikií a Egyptem zavedli až Římané. Je odvozeno od názvu jednoho z mořských národů, který se tu po roce 1200 př. n. l. usadil – **Pelištejci**. Dříve se této oblasti říkalo **Kanaán**. Palestina spadala původně pod nadvládu Egypta, ale ve 13. století př. n. l. sem začaly pronikat **hebrejsko-izraelské kmeny**, které zde vytvořily kmenový svaz.

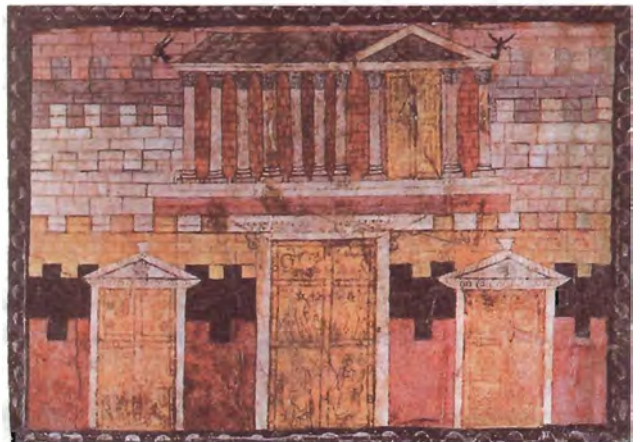
V čele jednotlivých kmenů, jichž bylo podle tradice dvanáct, stáli **soudcové**, spojující ve svém působení funkci vojenských náčelníků a kněží. V bojích proti Pelištejcům se vyznamenal **Saul** (pocházející z kmene Benjamin), který se stal kolem roku 1020 př. n. l. prvním hebrejským **králem**. Tím končí v palestinských dějinách takzvaná **doba soudců** a začíná **doba královská**. Po Saulově smrti nastoupil král **David** (z kmene

Juda), zakladatel dynastie, která vládla až do dobytí Jeruzaléma Nabukadnezarem.

K nejvýznamnějším z králů náležel jeden z Davidových synů, **Šalomoun**, jenž vstoupil do historického povědomí svou moudrostí a bystrým úsudkem.

Tehdy přišly ke králi dvě ženy nevěstky a postavily se před něj. Jedna z těch žen řekla: „Dovol, můj pane, já a tato žena bydlíme v jednom domě a já jsem u ní v domě porodila. Třetího dne po mém porodu také tato žena porodila... Syn této ženy však v noci zemřel, neboť ho zalehla. Proto v noci vstala... vzala mého syna od mého boku... a svého mrtvého syna položila do klína mně.“... Druhá žena však prohlásila: „Nikoli. Můj syn je ten živý, a ten mrtvý je tvůj.“... Král proto poručil: „Přineste mi meč.“ Přinesli tedy před krále meč. A král nařídil: „Rozetněte to živé dítě ve dvě. Jednu polovinu dejte jedné a druhou polovinu druhé.“ Tu řekla králi žena, jejíž syn byl ten živý...: „Dovol, můj pane, dejte to živé novorozeně jí, jen je neusmrcujte!“ Ale druhá řekla: „Ať není ani moje, ani tvoje. Rozetněte je!“ Tu král rozhodl: „Dejte to živé novorozeně té, která řekla: Neusmrcujte je; to je jeho matka.“

(Starý zákon, První kniha královská, 3, 16 – 27)

▲ Obr. 64 Jeruzalémský chrám na fresce ze 2. století n. l. zobrazil antický umělec jako chrám řecký

Šalomoun byl i vynikajícím politikem, udržoval dobré vztahy jak s Egyptem, tak s Foiničany, kteří mu poskytli architektky na stavbu slavného jeruzalémského (Šalomounova) chrámu. Za Šalomounovy vlády zanikly zbytky starého kmenového zřízení a země byla rozdělena na jednotlivé správní oblasti, kontrolované královskými úředníky.

Po Šalomounově smrti (asi 926 př. n. l.) se nepodařilo jednotu židovského státu udržet. Na jeho území vznikla dvě království, severní **izraelské** a jižní **judské**. V judském království, jehož hlavním městem byl **Jeruzalém**, vládl nadále Davidův rod.

Izraelské království, v němž se panovnické rody častěji střídaly, mělo několik hlavních měst. Posledním a nejvýznamnějším bylo **Samaří**. Izraelští panovníci však svou nezávislost neudrželi. Roku 721 př. n. l.

podlehli náporu Asyřanů, kteří odvěkli část izraelského obyvatelstva na své území a na severu Palestiny naopak usazovali obyvatele z různých končin Asýrie.

Ani **judské království** se trvale neudrželo. Tvořilo vlastně jakýsi nárazníkový stát mezi Egyptem a Asýrií, později Babylonií. Babylonský král Nabukadnezar roku 587 př. n. l. **dobyl Jeruzalém**, rozbořil ústřední chrám a část obyvatel odvěkl s sebou do Babylonu (takzvané babylonské zajetí). Další část Izraelitů se zachránila útekem do Egypta. Teprve za vlády Kyra Velikého, perského krále, který roku 539 př. n. l. vyvrátil novobabylonskou říši, se mohli Židé navrátit do Judeje a obnovit jeruzalémský chrám.

Postupně tak vznikl nový židovský státní útvar, který však **nebyl plně samostatný**, nýbrž byl jako provincie součástí perské říše. Po celý starověk se už z nadvlády cizích států prakticky nevymanil. Ve 2. století př. n. l., kdy byla tato oblast součástí helénistické říše Seleukovců, tu došlo k povstání proti zavádění kultu řeckých bohů. Vedli je muži z rodu **Makkabejských**.

Roku 64 př. n. l. **ovládli Judeu Římané** a od té doby dosazovali judské krále oni. Posledním a nejvýznamnějším z nich byl **Herodes Veliký**, schopný vojevůdce, který vstoupil do dějin jako bezohledný krutovládce. Křesťanská tradice mu připisuje vraždění neviňátek (novorozeňat) v době Ježíšova narození. Po Herodově smrti se Judea rozpadla a nadále ji spravovali římsí prokurátoři. Proti římské nadvládě se Židé čas od času bouřili. Největší vzpourou byla **židovská válka** v letech 66-70 n. l., vyvolaná náboženským útlakem a vysokými daněmi. Povstalci byli poraženi a římská vojska se jim pomstila zničením jeruzalémského chrámu. Poslední velké židovské povstání vedl ve 30. letech 2. století **Šimon Bar Kochba** (Syn hvězdy). Také jeho vzpoura byla poražena. Poté došlo k rozptýlení Židů

▲ **Obr. 65** Reliéf z vítězného oblouku císaře Tita (samostatně vládl v letech 79-81, jako spoluvladař svého otce Vespasiana od roku 70). Ještě za Vespasianovy vlády vítězně ukončil takzvanou židovskou válku a v roce 70 přes statečný odpor obránců dobyl a vyvrátil Jeruzalém. Na vítězném oblouku, který byl na oslavu této události vztýčen na římském fóru, je zachycen triumfální průvod s kořistí pocházející z Šalomounova chrámu (všimneme si zejména typického sedmiramenného svícnu – symbolu judaismu)

po celém tehdejšímu kulturním světě, hlavně na území římské říše. Tomuto rozptýlení se říká **diaspora** (z řeckého *diaspeiró* – rozsévám).

Židovské náboženství

Na Předním východě byla už v pravěku rozšířena představa o jediné, vše prostupující nadpřirozené síle. Polyteistická náboženství se víře v jednoho boha přibližovala tím, že hlavní bůh určité oblasti přejímal kompetence dalších božstev, z nichž se postupně stávala pouze další jména jednoho boha. Vlastní **mono-teismus** však vznikl až u izraelských kmenů ve 2. tisíciletí př. n. l.

Podle biblické tradice se Bůh Hospodin zjevil v hořícím keři proroku a soudci **Mojžíšovi** a pověřil jej, aby vyvedl Izraelity z Egypta do země zaslíbené – Kanaánu. Během putování světil Hospodin Mojžíšovi na hoře Sinaji **Desatero přikázání**, základní zásady, jimiž se mají jeho lidé napříště řídit (v jednoho Boha věřit budeš, nebudeš brát jméno boží nadarmo, nezabiješ, nepokradeš, nesesmilníš, nevydáš křivého svědectví atd.). Mojžíšovo působení spadá pravděpodobně do poloviny 13. století př. n. l.

Víra v jediného Boha pak spojovala jako pevné pouto Izraelce, ať žili v Izraeli nebo v cizích zemích. Toto nové náboženství se od ostatních lišilo nejen v tom, že vyznávalo pouze jednoho boha, protože (jak jsme řekli) k uctívání jednoho božstva směřovala i některá náboženství polyteistická. Biblický Hospodin je odlišný v tom, že není spojen s žádným místem (strom, řeka), s žádným přírodním jevem (slunce, blesk), s žádným živočichem (býk). Nesmí být ani zobrazován. Jeho vztah k člověku se neprojevuje v rovině materiální, tedy v přinášení obětí úplatou za mír, úrodu, blahobyt atd., ale v rovině morální. Bůh dává svému lidu v tomto směru pokyny a vyžaduje jejich bezpodmínečné dodržování a oddanou víru. Ačkoli si Židy vybral jako národ vyvolený, stíhá je krutými zkouškami, v nichž mají osvědčit svou věrnost Bohu.

Starý zákon

Kromě archeologických výzkumů a egyptských i dalších písemných pramenů je nejdůležitějším zdrojem zpráv o zrodu a osudech starověkého židovského státu **Starý zákon**, rozsáhlý soubor textů, který v křesťanském pojetí tvoří spolu s Novým (tj. Kristovým) zákonem bibli. Původně byl však Starý zákon základní a **posvátnou knihou židovského (judaistického) náboženství**.

Židé označují Starý zákon hebrejským názvem *mikrá* (tj. čtení). Vstupní část Starého zákona tvoří *Pět knih Mojžíšových* (hebrejsky se nazývají *Tóra /zákon/, řecky Pentateuch*), podávajících mýtus o stvoření světa, prvních lidí (Adama a Evy), osudech jejich potomků a usazení hebrejsko-židovských kmenů v kanaánské zemi zaslíbené, do níž pod Mojžíšovým vedením putovaly čtyřicet let. Kromě toho obsahuje tato část náboženské a právní předpisy. Další složky Starého zákona, *Proroci* a *Spisy*, jsou souborem historických, právnických, náboženských a básnických textů, vzni-

▲ Obr. 66 Zlomek hebrejského rukopisu bible z 1. století n. l.

kajících od příchodu Židů do Palestiny až do 2. století př. n. l. Starý zákon byl psán původně hebrejsky, některé pasáže vznikly v aramejštině, případně ve směsici hebrejštiny a aramejštiny. Ze Starého zákona vycházejí i další dvě velká monoteistická náboženství – křesťanství a islám.

Starozákonní Bůh je většinou označován jako *Jahve*, což je obvyklé čtení tetragramu (tetra = řecky čtyři, gramma = písmeno) *JHWH*. Hebrejštiny totiž nezapisovala samohlásky. Dnes však už nikdo nemůže s jistotou tvrdit, že slovo takto zapsané se skutečně četlo Jahve, protože z úcty nebylo vyslovováno a při čtení se nahrazovalo slovem *Adonaj* (Pán). V českých překladech se používá výraz *Hospodin*.

Starý zákon není možné brát jako přímý a věrohodný historický pramen. Záznamy o některých událostech vznikaly až s několikasetletým odstupem a jejich hlavním cílem bylo poskytnout člověku mravní poučení, případně výstrahu, nikoli přesný obraz dějinné skutečnosti. V podstatě se dá říci, že Starý zákon líčí dějiny Palestiny jako místa božího zjevení. Smyslem dějin, řízených Hospodinem, je čekání na *Mesiáše* (*Spasitele*), který vyvede Židy z jejich béd. Nikdo však neví, kdy se opravdový Mesiáš objeví. Tato otevřenost je zdrojem naděje i zoufalství, podmanivě vyjádřených takzvanými proroky, jejichž texty Starý zákon končí.

Podle druhé knihy Mojžíšovy (Exodus) Starého zákona poučil Hospodin Mojžíše i o tom, jak se mají trestat různá provinění. Ustanovení jsou velmi podobná zákoníkům, které známe z Mezopotámie (Chammurapi a jeho předchůdci). I zde se již rozlišuje, zda šlo o úmyslný čin, nebo ne:

Kdo někoho uhodí a ten zemře, musí zemřít. Neměl-li to v úmyslu, ale Bůh dopustil, aby to jeho ruka způsobila, určím ti místo, kam se uteče... Kdo uhodí svého otce nebo matku, musí zemřít. Kdo zlořečí svému otci nebo matce, musí zemřít.... Když se muži dostanou do sporu a jeden druhého uhodí kamenem nebo pěstí, ale on nezemře, nýbrž je upoután na lůžko a zase vstane a může vycházet o holi, bude pachatel bez viny; poskytně pouze náhradu za jeho vyřazení z práce a zajistí mu léčení... Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, spáleninu za spáleninu, modřinu za modřinu, jizvu za jizvu...

Když byk potrká muže nebo ženu, takže zemřou, musí

být byk ukamenován a jeho maso se nesmí jíst; majitel býka však bude bez viny. Jestliže však jde o býka trkavého již od dřívějška a jeho majitel byl varován, ale nehlídal ho, a byk usmrtí muže nebo ženu, bude byk ukamenován a také jeho majitel zemře. Jestliže mu bude uloženo výkupné, dá jako výplatu za svůj život všechno, co mu bude uloženo...

(Exodus, 21, 12 – 30)

Důležitá data:

13.-12. století př. n. l. – usazování hebrejsko-židovských kmenů v Palestině

721 př. n. l. – dobytí Samaří Asyřany, pád izraelského království

587 př. n. l. – dobytí Jeruzaléma Babyloňany, takzvané babylonské zajetí

539 př. n. l. – obsazení Babylonu Peršany; počátek obnovy Jeruzaléma

64 př. n. l. – ovládnutí Judey Římany

Otázky, úkoly:

1. Jmenujte významné státy, které ve starověku vznikly na Předním východě. **2.** Popište situaci na území starověké Palestiny. Jak a kdy vznikl tento název? **3.** Co je podstatou židovského náboženství a čím se především liší od jiných starověkých náboženství? **4.** Co je Starý zákon? Jaká další významná náboženství z něho vycházejí? **5.** Porovnejte některá právní ustanovení Chammurapiho zákoníku a Starého zákona.

Literatura k dalšímu čtení:

Herodotos: Z dějin východních národů. Praha 1941

Josephus Flavius: Válka židovská. Praha 1965

Xenofon: O Kýrově vychování. Praha 1970

Encyklopedie starověkého Předního východu. Praha 1999

Alfred Jepsen: Královská tažení ve starém Orientu. Praha 1997

Paul Johnson: Dějiny židovského národa. Roztoky 1998

Evelyn Klengelová-Brandtová: Starověký Babylon. Praha 1983

Josef Klíma: Společnost a kultura starověké Mezopotámie. Praha 1962

Josef Klíma: Nejstarší zákony lidstva – Chammurapi a jeho předchůdci. Praha 1979

Josef Klíma: Zákony Asýrie a Chaldejce – pokračovatele Chammurapiho. Praha 1985

Samuel Noah Kramer: Historie začíná v Sumeru. Praha 1965

Stanislav Segert: Synové světla a synové tmy. Praha 1970

Vojtěch Zamarovský: Za tajemstvím říše Chetitů. Praha 1964

Vojtěch Zamarovský: Na počátku byl Sumer. Praha 1966

Území starověkého Egypta má velmi netypický tvar – je to dlouhý, úzký pruh země věrně kopírující tok Nilu. Pouze v jeho údolí, pravidelně zaplavovaném, když se Nil díky jarnímu tání v horách rozvodnil, bylo možné žít a věnovat se zemědělství. Na východ i na západ od Nilu se rozkládají pouště – na východě hornatá Arabská, na západě písečná Libyjská. V pouštích se jako ostrůvky života objevují **oázy** – nevelká místa, kde se díky pramenu nebo spodní vodě daří vegetaci. Dnes je přechod mezi zeleným nilským údolím a vyprahlou pouští velmi ostrý, ale nebylo tomu tak vždy. Sahara v minulosti zažívala takzvané **doby dešťové** (období dob ledových v Evropě), kdy měla dostatek vláhy a měnila se ve step, po níž se proháněla stáda zvířete. Poslední doba dešťová skončila zhruba v polovině 3. tisíciletí př. n. l., v období, kdy vznikaly pyramidy. Od té doby tu panuje suché a teplé podnebí.

Historie starověkého Egypta zabírá neuvěřitelné tři tisíce let. To je v dějinách lidstva dlouhá doba. Abychom si ji dokázali lépe představit, zkusme se ohlédnout o tři tisíciletí zpět: u nás byl hluboký pravěk, do založení Říma chybělo asi dvě stě padesát let, zatímco Troja už několik desetiletí ležela v troskách. A jaký od té doby učinilo lidstvo pokrok! Samozřejmě, v dobách starého Egypta nepokračoval vývoj tak milovými kroky jako v posledních dvou stoletích. Ale i tak by bylo scestné domnívat se, že kultura, způsob života či společnost se od dob archaické říše po ztrátu samostatnosti Egypta neměnily. I když změny nebyly tak radikální jako třeba v Evropě v posledním tisíciletí, přesahuje jejich podrobné studium naše možnosti, a řadu věcí si proto nastíníme jen v obecných rysech.

1. DĚJINY

Historii starověkého Egypta dělíme do **pěti období**: archaické období (3150-2700 př. n. l.), Stará říše (2700-2180 př. n. l.), Střední říše (2000-1800 př. n. l.), Nová říše (1540-1080 př. n. l.) a pozdní Egypt (7. století-30 př. n. l.).

Mezidobí mezi těmito érami se nazývají **přechodná období**. Panovnická moc v nich byla oslabena, přesto však někdy docházelo k významným událostem.

Společnost

Panovník, který stál na vrcholku společenského žebříčku, nebyl „pouhým“ prostředníkem mezi bohem a lidmi nebo jeho zástupcem na zemi, ale přímo **vtělením boha**, a to sokolího boha **Hora**, jehož jedno oko představovalo Měsíc, druhé Slunce a jeho křídla se rozprostírala nad celou zemí. Postavení panovníka bylo tedy naprosto výlučné. Přenášelo se i na děti, které zplodil, a protože bylo nežádoucí, aby se vznešená krev mísila s krví prostých smrtelníků, ženili se princové nejčastěji se svými sestrami. V jejich harému se samozřejmě nacházely i cizí princezny, ty se však nikdy nemohly stát „velkou královskou chotí“, tedy hlavní manželkou. Pro egyptského panovníka se vžil název **faraon**.

Pomineme-li božskou panovnickou rodinu, zaujímal mezi Egyptany nejvyšší postavení **kněží**, potom **vysoká šlechta, úředníci a vojenští hodnostáři**. Úředníků znal Egypt celou řadu, od **vezíra**, který byl

postaven nejvýše, přes správce různých oblastí, dozorce a výběrčí daní až po písaře. **Písaři** sice stáli v úřednické hierarchii úplně dole, ale patřili už mezi privilegované vrstvy. Stát se písařem znamenalo absolvovat nesmírně náročné studium vzhledem ke složitosti egyptského písma, o němž bude ještě řeč. Na druhou stranu se písařem mohl stát kdokoli, kdo se psát naučil, čímž se mu otevřela cesta k úřednické kariéře.

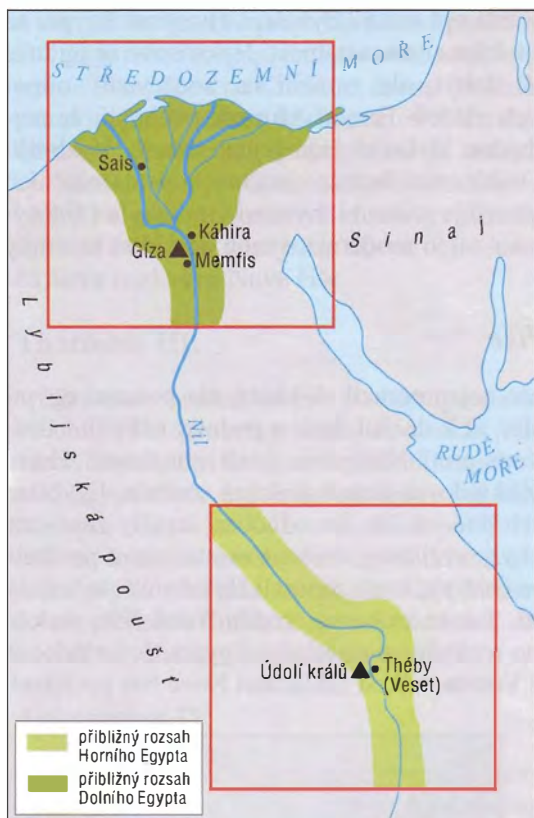
Řemeslníky, obchodníky a zemědělce oddělovala od vyšších vrstev přímo společenská propast. Rolníci byli nejnižší postavenou sociální skupinou, huň na tom byli už jen **otroci**. Těch zpočátku nebylo mnoho, teprve v období Nové říše, kdy Egypt rozšiřoval své území, rozmnožil řady otroků příliv válečných zajatců. Většinou to byli otroci státní, ale Egyptané znali i otroky v soukromém vlastnictví. Ženy měly v Egyptě na rozdíl od ostatních starověkých (a nejen starověkých) společností rovnoprávné postavení s muži například v majetkových, manželských či dědických záležitostech. Svědčí o tom i fakt, že v Egyptě vládla řada královen.

Po správní stránce představovaly Egypt dva státy spojené osobou panovníka. Panovník také nosil korunu, jež vznikla spojením původních korun Horního a Dolního Egypta, i se symboly jejich patronek – supice Nechet a kobry Vedžo. Celý stát byl rozdělen na 42 okresů, takzvaných **nomů**, v jejichž čele stál **nomarcha** (z řeckých slov *nomos* – kraj, *arché* – vládnou). Nejmenší správní jednotkou v Egyptě byla vesnice, lépe řečeno **vesnická obecina**.

Až do začátku Staré říše vybíral daně každé dva roky osobně faraon. Objížděl přitom celou svou říši, čímž zároveň vykonával jakousi inspekční cestu. Daně se vybíraly v naturáliích, zejména v obilí a v dobytku, a vycházelo se ze zásady, že veškerá půda, tudíž i veškerá úroda patří faraonovi, který má povinnost své poddané živit. Část úrody jim tedy „daroval“ k obživě.

Archaické období

V Egyptě nevznikly (na rozdíl například od Mezopotámie) městské státy, ale vytvořila se zde rovnou centralizovaná říše. Egyptologové to vysvětlují potřebou regulace toku Nilu po celé jeho délce, což by při existenci více státních útvarů nebylo jednoduché. Zpočátku však existovaly v Egyptě státy dva: **Dolní Egypt** na dolním toku Nilu, v úrodné deltě, a **Horní Egypt** v jižní části země. Obyvatelé Dolního Egypta se věnovali především zemědělství, zatímco hornoegyptští no-

▲ Egypt v nejstarším období

mádi byli lovci a pastevcí. Někdy kolem roku 3100 př. n. l. se podařilo Hornímu Egyptu pod vedením faraona **Meniho** Dolní Egypt dobýt a podmanit. Tak vznikla celistvá říše a pro Egyptany to byla událost tak závažná, že ji pokládali za počátek zcela nových dějin. Meni je také legendárním zakladatelem města **Mennoferu** (známějšího pod řeckým jménem Memfis), pozdějšího sídla faraonů.

Stará říše

I Stará říše má svého zakladatele. Je jím faraon **Džoser**, který vstoupil do dějin tím, že si nechal vybudovat první **pyramidu**. V tom ho pak napodobila většina panovníků Staré říše. Nejznámější jsou pyramidy v Gíze, z nichž nejvyšší patřila faraonu Chufuovi (řecky Cheopsovi). Počátkem tohoto období se Egyptu podařilo ovládnout Sinaj, kde byly cenné surovinové zdroje (hlavně měď a tyrkys), a Núbii, odkud se dováželo zlato, dřevo, zvířecí kůže a zejména levná pracovní síla. Záhy však propukly nástupnické boje, které neutichaly po celou dobu trvání Staré říše, což nevyhnutelně vedlo k oslabení panovnické moci. Nejenže sílila moc šlechty, ale byl také zaveden úřad **správce horního Egypta**, který měl původně obnovit panovnickou autoritu na tomto poměrně vzdáleném území, neboť Horní Egypt se snažil využít zaneprázdnění faraonů boji o trůn a osamostatnit se. Později se však ukázalo, že to nebyl nejšťastnější krok, protože správci Horního Egypta ze svého postavení dokázali těžit a úřad si udrželi dědičně. K neobyčejnému posílení vlivu těchto

▲ Obr. 67 Stupňovitá pyramida faraona Džosera v Sakkáře je nejstarší egyptskou pyramidou. Její podoba je výsledkem několikrát změny stavebního plánu. Původní mastaba byla totiž vícekrát zvyšována a zvětšována. Stavitelem této pyramidy byl faraonův vezír Imhotep

▲ Obr. 68 Nejslavnějšími pyramidami jsou pyramidy z Gízy – Chufuova, Raachefova a Menkaureova. Na vrcholku nejvyšší z nich, Chufuovy (Cheopsovy), jsou patrné zbytky obložení; to se zachovalo i na pyramidě Menkaureově. Podle římského autora Plinia prý obklad na pyramidách tvořil různobarevné pruhy a na vrcholku byl zlatý jehlanec. Velké pyramidy jsou obklopeny menšími, takzvanými satelitními pyramidami, které patřily rodinným příslušníkům faraonů nebo vysokým hodnostářům

správců došlo za posledních panovníků Staré říše. Proti těm totiž vystoupilo několik vzdorokráľů a faraoni se tehdy na trůně udrželi jen díky podpoře správců Horního Egypta. Tím ovšem moc správců velmi vzrostla, dokonce se ženili s egyptskými princeznami. Sílicí moc šlechty a svévole úředníků vedly k rozkladu správy, což ve svých důsledcích způsobilo obrovský hladomor, protože upadala centrálně řízená údržba zavlažovacích systémů. Za těchto okolností nebylo pro Núbii těžké se od Egypta odtrhnout. Záhy Stará říše zanikla.

Ano, země se obrátila jako na hrnčírském kruhu. Zloděj se stal bohatcem a bohatč je dnes bez majetku. Ano, bohatí nařikají, chudí se však radují. V každém

městě se volá: Vyžehňte mocné ze svého středu!... Ano, lidé jedí trávu a polévají si ji vodou. Ani zrní, ani zelenina není pro drůbež a zvířata; hladoví lidé rvou pomýje vepřům z huby a říkají: To se lépe hodí mně než tobě. ... O vás se však bude říkat: Byla to doba, kdy se Egypt sám zničil – bude se tak říkat o vás – zbude-li v Egyptě vůbec ještě pár lidí, který by zplodil potomstvo!

(Ipewova řeč proti původcům sociálního převratu na konci Staré říše)

Střední říše

Egypt znovu sjednotil faraon **Mentuhotep II.**, panovník z města **Vesetu** (řecky Théby). Zajistil hranice, obnovil ztracená obchodní spojení a upevnil hospodářskou i politickou situaci. Protože na severní hranice útočily cizí kmeny, byla tu vybudována soustava pohraničních pevností zvaná **vládcovy zdi**. Tím byly také zabezpečeny cesty vedoucí k nalezištím tyrkysu a mědi. Podobné pevnosti vznikly i na jihu říše na ochranu proti Núbijcům a Libyjcům a kvůli zajištění přístupu k lomům a nalezištím zlata.

Přes tento pozitivní vývoj se i Střední říše potýkala s dlouhodobým problémem – s **nástupnickými spory**. V Egyptě totiž nebylo přesně definováno, který faraonův syn by se měl stát následníkem. Protože faraon měl řadu manželek a každá chtěla prosadit na trůn svého potomka, docházelo k neustálým intrikám. Tato skutečnost vedla na počátku 2. tisíciletí př. n. l. k zavedení funkce **spoluvladaře**, která měla nástupnickým sporům zabránit. Panovník si následníka vybral již za svého života, učinil ho spoluvládcem a po faraonově smrti přešla vláda na zvoleného nástupce automaticky. V době Střední říše došlo ke správním reformám vedoucím k **upevnění centrální vlády**.

Stalo se to po večeri, když už nastala noc. Lehl jsem si na hodinu, abych si odpočal, a spal jsem na své posteli. Byl jsem unaven a mé srdce začalo dřínat. A náhle jako by se rozlehl třesk zbraní a jako by se ptali po mně. Tu jsem se vztyčil jako had v poušti. Procítl jsem, setřásl jsem se sebe sen, abych se sám dal do boje, a tu jsem zpozoroval, že se udál boj muže proti muži v mé stráži. Když jsem rychle uchopil svou zbraň, zahnal jsem opovážlivce... Ale není takového člověka, který by byl silný v noci. A není možné bojovat sám... Že by ženy zosnovaly srážku? Že by zosnovaly boj uvnitř paláce? Že by oklamaly lidi a uvedly je v omyl o této věci?... I když spíš, měj jen sám sebe za strážce, neboť nikdo nemá přítele v den neštěstí.

(faraon Amenemhet I., který pod vlivem tčchto událostí zavedl funkci spoluvladaře)

V 17. století př. n. l. vpadli do Egypta kočovní **Hyksosové**. Měli moderní, už bronzové meče a sekery, používali koně a válečné vozy. I jejich dokonalé luky měly větší dostřel a průraznost než luky egyptské, takže Hyksosové rychle dobyli deltu Nilu a Dolní Egypt

a založili zde své vlastní dynastie. Hornímu Egyptu se podařilo udržet si samostatnost. Hyksosové se jej také pokoušeli dobýt, ale narazili na houževnatý odpor egyptských vládců. Faraon **Ahmoše** pochopil, že největší výhodou Hyksosů jsou jejich zbraně. Vyzbrojil tedy svá vojska také bronzovými meči místo tradičních seker, vybavil je přílbami, hyksoskými luky a válečnými vozy a s takto modernizovanou armádou útočníky porazil.

Nová říše

Ahmoše nejen porazil Hyksosy, ale posunul egyptské hranice až k dnešní Sýrii a podnikl několik válečných tažení proti Núbijcům, kteří ohrožovali Horní Egypt. Zlikvidoval anarchii, která zmítala Egyptem posledních dvě stě let. Zavodňovací kanály zanesené bahnem byly vyčištěny, zničená města znovu povstala z trosk a chrámy, které zbourali Hyksosové, se začaly opravovat. Tak se z chaosu zrodila **Nová říše**, období největšího rozkvětu starověkého Egypta. Její vládcové sídlili ve **Vesetu**, odkud zakladatel Nové říše pocházel.

▲ Egypt v období Střední a Nové říše

Královna Hatšepsovet

Do 15. století př. n. l. spadá vláda významné egyptské královny Hatšepsovet. Byla to žena ctižádostivá a energická a s pomocí kněží **boha Amona** se stala po smrti svého muže regentkou nezletilého následníka trůnu, Thutmose III. O schopnostech královny svědčí to, že se z jejího regentství stala nakonec samostatná vláda trvající přes dvacet let. Panování královny Hatšepsovet bylo pro Egypt blahodárné, nemáme zprávy

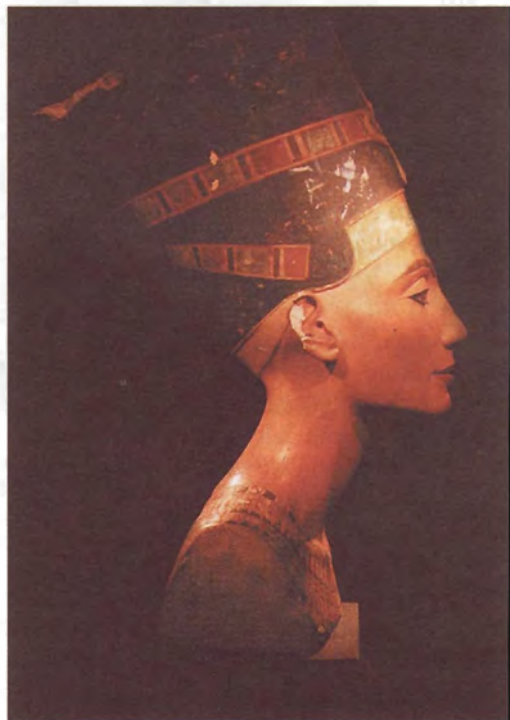
o tom, že by proti ní propuklo nějaké povstání. Nevedla války, místo toho podnikala **obchodní výpravy** nejen na Sinaj, ale i na Krétu, na území dnešního Somálska a jinam. S velkou horlivostí se věnovala **stavební činnosti**, obnovovala chrámy a města zničená Hyksósy, nechala si vybudovat nádherný zádušní chrám na břehu Nilu proti Amonově chrámu v Karnaku, jehož některé části jsou také jejím dílem. Její vláda byla **počátkem rozkvětu Nové říše**.

Thutmose III.

Thutmose nechal údajně po nástupu na trůn zničit všechny Hatšepsovetiny sochy a odstranit její jméno ze všech nápisů. Byl to zdatný válečník, za jeho vlády dosáhl Egypt vůbec **největší rozlohy ve své historii**. Núbie byla dobytá až ke čtvrté nilské peřeji (jichž bylo celkem šest). Po mnoha válečných taženích Thutmose získal Sýrii, přestože se spojila s říší Mittani, ba dokonce překročil Eufrat. Egypt se tak dostal do přímého kontaktu s civilizacemi v Mezopotámii.

Amenhotep IV.

V době Nové říše nebezpečně rostla moc Amonových velekněží ve Vesetu. Faraon **Amenhotep IV.** proto přistoupil k radikální **náboženské reformě**: popřel Amonovo božství i božství ostatních egyptských bohů, zakázal je uctívat a jediným bohem vyhlásil sluneční

▲ **Obr. 69** Nefertiti, pokládána za nejkrásnější Egyptanku, byla hlavní – a nejoblíbenější – chotí faraona Amenhotepa IV. (Achnatona). Nefertiti podporovala Amenhotepa při provádění jeho náboženských reforem, ale díky svému vlažnému přístupu k vladařským povinnostem si nakonec proti sobě popudil i ji. Její polychromovanou vápencovou bustu (na obrázku) našli roku 1912 němečtí archeologové a tajně ji z Egypta vyvezli; proto je dnes vystavena v Egyptském muzeu v Berlíně

životodárný kotouč – **boha Atona**. Na jeho počest si změnil jméno na **Achnaton** („prospěšný Atonovi“). O panovnické záležitosti se však jinak příliš nezajímal. Přes naléhání dvořanů nepodnikl žádné kroky ani ve chvíli, kdy silící říše Chetitů zaútočila na egyptského spojence Mittani, čímž si proti sobě popudil i ty, kteří byli ochotni akceptovat jeho náboženské reformy. Achnaton byl nakonec zavražděn a jeho smrt znamenala i konec reforem kultu, které Egyptanům vnutil zcela proti jejich přesvědčení.

*Tehdy, když jsi za rozbřesku na obzoru opět vyšlo
a ve dne záříš jako sluneční koule,
když jsi zaplašilo temnotu a rozdáváš své paprsky,
tu obě země jsou jako při slavnosti.
Lidé se probudili a jsou již na nohou,
teboť ty jsi je pozvedlo.
Myjí se, oblékají
a vztahují ruce na pozdrav tvému zářnému
příchodu.*

Celá země jde po své práci.

(úryvek z Achnatonova Hymnu na slunce)

Tutanchamon

Amenhotepovu následovníkovi bylo devět let, když vládu nastoupil, a osmnáct, když zemřel. Sám v podstatě nikdy nevládl, vojenské záležitosti obstarával **vojévůdce Haremheb**, o ostatní se starali dvořané a kněží. Tutanchamon byl pouhou loutkou v rukou všech zúčastněných, jimž takový stav vyhovoval. Po smrti mladičkého panovníka vládl Haremheb, který zavedl v zemi pořádek a zlikvidoval loupeživé bandy, jež se tu předtím rozmohly. Důsledně potíral i úřednickou korupci. Svým nástupcem jmenoval schopného důstojníka Ramesse, který založil novou dynastii.

▲ **Obr. 70** V roce 1922 objevila britská archeologická expedice první nevylopuenou královskou hrobku v Egyptě – hrobku faraona Tutanchamona. Pohřební výbavu tvořila řada skvostů od válečného vozu, nádherného nábytku, vykládaných skříňů, přes sošky a předměty denní potřeby až po množství zlatých šperků. To vše bylo shromážděno v několika komorách. V poslední z nich objevili archeologové zapečetěnou pozlacenou skříň obrovských rozměrů, která ukrývala další skříňové rakeve a křemencový sarkofág. Sarkofág byl otevřen až v letech 1926-1928. Obsahoval dvě do sebe zapadající rakeve zdobené zlatem a polodrahokamy, které ukrývaly ještě vnitřní rakev z ryzího zlata o váze 110 kg. V ní archeologové objevili zlatem, šperky a drahými kameny pokrytou Tutanchamonovu mumii, bohužel špatně nabalzamovanou. Na obrázku vidíme Tutanchamonovu prostřední rakev

Ačkoli Tutanchamon neměl za svého života čas nic významného vykonat, je nejznámějším egyptským faraonem: jeho hrobka byla první nevykradenou královskou hrobkou v Egyptě objevenou.

Ramesse II. Veliký

Nejvýznamnějším panovníkem sklonku Nové říše byl bezesporu Ramesse II., který žil ve 13. století př. n. l. Do dějin vstoupil zejména tím, že s chetitským králem uzavřel **první dochovanou mírovou smlouvu** na světě – a dokonce dochovanou jak v egyptském, tak chetitském exempláři. Byla uzavřena **po bitvě u Kadeše** v dnešní Sýrii, o níž Ramesse II. v řadě nápisů tvrdí, že v ní slavně zvítězil. Vzhledem k tomu, že máme k dispozici i jiné prameny, víme, že tažení dopadlo spíš nerozhodně. Ramesse se nicméně přesvědčil o tom, že síly na obou stranách jsou vyrovnané, a tak uzavřel s chetitským panovníkem mír. Přátelství mezi mocnými říšemi bylo zpečetěno i sňatkem – Ramesse se oženil s dcerou chetitského krále. Ani jeden z panovníků tuto smlouvu nikdy neporušil.

Smlouva velkého krále Ramessa, miláčka Amonova, mocného krále země egyptské, s Chattušilišem, velkým králem země chetitské, aby byl ustanoven dobrý mír a dobré bratrství hodné všech velkých králů na věčné časy.

Velký král Ramesse, král země egyptské, nev kročí do země chetitské, aby odtud něco vzal, a to nikdy v budoucnu. A velký král Chattušiliš, král země chetitské, nev kročí do země egyptské, aby odtud něco vzal, a to nikdy v budoucnu...

Kdyby ze zahraničí přišel nepřítel do země chetitské a velký král Chattušiliš, král země chetitské, by mi poslal posla se slovy „Přijď a pomoz mi proti němu“, pak já, velký král Ramesse, král země egyptské, mu pošlu své pěší vojsko a válečné vozy, aby bojovaly proti nepříteli a zabránily mu vzít zemi chetitskou. A kdyby byl velký král Chattušiliš, král země chetitské, rozhněván na své poddané, protože proti němu povstali, a poslal by k velkému králi Ramessovi, králi země egyptské, posla se slovy o pomoc, velký král Ramesse pošle své pěší vojsko a válečné vozy, aby zničily všechny, na které je velký král Chattušiliš rozhněván.

Kdyby ze zahraničí přišel nepřítel do země egyptské a velký král Ramesse, král země egyptské, by poslal ke svému bratru Chattušilišovi, králi země chetitské, posla se slovy „Přijď a pomoz mi proti němu“, pak on, velký král Chattušiliš, král země chetitské, mi pošle své pěší vojsko a válečné vozy, aby porazily mé nepřátele. A kdyby velký král Ramesse, král země egyptské, rozhněván na své poddané, protože proti němu povstali, poslal posla k velkému králi Chattušilišovi, králi země chetitské, můj bratr Chattušiliš, král země chetitské, pošle své pěší vojsko a válečné vozy, aby zničily všechny, na které je velký král Ramesse rozhněván.

Jestliže jeden muž – nebo též dva nebo tři – ze země egyptské uprchne a přijde k velkému králi Chattušilišovi,

vi, králi země chetitské, ať ho velký král Chattušiliš, můj bratr, zatkne a dá dovést zpět k velkému králi Ramessovi, králi země egyptské, ten ať není za to jako za zločin potrestán, ani jeho dům ať není zničen, ani jeho žena a děti ať nejsou utraceny, ani on ať není zabit, ani poškozen, a to ani na očích, ani na uších, ani na ústech, ani na nohou.

Ramesse III.

Za vlády posledního významného panovníka Nové říše Ramesse III. **napadly Egypt mořské národy**. Ramesse III. jejich útok zadržel jen s vypětím všech sil. Z obrovského množství válečných zajatců neučinil jen otroky, ale i žoldněře. Byli usazováni na egyptské půdě a rychle se přizpůsobili novému prostředí. Války s mořskými národy Egypt velmi oslabily. Ve stejné době se začalo rozšiřovat **užívání železa**, takže egyptské měděné doly, z nichž plynuly obrovské zisky pro státní pokladnu, ztratily význam. To bylo příčinou hospodářské krize, která vedla k úpadku Nové říše.

V první polovině 1. tisíciletí př. n. l. se pak **Egypt postupně rozpadal**. Ačkoli byl faraon formálně uznáván po celém Egyptě, fakticky vládl jen v deltě. Zbytek Egypta ovládali Amonovi velekněží z Vesetu. Moc faraonů slábla, v průběhu 8. století př. n. l. se v deltě vytvořila **řada samostatných území**. Není divu, že tato oblast byla záhy snadnou kořistí pro cizí panovníky.

Pozdní Egypt

Závěrečné období egyptských dějin je ve znamení **nadvlády cizinců**. Úpadku Egypta využili nejdříve **Asyřané**. V 7. století vytvořili z Egypta vazalský stát s centrem v Sajích, odkud vládli jejich místodržící. Ti se ovšem postupně vymanili zpod asyrské kontroly a založili tu **vlastní panovnickou dynastii** zvanou podle sídelního města **sajská**. Panování sajské dynastie skončilo roku 525 př. n. l., kdy vojsko **perského krále Kambysa** porazilo egyptskou armádu **v bitvě u Pelusia**. K podmaněnému Egyptu se Peršané chovali bezohledně, a tak není divu, že zde vypukala častá protiperská povstání. Ta byla krutě potlačována. Proto byl roku 332 př. n. l. vítán **Alexandr Makedonský** v Egyptě jako osvoboditel. Když zemřel, propukly mezi jeho následovníky boje a Alexandrova říše se rozpadla na takzvané helénistické státy (o nichž se více dozvíte později). Jedním z nich byl právě Egypt, kde se roku 305 př. n. l. ujal vlády velitel osobní Alexandrovy stráže **Ptolemaios** a založil poslední, **ptolemaiovskou dynastii**.

Ptolemaiovcí byli původem Makedonci, tedy cizinci. Dovedli se však s egyptskou kulturou sžít, na druhou stranu do Egypta přinesli kulturu řeckou. Za vlády Ptolemaia I. úžasně vzkvétala **Alexandrie**, město založené Alexandrem Velikým. Díky **muzeu s bohatou knihovnou** se sem sjížděli učenci a umělci z celého Středomoří. Ptolemaios dal také na ostrově Faru vztyčit maják, který byl počítán mezi sedm divů světa. Ve 3. století př. n. l. byla ptolemaiovská říše nejmocnějším

státem východního Středomoří. Na západě jí konkuroval Řím, který stoupal k zenitu své slávy, a když se v Egyptě rozmohly nástupnické spory, okamžitě do nich začal zasahovat. Už od konce 2. století př. n. l. Římané často rozhodovali o tom, kdo usedne na egyptský trůn, a v podstatě jen čekali na vhodnou příležitost, jak bohatou zemi se strategickou polohou ovládnout.

Kleopatra

Poslední významnou postavou egyptských dějin byla v 1. století př. n. l. **Kleopatra VII.** Jako jediná z dynastie Ptolemaiovců ovládala také místní jazyk. Podle ustanovení umírajícího otce měla vládnout společně s bratrem, leč ten ji okamžitě vypudil. Dostal se však do konfliktu s římským vojevůdcem **Caesarem**, neboť do Egypta uprchl Caesarův sok v boji o moc Pompeius. Caesar na Egypt zaútočil a během takzvané alexandrijské války zahynul faraon a vyhořela slavná alexandrijská knihovna. Na egyptský trůn Caesar povolal Kleopatru, s níž navázal velmi blízký vztah.

▲ Obr. 71 Egyptská královna Kleopatra VII. zobrazená jako bohyně Hathor se slunečním kotoučem mezi kravskými rohy. Na hlavě má takzvaný supí čepeček – atribut egyptských královen a bohyní

Po Caesarově smrti roku 44 př. n. l. si správu římské říše rozdělili Caesarův nástupce **Octavianus** a jeho společník **Marcus Antonius**. Ten dostal do správy právě východní část říše a v Egyptě se setkal s Kleopatrou. Oženil se s ní a obdarovával ji územími, která náležela Římu. Proto se proti němu Octavianus vypravil s loďstvem. Z bitvy, která se strhla roku 31 př. n. l. u mysu **Aktia** na řeckém pobřeží, Kleopatra i Antonius uprchli a oba později spáchali sebevraždu. Egypt se stal roku 30 př. n. l. **římskou provincií** s velmi výsadním postavením, protože římský císař se pokládal za nástupce ptolemaiovských faraonů.

2. KULTURA V EGYPTĚ

Náboženství

Egypt oplýval **množstvím bohů** většího či menšího významu. Řada jich byla uctívána v celém Egyptě (Amon, Re, Hor, Eset aj.), jiní byli naopak pouze místními božstvy. Mnoho bohů mělo také někde větší, jinde menší význam a intenzita jejich uctívání se měnila i v průběhu času. Egyptská božstva byla antropomorfní (s lidskou podobou) či zoomorfní (s podobou zvířat) a velmi často byla zobrazována i jako lidé se zvířecími hlavami. Egyptané proto uctívali i některá **zvířata**, například kočky, býky, krávy, krokodýly, některé opice (pavián) a ptáky (sokol, ibis).

► Obr. 72 Egyptané nemumifikovali jen lidi, ale i různá zvířata – býky, psy, sokoly, ibisy, krokodýly a kočky. Existovala dokonce celá kočičí pohřebiště. Kočka byla domestikována v průběhu 2. tisíciletí př. n. l. a byla velmi uctívaným zvířetem; když pošla, drželi obyvatelé domu smutek, a pokud někdo kočku zabil, musel zaplatit vysokou pokutu – mrtvá kočka byla pověšena za ocas tak, aby se čenichem dotýkala země, a viník ji musel zasypat obilím až po špičku ocásku

▲ Obr. 73 Jedním z oblíbených egyptských ochranných amuletů byl skarabeus

Za Nové říše byl nejvyšším egyptským bohem **Amon**. Sluneční bohy znali Egyptané dva: **Atona**, který byl přímo slunečním kotoučem, a **Rea Hathor**, bohyně s kravskou hlavou a sluncem mezi rohy, byla bohyní radosti a lásky, **Thowt**, bůh vzácnosti, moudrosti, lékařství, písma, zákonů i kouzel byl zobrazován s hlavou paviána nebo ibise. Zvláštními božstvy byli **Usirew** a jeho syn **Anupew**. Usirewa zavraždil jeho bratr **Sutech** (velmi negativní božstvo, téměř nezobrazované) a rozsekané tělo rozházel po světě. Usirewova manželka Eset všechny části snesla na jedno místo, kouzly je spojila dohromady a Anupew je nabalzamoval, čímž otci umožnil věčný život na onom světě. Anupew s šakalí hlavou se tak stal bohem mumifikace a pohřebiště, zatímco Usirew vládl podsvětí. Usirew byl také bohem vegetace, protože příroda každým rokem znovu ožívá, jako ožil on. **Eset** byla nejuctívanější egyptskou bohyní a její kult překročil hranice Egypta – jako Isis byla velmi oblíbená i v Římě. S Usirewem měla syna **Hora**, sokolího vládce nebe, s nímž byli ztotožňováni faraoni.

Mumifikace

Egyptané věřili v pokračování života po smrti v říši mrtvých, jíž vládl bůh Usirew. Tam po smrti přicházela lidská duše a žila tam dále plnohodnotným životem, ovšem za určitých podmínek. Předně musela být zajištěna **celistvost těla**, které zůstávalo ve světě živých a s nímž byla duše neustále jistým poutem spojena. Proto bylo v Egyptě nejhanebnějším zločinem (a také největším trestem) zohavení či zničení mrtvolky, neboť tím byl porušen předpoklad pro posmrtnou existenci. Egyptané vyvíjeli nesmírné úsilí, aby těla zemřelých uchovávali v co nejlepším stavu po dlouhou dobu. Aby mohl žít zemřelý na onom světě pohodlným životem, byl vybaven vším, co mu pozůstali mohli poskytnout. Ti chudší se museli spokojit se základními předměty denní potřeby, lépe postavení lidé si dávali zařídit hrobky jako druhé paláce. Nacházíme v nich často malé sošky služebníků, modely dílen, statků a podobně, aby měl zemřelému kdo sloužit a kdo na něj pracovat i po smrti.

Zachování těla se zajišťovalo **mumifikací**, která byla dvojí: **přirozená** a **umělá**. K přirozené mumifikaci docházelo vysušením mrtvolky zahrabané do pouštního písku. První mumie takto vznikly zřejmě náhodně a později zůstal tento postup vyhrazen nejchudším vrstvám, protože provést umělou mumifikaci bylo velmi nákladné.

▲ Obr. 74 Vnitřní orgány balzamovaných se ukládaly do zvláštních nádob – kanop, v nichž je střežili čtyři Horovi synové (zleva: Imset játra, Kibehsenef střeva, Hepi plíce a Duamtef žaludek)

Zemřelý byl předán na několik týdnů **balzamovačům**, a zatímco ti prováděli svou práci, pozůstali připravovali pohřební výbavu. Balzamovači nejprve odstranili nosními dírky mozek, který podle Egyptanů nezastával žádnou důležitou funkci. Vnitřní orgány kromě srdce a ledvin byly vyjmuty a uloženy buď ve zvláštních balíčcích, nebo ve speciálních džbánech (takzvaných **kanopácn**). Srdce muselo zůstat na místě, protože v něm sídlila mysl, a když zemřelý přibyl do podsvětí, bylo váženo na dvouramenných vahách. Protiváhou mu obvykle bylo pštrosí péro – symbol bohyně pravdy a spravedlnosti Maat. Pokud bylo srdce těžší než pírko, znamenalo to, že je plné zlých skutků; zemřelého pak roztrhala obluda zvaná Velká požíračka, což znamenalo definitivní konec existence.

Prázdnou tělní dutinu vyplnili balzamovači vonnou bylinnou směsí a jinými materiály, aby zachovali tvar těla, které

pak na 70 dní uložili do hydroxidu sodného, aby bylo zbaveno tekutin. Vysušené tělo pečlivě obalili mnoha metry úzkých obinadel; mezi ně vkládali různé amulety nebo na ně opisovali části z *Knihy mrtvých* (o níž bude ještě řeč), aby byla zemřelému zajištěna snazší cesta do podsvětí. Obřadem otevírání úst byly zemřelému vráceny základní životní schopnosti – jíst, pít, mluvit aj.

▲ Obr. 75 V období pozdního Egypta, kdy se tu projevovaly silné řecké a později římské vlivy, se místo plastických pohřebních masek používaly na dřevěných deskách namalované realistické portréty zemřelých

Umění a vzdělanost

Písmo

Egyptané byli po Sumerech druhým gramotným národem, vynález písma se u nich opozdil asi o sto let.

▲ Obr. 76 Hieroglyfy na stěně hrobky faraona Sethiho I. (13. století př. n. l.). Jména faraonů se vpisovala do oválných rámečků (kartuš), jejichž tvar symbolizoval nekonečnost faraonovy moci a měl i jistý ochranný význam

Známe tři druhy egyptského písma: **hieroglyfy** (z řeckého *hieros* = posvátný, *glyphis* = zářez, vryp), **hieratické písmo** a **démotické písmo** (řecky *démos* = lid). Hieroglyfy jsou nejstarším a nejznámějším písmem, jsou jimi pokryty stěny královských hrobek i chrámů a stránky papyru. Jejich psaní však bylo velmi pracné a zdoluhavé, a tak vzniklo cosi jako „psací hieroglyfy“ – hieratické písmo. Je zjednodušené a dá se psát rychleji. Démotické písmo je dalším stupněm zjednodušení, bohužel již takovým, že se velmi obtížně čte.

Egyptské hieroglyfy čekaly velmi dlouho na své rozluštění. Nebyly totiž podobné ničemu, co evropští badatelé znali, a tak si s nimi nevěděli rady. Až v roce 1799 objevili Napoleonovi vojáci v Egyptě při opevňovacích pracích u města Rašidu (francouzsky Rosette) černou desku velkou asi 1 m² s textem psaným třemi odlišnými písmi: abecedou, hieroglyfy a démotickým písmem. Tato takzvaná **rossetská deska** se stala díky řeckému znění nápisu klíčem k rozluštění hieroglyfů a staré egyptštiny, což se povedlo roku 1822 francouzskému badateli **Jeanu Francoisovi Champollionovi** [žánu fransoasovi šampolionovi]. Dnes je rossetská deska uložena v Britském národním muzeu v Londýně.

Z egyptského písma se v polovině 2. tisíciletí př. n. l. vyvinulo písmo sinajské, z něj o dvě až tři století později foinické a to převzali a pro své potřeby upravili Řekové. Z řeckého písma pak vznikla jednak azbuka, jednak (přes písmo etruské) latinka. Ač je to neuvěřitelné, některá naše písmena se dosud vzdáleně podobají svému egyptskému pravzoru.

z tohoto obrázku vzniklo H

z tohoto M a N

z tohoto O

Věz, že každé povolání má představeného. Jen písař je představeným sám sobě. Získej si ten velký písařský úřad! Staň se písařem! Písař je osvobozen od práce a zbaven starostí. Nemáš ani mnoho pániů, ani spoustu představených. Snaž se stát písařem, abys řídil celý svět!
(Achtobjovo naučení)

Literatura

Egyptané svoje hieroglyfy nejen tesali do kamene, ale i psali na **papyrus**. Kromě obchodních a úředních záznamů najdeme mezi egyptskými texty hymny na bohy, oslavné nápisy a básně věnované různým faraonům, lyriku, povídky, naučení do života, jejichž autory jsou i faraoni, bajky a různé verše. Velmi zajímavými literárními památkami, z nichž lze dobře poznat egyptské náboženské představy, jsou **texty určené zemřelým**, jimž měly pomoci překonat nástrahy na cestě do podsvětí. Patří sem *Texty pyramid* (vznikly už v polovině 3. tisíciletí př. n. l. a byly vytesány uvnitř pyramid), *Texty rakví*, *Průvodce podsvětím* a *Kniha mrtvých*.

Nebud' pyšný, že něco znáš. Uč se od moudrého stejně jako od nevědomce, protože umění žít je nesnadné a pro-

tože žádný umělec nezná všechno, co je potřeba znát. Někdy ti může dát dobrou radu i otrokyně tvého mlynáře.

Stane-li se, že charakter tvého přítele neobstojí ve zkoušce, nezískávej zprávy o něm odjinud, ale promluv si s ním sám. Vyříd' s ním celou záležitost mezi čtyřma očima. Po čase s ním pak diskutuj a vypátrej jeho myšlenky rozhovorem s ním. Neuvědomuje-li si snad ani to, co sám spatřil, a dělá nadále to, co tě uráží, chovej se k němu i nadále přátelsky, neodvracej od něho svou tvář. Bud' jen odměřený, neoslovuj ho jako první, ale neodpovídej mu arogantně... Dojde na něj zcela jistě – spravedlivému osudu se nelze vyhnout.

(Ptahhotepova naučení)

Přátelé krále z paláce poslali do západní části Deltý posly, aby informovali královského syna o událostech, ke kterým došlo v soukromé části paláce... A napsali královským synům, kteří ho doprovázeli s tímto vojskem. Když to jednomu z nich četli, stál jsem a zaslechl jeho hlas, když mluvil; byl jsem v blízkosti spiknutí. Srdce se mi rozbušilo, paže poklesly a celý jsem se chvěl. Skokem jsem se vzdálil, abych se skryl. Zalehl jsem mezi dva keře, abych se vyhnul chodcům. Vyrazil jsem na jih. Neměl jsem však v úmyslu jít do sídelního města, neboť jsem usoudil, že tam dojde ke vzpouře, a nemyslel jsem, že bych ji mohl přežít... Zastavil jsem se na ostrově Hořkých jezer a tu na mne dolehla žízeň. Dusil jsem se, hrdlo jsem měl vyprahlé. A tehdy jsem si řekl: „Takhle chutná smrt.“ Avšak vzchopil jsem se a opět ovládl své údy.

(Úryvek z povídky o Sinuhetovi, kolem roku 1960 př. n. l.)

Vzdělanost

Protože bylo nutné po každých záplavách vyměřovat znova pole, znali Egypťané dobře **matematiku a geometrii**, dokázali vypočítat obsah plochy i objem – například zeminy při hloubení kanálu. Uměli sestavovat schematické mapy. Počítali v desítkové soustavě a měli zvláštní znaky pro 1, 10, 100, 1000, 10 000, 100 000 i 1 000 000 (postavička muže zvedající ruce nad hlavu v údivu nad takovým množstvím). O jejich matematických a geometrických znalostech svědčí i to, že byli schopni postavit něco takového jako pyramidy. Dokázali také vypočítat plochu kruhu (hodnotu pí stanovili na 3,16), uměli vyřešit rovnici o jedné neznámé (neznámá byla označována pojmem „hromada“). Egypťané se věnovali rovněž **astronomii**. Sestavovali hvězdné mapy a dovedli vypočítat období záplav. Vytvořili také **kalendář**, přičemž délku roku vypočítali na 365 dní.

Díky provádění mumifikace měli Egypťané mnoho příležitostí ke studiu lidské anatomie, proto se u nich dostala **medicína** (zejména chirurgie) na vysokou úroveň. Lékaři se už specializovali (chirurgie, gynekologie, oční lékařství).

Umění

Egyptské umění se po celou dobu své existence řídilo určitými pravidly, která platila zejména pro zobrazování

lidských postav. Při pohledu na oficiální **sochy panovníků** se neubráníme pocitu, že při vši vznešenosti a monumentalitě, kterou na nás působí, jsou jaksi ztuhlé, toporné. Není to proto, že by Egypťané nedokázali vytvořit sochu plnou života, přirozenou, realistickou. Takové sochy se zachovaly, ale vždy to byly podoby níže postavených lidí – úředníků, písařů. Při zobrazení faraona však bylo třeba vyjádřit jeho majestátní vznešenost a božský původ. Proto vznikl **soubor pravidel** pro zhotovování soch faraonů. Byly stanoveny poměry částí těla do nejmenších detailů s takovou přesností, že bylo

◀ **Obr. 77** Sousoší faraona Menkaurea s manželkou, 27. století př. n. l. Ze strnulého postoje obou soch je patrné, že při jejich zhotovení byl dodržen kánon (stanovená pravidla) platný pro zobrazování bohů a panovníků. Přesto však jsou ve tvářích (alespoň u královny) patrné osobní rysy. Strohost sousoší zjemňuje láskyplné gesto, jímž královna objímá svého chotě

▲ **Obr. 78** Kolem poloviny 3. tisíciletí př. n. l. vznikla socha sedícího písaře, která dokazuje, že egyptští umělci dokázali zachytit model i ve velmi přirozené pozici. Samozřejmě tak mohli znázornit pouze prostého člověka, nikoli panovníka. Zajímavý byl způsob, jakým písaři psali – neseděli totiž u stolu, ale jako podložka pro psaní jim sloužila napjatá látka jejich suknice

▲ **Obr. 79** Egyptské reliéfy nevystupovaly příliš z podkladu. Bývaly i polychromovány – jako tento z hrobu v sakkárské nekropoli z 2. poloviny 3. tisíciletí př. n. l.

možné části kolosální sochy tvořit v několika dílnách, jimž stačilo zadat konečnou výšku a podobu sochy a jednotlivé díly k sobě přesně zapadaly. Přesto sochy nepostrádají portrétní rysy. Byly zhotovovány z nejrůznějších materiálů – z kamene, dřeva, kovu, menší sošky i ze slonoviny. Většinou byly **polychromované**.

Podobně přesnými pravidly se řídila i **malba a reliéfy**. Postava byla zobrazována vždy podle určitého schématu: hlava z profilu, oko zepředu, ramena též zepředu, boky z poloprofilu a nohy ze strany. Egypťané neznali perspektivu. Nahrazovali ji tím, že vzdálenější postavy umísťovali na reliéfu či nástěnné malbě výš a malovali je v menším měřítku. Velikostí postavy se také vyjadřovala její důležitost: byl-li někde zpodobněn faraon, byly všechny další postavy samozřejmě menší.

Zvířata, jejichž zobrazování nebylo svázáno žádnými pravidly, zachycovali egyptští mistři s neuvěřitelným smyslem pro detail a realitu. Výjimku tvoří **sfinxy**, tvorové se lvím tělem a lidskou hlavou, protože obvykle představovaly faraony.

► **Obr. 80** Soška kočky ze 7.-6. století př. n. l. krásně vystihuje stavbu těla a postoj štíhlých orientálních koček. V pravém uchu je otvor, v němž bývala zavěšena náušnice

Architektura

Nejznámějšími egyptskými stavbami jsou bezpochyby **pyramidy**, hrobky faraonů. Nejstarší pyramida, Džoserova, však ještě nemá typický tvar. Tvoří ji šest stupňů, pozůstatek toho, jak byla rozšiřována a zvyšována původní **mastaba** – jakási mohyla ve tvaru nízkého komolého jehlanu. Jejím staviteli přisuzovali Egyptané také vynález stavby z kamene – předtím se užívaly pouze klády, cihly a hlína. Nejvyšší pyramidou je **Cheopsova** (Chufuova) pyramida u Gízy, která původně dosahovala výše 146,7 m (dnes je o 10 m nižší).

▲ **Obr. 81** Chrám Amenhotepa III. v Luxoru (Veset). Sloupy mají tvar svazků stonků papyru a hlavičky jsou v podobě lotosových pupátů

Později se od pohřbívání v pyramidách ustoupilo a faraoni si začali budovat **hrobky vytesané ve skalách** v Údolí králů a Údolí královen. Tvořily je často složité komplexy chodeb a mnoha místností a jejich vchody bývaly zamaskovány kamením, aby nepřilákaly vykradače hrobů. Zádušní chrámy se stavěly na přístupnějších místech. Všechny **chrámy** byly budovány podle podobné dispozice, kterou tvořily tři základní části: pylon, nádvoří a hypostylový sál. **Pylon** je triumfální brána chrámu, k níž vedla „cesta bohů“ vroubená sfingami. Touto branou se vstupovalo na veřejně přístupné **nádvoří**, které mohlo být lemováno sloupy. Vlastní obřady se konaly v **hypostylovém sálu**, kam už směli pouze kněží. Hypostyl znamená v překladu z řečtiny „pod sloupy“: sál byl plný sloupů, které podíraly strop a dělily prostor na několik lodí. Světlo sem dopadalo pouze shora, proto tu vždy panovalo tajuplné přišerí. Sloupy většinou neměly patku a jejich hlavičky napodobovaly květ lotosu nebo papyru. Volné plochy Egyptané pokrývali malbami či reliéfy, které vyprávěly o skutcích zemřelého faraona nebo boha, jemuž byl chrám zasvěcen.

Pojmy:

Faraon, správněji *farao*, je název odvozený od termínu *per-aa* nebo *per-oo*, což znamená Velký palác, tedy královské sídlo. Egyptští panovníci se tak začali nazývat až v době Nové říše a egyptologové se tomuto označení většinou vyhýbají.

Vesnická obecina je společenství lidí žijících v jedné vesnici bez ohledu na příbuzenské vztahy. Vesnická obecina vystupovala vůči svému okolí jako jedna právní jednotka, což znamená, že daně nebyly rozepisovány na jednotlivé lidi, ale na obce, a ty také ručily za své členy. V občinách žili jak zemědělci, tak řemeslníci, proto byly hospodářsky soběstačné.

Nomád (z řeckého *nomós* – pasu dobytek) je jiný název pro kočovníka. Kočovníci se živili pastevectvím, proto jim vyhovovaly rovinaté krajiny s dostatkem pastvy pro dobytek. Když jejich stáda určitou oblast spásala, museli se přesunout, proto nemohli mít trvalá sídla. Stravu, která obvykle sestávala z masa a mléka a sýra, doplňovali lovem. Nomádské kmeny bývaly velmi útočné.

Hyksósové – kočovné kmeny foinicko-palestinské kultury, které Egyptané nazývali *hekau chasut*, což znamená vládce cizích zemí (výraz Hyksós vznikl přes řečtinu). Není to tedy jméno kmene.

Regent, regentka (z latinského *regó* – řídím) je osoba, která po dobu nezletilosti nebo jiné indispozice (těžká nemoc, slabomyslnost atd.) panovníka spravuje stát.

Muzeum (z řeckého *museion*, chrám Múz) nesloužilo ve starověku ke stejnému účelu jako dnes; bylo spíše vědeckým ústavem, střediskem vědy a literatury.

Papyrus je vysoká rostlina, jíž se dařilo v deltě Nilu a z jejíchž listů nebo na tenké plátky nařezaných stonků si Egyptané připravovali materiál na psaní (z jejího názvu je také odvozeno české slovo papír).

Polychromie (z řeckého *polys* – mnohý a *chróma* – barva) je technika, při níž se hotová socha nebo reliéf opatří vícebarevným nátěrem, aby co nejvíce připomínala živou bytost. Polychromovaly se sochy kamenné i dřevěné, a to nejen ve starověku.

Důležitá data:

asi 3000 př. n. l. – sjednocení Horního a Dolního Egypta

2700-2180 př. n. l. – Stará říše, stavby pyramid

2000-1800 př. n. l. – Střední říše

1540-1080 př. n. l. – Nová říše

13. století př. n. l. – mírová smlouva Ramesse II. s Chetity

7. století př. n. l. – nadvláda Asýrie

525 př. n. l. – dobytí Egypta Peršany

332 př. n. l. – příchod Alexandra Makedonského

31 př. n. l. – bitva u Aktia

Otázky, úkoly:

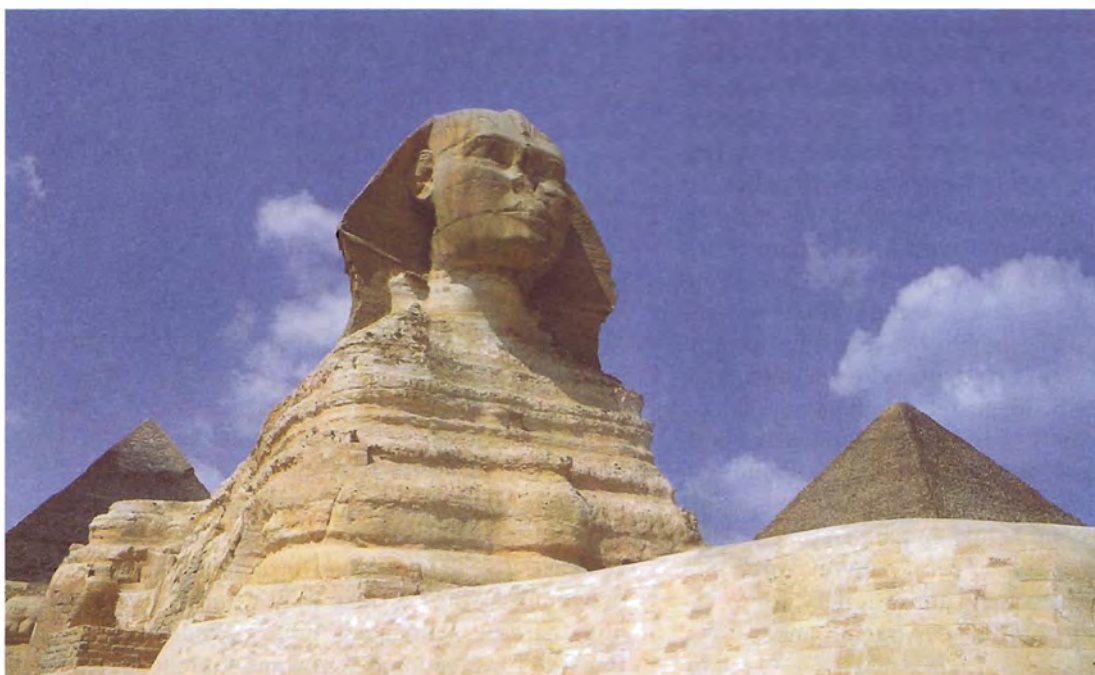
1. Z učiva o starověkém Předním východu si zopakujte, jak vypadala situace v této oblasti v době mezi 15. a 5. stoletím př. n. l. Doplňte si srovnávací chronologickou tabulku, kterou jste si na závěr kapitoly o Předním východu vytvořili, o hlavní události egyptských dějin. **2.** Jak vypadala egyptská společnost? Co víte o egyptské kultuře? Jaký byl postoj starých Egyptanů ke smrti? Jak se odrazil v náboženství, ve vědě, v každodenním životě? **3.** Jaké byly vztahy Egypta s okolními národy, zejména s národy Předního východu? Použijte i své vědomosti získané v předchozích kapi-

tolách. **4.** Které období v dějinách Egypta bylo dobou jeho největšího rozkvětu? Kdy ovládali faraoni nejrozsáhlejší území? **5.** Jak se Egypťané seznámili s užíváním železa a jaké to pro ně mělo důsledky? Kdy začíná doba železná ve střední, západní a severní Evropě? Který národ na Předním východě ovládal zpracování železa jako první? Z učiva o pravěku si zopakujte, co vedlo k přechodu od bronzu k železu. **6.** Víte, ve kterých muzeích u nás nebo ve světě jsou velké egyptologické sbírky? **7.** Inspirovalo egyptské umění nějaký pozdější umělecký směr?

Literatura k dalšímu čtení:

- Alfred Jepsen: Královská tažení ve starém Orientu. Praha 1997
Stanislav Richter: Říše faraonů. Praha 1974
Anna Swiderková: Když papyry promluví. Praha 1972
Milada Vilímková: Starověký Egypt. Praha 1977
Vojtěch Zamarovský: Jejich veličenstva pyramidy. Praha 1975
Ilustrovaná encyklopedie starověkého Egypta. Praha 1997

III. STAROVĚKÉ ŘECKO

Egejská oblast působí dojmem, jako by se tu z mořského dna zvedaly vrcholky rozlehlého pohoří. Ty nejnižší zůstávají skryty pod hladinou nebo vyčnívají z vln v podobě větších či menších ostrovů, ale čím větší výšky dosahují, tím souvislejší pevninu vytvářejí – od rozeklaného pobřeží Peloponésu až po hornatý Balkán. Pohoří, která tvoří střed Řecka, dosahují výšky přes 2000 m a jejich úbočí strmě spadají do moře. Mezi jednotlivými výběžky horských masivů se rozprostírají nepřilíš rozsáhlé roviny tvořené většinou říčními naplaveninami. Jen tady, v horami izolovaných nížinách, byly podmínky vhodné pro zemědělství. Zemědělská půda zabírala pouhých 20 % z celkové rozlohy Řecka. V horských oblastech panovaly kruté zimy s mrazy a sněhem, jinak bylo podnebí v Řecku stejné jako dnes – suchá, horká léta a dostatek srážek pouze na podzim a v zimě. Voda sice v Řecku nepředstavovala takový problém jako na Předním východě či v Egyptě, ale vzácná byla. Vždyť například na Krétě je jen málo stálých vodních toků – přes léto jsou obvykle vyschlé. Přesto nebylo Řecko původně tak vyprahlé jako dnes, mělo totiž podstatně více lesů. Ty však vzaly za své už ve starověku, spotřeba dřeva jako stavebního materiálu (většinou na lodě) byla totiž tak vysoká, že se muselo dokonce dovážet z Makedonie.

1. POČÁTKY ŘECKÝCH DĚJIN

Minojská Kréta

Kréta je největší řecký ostrov. Leží ve Středozemním moři a zaujímá v něm strategicky výhodnou polohu, díky níž hrála ve starověku velmi důležitou roli. Vyspělé civilizace byly příliš daleko na to, aby pro ně bylo zajímavé Krétu ovládnout, ale zase dost blízko, aby Kréta mohla těžit z obchodu s nimi. A tak na Krétě – jako na prvním místě v Evropě – vznikla ve 2. tisíciletí př. n. l. **civilizace**, kterou podle mytického krále Minoa nazýváme **minojská**.

◀ **Obr. 82** Disk popsaný z obou stran krétskými hieroglyfy byl nalezen v paláci ve Faistu. Tento typ písma se dosud nepodařilo rozluštit

Politické dějiny minojské Kréty prakticky neznáme. Ty se totiž dají zjistit pouze z písemných památek, jež nám bohužel pro tuto oblast zůstaly odeprény. Ne proto, že by Kréťané byli negramotní! Zнали a postupně užívali tři druhy písma – **hieroglyfické**, takzvané **lineární písmo A** a **lineární písmo B**. Jenže se dochovaly pouze texty na trvanlivém materiálu – hliněných destičkách, které byly užívány prakticky výhradně pro úřední účely (záznamy o daních, soupisy řemeslníků, obchodní smlouvy atd.). Přitom z vláken papyru, která ulpěla na hliněných pečetích, víme, že mezi jednotlivými krétskými paláci probíhala čilá korespondence, z níž by se historik leccos dozvěděl – kdyby se zachovala.

Ostatně ani s krétskými lineárními písmi to není jednoduché. Texty psané lineárním písmem A nejsou dosud rozluštny vůbec a lineární písmo B vzdorovalo

velmi dlouho, než se zjistilo, že bylo na Krétě vytvořeno pro potřeby archaické řečtiny. Odtud se také rozšířilo i do Řecka, řada tabulek jím popsaných se našla v mykénských palácích v Pylu, Mykénách, Thébách i jinde. Leč i tyto zápisy jsou pouze úřední povahy. A tak vše, co víme o historii starověké Kréty, je to, co lze vyčíst z archeologických nálezů.

Dějiny starověké Kréty

Někdy kolem roku 2000 př. n. l. vznikla na Krétě první města s paláci. Tím začala éra, kterou v krétských dějinách nazýváme **období prvních paláců**. Středisky vývoje byly tři nejdůležitější paláce – Knossos, Faistos a Mallia. Není pravděpodobné, že by některý z nich byl sídlem panovníka celé Kréty, na Krétě tehdy centralizovaný stát těžko existoval. Kolem roku 1700 př. n. l. však byly paláce zničeny přírodní katastrofou (pravděpodobně silným zemětřesením), která ukončila první etapu krétských dějin. V následující éře, označované jako **období druhých paláců**, zaznamenaly minojské paláce svůj **největší rozkvět**. Minojská města prakticky neměla hradby, zato disponovala úctyhodným loďstvem. Kréťané tehdy byli pány této části Středozemního moře. Kréta významně ovlivňovala například kykladské ostrovy, na nichž vznikala minojská sídliště. V 15. století př. n. l. však začaly Krétu sužovat blíže neurčené katastrofy a jejího oslabení pak využili i řečtí **Achájové**, kteří na čas ovládli Knossos, v této době nejvýznamnější palác. Achájové zřejmě opanovali i značnou část ostrova a ostatní paláce, které tak ztratily svoje mocenské postavení, upadaly. Kolem poloviny 14. století př. n. l. byl Knossos vyvrácen a minojská civilizace zanikla.

Minojské paláce

Knossos, Faistos, Mallia a Zakro byly největší krétské paláce, ne však jediné. V současné době vědí archeologové minimálně o patnácti větších či menších palácích. Paláce ležely obvykle uprostřed města. Domky chudšího obyvatelstva byly prosté a namačkané v blocích oddělených úzkými uličkami, ale kromě nich se tu nacházely i výstavné vily místních boháčů připo-

▲ **Obr. 83** Knossos, nejvýznamnější a nejzachovalejší palác minojské Kréty. Byla to velmi členitá několikaúrovňová stavba, v níž se nezasvěcený člověk jen těžko vyznal. Tato skutečnost mohla být (spolu s krétským kultem býka) základem pro pověst o labyrintu a Minotaurovi

▲ **Obr. 84** Rekonstrukce paláce v Knossu

mínající zmenšeniny paláců – také měly dvůr, sklady, koupelny, zdi zdobené freskami a podobně.

Střed minojských paláců tvořil velký dlážděný obdélníkový dvůr nebo nádvoří, obklopené jedno- až dvoupodlažními budovami. V Knossu mají některé části paláce i dvě podlaží podzemní. Paláce byly nepřehlednou spleť chodeb, obytných i úředních místností, dílen, domácích svatyní (Kréťané neznali monumentální chrámy jako Řekové) a skladišť. Kdo v takovém paláci nežil delší dobu, měl pramalou naději se tu vyznat. Půdorys Knossu je tak neuvěřitelně složitý, že není divu, že dal vzniknout pověsti o labyrintu ukrývajícímin bájného Minotaura. Na omítnutých zdech se zachovaly malby zářivých barev. V palácích byla i kanalizace, která odváděla dešťovou vodu, a dokonce vany (první v Evropě).

Minojská společnost

Minojské paláce byly nejenom sídly panovníků, ale také **správními a hospodářskými středisky** ovládané krajinou. Existovalo tu – podobně jako na Předním vý-

chodě – **palácové hospodářství**. Z paláce se rozdělovaly nejen potraviny, obilniny a suroviny, nýbrž i řemeslné výrobky, dobytek, a dokonce i otroci. Díky **dálkovému obchodu** s Kykladami, Egyptem, Kyprem a Malou Asií, později s mykénským Řeckem, si Kréťané obstarávali suroviny (měď, cín, zlato, stříbro, slonovinu, jantar, polodrahokamy). Jejich vývozním zbožím bylo dřevo, vlna, barvené tkaniny, různé řemeslné výrobky, kůže, víno a olivový olej.

► **Obr. 85** Už kolem roku 1800 př. n. l. byli krétská umělci schopni vyrobit ze zlata tak jemné a krásné šperky, jako jsou tyto dvě včely s pláství medu

Ženy měly v krétské společnosti poměrně významné postavení, zřejmě proto, že hlavním krétským božstvem byla původně **bohyně – matka** (přírodní bohyně vegetace, plodnosti a úrody). Teprve kolem roku 1400 př. n. l. se Kréta seznámila s **řeckými bohy**, ale své bohyni zůstala většina obyvatel věrna. I tak se Kréta stala důležitým dějištěm řady řeckých mýtů (část svého dětství tu například strávil sám nejvyšší řecký bůh Zeus).

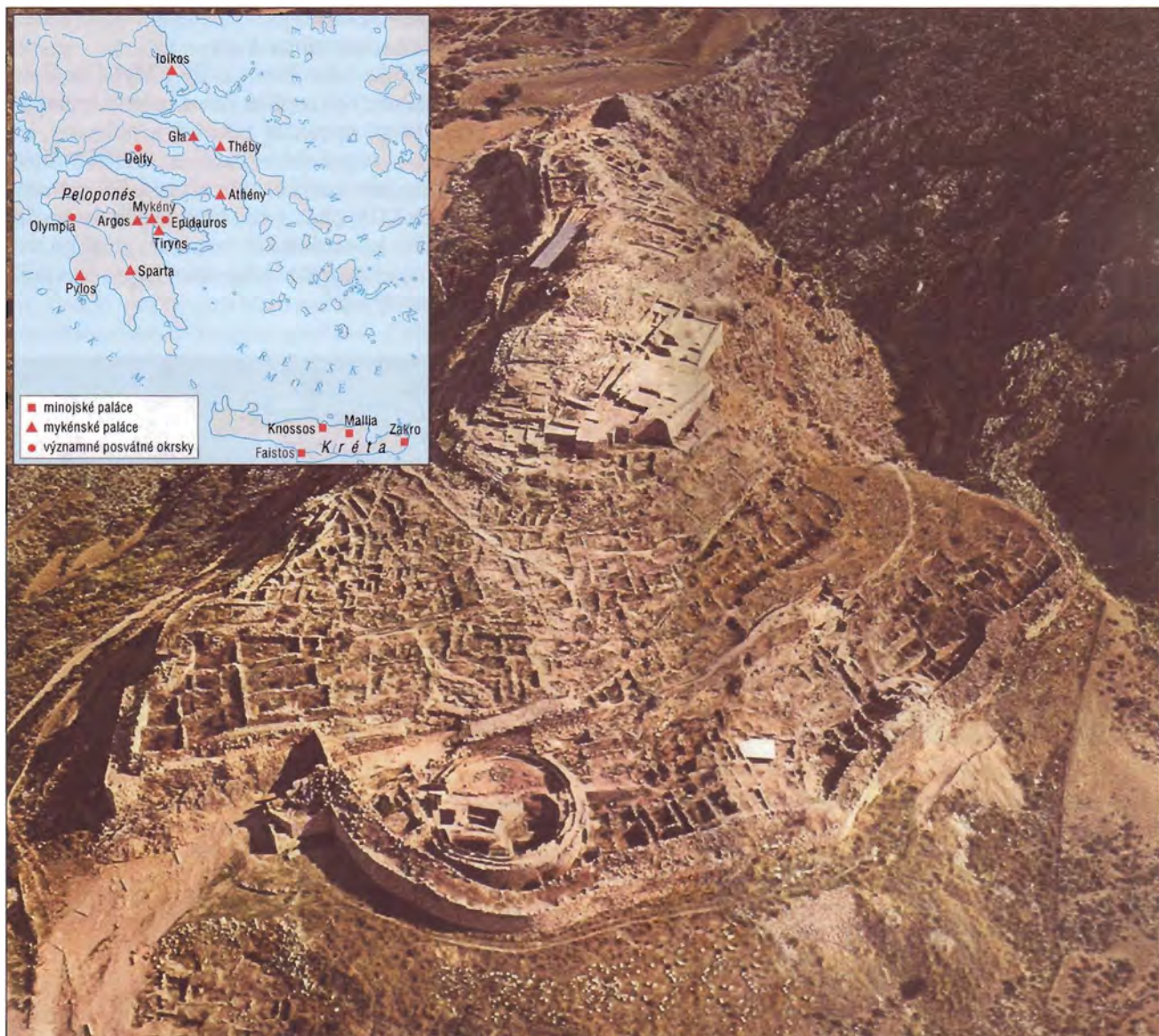
Posvátným zvířetem byl **býk**, který hraje v minojských mýtech podstatnou roli (Evropa, podle níž se v řeckých bájích jmenuje náš světadíl, se na Krétu dostala na hřbetě obrovského bílého býka, v němž se proměnil Zeus; netvor Minotaurus, žijící v labyrintu, měl lidské tělo a býčí hlavu; býci se objevují na nástěnných malbách paláců atd.).

Mykénské období

První řecké kmeny (Achájové) přišly do Řecka kolem roku 2000 př. n. l. z krajin položených poněkud severněji. Zničily zdejší původní kulturu, která se nazývá **heladská** a stála na vyšším stupni než kultura jejich, a vývoj řecké civilizace se tak na nějakou dobu zpomalil. Proto mohla pevninské Řecko předstihnout Kréta.

Mykénská kultura, která po příchodu Achájů v Řecku vznikla, dosáhla svého vrcholu ve 14.-13. století př. n. l. Z této doby pocházejí monumentální hrady a paláce, z nichž nejznámější jsou **Mykény**, které také celé epoše daly jméno. Mykénská společnost byla světem lovců a válečníků, proto je možné, že předměty z Kréty a Egypta, nalezené v pokladech vládců, se do Řecka dostaly nejen prostřednictvím obchodu, ale i jako pirátská kořist nebo jako odměna za vojenské služby. Jednotliví panovníci byli často spřízněni sňatkem, na druhou stranu mezi sebou vedli hojné války o území, dobytek, poklady či o moc, čehož důkazem jsou i mohutné hradby chránící jejich paláce. Vzajem-

▲ Obr. 86 Letecký pohled na Mykény. Mapa zobrazuje sídliště minojské a mykénské kultury

né boje je samozřejmě oslabovaly, na což také dopltili. Mykénská sídliště byla zničena ve dvou etapách na přelomu 13. a 12. století př. n. l., kdy do Řecka vpadly **mořské národy** (ty měly na svědomí první vlnu katastrof) a o něco málo později nové řecké kmeny, **Dórové** a **severozápadní Řekové**, kteří dovršili to, co mořské národy započaly, neboť mykénští vládcové vyčerpaní vzájemnými boji jim nebyli schopni klást účinný odpor. Zatímco mořské národy Řeckem pouze prošly, Dórové se usadili na jihu a východě Peloponésu a severozápadní Řekové na zbytku poloostrova (odtud také jejich jméno) a v části středního Řecka.

Mykénská společnost

Jednotlivá poměrně malá území v tehdejším Řecku ovládala řada panovníků. Rozdíl mezi touto vládnoucí špičkou a prostým obyvatelstvem byl propastný. Zatímco příslušníci vládnoucí vrstvy byli pohřbíváni v bohatě vybavených šachtových hrobech či v hrob-

kách a jejich kamenná obydlí budí dodnes obdiv, životní podmínky obyčejných lidí byly tak skrovné, že se po nich téměř nic nezachovalo. A tak vše, co můžeme o mykénské společnosti říci, se týká většinou právě horních vrstev. Víme například, že Achájové znali **písmo** – je to ono lineární písmo B, které převzali od Kréťanů. Také víme, že podobně jako na Krétě i tady plnil palác funkci **hospodářského a správního centra**. Jsou zachovány záznamy o daních, zásobách paláce, různých výdajích, dílnách atd. Vládcem měl k ruce řadu úředníků a místních náčelníků, kteří se podíleli na řízení chodu státu. Existovali tu i otroci. Už od 15. století př. n. l. kvetl v mykénském Řecku **námořní obchod** s Krétou, Egyptem, Sýrií, Palestinou, Kyprem, Malou Asií, Itálií i Sicílií. Z Řecka se vyvážely většinou umělecké předměty, olej a textil, dovážely se kovy, slonovina a koření. S některými oblastmi byly obchodní styky tak intenzivní, že tu vznikaly **mykénské osady** – například v jižní Itálii či v Malé Asii.

Mykénské hrady

Nejvýznamnější hrady mykénského období jsou **Mykény** a **Tiryns**. Nejsou však jediné, archeologové znají desítky dalších, někdy i mnohem větších než oba jmenované. Hrady byly například v **Athénách, Spartě, Argu, Thébách, Iolku, Pylu** a jinde. Některé z nich (Théby, Sparta) nejsou ani archeologicky prozkoumané, protože leží pod současnou městskou zástavbou.

◀ **Obr. 87** Podle pověstí vybudovali hrad Tiryns pro krále Proita maloasijské obří – kyklopy. Proto se mohutnému zdivu mykénských hradů říká kyklopské

Většina mykénských hradů, jejichž ruiny se dochovaly do dnešních dob, je spjata se jmény mytických řeckých hrdinů. Z thessalského Iolku pocházel Iason, který s pomocí dcery kolchidského krále, kouzelnice Medey, získal zlaté rouno. V Boiotii založil tvrz Kadmeiu, jádro pozdějších Théb, Kadmos, bratr Europy. V Pylu na jihu Peloponésu, kde bylo nalezeno velké množství hlíněných tabulek popsaných lineárním písmem B, vládl král Nestor, nejstarší účastník výpravy Achájů proti Troji. Argolidský Tiryns postavilo pro krále Proita sedm kyklopů z Malé Asie. Stavba Tiryntu inspirovala Persea, osvoboditele Andromedy, aby donutil kyklopy postavit hrad ze stejně obrovských balvanů i pro něj – a tak v sousedství Tiryntu vyrostly Mykény. Perseův vnuk Eurystheus vstoupil do světa mýtů tím, že pro něj Herakles vykonal dvanáct úkolů (například zabil lemskou hydru, vyčistil chlévy krále Augeia, přinesl zlatá jablka Hesperidek, a dokonce vyvedl z podsvětí trojhlavého psa Kerbera). Později tu panoval Agamemnon, vůdce Řeků před Trojou. Kvůli Heleně, manželce spartského krále Menelaia, který byl Agamemnonovým bratrem, vzplanula podle pověsti trojská válka. Z Athén pocházel hrdina Theseus, který s pomocí dcery krále Minoa Ariadny zahubil Minotaura ukrytého v labyrintu na Krétě.

Návrší, na němž vznikl hrad **Tiryns**, bylo osídleno už v neolitu, ale vlastní hrad se dočkal opevnění až kolem roku 1400 př. n. l., celý vršek zhruba o sto let později. Místní vládce zde žil v jistém přepychu – nejenže se zachovaly zlomky nádherných barevných fresek, barevných dlaždic a ozdobných alabastrových vlysů s výplněmi z modré skloviny, ale na Tiryntu byla i koupelna – první v Evropě. (Její podlahu tvořil kvádr o rozměrech 4 x 3 m vážící asi 20 000 kg.) Další zajímavostí tiryntského hradu jsou chodby v síle hradeb

zaklenuté nepravou klenbou. V 5. století př. n. l. padl Tiryns do rukou sousednímu Argu.

Podobné počátky jako Tiryns měly i **Mykény**. Také mykénský pahorek byl osídlen dávno předtím, než tu vznikl hrad. První opevnění pochází z poloviny 14. století př. n. l. V této době ovládali mykénské králové nejen Argolidu, ale i celý severovýchod Peloponésu. Až kolem roku 1100 př. n. l. byl hrad vypálen a na čas opuštěn. Později jej osídlili Dórové, kteří přišli do této oblasti, a zhruba ve stejné době jako Tiryns vyvrátili mykénský hrad Argejci.

▲ **Obr. 88** Na rekonstrukci Mykén je patrné rozdělení hradu na několik částí. V nejnižší části hradu přístupné přímo od Lvi brány (hlavního vstupu do hradu) se kromě pohřebního okrsku nacházel i chrám a obydlí kněží a zřejmě i přibytky řemeslníků. V budově vlevo od Lvi brány byla pravděpodobně ubytována hradní posádka. Vlastní palác se rozkládal na nejvyšším místě hradu

▲ **Obr. 89** Hlavní vchod do Mykén představuje nepříliš vysoká (s ohledem na mohutné kvádry) Lvi brána. Její základní konstrukci tvoří dva velké kameny překlenuté třetím. Nad bránou je umístěn reliéf dvou lvcí stojících po stranách oltáře, jejichž hlavy vytesané ze samostatných kvádrů se nedochovaly. Sloup spočívající na oltáři je podobný sloupům paláce v Knosu. Tento reliéf je nejstarším příkladem monumentální plastiky v Evropě

Až na tři úseky hradeb, které pobořili Argejci a později musely být opraveny, je celé opevnění Mykén původní. **Hradby** na první pohled uchvátí svou mohut-

ností; kvádry, z nichž jsou postaveny, skutečně musely lidem vnuknout myšlenku, že jsou dílem obrů. Nad branou, jíž se do hradu vstupuje, se skví monumentální plastika dvou lvů (odtud název Lví brána) a nedaleko za vchodem se otvírá pohled na prostranství ohraničené dvěma soustřednými kruhy kamenných desek. Zde bylo nalezeno několik **královských šachtových hrobů** a několik hrobů obyčejných. Mrtví byli do hrobů ukládáni s bohatou pohřební výbavou, kterou tvořily šperky, bronzové meče, dýky s čepelemi vykládanými zlatem a stříbrem a zlaté nádoby. Někteří mrtví měli obličej překryty zlatými maskami. Celkem se v hrobech našlo asi 15 kg zlata. V okolí hradu se nacházejí další hroby a hrobky, z nichž nejvýznamnější je takzvaná Átreova pokladnice.

◀ **Obr. 90** Obličej mrtvých mykénských vládců byly skryty pod pohřebními maskami vyrobenými z tenkého zlatého plechu. Umělci se snažili na maskách zachytit individuální rysy zemřelých. Na obrázku je Agamemnonova maska

Mytická vyprávění líčí Mykény jako místo prokleté. Vládli zde potomci Tantalů, který se pokusil vyzkoušet, zda jsou bohové vševědoucí: na hostině jim předložil maso z těla svého vlastního syna Pelopa. Bohové jej za to odsoudili k věčným mukám v podsvětí. Když vzkríšený Pelops dospěl, zvítězil v závodech na vozech nad elidským králem a získal tak ruku jeho dcery. Vozka, který mu k vítězství dopomohl, však chtěl za odměnu s princeznou strávit noc, proto jej rozrušený Pelops srazil se skály. Umírající vozka Pelopa i jeho rod proklel. Kletba začala brzy nést své ovoce. Pelopovi synové, Átreus a Thyestes, se v boji o moc zneprátelili natolik, že Átreus zavraždil své synovce a dal je připravit nic netušícímu Thyestovi jako pokrm na hostině „na usmířenou“. Zaplatil za to životem. Thyesta později zabil jeden ze slavných Átreových synů – Agamemnon, který po Átreovi získal vládu v Mykénách. Jeho bratr Menelaos tehdy vládl ve Spartě, kde se oba bratři kdysi ukrývali před Thyestovým řáděním. Menelaova choť, překrásná Helena, se stala příčinou trojské války, v níž velel Řekům Agamemnon. Pro zdar výpravy musel nechat obětovat svou dceru Ifigenii. Když se po deseti letech vrátil z Malé Asie domů do Mykén, jeho choť ho zavraždila v lázni. Otcovu smrt pomstil Orestes, ale protože se tím musel dopustit matkovraždy, pronásledovaly jej bohyně pomsty Erinye. Nakonec se ze zločinu očistil a ujal se v Mykénách vlády. Jeho syn, poslední mytický vládce Mykén, padl při obraně své země proti nepřátelům.

Řecké mýty

Řecké mýty se dají rozdělit do několika skupin: mýty **kosmologické** vysvětlují vznik a uspořádání světa, původ bohů a některých kultů, **genealogické** mýty vyprávějí o héroích, kteří se stali zakladateli některých mocných rodů. Mezi **civilizační** mýty patří pověsti

o hrdinech, kteří zbavovali okolí nebezpečných zvířat či lidí, o založení měst a o vynálezech (například písňaly, lyry). **Aitiologické** mýty (*aition* je řecky příčina) vysvětlují původ různých zvyků a slavností. Tyto mýty vykládají i některé přírodní jevy, a proto se mezi ně řadí také **metamorfózy** – pověsti o proměnách lidí v zvířata, rostliny či neživé předměty a naopak a také vyprávění o vzniku různých souhvězdí.

Nejznámější řecké báje (o Heraklovi, Theseovi, trojské válce atd.) se týkají poměrně malého okruhu lokalit: Théb, Argolidy (krajin, v níž leží například Mykény a Korint), Athén. Ostatní místa, jako Sparta či Kréta, nebyvají hlavním dějištěm mýtu, lépe řečeno, není to místo, kde by kořeny mýtu tkvěly (například Theseus byl Athéňan; sice zabil Minotaura na Krétě, ale to není nejpodstatnější – kdyby byly bývaly měly Athény podobné styky třeba s maloasijským Milétem, byl by se vypravil tam). Pokud bychom se pokusili sestavit rodokmen nejslavnějších héroů, zjistíme, že byli téměř všichni vzájemně příbuzní – ať už pokrevně, nebo sňatkem. Některá příbuzenství jsou hodně vzdálená a tak složitá, že zřejmě odrážejí skutečné příbuzenské vztahy. Mýty totiž vznikaly podobně jako například islandské sagy – byla to vyprávění o osudech reálných lidí, v řeckém světě nejčastěji příslušníků vládnoucích rodů. Ale jak už to při vyprávění bývá – jméno zůstává, místo děje se nemění, leč činy dostávají stále novou a novou podobu podle fantazie vyprávěče.

Řecké báje a pověsti jsou záležitostí doby mykénské. Všechny se odehrávají před trojskou válkou nebo vyprávějí o osudech trojských hrdinů, o posledních dobrodružstvích, která prožili mykénské vládcové, než jejich svět zanikl s příchodem Dóřů...

▲ **Obr. 91** Rekonstrukce starověké Troje

Podle pověsti vypukla **trojská válka** proto, že Paris, syn trojského krále Priama, unesl s pomocí bohyně Afrodity spartskému králi Menelaovi manželku Helenu a Menelaos spolu se svým bratrem Agamemnonem svolal všechny Řeky k výpravě, jejímž cílem mělo být Helenino osvobození. Je vysoce nepravděpodobné, že by k tak rozsáhlému válečnému tažení došlo kvůli jedné ženě, na druhou stranu má pověst – jako ostatně každý mýtus – reálný základ. Troja byla skutečně zničena v době, kterou řečtí klasikové tradičně uvádějí jako dobu jejího pádu – kolem roku 1200 př. n. l. Německý badatel Heinrich Schliemann [hajnrich šlíman] objevil v minulém století Troju (pahorek Hissarlik v Turecku) díky tomu, že se přesně řídil tím, co o ní a její poloze praví *Ilias*. Jeden pohár nalezený v Mykénách zase do slova a do písmene odpovídá popisu Nestorova poháru z eposu. Příliš mnoho náhod na to, aby byla *Ilias* pouze dílem fantazie.

K nějaké mohutné výpravě Řeků do Malé Asie jistě kolem roku 1200 došlo. Byla tak významná, že si ji lidé zapamatovali. Záhy ji ovšem – jak už je lidskou přirozeností – tak vyšperkovali řadou poutavých příběhů a zahalili do mytologického závoje osudových věštb a zásahů hašteřivých bohů, že pravou příčinu toho dlouhého utrpení tisíců lidí nějak pozapomněli. Ale pověst o trojské válce je pravděpodobně odrazem maloasijské řecké kolonizace – stejně jako Iasonova výprava za zlatým rounem do maloasijské Kolchidy, jíž se zúčastnili otcové řady hrdinů trojské války.

Temné (homérské) období

Zmatky a úpadek, které zachvátily Řecko po trojské válce, připisovali Řekové návratu heraklovců – četných Heraklových synů, kteří se bojem chtěli zmocnit vlády nejen na Peloponésu, ale i v Attice a jinde a podle tradice se jim to také podařilo. Ve skutečnosti kmenové posuny způsobil **příchod Dóřů**. Protože Dóřové byli na nižší kulturní úrovni než místní obyvatelstvo, znamenal jejich vpád hmotný i kulturní úpadek celé oblasti. To dalo tomuto období název **temné**. Postupně však došlo opět k vzestupu, čehož důkazem je zejména vznik nejslavnějších řeckých eposů, *Iliady* a *Odyssey*, podle jejichž autora se temnému období říká také **homérské**.

Obr. 92 Příběhy trojských hrdinů často inspirovaly i malíře keramiky (obě malby jsou z 6. století př. n. l.):

▲ a) Achilles a Aias hrají v kostky

◀ b) Achilles zabíjí královnu Amazonek Penthesileu, která přišla na pomoc Trojanům. Achilles se do umírající Amazonky zamiloval

Ilias a *Odyssea*, eposy čítající mnoho tisíc veršů, vznikaly v průběhu několika staletí – od dob trojské války až do 8. století př. n. l. Po celou tu dobu byly předávány pouze ústní tradicí, teprve v 6. století př. n. l. byly zapsány. Dnes už je většinou opuštěna teorie, že jsou dílem jediného pěvce – Ho-

méra. Některé pasáže podle zachycených skutečností vznikly ještě v době bronzové, jiné už v době železné, a eposy dokonce popisují i předměty, které se v době trojské války dávno nepoužívaly; obsahují tedy patrně části skladeb ještě starších. *Ilias* a *Odyssea* jsou pro toto období velmi cenným pramenem, z něhož se můžeme dozvědět leccos například o postavení krále, o funkci vojenského shromáždění atd.

Ilias popisuje posledních padesát dní desetiletého obléhání Troje (od hádky Achillea s Agamemnonem až po smrt trojského hrdiny Hektora), *Odyssea* vypráví o dobrodružstvích, která prožil na své cestě od Troje domů ithacký král Odysseus. O dalších událostech kolem trojské války – o únosu Heleny, obětování Ifigenie, obléhání a pádu Troje i o návratu dalších trojských hrdinů – vypráví řada jiných, méně slavných a hlavně mladších eposů.

„Běda, už opravdu bozi mě vyzvali na smrt! Já myslil, že je tu Deifobos, rek statečný, se mnou, ten ale uvnitř je v městě a mne tak přelstila bohyně Pallas! Teď je mi strašná smrt už nablízku, nikoli v dálce...“
Řekl, a ostrý meč si z pochvy vytáhl, jenž mu na dosah po boku visel, meč nesmírně pevný a velký, nachýlen vyrazil vpřed jak ve výši letící orel... Tak tedy vyrazil Hektor a mával broušeným mečem. Achilleus vyskočil též, hněv lýtý mu zaplavil srdce... zářilo přeostře kopí, jímž Achilleus hrozivě mával v ruce a Hektoru chystal již záhubu, božskému reku, pátral po krásném těle, kde ostří by nejlépe vniklo. Potud však tělo mu kryla ta krásná bronzová výzbroj...

že bylo vidět jen krk, jež od plecí dělí kost klíční, jícen, kde lidský život lze naráz nejsnáze přervat - tam, jak se Hektor naň hnal, ho Achilleus bodl svým kopím:

rázem měkounkou šíjí mu projelo ostří skrz naskrz.
(Ilias, zpěv XXII)

Část dříve usazených řeckých kmenů ustoupila před Dóry přes Egejské moře až do **Malé Asie**, kam byla o něco později následována i některými **Dóry** (mluvíme o maloasijské řecké kolonizaci). Maloasijská řecká města nebyla pouhými koloniemi, byla rovnocenná městům peloponéským a pevninským. Značná část řeckých umělců, spisovatelů, vědců a jiných významných osobností pochází právě odtud.

Nově přichozí Dóřové se s původním obyvatelstvem vyrovnávali dvojným způsobem. Buď se starousedlíky **splynuli**, nebo vytvořili přísně oddělenou **vládnoucí vrstvu**, která domorodce udržovala v područí z pozice síly (vzorovým příkladem je Sparta – proto museli být Sparťané tak dokonalými válečníky, aby dokázali ovládat mnohem početnější porobené obyvatelstvo).

Pojmy:

Freska je nástěnná malba, při níž se barvy nanášejí na ještě vlhkou omítku.

Héros byl původně duch zemřelého, který mohl zasahovat do dění v místě, kde byl pohřben. Později, v době mykénské, byli slovem héros označováni zakladatelé rodů. Teprve v homérských eposech nabyl pojem héros dnešního významu – hrdina.

Důležitá data:

asi 2000 př. n. l. – vznik prvních paláců na Krétě; příchod prvních řeckých kmenů do Řecka

polovina 14. století př. n. l. – zánik minojské civilizace

14.-13. století př. n. l. – vrcholný rozkvět mykénské kultury

asi 1200 př. n. l. – pád Troje

1100-800 př. n. l. – temná staletí řeckých dějin

Otázky, úkoly:

1. Doplňte si chronologickou tabulku. 2. Jaké byly vztahy mezi Krétou a ostatními středomořskými civilizacemi? Jsou v krétské společnosti patrné vlivy jiných států? 3. Přemýšlejte, co mohlo být základem pověstí o trojské válce, o výpravě pro zlaté rouno, o Minotaurovi. 4. Seznamte se s neznámějšími řeckými bájemi a pověstmi. Zkuste na mapě najít, kudy pluli Argonauti do Kolchidy, trasu Odysseovy cety od Troje na Ithaku, místa spojená s úkoly, které vykonal Herakles pro mykénského krále. S pomocí encyklopedií se můžete pokusit sestavit rodokmen některých hrdinů. 5. Charakterizujte mykénskou kulturu. Proč zanikla a jak se Řecko dál vyvíjelo?

2. ARCHAICKÉ OBDOBÍ

Nejdůležitější momenty této epochy řeckých dějin, kterou můžeme vymezit zhruba léty 800-500 př. n. l., jsou vznik klasické polis, velká kolonizace Středomoří a Černomoří a raná řecká tyranida.

Polis

Termín polis (mn. č. poleis) se někdy překládá jako město, ale to je překlad prvoplánový a nepřesný. Vhodnější je termín městský stát, ale ani ten přesně nevystihuje, jak Řekové svoji polis chápali. Pro ně byla polis: - **samotné město** (tedy „hmotná podstata“), - **obec** (ve smyslu společenství, stát), - **občané** (kteří jako obyvatelé města a zároveň nositelé právní podstaty městského státu oba předcházející prvky spojovali).

Ačkoliv si Řekové uvědomovali svou sounáležitost (dohromady se nazývali Helénové), základním pocitem v Řecku byla vzájemná nedůvěra. Poleis tu bylo několik set a vedly mezi sebou často války. Byly to poměrně malé státy – největší z nich, Sparta, měl rozlohu zhruba 8500 km² (tedy asi jako Korsika), Aigina, ostrovní městský stát, byl velký pouze 85 km². Polis byla obvykle střediskem menší či větší úrodné planiny a vyvinula se z nejprůbojnější vesnice v okolí, která si ostatní podrobila. Velký počet poleis byl dán mimo jiné skutečností, že roviny jsou od sebe v Řecku odděleny všudypřítomnými horami, které tvořily přirozené hranice.

Občanem se mohl člověk stát (až na nepatrné výjimky) výhradně tím, že se narodil občanům příslušné-

ho státu. Některé městské státy požadovaly, aby byli občany oba rodiče, jiným stačilo, byl-li občanem otec. A protože příliš velké dělení hospodářství mezi potomky bylo nežádoucí (každé další pokolení tak vlastně chudne), pokládali Řekové za optimální mít jedno dvě děti, a to nejlépe jednoho syna a nanejvýš ještě jednu dceru. „Přebytečné“ děti se často odkládaly. Počet občanů toho kterého městského státu se tedy nemohl příliš zvyšovat, ale Řekové po tom ani nepražili. Jejich zásadou bylo, že občané by se mezi sebou měli pokud možno znát, protože jedině tak je zaručeno, že do úřadů zvolí někoho opravdu schopného.

Občan měl jistá **práva** a jisté **povinnosti**. Mohl se účastnit sněmu, hlasovat o zákonech, volit úředníky či sám kandidovat. Jen občan mohl vlastnit půdu a nemoovitosti na území polis. Musel si sám obstarávat zbroj a zbraně a být vždy pohotově na obranu vlasti a musel také polis ekonomicky podporovat. Za čest si každý pokládal, mohl-li pro svou obec něco učinit – třeba na vlastní náklady zbudovat chrám. Městské státy sice měly své pokladny a určité jmění, ale jejich bohatství tkvělo zejména v movitosti jednotlivých občanů, kteří v případě potřeby nemeškali přispět. Proto měl stát zájem na tom, aby svá hospodářství řádně spravovali; mohlo se tak stát, že muž, který příliš hýřil, byl potrestán, protože by svému synovi odkázal menší majetek, čímž by vlastně ochudil i obec.

Občané představovali v každém městském státě menšinu. **Plnoprávným občanem** byl totiž pouze muž od určitého věku, který (většinou svým narozením) splňoval podmínky pro to, aby občanem mohl být. Ženy se politického života neúčastnily, leckde dokonce ani nemohly vést soudní pře (musel je někdo zastupovat). Stejně na tom byli otroci a cizinci. **Cizincem** byl každý, kdo se do městského státu přistěhoval, kdo se tu nenarodil, a zůstával jím bez ohledu na to, jak dlouho zde žil a co pro obec vykonal. Postavení cizince měly i jeho děti, i když se zde narodily – jejich rodiče totiž nebyli občané. Plná občanská práva nemohl mít ten, kdo byl na někom ekonomicky závislý – to znamená třeba čeledín, námezdní pracovník, ale ani řemeslník, protože ten byl přece živ jen z toho, co mu lidé zaplatili. Takže řádným občanem mohl být vlastně jen zemědělec, který měl tolik půdy, že ho bez problémů uživila. (Teprve později, když se v městských státech plně rozvinula demokracie, už zemědělci neměli tak výsadní postavení a politická práva byla vázána spíše na výši majetku.)

Co městský stát, to jiné politické zřízení – **oligarchie** (vláda několika), **demokracie** (vláda lidu), **aristokracie** (vláda „nejlepších“, tj. šlechty), **tyranida** (o ní se brzy dozvíte více) atd. Zpočátku však téměř ve všech městských státech byla nejvyšší politická moc v rukou šlechty. Národy, které žily v jiném politickém uspořádání (například orientální despotie u Peršanů), pokládali Řekové za barbary. (Tímto slovem původně označovali jen lidi, kteří nemluvili řecky a nebylo jim tudíž rozumět – znamená to tedy něco jako „brepta“. Teprve později získal pojem barbar dnešní význam.)

Velká řecká kolonizace

Už koncem temného období začali Řekové navazovat obchodní kontakty s širším okolím. Pozvolna došlo k uklidnění po katastrofách a zmatcích spojených s kmenovými přesuny způsobenými příchodem Dóřů a dalších řeckých kmenů a důsledkem bylo poměrně **přelidnění**. Protože války už „přebytečné“ obyvatelstvo nekosily, zemědělskou výrobu nebylo jak zvýšit ani nešlo rozšířit rozlohu obdělávané půdy, jedinou cestou bylo hledat novou půdu jinde. Řekové tedy začali využívat geografické znalosti nabyté zámořskými obchodními plavbami a na příhodných místech zakládali **kolonie**. Odchod do kolonií byl pro mnohé východiskem z nouze. Už v této době se totiž v městských státech začaly projevovat rozpory a napětí mezi velkými pozemkovými vlastníky a chudším obyvatelstvem.

K **soustavnému osídlování pobřeží Středozemního a Černého moře** docházelo od poloviny 8. století př. n. l. Zakládání osad organizovaly nejbohatší a najmocnější státy, protože měly potřebné prostředky a díky obchodu i zkušenosti a znalost terénu. Noví osadníci se většinou hlásili dobrovolně, obvykle jich bylo několik set, ale pokud nová osada prosperovala, odcházely do ní další a další vlny obyvatel. Polis, která výpravu organizovala (samozřejmě po příslušné poradě s bohy), byla pro nově vzniklou osadu mateřským městem – **metropolí**. Znamenalo to, že tato dvě města spolu udržovala přátelské vztahy a spojenectví a –

hlavně zpočátku – byla i ve spojení obchodním. Jinak byly osady samostatnými městskými státy a jejich osadníci zde nabyli nových občanských práv, přičemž v metropoli je ztratili. Nejvýznamnějšími řeckými koloniemi byly například **Syrakusy** na Sicílii, **Massalia** (dnešní Marseille [marsej]) v Galii, **Neapolis** (Nové město, dnes Neapol) v Itálii. Řeckými koloniemi byly původně i Korkyra (dnes Korfu) v Ionském moři, Odessos (dnes Varna) na pobřeží Černého moře a mnohá jiná města.

Účastníky expedice nemuseli být jen občané příslušné metropole. Stávalo se, že se několik poleis spojilo, aby zorganizovalo jednu společnou výpravu, někdy založila další kolonii i nová osada. Řekové si místa pro založení osad vybírali velmi pečlivě. Především tam musela být úrodná půda, protože kvůli té byly výpravy podnikány, a protože nemilovali konflikty s domorodci, vyhýbali se územím, která byla součástí silných a vyspělých států (to se týkalo zejména východního Středomoří a Egypta). Ani tak se střetů vždy nevystříhali, například s Thráky měli vztahy vyloženě nepřátelské a řada kolonizačních pokusů tam ztroskotala. Jinde si domorodce většinou podrobili.

Důsledky kolonizace

Zpočátku se zdálo, že velká kolonizace přinese jednoduché a rychlé řešení problémů, s nimiž řecké státy zápolily – zvyšující se sociální diferenciaci a nedostatkem zemědělské půdy. Kolonizace však způsobila, že

▲ Maloasijská a velká řecká kolonizace

veškeré změny ve společnosti začaly probíhat ještě překotněji.

Z nových osad do Řecka proudilo množství **levného obilí a surovin**, do kolonií se zase vyvážely **řemeslné výrobky** a řemeslníci bohatli. Jenže brzy se ukázaly i záporné stránky. Levnému obilí ze zámoří nemohli konkurovat ani drobní rolníci, kteří si prodejem přebytků na trhu přivydělávali na živobytí, ani velkostatkáři. Ti druzí však nepříjemnou situaci řešili tím, že na místě obilních lánů vysázeli révu nebo olivy a pak bohatli na obchodu s koloniemi, kam vyváželi víno a olej. Pokud však chtěl totéž učinit drobný zemědělec, velmi riskoval. Vinice ani olivovníky nerodí hned příští sezonu, takže musel mít nahospodařeno na několik let, aby měl z čeho žít, a musel mít i prostředky na nákup sazenic révy i olivovníků. Velmi často se tak rolníci zadlužovali. Když se nedočkali úrody, protože vinice pomrzla nebo olivovníky napadla choroba, nebyli schopni své dluhy splácet a upadali do **dlužního otroctví**. Rozdíly mezi chudými a bohatými rostly. Řemeslníci, kteří zbohatli na výnosném obchodu se zámořím, se začali zajímat o **politickou moc**, protože byli leckdy bohatší než aristokracie, která dosud ovládala nejvyšší (nebo všechny) úřady. A nejen to. Protože každý občan měl povinnost jít do boje, byla-li polis ve válečném stavu, a vyzbrojit se na vlastní náklady, stouply neurozené, leč bohaté vrstvy na významu, neboť si mohly dovolit zbroj těžkooděnce (hoplity) – a ti byli jádrem řecké armády. Bylo jasné, že tyto **sociální změny** povedou i ke **změnám politickým**.

Raná řecká tyranida

Už ve druhé polovině 7. století př. n. l. musely aristokraté ustoupit v jedné zásadní věci, a tou bylo **zapsání práva**. Protože aristokracie jakožto vládnoucí vrstva měla v rukou i soudy a soudila podle nepsaného práva, byl požadavek jeho písemného zaznamenání (kodifikace) velmi akutní. To totiž dávalo možnost kontroly spravedlivého průběhu soudů na jedné straně a otevíralo přístup do řad soudců i nearistokratům na straně druhé (dokud se nepsané právo předávalo ústní tradicí pouze mezi aristokracií, nikdo jiný se v něm nevyznal). Z archaického období se zachovalo jen několik zlomků psaných zákonů, ale známe jména legendárních zákonodárců, kteří je zapsali – spartský Lykurgos, Drakon a Solon z Athén aj.

V řadě států se napětí mezi vládnoucí aristokracií a vládychtivou bohatou neurozenou vrstvou vyřešilo dohodou – rozšířil se počet členů rady nebo se určil majetkový **cenzus** pro členství v ní či zastávání úřadů. Ty státy, které se na kolonizaci podílely neaktivněji, hospodářský vývoj v nich byl nejbouřlivější a v důsledku toho v nich probíhaly všechny změny velmi rychle, byly však v trochu jiné situaci a žádaly si rychlé a radikální řešení. A tak se do jejich čela často dostal **samovládce – tyran** (řecky *tyrannos*), jehož cílem bylo odstranit politický monopol aristokracie.

Nejčastější reformou, která vedla k oslabení moci aristokracie, bylo **nahrazení rodových fýl fýlami**

územními. Fýly byly organizační jednotky (původně kmeny a rody), podle nichž se na sněmu hlasovalo či volilo. Podle fýl bylo také organizováno vojsko. V rodových fýlách měla aristokracie svou oporu, o níž teď přišla. Tyranům se obvykle podařilo omezit moc aristokracie, za jejich vlády většinou příslušný městský stát zaznamenal velký rozkvět (často podporovali umění a budovali veřejné stavby). Protože však Řekové bytostně nesnášeli vládu jedné osoby, byli ochotni takový stav věcí trpět jen tak dlouho, dokud tyranida nesplnila svůj účel. Pak se opět domáhali podílu na vládě, a protože se tyran obvykle odmítal svého postavení vzdát, byl vyhnán. Prakticky všechny tyranidy proběhly podle stejného scénáře, rozdíl byl pouze v délce jejich trvání. Ta nepřesáhla tři generace.

Nejdříve vznikla tyranida ve státech na korintské šíji, o něco později se můžeme setkat s tyranidami v Malé Asii i na řadě ostrovů. Ani Athény se tomuto kroku na cestě ke klasické polis nevyhnuly.

Sparta

Ze všech městských států hrály v dějinách starověkého Řecka nejvýznamnější roli Sparta a Athény. Jednou vystupovaly jako spojenci, jindy jako nesmiřitelní rivalové, každopádně však dění na Peloponésu i v ostatním Řecku silně ovlivňovaly. Právě o těchto dvou městských státech se nám zachovalo nejvíce informací, proto se můžeme podrobněji seznámit s tím, jak vlastně život v nich vypadal. Je to o to poučnější, že se oba státy navzájem velmi lišily. Podívejme se nejprve na situaci ve Spartě.

Spartané byli Dórové, kteří si zvolili náročnější způsob vyrovnání se s původním obyvatelstvem – jeho **ovládnutí a podřízení**. Podrobili si nejen domorodce, ale postupně i okolní dórské kmeny, a aby je udrželi v područí, nezbylo jim než se stát vysoce kvalifikovanými vojáky. Toho docílovali propracovaným, pro současného člověka až příliš **drsným výchovným systémem a vojenským výcvikem**.

Chlapci žili v rodině pouze do sedmi let. Pak se stali příslušníky družin rozdělených podle věku a vedených dvacetiletým jinochem, cvičili se ve fyzické zdatnosti a znalostech zákonů. Od dvanácti let jejich výchova přitvrdila, dostávali minimum potravy, takže byli nuceni přilepšovat si krádežemi. Byli-li přistiženi, bývali trestáni mrskáním, takže měli dost silnou motivaci k tomu, aby si při opatřování jídla počínali co nejobratněji. Od patnácti let se mohli zúčastňovat hostin spolu s dospělými muži, aby naslouchali jejich rokování. Hovořit směli jen tehdy, pokud byli tázáni, a i tak se očekávala jen velmi stručná, výstižná odpověď (ještě dnes takovou odpověď označujeme jako lakonickou – Lakonie je krajina, v níž Sparta leží). Od osmnácti do dvaceti let absolvovali vojenský výcvik a od té chvíle až do šedesáti let byli prakticky v aktivní vojenské službě. Byli organizováni v patnáctičlenných družinách, které spaly ve společném stanu, společně se stravovaly a ve válce tvořily vojenskou jednotku. Vlastní rodinu si mohl Spartan založit až ve třiceti letech. Dívky sice zůstávaly i po sedmém roce věku doma, ale také ony prošly výcvikem vedoucím k tělesné zdatnosti, aby se vyrovnaly chlapcům. Dobrou fyzickou kondici potřebovaly

nejen proto, aby rodily zdatné válečnický, ale i z toho důvodu, aby dokázaly bránit město v době, kdy byli muži na válečné výpravě. Proto také bylo postavení žen ve Spartě mnohem lepší než v Athénách.

◀ **Obr. 93** Ve Spartě se fyzická zdatnost pěstovala i u dívek, v běhu dokonce mohly závodit s chlapci. Na bronzové sošce běžící spartské dívky ze 6. století př. n. l. umělec zdůrazil vypracované svalstvo nohou

Otec neměl výsostné právo vychovávat novorozené, nýbrž po narození je vzal a odnášel na jakési místo zvané *lesché*, kde seděli nejstarší z krajanů; ti nemluvně napřed ohodnotili, a jestliže bylo dobře vzrostlé a silné, kázali je vychovávat a poskytovali mu jeden z oněch devíti tisíců podílů; bylo-li však slabé a nepohledné, posílali je do takzvaných *Apothet*, jakési to propasti blíž pohoří *Taygetu*, neboť bylo lépe pro novorozené i pro obec, když nežilo, nejsou hned od počátku patřičně způsobilé k dobrému vzrůstu a síle.

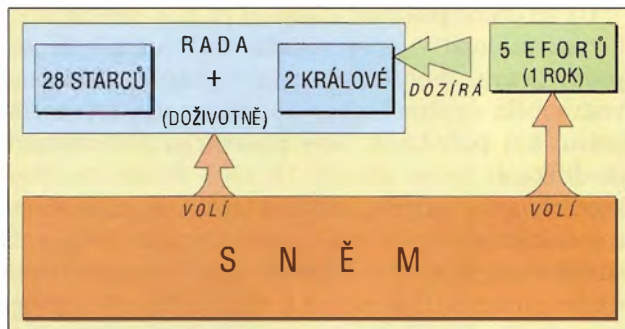
(Xenofon, *Lakedaimonské zřízení*)

Na území ovládaném Spartou žilo několik druhů obyvatel. Jedinými **plnoprávními občany** byli **Spartané**, tj. dórští obyvatelé města Sparty. Spartané pouze válčili, nikdy nepracovali ani v zemědělství, ani v řemesle či obchodě. To pro sebe pokládali za nečestné, a hlavně na to měli lidi – *perioiky* a *heilóty*. Spartánům byla státem přidělována půda i s nesvobodným obyvatelstvem, které je živilo. **Perioikové** (v překladu „ti, kdož bydlí okolo“) byli částečně také dórského původu; zabývali se nejen zemědělstvím, ale i řemeslem a obchodem. Perioikové byli spolu se Spartány zahrnováni mezi *Lakedaimoňany* (*Lakedaimon* je jiný název Sparty), a ačkoli neměli právo na příděl půdy ani podíl na řízení státu, museli sloužit ve vojsku – podle zámožnosti jako lehkooděnci nebo těžkooděnci. **Heilóti** byli prakticky otroci. Vznikli z podrobeného obyvatelstva a bylo jich víc než *Lakedaimoňanů*. Byli spolu s půdou přidělováni Spartánům, přesto však zůstávali majetkem státu, takže s nimi (a ani s přídělem půdy) nemohli Spartané libovolně nakládat. Je zcela pochopitelné, že čas od času vypukala mezi *heilóty* povstání. *Heilóti* tedy pro Spartány představovali nejen otrockou pracovní sílu, ale také zdroj trvalého ohrožení. Proto ve Spartě vznikl onen polovojevský způsob života a proto se Spartané – ač vynikající bojovníci – vyhýbali pokud možno bojům mimo *Peloponés*, neboť jim bylo jasné, že by jejich nepřítomnosti *heilóti* využili. Aby je zastrašili, pořá-

dali Spartané jakési kárné výpravy, kterých se účastnili mladíci na prahu dospělosti, aby získali bojové zkušenosti. Potulovali se po území *heilótů* a pobíjeli ty, kteří se jim zdáli nebezpeční. Spartané také nedůvěřovali cizincům, dokonce je i vyháněli.

Politické zřízení ve Spartě

Ústavu a zákony dal podle tradice Spartánům kolem roku 800 př. n. l. **Lykurgos**, ve skutečnosti se však níže popsaný systém vyvinul postupným omezováním královské moci. V čele Sparty stáli **dva králové** volení ze dvou rodů, v nichž byl královský úřad dědičný. Měli sice vysoké náboženské funkce a byli vojenskými veliteli, ale zároveň na ně dohlíželo **pět vysokých úředníků – eforů**; dva z nich krále doprovázeli i do války. Efoři měli dost rozsáhlé správní a soudní pravomoci a starali se o státní pokladnu. Mohli sesadit, věznit a postavit před soud nejen kteréhokoli úředníka, ale i krále. Byli voleni lidovým shromážděním na jeden rok. Na doživotí byli na rozdíl od eforů voleni členové **rady starších** (zvané *gerúsia*). Čítala 28 starců nad šedesát let a oba krále. Rada starších měla poradní funkci a soudní pravomoc v případech těžkých zločinů a předkládala lidovému shromáždění k rozhodnutí různé záležitosti. **Lidové shromáždění** (*apellá*) tvořili všichni dospělí (od třiceti let) a plnoprávní Spartané. Volilo úředníky a členy rady, rozhodovalo o válce a míru, o zákonech. Jeho pravomocí byly ovšem omezené – pouze schvalovalo nebo zamítalo to, co mu předložila rada starších, která mohla dokonce rozhodnutí lidového shromáždění zrušit.

▲ *Politický systém ve Spartě*

Krásně zařídil Lykurgos, jak se mi zdá, i to, jak se má pěstovat dokonalost až do stáří. Umístil na konec života rozhodování, zda se někdo může stát členem gerúsie, a tím dosáhl, že ani ve stáří nikdo nezanedbává svůj vzhled a chování. Chválu si zaslouží i jeho opatření starat se také o stáří řádných občanů; tím, že ustanovil geronty (tj. starce) soudci v hrdelních sporech, docílil totiž, že stáří je v úctě víc než síla mužů v nejlepší věku. Lidé přirozeně berou toto soupeření o členství v gerúsii se vši vážností, protože gymnické závody jsou sice pěkné, ale je to soupeření těla, kdežto soupeření o členství v gerúsii dává možnost posuzovat duševní přednosti.

(Xenofon, *Lakedaimonské zřízení*)

Peloponéský spolek

Spartané postupně válkami ovládli jižní Peloponés, ale od poloviny 6. století př. n. l. přestali další poražené státy podrobovat, protože si byli vědomi toho, že by větší území neudrželi. Ty, nad nimiž zvítězili, si začali zavazovat spojeneckými smlouvami, jimiž vytvořili takzvaný **peloponéský spolek**, známý ve své době jako „Lakedaimonané a jejich spojenci“. Zahmoval téměř celý Peloponés s výjimkou Argu, který spartské expanzi odolával a společně s heilóty představoval pro Spartu trvalé nebezpečí. Členové spolku byli zcela autonomní, Sparta do jejich vnitřních záležitostí nezasahovala, byla pouze **hegemonem** spolku a velela spojeneckým vojskům. Peloponéský spolek byl koncem archaického období nejdůležitější mocenskou silou v Řecku.

Athény

Krajina, v níž Athény leží, se jmenuje Attika. Athény ji ovládly již počátkem 8. století př. n. l. V Athénách se člověk mohl stát **občanem** dvojím způsobem. Buď se narodil rodičům – občanům, nebo mohl být za určitých okolností jmenován sněmem.

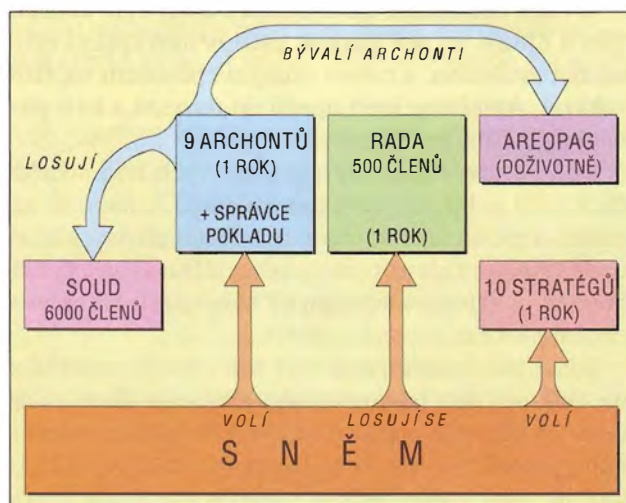

▲ **Obr. 94** Athénská akropole tak, jak ji známe dnes, je výsledkem horlivé stavební činnosti v 5. století př. n. l. Uprostřed obrázku jsou vidět zurážené sloupy monumentální brány – propylají. Napravo od propylají stojí na kamenné podestě zrekonstruovaný chrám bohyně Niké (Vítězství). Celé akropoli dominuje Parthenon – chrám panenské Athény – o rozměrech 70 x 31 m

Když se narodil syn, byl zapsán do rodové frátrie (část kmene, rodové bratrstvo), a tak získal občanské jméno a dědické právo. Když mu bylo osmnáct let, byl přijat do dému (nejmenší územní jednotka), čímž nabyl občanských práv i povinností. V praxi je však mohl vykonávat až po dvou letech vojenské služby, což znamená, že skutečně dospělým

a tudíž plnoprávným občanem se Athéňan stával nejdříve ve dvaceti letech. Ženy měly v Athénách mnohem horší postavení než ve Spartě. Nejenže žily – dovolovala-li to velikost domu – v oddělených prostorách, ale od počestné a bezúhonné ženy se očekávalo, že bude z domu vycházet minimálně, a pokud, pak jen v doprovodu přítelkyně či služky. Chlapci a dívky byli od útlého věku vychováni odděleně a obě pohlaví se prakticky nestýkala ani v dospělosti. Svět mužů a svět žen se vzájemně prolínal minimálně. To, že mezi Řeky byla tak rozšířena homosexualita, je důsledkem této separace pohlaví. Řekové na homosexuální vztahy hleděli jako na záležitost běžnou a blízké přátelství mezi dvěma muži pokládali často za hodnotnější cit než lásku k ženě. Homosexualita u Řeků byla ovšem záležitostí kulturní, mužů, jímž byla opravdu vrozena, nebylo v tehdejší populaci více než v dnešní.

Kromě občanů žili v Athénách i **cizinci** a **otroci**. Cizincům, kteří se v Athénách usadili trvale, se říkalo **metoikové** (spolubydlící). Protože neměli právo vlastnit pozemky, nemohli se živit zemědělstvím, a tak to byli většinou obchodníci a řemeslníci. Platili zvláštní poplatky, měli povinnost konat vojenskou službu a finančně podporovat obec, pokud bylo zapotřebí, a mohli vlastnit otroky. Politická práva však neměli (například u soudu je musel zastupovat občan). Usnesením sněmu mohli získat občanství, ovšem jen výjimečně, většinou jako odměnu za zásluhy o obec. Propuštění otroci se stávali také metoiky.

▲ **Politický systém v Athénách**

Státní správa v Athénách byla demokratičtější než ve Spartě. V čele státu stáli **nejvyšší úředníci** – **archonti**, jejichž počet se postupně ustálil na devíti. Byli voleni z řad aristokracie vždy na jeden rok. Každý archon měl určitou funkci správní, náboženskou, soudní či vojenskou. Po uplynutí svého funkčního období se archonti stali doživotními členy **aristokratické rady** (**areopagu**). Rada měla správní a soudní pravomoc, ale ty byly postupně omezovány, až se zabývala pouze hrdelními zločiny. Úředníci byli voleni **sněmem**; účast na sněmu byla právem i povinností všech bezúhonných a plnoprávných občanů.

Drakontovy a Solonovy reformy

Podobně jako jiné řecké poleis i Athény se potýkaly s řadou problémů: zatímco drobní rolníci chudli a upadali do dlužního otroctví, neurození řemeslníci a obchodníci bohatli a čím dál tím důrazněji se dožadovali účasti na správě obce, již se aristokracie samozřejmě nehodlala vzdát.

První se situaci pokusil řešit **Drakon**, který byl archontem ve 20. letech 7. století př. n. l. Nechal sepsat zákony založené na obyčejovém právu. Tresty, které se v jeho zákonech uplatňovaly, byly většinou tak tvrdé, že se dodnes velmi přísné, kruté potrestání označuje přívlastkem drakonické. Drakontovi je připisována i řada dalších reforem, které však už pravděpodobně provedl další athénský zákonodárce – Solon.

Solon byl zajímavou osobností. Ač aristokrat, zabýval se obchodem, proto měl blízko i k neurozeným vrstvám, navíc skládal elegie s politickým obsahem a je pokládán za prvního athénského básníka. V Athénách požíval velké důvěry; proto byl počátkem 6. století př. n. l. zvolen archontem s mimořádnou pravomocí, aby našel řešení situace přijatelné jak pro aristokracii, tak pro neurozené vrstvy. Solonovi šlo především o uklidnění poměrů, proto zvolil cestu kompromisu: odmítl jak tyranidu, která mu byla nabízena, tak příliš radikální požadavky, jako například rozdělení půdy aristokratů.

Prvním opatřením, které Solon učinil, bylo **zrušení všech dluhů**, za něž dlužník ručil nemovitostmi nebo osobní svobodou, a ručení druhým způsobem napříště zakázal. Athéňany, kteří upadli do otroctví a byli prodáni do ciziny, prý vykoupil.

Občany rozdělil do **čtyř majetkových tříd** a každé třídě určil politická práva a povinnosti. Jednalo se zejména o to, do jakých úřadů má občan přístup a jestli bude ve vojsku sloužit jako jezdec, těžkooděnc či lehkooděnc. Přístup k úřadům už tedy nezáležel na urozeném původu, ale na bohatství.

Solon také zavedl **radu čtyř set**, později rozšířenou na radu pěti set, jako protiváhu areopagu. Rada prakticky obstarávala chod státu – dávala příkazy úředníkům, jednala s vyslanci cizích zemí, soudila politické zločiny, spravovala veřejné budovy atd. Další novou institucí byl **lidový porotní soudní dvůr**, k němuž se bylo možné odvolat proti rozhodnutí úředníků.

Pak uspořádal (Solon) obec a dal nové zákony, takže přestali užívat zákonů Drakontových, vyjma hrdelní. Zákony byly napsány na desky a vystaveny v královské stoje (stoá bylo sloupořadí na agoře) a všichni přísahali, že je budou zachovávat. Devět archontů... slibovalo, že věnují bohu zlatou sochu v životní velikosti, jestliže některý z těch zákonů přestoupí; proto tak přísahají podnes. Prohlásil pak své zákony za závazné na sto let... Zdá se, že v Solonově ústavě byly nejlidovější tyto tři věci: první a nejdůležitější, že se už nepůjčovalo na osobní svobodu; druhá, že křivdu spáchanou na komkoli mohl stíhat kdokoli; třetí, která prý lid posílila nejvíce, připuštění na soud; neboť je-li lid pánem kamínku (hlasovacího), je pánem státu.

(Aristoteles, Athénská ústava)

Tyranida Peisistratovců

Přes Drakontova a Solonova opatření došlo v Athénách podobně jako v řadě jiných řeckých městských států k nastolení tyranidy. V polovině 6. století př. n. l. se tu vlády zmocnil **Peisistratos**. Ač sám šlechtického původu, naklonil si venkovský lid zejména konfiskací půdy aristokracie. Podařilo se mu rozšířit politický vliv Athén, athénským řemeslníkům a obchodníkům zajistil nová zahraniční odbytiště a obchod všemožně podporoval stejně jako umění, vědy a náboženské slavnosti. Ve městě dal vybudovat vodovod a nové chrámy a podle tradice nechal zapsat Homérovy eposy. Ačkoli měl zejména mezi bohatou aristokracií řadu odpůrců, podařilo se mu vládu upevnit tak, že po něm bez potíží nastoupili jeho synové. Když byl jeden z nich zavražděn, druhý, **Hippias**, utužil vládu a výsledkem bylo, že byl roku 510 př. n. l. z Athén **vyhnán**.

Peisistratos pečoval, jak řečeno, o věci obce umírněně a spíše občansky než tyransky; neboť byl vůbec lidumilný a laskavý a viníkům rád promíjel, především však nemajetným půjčoval předem peníze do hospodářství, takže se mohli udržet v zemědělství. V tom sledoval dvojí cíl: aby se nezdržovali ve městě, nýbrž byli roztroušeni po venkově, a aby netoužili, ani neměli čas starat se o veřejné věci, když budou mít slušné živobytí a budou se věnovat soukromým zájmům... Za své vlády nesušoval lid ani v jiných věcech, nýbrž neustále usiloval o mír a střežil pokoj.

(Aristoteles, Athénská ústava)

Solonovo rozdělení občanů do čtyř majetkových tříd

třída	hodnota majetku (určená podle výnosu zrní v medimnech (1 medimnos = 52 l))	politická práva	zařazení ve vojsku
1. pentakosimedimnoi	více než 500 medimnů	nejvyšší úřady	jezdci
2. hippeis	300 – 500 medimnů	nejvyšší úřady	jezdci
3. zeugítai	200 – 300 medimnů	nižší úřady	těžkooděnci
4. thétes	méně než 200 medimnů	účast na sněmu	lehkooděnci, veslaři

Kleisthenovy reformy

Po vyhnání Peisistratovců se dostal do čela Athén **Kleisthenes**. Jeho dílem jsou změny, které odstranily poslední mocenskou oporu aristokracie – rodové zřízení. Dokud byli Athéňané organizačně děleni podle rodů či kmenů, hlasovali tak i na sněmech, což bylo pro aristokracii velmi výhodné. Proto Kleisthenes zavedl **organizaci územní**.

Základní územní jednotkou byl **démos**. Na venkově tvořila démy menší sídliště s okolím, v Athénách městské čtvrti. Démy pak vytvářely větší územní celky – **trittye**. Trittyi bylo třicet – deset městských (Athény a okolí), deset přímořských a deset vnitrozemských. Vždy tři trittie (jedna městská, jedna přímořská a jedna vnitrozemská) dávaly dohromady **fýlu**. Fýly tedy netvořily souvislé území. Z každé fýly bylo každoročně losem vybíráno padesát mužů z prvních tří majetkových tříd do rady pěti set. Kleisthenovými reformami byl položen základ **athénské demokracie**.

Možná už za Kleisthena nebo velmi záhy po něm byl zaveden **ostrakismos** – střeplinový soud (*ostrakon* znamená řecky střepe). Při něm Athéňané na mimořádném shromáždění zkoumali, zda se v obci nenachází někdo, kdo by chtěl strhnout vládu na sebe. Každý napsal na střepe jméno osoby, která se mu zdála nebezpečná. Ten, jehož jméno se na střepech objevilo nejčastěji, byl odsouzen k desetiletému vyhnanství. Po návratu však dostal zpět veškerý majetek i politická práva. K ostrakismu se přistupovalo každoročně a byla to prevence proti návratu tyranidy.

Pojmy:

Cenzus (z latinského *censeo* – posuzuji) je odhad majetku prováděný cenzory (pověřenými úředníky), v Římě spojený i se zjišťováním věku, bydliště atd. (sčítáním lidu). Stanovení výše jmění bylo důležité pro zařazení do majetkové třídy, od něhož se odvíjela také politická práva. Cenzus není záležitostí pouze starověkou, ještě na přelomu 19. a 20. století v mnoha zemích (včetně našich v rámci Rakousko-Uherska) mohli k volbám pouze lidé, kteří odváděli daně v určité výši.

Důležitá data:

asi 800 př. n. l. – Lykurgova ústava ve Spartě
polovina 8. století př. n. l. – začátek velké řecké kolonizace
počátek 6. století př. n. l. – Solonovy reformy v Athénách
polovina 6. století př. n. l. – vznik peloponéského spolku
510 př. n. l. – vyhnání tyranů z Athén
konec 6. století př. n. l. – Kleisthenovy reformy

Otázky, úkoly:

1. Charakterizujte řeckou polis. Jak se vyvinula? Porovnejte vznik řeckých městských států a městských států v Mezopotámii. Liší se něčím? **2.** V čem se odlišuje městský stát od státu v našem pojetí? V čem od dnešního města? Co mají naopak tyto útvary společného? Porovnejte polis i se středověkým městem. Je polis podobnější jemu, dnešnímu městu nebo dnešnímu

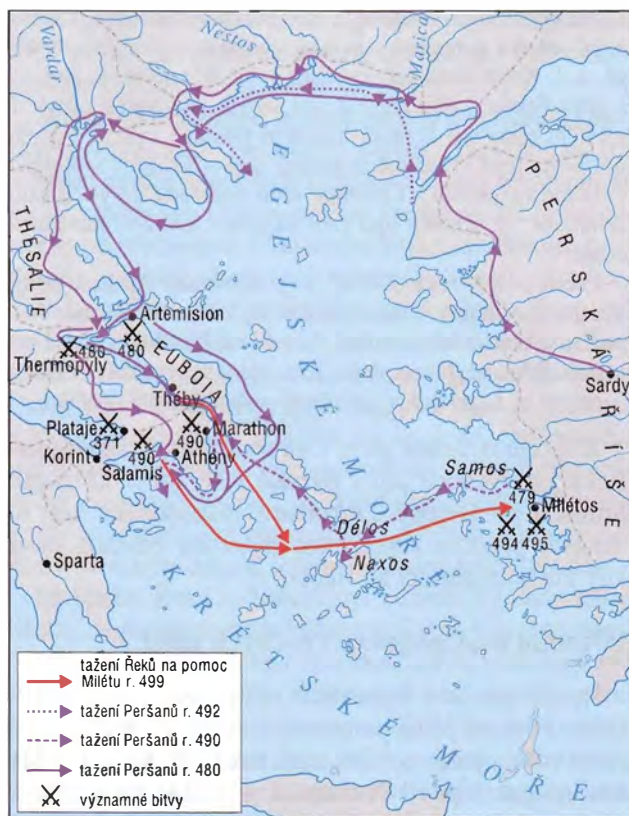
státu? **3.** Kdo se mohl stát občanem? Jaká byla občanská práva a jaké povinnosti? **4.** Co vedlo k velké řecké kolonizaci a jaké byly její důsledky v nejširším slova smyslu? Porovnejte ji s maloasijskou kolonizací. **5.** V čem se lišilo státní uspořádání Sparty a Athén a v čem se podobalo? Proč došlo ve Spartě a v Athénách k odlišnému vývoji? Znáte ještě jiné starověké politické systémy?

3. KLASICKÉ OBDOBÍ

Klasické období (5.-4. století př. n. l.) představuje éru největších řeckých vítězství i bratrovražedných bojů, které přivedly Řecko pod cizí nadvládu. Zároveň je to však epocha takových myslitelů, jako byli Sokrates či Aristoteles, umělců formátu Praxitele a Myrona, je to doba, kdy se lidé smáli Aristofanovým komediím a ronili slzy nad osudy hrdinů tragédií Euripidových a Sofoklových. Je to nejslavnější období řeckých dějin.

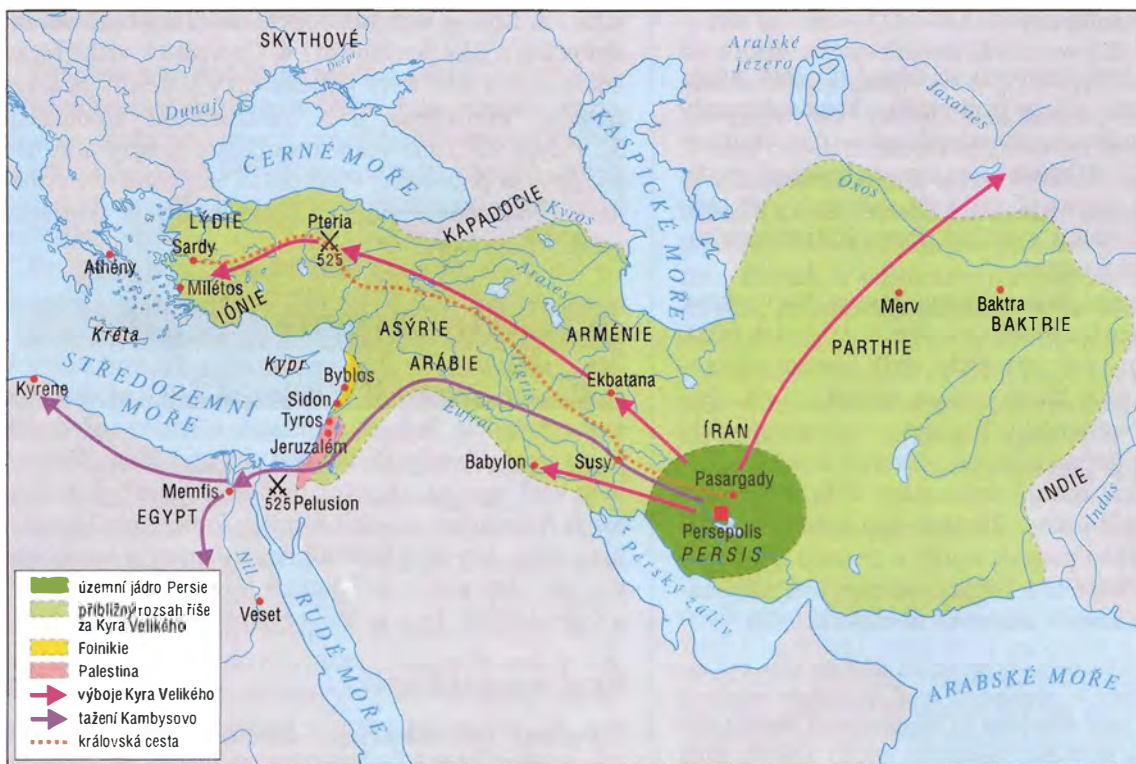
Řecko-perské války

Peršané byli indoevropští kočovníci, kteří se usadili v sousedství Médie východně od Babylonie. V 7. století př. n. l. začali zakládat první státní útvary, ale nebezpečím pro okolní říše se stali až v polovině 6. století, kdy vládl král **Kyros Veliký**. Kyros dobyl Médii, Lýdii a obsadil Babylon. Jeho syn Kambyses připojil i Egypt. Kolem roku 480 př. n. l. byla Persie do té doby **nejrozsáhlejší starověkou říší**. Sahala od maloasijského pobřeží na západě, kde ovládla maloasijská řecká města, až po řeku Indus na východě. Na severu

▲ Řecko-perské války

▲ Expanze perské říše

její hranice končily u Aralského jezera na Kavkaze, na jihu na Sahaře. Zdálo se, že perská armáda čítající desítky tisíc mužů je neporazitelná – a přesto se jí Řekům podařilo zastavit.

Nejvíce zpráv máme o Persii právě od řeckých autorů, a to zejména od Athénána Xenofonta. **Xenofon**, žák filozofa Sokrata, patřil mezi velitele 13 000 řeckých žoldněrů, které si najal jeden z uchazečů o perský trůn krátce před rokem 400 př. n. l. Když perský princ padl v bitvě, museli se Řekové z níra Persie dostat sami domů. Jejich strastiplné patnáctiměsíční putování k moři Xenofon poutavě vyličil v knize *Anabasis* (což v řečtině znamená „cesta vzhůru“ – Řekové totiž museli cestou k Černému moři překročit hory). Termín „anabáze“ se později ujal jako označení jakékoli namáhavé cesty.

Persii ovládl roku 330 př. n. l. **Alexandr Makedonský**, ale tím její dějiny nekončí. Když se Alexandrova říše rozpadla, vytvořila se na území Persie **říše Parthů**, s nimiž bojovali i Římané. Novoperská říše, která tu vznikla počátkem 3. století n. l., podlehla až o čtyři století později Arabům.

Koncem 6. století př. n. l. se stala jediným sousedem Řeků na východě sílící **perská říše**, která už začala pronikat do Evropy. Dokonce i makedonský král už uznával perskou suverenitu. Bylo jen otázkou času, kdy Peršané zaútočí na Řecko.

Povstání maloasijských řeckých měst

Řecká města v Malé Asii nesla perskou nadvládu těžce. Peršané příliš podporovali foinický obchod, což řecká města poškozovalo, a tak roku 499 př. n. l. v **Milétu** propuklo **proti Peršanům povstání**. Přidávala se k němu další a další města. Maloasijská Řekové žádali o pomoc i Řecko, zejména Athény a Sparta. Sparta od-

► **Obr. 95** „Nesmrtelní“, tělesná stráž perského krále Dareia I. na reliéfu v královském paláci v Susách. Osobní královu gardu tvořilo 10 000 elitních vojáků. Své přízvisko získali díky tomu, že když někteří z nich padli, byla garda okamžitě doplněna na původní počet

mítla, ale Athény vyslaly do Malé Asie loďstvo. Zpočátku se situace vyvíjela pro Řeky příznivě a dosáhli významných vojenských úspěchů, byli však nejednotní, a když perský král **Dareios I.** vyhlásil amnestii pro ty vzbouřence, kteří složí zbraně, velká část Řeků výzvu uposlechla a zbytek Peršané snadno porazili. Milétos, který stál v čele povstání, byl zničen, jeho obyvatelé zčásti pobiti, zčásti deportováni na jiná místa v Persii; během krátké doby obnovili Peršané ve své říši situaci před povstáním. Dareios se navíc začal připravovat na odvetnou výpravu do Řecka.

První perská výprava do Řecka

Roku 490 př. n. l. vyplulo Dareiovo mohutné loďstvo do Egejského moře. Jeden řecký ostrov za druhým

uznával Dareiovu nadvládu. Kdo se postavil na odpor, byl poražen. Athéňanům bylo jasné, že Peršané míří do Attiky. Proto požádali o pomoc Spartu. Sparťané slíbili, že přijdou – ale až za týden, protože jim bránily náboženské důvody. Týden čekat však nebylo možné. Ačkoli delfská věštírna radila poddat se Peršanům, vedl vojevůdce **Miltiades** athénské vojsko na planinu **u města Marathonu**, kde se perská přesila vylodila, a skvělou taktikou dosáhl nečekaného a slavného vítězství, takže se Peršané s velkými ztrátami stáhli zpátky na loď.

Jakmile tedy byli rozestaveni a oběti dopadly příznivě, tehdy, sotvaže Athéňané dostali povel, hnali se na barbary klusem... Peršané pak vidouce, že se blíží klusem, chystali se je uvítat a měli za to, že je to od Athéňanů bláznovství, a to docela zhoubné; viděli totiž, že jich je málo a ti že ještě na ně útočí v běhu, nemajíce jízd ani lučištníků... Athéňané však, jakmile se houfně s barbary srazili, bojovali obdivuhodně... Bojovalo se pak u Marathonu dlouhý čas. Uprostřed šiku vítězili barbaři... a učinivše průlom, pronikali do vnitrozemí, ale na obou křídlech byli vítězi Athéňané a Platajští. Jsouce tedy vítězi, nechali odraženou část barbarského vojska prchat, a spojivše křídla, bojovali s těmi, kteří prolomili střed; a zvítězili Athéňané... V této bitvě u Marathonu padlo barbarů na 6400 mužů, Athéňanů pak 192. (Herodotos, Dějiny)

Peršané se ještě pokusili obeplout Attiku a překvapit Athény, dokud jsou bez obránců, ale plán se nevydařil, protože Athény byly včas varovány. Muž, který po bitvě odložil zbraň a rozběhl se s dobrou zprávou do Athén, ještě stačil na agoře zvolat „Neníkékamen!“ („Zvítězili jsme!“) a zemřel vyčerpáním. Na jeho počest se dodnes běhá **maratonský běh** na trase stejně dlouhé, jakou musel překonat on – 42,2 km.

Po vítězství u Marathonu čekalo Athény deset let poměrného klidu. V této době se stal nejdůležitějším athénským politikem **Themistokles**. Zastával názor, že budoucnost Athén spočívá v námořním obchodu a **válečném loďstvu**. Když se v laurijských stříbrných dolech, které patřily Athénám, objevila nová vydatná žíla, přesvědčil athénské občany, aby se vzdali svého podílu na výtěžku (ten byl totiž jinak rozdělován rovným dílem mezi ně) a za výtěžné stříbro vybudovali flotilu a nový, lépe chráněný přístav. Tak vznikl **Peiraieus** (dnešní Pireus), který se stal nejvýznamnějším válečným a obchodním přístavem ve východním Středomoří.

Loď, které tvořily athénskou flotilu, se nazývají **triéry**. Měly tři řady vesel nad sebou a pohánělo je až sto veslařů. Krom toho byly opatřeny plachtou. Před byla těsně pod hladinou protažena v takzvaný kloun, okovaný bodec, jímž se prorážely boky nepřátelských lodí. Velitelem lodi se zpravidla stával ten občan, který nechal triéru na vlastní náklady postavit.

Díky tomu, že Themistokles prosadil vybudování válečného loďstva, se do vojska dostali i příslušníci čtvrté, nejchudší majetkové třídy, kteří usedli na ves-

lařské lavice lodí; jejich postavení tím nabylo na významu.

▲ **Obr. 96** Řecké lodě byly poháněny jak plachtami, tak silou lidských paží. V nejobvyklejším typu lodi, triéře dlouhé cca 35 až 40 m, sedali veslaři ve třech řadách nad sebou a veslovala vždy třetina veslařů každé řady. Existovaly ovšem i větší, pětiřadové lodě – pentéry. Na zádi zobrazené lodi je vidět kormidelníka, který loď ovládá nikoli nám známým kormidlem, ale takzvaným kormidelním veslem. Před lodí je v dolní části protažena do klounu a malba na něm připomíná hlavu ryby, delfína nebo bájně mořské nestvůry

Druhá perská výprava do Řecka

Po Dareiově smrti nastoupil na perský trůn jeho syn **Xerxes**. Od otce převzal myšlenku dobýt Řecko a záhy začal usilovat o její uskutečnění. Když se Řekové dozvěděli, že Xerxes sbírá vojsko, uzavřelo asi třicet městských států **protiperskou koalici**. Vrchní velení připadlo Spartě. Strategickým plánem bylo hájit přístup do středního Řecka – na pevnině v soutěsce Thermopyly, na moři u mysu Artemision. Perská armáda, která na jaře roku 480 př. n. l. překročila Helespont, se totiž blížila po souši ze severu a podél pobřeží ji doprovázelo loďstvo.

Bitva u Thermopyl byla prvním (a posledním) perským vítězstvím na tomto tažení. Peršané nebyli schopni zdolat odpor Řeků hájících úzkou soutěsku; až řecký zrádce jim ukázal stezku, kterou se dal průsmyk obejít po hřebenech. Úmysl nepřátel však Řekům prozradily odlesky slunce na perských štítech. Spartský král **Leonidas**, jenž tu Řekům velel, věděl, že pokud by Peršané soutěsku obešli, byl by ohrožen ústup řeckého loďstva, které tou dobu bojovalo u Artemisia. Proto odeslal většinu vojáků na jih a sám se rozhodl s třemi sty Sparťany a sedmi sty spojenci obětovat život a postup Peršanů zdržet. Peršané je pobili do jednoho. Sparťané později na místě bitvy vztýčili svým padlým pomník, na němž stálo: „*Cizinče, zvěstuj Lakédaimonským, že zde ležíme poslušni jejich zákonů.*“

Hrdinství Řeků u Thermopyl zdrželo Peršany natolik, že se řecká pěchota i loďstvo, které si u Artemisia vedlo poměrně úspěšně (Peršané ztratili asi šest set lodí z tisícovky), stačily stáhnout až na Korintskou šíji, kterou Řekové začali opevňovat. Cesta do Attiky však zůstala volná, Peršané tam vtrhli a plenili. Obyvatelé Athén se sotva stačili evakuovat na blízký ostrov Salaminu. Chování Peršanů v Athénách Řeky jen utvrdilo v tom, aby je i nadále považovali za barbary.

▲ **Obr. 97** Řecká zbroj. Nejužívanějším typem přilby byla takzvaná přilba korintská, která ponechávala volné pouze oči a ústa. Často byla ještě zdobena žiněným chocholem. S touto přilbou na hlavě bývá zobrazována bohyně Pallas Athéna. Tělo bojovníka kryl anatomicky

tvarovaný krunýř, k němuž mohla být na spodním okraji připevněna jakási „sukénka“ z kovových plátků, která chránila třísla. Nohy si muži kryli náholicemi. Ochrannou zbroj doplňoval okrouhlý štít. Bojovníci byli vyzbrojeni krátkým rovným mečem a oštěpem nebo kopím. Zbroj se v průběhu 7.-4. století př. n. l. měnila jen minimálně

Na Themistoklovu radu vyprovokovali Řekové Peršany k **námořní bitvě** v úzkém a mělkém průlivu **mezi pevninou a Salaminou**. Místo bylo vybráno záměrně – mohutné perské koráby s hlubokým ponorem nemohly v úžině vůbec manévrovat, některé dokonce uvízly na mělčině, a lehké řecké triéry kolem nich mohly kroužit, jak potřebovaly. Vítězství Řeků bylo velkolepé. Potupený Xerxes se s žalostným zbytkem loďstva vrátil do Persie. Příštího roku, 479 př. n. l., Řekové porazili **u Plataj** přezimující perskou pěchotu a **u mysu Mykalé** na pobřeží Malé Asie zasadili poslední ránu perské flotile. Řecko se definitivně zbavilo perského nebezpečí.

Athénský námořní spolek

Po odražení perského útoku založili Athéňané pro další boj proti Peršanům organizaci – **athénský námořní spolek**. Spojenci byli samostatní, zavazovali se pouze mít společné přátele a nepřátele. Aby byly prostředky pro vedení války s Persií, odevzdávali každoročně do společné pokladny příspěvky podle svých možností buď v penězích, nebo přímo v lodích. Protože Athény byly hegemonek spolku, měly vrchní velení a spravovaly také pokladnu. Tak si promyšleně budovaly velmocenskou pozici proti Spartě.

Protože Athéňané začali síly i finance spolku využívat čím dál tím více pro vlastní záměry, postavili si proti sobě řadu spojenců. Athénský námořní spolek se znenáhla měnil v **athénskou říši**, což vzbuzovalo odpor nejen členů spolku, kteří cítili, že je jejich samostatnost omezována a že jsou využíváni pro zájmy ryze

athénské, ale i Sparty, která nelibě nesla jak sílící postavení Athén, tak i fakt, že Athény všude prosazovaly demokratické zřízení.

Ačkoli se už nebojovalo na řeckém území, válka s Persií neskončila. Řekové v první řadě ovládli ostrovy v Egejském moři a potom se snažili zajistit námořní cesty do černomořských úžin (odkud dováželi obilí). Až třicet let po porážce Xerxovy výpravy do Řecka, roku 449 př. n. l., byl s **Persií uzavřen mír**. Podmínky pro Persii byly tvrdé a skutečně se dodržovaly.

Když Athéňané vyhověli a poslali zplnomocněné vyslance, které vedl Kallias, syn Hipponikův, byla uskutečněna mírová smlouva Athéňanů a jejich spojenců s Peršany. Její obsah je tento: že všechny řecké obce v Asii jsou svobodné; že perští satrapové nesmějí se jít k moři blíže než na tři dny cesty, ani perská válečná loď plout v prostoru mezi Faselidou a Černými skalami (tj. Bospor); a budou-li to král a vojevůdcové dodržovat, že ani Athéňané nepodniknou tažení do končiny, které vládne král.

(Diodoros, Historická knihovna)

Peloponéská válka

V polovině 5. století př. n. l. byly tedy v Řecku dvě vojenské velmoci: **Sparta**, jejíž převahu na souši nikdo nezpochybňoval, a **Athény**, jejichž silné loďstvo a vzrůstající vliv Spartu znepokojovalo. Oba státy sice i nadále respektovaly svoje sféry vlivu, ale vztahy mezi nimi byly stále napjatější.

Ve 30. letech 5. století se Athény dostaly do konfliktu se spartskými spojenci Korintem a Megarou. Na naléhání těchto dvou států zaslal peloponéský spolek Athénám ultimátum (mezi jehož body bylo například „vrácení svobody“ athénským spojencům, což byl skrytý pokyn k rozpuštění athénské námořní spolkou); Athény na ně nepřistoupily. Tak začala **peloponéská válka**.

Perikles

Mezi požadavky vyjádřenými ve spartském ultimátu bylo také vyhnání Perikla, tehdejšího nejvýznamnějšího athénské státníka. Po patnáct let byl každoročně

► **Obr. 98** Perikles (římská kopie řeckého originálu). Tento athénský politik patří k nejvýznamnějším osobnostem řeckého starověku. Athény se pod jeho vedením staly velmocí nejen politikou, ale i kulturní. Perikles měl jako politik velkou oporu ve své manželce Aspasií, která mu i připravovala některé projevy

(s jedinou výjimkou) volen jedním z deseti **strategů**. Za Perikla došla **athénská demokracie** svého naplnění. Prosadil totiž, aby úředníci dostávali nevelký plat, a tak získali přístup k úřadům i méně majetní občané, kteří si předtím nemohli dovolit opustit živnost a vstoupit do politiky. Zavedl „sociální podporu“ pro válečné invalidy a pro vdovy a sirotky athénských občanů padlých v boji. Chudí občané mohli také získat zaměstnání na stavbách a jako placení veslaři na válečných lodích. Athény totiž zažívaly obrovský **stavební rozmach**, protože Perikles se z nich rozhodl vytvořit velkolepé město jako skvostné centrum athénské říše. Tehdy vznikly například monumentální chrámy na Akropoli. Athény sice měly slušné příjmy, také díky svým stříbrným dolům, a podařilo se jim vnutit svoje „sovy“ (athénské mince měly na jedné straně hlavu Athény a na druhé její atribut – sovu) jako platidlo členům athénskému spolku, ale když se jim na stavbu chrámů nedostávalo, nerozpakovali se sáhnout do spolkové pokladny. Tím si samozřejmě své spojence proti sobě popuzeli.

A přece ho (Perikla) protivníci nejvíce napadali a ve schůzích sněmu podezírali právě pro tuto jeho velezáslužnou činnost (tj. výstavbu chrámů); vykřikovali, jaká je to pro lid ostuda a ztráta dobré pověsti, že dal přenést spolkovou pokladnici z Délu k sobě do Athén... Perikles však podal lidu tento výklad:

„Spojencům nejsme povinni skládat žádné účty, protože za ně bojujeme a chráníme je před barbary; oni neodvádějí ani koně ani lodě ani vojáky, nýbrž jen peníze, které pak nepatří těm, kdo je dávají, nýbrž těm, kdo je přijímají, jestliže ovšem tito náležitě plní to, zač je berou. Obec má právo, je-li v plné míře vyzbrojena pro případ války, vydávat své přebytky na takové věci, z nichž bude mít po uskutečnění věčnou slávu a při uskutečňování dobrý zisk, protože všude bude dost práce...“

(Plutarchos, Perikles)

Průběh peloponéské války

V první fázi války měla velkou převahu Sparta díky své dokonalé péčotě. Obyvatelé Attiky hledali útočiště nejen v Athénách a v jejich opevněném přístavu, ale i v „dlouhých zdech“ – hradbách, které z obou stran chránily cestu spojující přístav s městem. Spartané a jejich spojenci pustošili Attiku, ale Perikles se přes veškeré naléhání omezil pouze na **obranu Athén**; uvědomoval si převahu peloponéského spolku a nechtěl riskovat. Byl proto sesazen z funkce stratega, ale záhy se na své místo vrátil, protože nikdo schopnější v Athénách nebyl. Následujícího roku však podlehl epidemii moru, který v přelidněných Athénách propukl.

Po Periklově smrti se do čela Athén dostali dva muži s rozdílnými názory na další vedení války: Kleon a Nikias. **Kleon** soudil, že je nutné bojovat a porazit peloponéský spolek za každou cenu, protože podrobí-li se Athény, zanikne jejich námořní říše. S Kleonem sympatizovali především **obchodníci** a **řemeslníci**, kteří

bohatli ze zámořského obchodu, a **chudí občané**, kteří se živili jako veslaři na válečných lodích. **Nikias** navazoval na Periklovu umírněnou, spíš obrannou strategii a chtěl uzavřít mír. Jeho názor zastávali hlavně **rolníci** a **bohatí velkostatkáři**, jejichž pole, vinice a olivové háje ničilo peloponéské vojsko.

Po deseti letech byly už Athény válkou tak vyčerpány, že Nikias získal větší podporu, a protože únava dolehla i na Spartu, byl mezi oběma válčícími stranami uzavřen mír. Ačkoli se Sparta i Athény zavázaly nebojovat spolu padesát let, brzy válečný konflikt propukl nanovo.

Spartané se proti Athénám spojili dokonce s Peršany. Spartské loďstvo vybudované za perské peníze pak bylo schopno bránit zásobování Athén obilím z Černomoří. Od Athén odpadla řada už dříve nespokojených spojenců, a když uprchly tisíce otroků ze stříbrných laurijských dolů, ocitly se Athény i v nezáviděníhodné ekonomické situaci. Ztráty na lidských životech byly takové, že k veslům válečných lodí museli Athéňané posadit dokonce otroky, jimž za to slíbili svobodu. Přes všechno úsilí a odhodlání skončila válka **pro Athény prohrou**. Athénské loďstvo bylo naprosto zničeno roku 405 př. n. l. **v bitvě u Aigospotamoi** (Kozích říček) a vyhladovělé město se vzdalo na jaře příštího roku.

Mírové podmínky, které Sparta Athénám diktovala, byly **kruté**: strhnout hradby, zredukovat loďstvo na dvanáct lodí, zrušit athénský námořní spolek, vstoupit do peloponéského spolku, demokracii nahradit oligarchií (takzvaná vláda třiceti tyranů). Jako dohled nad dodržováním podmínek byla do Athén dosazena spartská posádka.

Thébská hegemonie

Po porážce Athén usilovala Sparta o postavení řeckého hegemonu, ale byla válkou tak vyčerpána, že si je nedokázala udržet. Navíc si různými nedemokratickými kroky znepřátelila řadu řeckých států. Athény se nadvládě Sparty postavily už rok po skončení peloponéské války a vládu třiceti tyranů vnucenou Spartou svrhly s pomocí **Théb**. Théby se nyní draly na výsluní politické moci, kde jim tradiční řečtí hegemony Athény a Sparta, oslabení vzájemnými boji, nechtě uvolnili místo.

Théby ovládly celou Boiotii a také si vytvořily svůj spojenecký spolek. Odmítly jej rozpustit přes naléhání Sparty. Aby dodala svému požadavku váhy, vtrhla Sparta do Boiotie, leč byla poražena v bitvě u Leukter roku 371 př. n. l. Thébský vojevůdce **Epameinondas** tu zasadil Spartě nejtvrďší porážku, jakou kdy v historii utrpěla. Bitvou u Leukter skončila nejen spartská hegemonie, ale zanikl i peloponéský spolek. Théby ovšem neměly ani politicky, ani ekonomicky na to, aby na delší dobu zaujaly postavení Athén či Sparty. Zdá se, že to byly pouze nevšední schopnosti Epameinondovy, které Thébám dopřály deset let pocitu, že jsou nejvýznamnějším řeckým státem. Když Epameinondas v průběhu jednoho válečného tažení na Peloponés padl, thébská hegemonie se zhroutila.

Když velel (Epameinondas) u Mantineie, zaútočil v zápalu boje s přílišnou smělostí na nepřítele. Byl poznán Spartány, a protože ti věřili, že v smrti tohoto jediného muže spočívá záchrana jejich vlasti, vrhli se všichni na něho jediného a neustoupili dřív, dokud po velkém krveprolití a pobití mnoha lidí neviděli padnout statečně bojujícího Epameinonda probodnutého z dálky oštěpem. Boioťané byli na chvíli zaraženi jeho pádem, nicméně nezanechali boje dříve, dokud zcela nerozdrtili poslední odpor Lakedaimoňanů. Avšak Epameinondas, když poznal, že zranění je smrtelné a že by zemřel okamžitě, kdyby vytáhl hrot oštěpu, který mu utkvěl v těle, ponechal jej v ráně až do té doby, kdy bylo oznámeno, že zvítězili Boioťané. Jakmile to uslyšel, zvolal: „Dosti jsem žil, neboť umírám neporažen!“ Pak vytrhl oštěp a vydechl naposled.

(Cornelius Nepos,
O vynikajících vojevůdcích cizích národů)

Krise polis

Po skončení peloponéské války nebyl v Řecku žádný stát natolik silný, aby byl schopen stát se hegemonem a sjednotit ostatní státy k obraně proti vnějšímu nepříteli. Zároveň se však během událostí posledního století ukázalo, že samostatná polis je příliš zranitelná. V některých oblastech proto vznikaly **federace** – státy sdružující několik poleis, přičemž občané všech těchto poleis měli stejná politická práva a zastoupení ve federálních shromážděních (taková federace vznikla například v Boiotii, Arkádii a jinde).

Polis jako státní útvar však už tehdejší společnosti nevyhovovala. Vznikla totiž v době, kdy bylo základním zdrojem obživy zemědělství a každá polis byla v zásadě soběstačná. Teď však už existoval velmi rozvinutý zahraniční obchod a s ním spjatá řemeslná výroba, která poskytovala živobytí stále většímu počtu lidí. Zájmy mnoha občanů tak přesahovaly úzké hranice rodné polis. Principy, na nichž polis fungovala, nyní působily problémy i uvnitř státu. Týkalo se to například pro klasickou polis tak typického žárlivého střezení občanství: odstěhovat se do jiné polis za obchodem bylo nevýhodné, protože v cizině byl člověk neplnoprávný. V Athénách zase díky zahraničnímu obchodu velmi vzrostlo bohatství metoiků, kteří se mu věnovali, ale protože neměli možnost získat občanství, nemohli se podílet na řízení státu, což vedlo k nespokojenosti. **Vměstnat tehdejší společnost do úzkého rámce polis již nebylo možné.**

Pojmy:

Ultimátum (z latinského *ultimus* – poslední, nejzazší) znamená poslední výzvu. Nejčastěji se tento termín vyskytuje v mezinárodní politice, kdy jde o vznesení požadavků jednoho státu vůči druhému, po jejichž nesplnění následuje vypovězení války. V historii se často setkáváme s tím, že ultimáta byla záměrně formulována tak, aby byla pro druhou stranu nepřijatelná, a stala se tudíž záminkou k napadení.

Stratégos (vojevůdce; z řeckého *stratos* – vojsko, vojenská ležení a *agó* – vedu) nebyl jen vojenským velitelem; stratégové

se starali o vše kolem vojska včetně odvodů, soudili vojenské zločiny a uzavírali i mezistátní smlouvy. V Athénách se od dob Kleisthenových každoročně volilo deset stratégů, kteří se na válečném tažení ve velení po dni střídali. Od stejného základu je odvozeno i slovo strategie – umění vést válku, vojenská taktika.

Důležitá data:

- 499 př. n. l.** – povstání maloasijských řeckých měst
- 490 př. n. l.** – první perská výprava do Řecka, bitva u Marathonu
- 480 př. n. l.** – druhá perská výprava do Řecka, bitva u Thermopyl a u Salaminy
- 449 př. n. l.** – konec řecko-perských válek
- 431-404 př. n. l.** – peloponéská válka
- 371-362 př. n. l.** – thébská hegemonie

Otázky, úkoly:

1. Doplňte si chronologickou tabulku.
2. Co vedlo k řecko-perským válkám a jaké byly jejich důsledky pro Peršany? Co způsobily v Řecku?
3. Porovnejte peloponéský spolek a athénský námořní spolek. V čem se tyto válečné spolky lišily a co měly naopak společného?
4. Je nějaká souvislost mezi řecko-perskými válkami a válkou peloponéskou? Jaký dopad měla peloponéská válka na další vývoj v Řecku?
5. Stalo se už někdy v řecké historii, že se Řekové tak oslabili vzájemnými boji, že nebyli schopni vzdorovat nepřátelské invazi?

4. MAKEDONSKÁ NADVLÁDA A VZNIK HELÉNISTICKÝCH STÁTŮ

Filippos a ovládnutí Řecka

Na sever od Řecka se rozkládal dosud nevýznamný vnitrozemský stát – **Makedonie**. Za vlády krále **Filip-pa II.** (kolem poloviny 4. století př. n. l.) se z ní však stala dravá, expanzivní říše. Filippos strávil několik let jako rukojmí v Thébách, byl tedy dobře obeznámen

▲ Obr. 99 Pella, hlavní město starověké Makedonie

▲ Obr. 100 Portrét Filippa II. zhotovený ze slonoviny

▲ Obr. 101 V této truhličce z masivního zlata byly uloženy pozůstatky Filippa II. v jeho hrobce ve Vergině. Na víku je symbol Makedonie

s vojenskou taktikou Řeků, a protože chtěl pro svou zemi získat přístup k Egejskému moři, stal se pro Řeky velmi nebezpečným sousedem. Když začal zasahovat dokonce do oblasti Helespontu, čímž bylo ohroženo zásobování Athén obilím, Athény spolu s Thébami vyhlásily Filippovi válku.

Vojska obou stran se střetla roku 338 př. n. l. v **bitvě u Chaironeie** v Boiotii a Filippos zvítězil. Touto bitvou skončila samostatnost řeckých států. Jen Sparta ještě nějakou dobu vzdorovala – jako jediná se odmítla zúčastnit sjezdu řeckých států, který Filippos svolal na nadcházející zimu do Korintu. Tady Filippos vyhlásil společné makedonsko-řecké tažení proti Peršanům. Byl to promyšlený tah, protože kvůli nenávisti k Peršanům byli Řekové ochotni přijmout makedonské vedení, a dokonce se sjednotit, což právě Filippos potřeboval. Jednak chtěl mít na podmaněném území klid, jednak měla Makedonie už předtím v úmyslu do Persie expandovat. A aby klid v Řecku opravdu vydržel, usnesl se kongres v Korintu, že všechny řecké státy mají být svobodné a autonomní, ale nesmí mezi sebou vést války; mělo být také zachováno jejich stávající politické zřízení. Tím vznikl **korintský spolek**. Poprvé ve své historii bylo Řecko politicky sjednocené. Pouze jeden stát odmítl členství ve spolku – Sparta.

Uprostřed příprav na velkolepé tažení byl Filippos úkladně zavražděn a jeho nástupcem se stal syn **Alexandr**.

Které to byly ve skutečnosti příčiny a z čeho válka s Peršany vzešla, nahlédne snadno kdokoli. Především to byl návrat Xenofontových Řeků z vnitrozemských satrapií, při kterém protáhli celou Asii, zemí jim nepřátelskou, aniž se jim kdo z barbarů odvážil postavit v řádné bitvě; za druhé vylodění lakedaimonského krále Agesilaa v Asii, kde nenalezl při svých podnicích žádný vážný odpor... Z toho se Filippos domyslel, jak nestateční a neteční jsou Peršané, a uváživ vojenskou zdatnost svou vlastní i Makedonců, dále představiv si ty veliké a vzácné hodnoty, které by mu válka přinesla, tu ihned, jakmile si získal nepochybnou přízeň Řeků, zatoužil a rozhodl se válčit, a to pod záminkou, že spěchá pomstít perské krivdy na Řecích.

(Polybios, Dějiny)

Alexandr a vznik jeho impéria

Alexandr se stal králem roku 336 př. n. l. Bylo mu dvacet let, byl to tedy na řecké poměry mladíček sotva dospělý, ale brzy se mělo ukázat, že soudit někoho pouze podle věku je ošemetné.

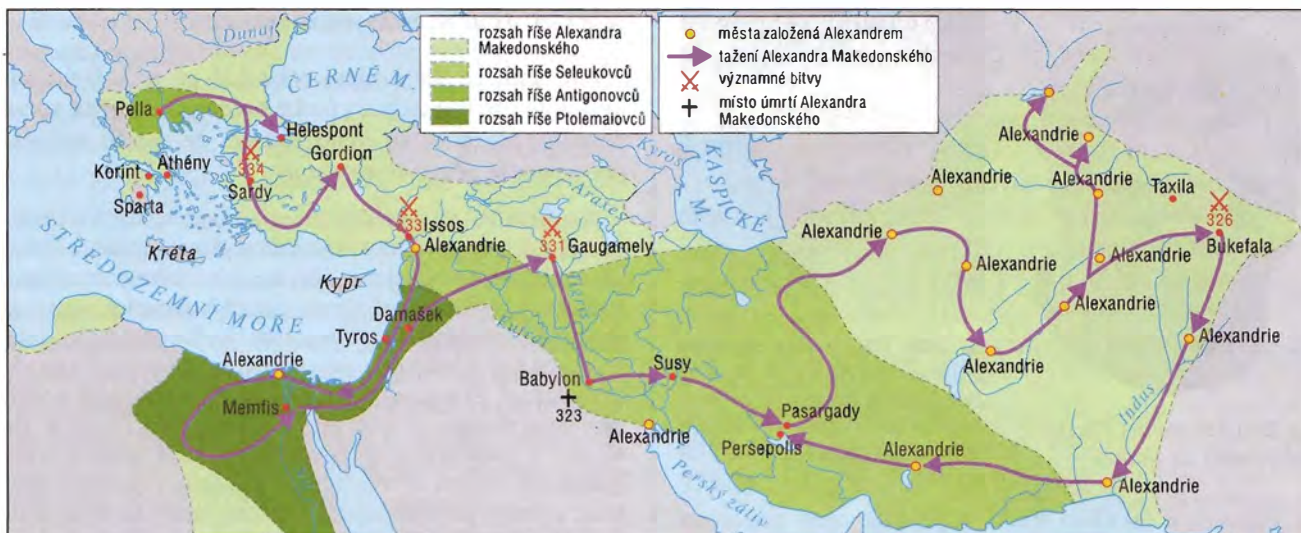
Alexandr byl už jako dítě velmi nadaný, schopný a inteligentní, navíc hezký a uměl si získávat přátele. Dostalo se mu jak důkladného vojenského výcviku, tak i dobrého vzdělání. Jedním z jeho učitelů byl slavný filozof Aristoteles, jeho nejoblíbenější četbou Homérova *Ilias* a Xenofontovy spisy *Anabasis* a *O Kyrově výchování*. Knihy s sebou vozil i na válečná tažení. Pojmenoval po sobě asi šestnáct měst a věřil matčiným slovům, že jeho pravým otcem není Filippos, ale některý z bohů. Bylo mu dvaatřicet let, když zemřel. Podle spartských zákonů by teprve před dvěma lety dosáhl dospělosti, a přesto po sobě zanechal říši tak obrovskou, že větší tehdejší svět ještě nepamatoval, a dlouho potom se jí žádná nevyrovnala. Také proto o něm historici hovoří jako o Alexandru Velikém.

Alexandr navázal na otcovy plány. Roku 334 př. n. l. překročil Helespont a vpadl se čtyřicetitisícovou armádou do říše krále Dareia III. První bitva, ve které se Alexandr utkal s Dareiovým vojskem, se odehrála ještě téhož roku na řece Graniku, a makedonský král tak **získal celou Malou Asii**. Příštího roku obrátil Dareia na útěk v bitvě na Issu a pak pokračoval na jih **do Egypta**. Dobývat jej nemusel. Roku 332 př. n. l. přivítal Egypt Alexandra s velkolepými počty jako osvoboditele od perské nadvlády. Alexandr se stal faraonem a bohem, založil tu nový přístav **Alexandrii** (dnešní Iskandarija) a vrátil se na sever, aby definitivně porazil Dareia. K tomu došlo roku 331 př. n. l. v **bitvě u Gaugamel**. Po vítězství nad Dareiem přijal Alexandr titul perského vládce – **král králů**. Během příštího roku dobyl perská sídelní města. Jedno z nich, Persepoli, nechal vypálit jako pomstu za to, že král Xerxes před více než sto padesáti léty vyplenil Athény. Odvetná všerecká výprava proti Persii tak byla ukončena a Alexandr propustil vojáky řeckých spojenců domů. Další tažení bylo čistě jeho záležitostí.

▲ Obr. 102 Alexandr Makedonský, detail mozaiky zachycující jeho vítězství nad perským králem Dareiem III. v bitvě u Issu. Rozměrná mozaika zdobila podlahu jednoho domu v Pompejích a je pravděpodobně kopií řeckého obrazu ze 4. století př. n. l.

▲ Tažení Alexandra Makedonského a vznik helénistických říší

Alexandr se vydal dobývat východní krajiny. V roce 327 př. n. l. vyrazil **do Indie**. Překročil Indus a mířil dál na východ, avšak vojáci, sužovaní útrapami těžkého pochodu i bojů, ho odmítli následovat. Alexandr se musel vydat na cestu zpět do Persie. Na výpravě se však dostal až na hranice mezi dnešním Pákistánem a Indií.

Sídelním městem učinil strategicky položený Babylon. Věnoval se tu správním záležitostem a připravám na další tažení, nenadále ho však sklátila horečnatá nemoc. Roku 323 př. n. l. Alexandr skončil, aniž měl komu předat vládu.

Vznik helénistických říší

Protože Alexandr zemřel bez následníka, rozpoutal se po jeho smrti boj o moc mezi jeho vojevůdci. Říká se jim **diadochové** – nástupci. Poslední z diadochů, který ještě zastával myšlenku zachování obrovské říše pod vládou jednoho panovníka, byl Antigonos Jednooký. Padl roku 301 př. n. l. v bitvě u Ipsu v boji proti ostatním diadochům. Od té chvíle už nešlo o to, kdo ovládne Alexandrovo impérium, ale kdo uchvátí kterou část.

Bezprostředně po bitvě u Ipsu vznikly první dvě helénistické říše – **Egypt** pod vládou **Ptolemaiovců** (Ptolemaios I., zakladatel této dynastie, byl pobočníkem Alexandra Makedonského a napsal jeho životopis) a **Sýrie** ovládaná **Seleukovci** (Seleukos I. byl také Alexandrův vojevůdce a provázal jej do Indie). Nadále se bojovalo o **Makedonii**, protože se obecně soudilo, že ten, kdo ji získá, bude oprávněným dědicem Alexandra Velikého. Roku 276 př. n. l. se po dlouhých bojích stal makedonským králem vnuk Antigona Jednookého a založil zde dynastii **Antigonovců**. Tak vznikla třetí velká **helénistická říše**. Kromě těchto rozsáhlých státních útvarů existovaly ještě menší helénistické říše, například pergamské království (na maloasijském pobřeží proti ostrovu Lesbos) nebo říše na Bosporu.

Helénismus

Pojem **helénismus**, jímž označujeme období od Alexandrových výprav až po ovládnutí Egypta Římany roku 30 př. n. l., je odvozen od řeckého slova *Hellén* – Řek. Státy vzniklé na území Alexandrovy říše, které nazýváme helénistické, totiž nejen převzaly její **státní formu** (byly to vesměs monarchie se silnou panovnickou mocí a propracovaným úřednickým aparátem), ale jejich charakteristickým znakem byla i vše prostupující **řecká kultura**, která se mísila s domácími tradicemi. Její vliv byl různě silný, ve vzdálenějších oblastech na východě slábl, ale i tam byla úředním jazykem **řečtina**. Díky tomu se řečtina stala dorozumívacím jazykem ve Středomoří a na dlouhou dobu také jazykem vzdělanců. Ještě první římsí historikové psali dějiny Říma řecky, pokud chtěli, aby je ve Středomoří vůbec někdo četl.

Věda a umění zažívaly v období helénismu obrovský rozkvět. Kulturními středisky se stala města mimo vlastní Řecko – **Pergamon, Alexandrie, Antiochia**. Poprvé v historii vznikaly **specializované školy**, které poskytovaly vyšší odborné vzdělání: školy lékařské, filozofické a řečnické, přírodovědecké aj. S tím souvisela i **specializace věd**; například přírodní vědy se začaly dělit na biologii, matematiku, astronomii, fyziku.

V helénistické době se už občané prakticky nepodíleli na vedení státu, protože veškerá moc se soustřeďovala v rukou panovníka. To se odrazilo i v **literatuře a filozofii**. V literatuře je změna velmi dobře patrná hlavně v **komediích**: zatímco dřívější komedie byly (jak se brzy podrobněji dozvíme) politickou satirou, byly v nich narážky na soudobé politiky, takže jsou dnešnímu člověku často nesrozumitelné, komedie helénistické čerpaly témata z každodenního života. Ať už se jedná o příběhy zamilovaných dvojic, ztracených a znovunalezených dětí či chytrých otroků a hloupých pánů, jsou to příběhy nadčasové, vyprávějící o lidských povahách a vztazích. Proto se jimi inspirovali nejen římsí básníci, ale i pozdější autoři, a s úspěchem

jsou hrány dodnes. I helénistické **básně** už sloužily víc k potěše a pobavení čtenáře než k jeho výchově, jak tomu bylo předtím.

U **filozofie** je posun zájmu od společnosti k jednotlivci také velmi zřejmý. Zatímco dříve byla středem její pozornosti výchova člověka jako dobrého občana, v době helénistické hledala spíše způsob, jak vést správný a spokojený osobní život.

V roce 168 př. n. l. byl **v bitvě u Pydny** poražen poslední makedonský král Perseus. Makedonie se dostala pod **nadvládu Říma** a o dvacet let později se stala římskou provincií.

Poslední odpor Řeků byl zlomen roku 146 př. n. l., kdy Římané **vyvrátili Korint** a srovnali jej se zemí. Zůstal stát pouze Apollonův chrám. Tak **končí dějiny samostatného starověkého Řecka**.

Důležitá data:

338 př. n. l. – bitva u Chaironeie – vítězství Filippa Makedonského nad řeckými vojsky

337 př. n. l. – vznik korintského spolku

336-323 př. n. l. – vláda Alexandra Makedonského

331 př. n. l. – bitva u Gaugamel – ovládnutí Persie Alexandrem

276 př. n. l. – vznik poslední helénistické říše – Makedonie

168 př. n. l. – bitva u Pydny – Makedonie pod nadvládou Říma

146 př. n. l. – vyvrácení Korintu

Otázky, úkoly:

1. Proč se Makedonii podařilo ovládnout Řecko? **2.** Co vedlo Filippa k vyhlášení tažení proti Peršanům? **3.** Na mapě najděte území Alexandrový říše. Které dnešní státy se zde (třeba jen částečně) rozkládají? **4.** Jak se vyvíjela situace v Alexandrově říši po smrti jejího zakladatele? **5.** Charakterizujte helénistické období.

5. KULTURA STAROVĚKÉHO ŘECKA

Náboženství

I když řecké státy nebyly jednotné, spojovala je společná kultura, jazyk a náboženství. Řekové uctívali řadu malých i velkých božstev, laskavých i obávaných. Byli první z Evropanů, kteří vyznávali **antropomorfní božstva**. Řečtí bohové měli nejen lidskou podobu, ale i lidské vlastnosti – na jednu stranu dokázali být velkodušní, přející a laskaví, na druhou stranu ješitní, malicherní, hašteřiví a zlomyslní. Cesta k nim vedla od uctívání přírodních jevů, stromů, vod a podobně přes božstva zoomorfní; původní zvířecí podoba někdy zůstala bohům jako jejich atribut – charakteristický znak nebo vlastnost (například bohyně Athéna byla zobrazována se sovou). Někteří bohové jako by ustrnuli na cestě od božstva určitého jevu k lidské podobě. Tak Hypnos je bůh spánku i spánek samotný, Thanatos je smrt i bůh smrti.

Řecký panteon v té podobě, v jaké ho známe dnes, vznikl velmi dlouhou dobu. Bohové se do něj dostali různými cestami. Dia, který je božstvem indoevropským, si Řekové do Řecka přinesli ze své původní otčiny, ale s Athénou se setkali až zde, je předřeckého původu. Afrodita se na Olympu usadila až v době mykénské a přišla sem z Malé Asie, kde tkví i kořeny kultu Artemidy a snad i Apollona. To Řekům ovšem vůbec nebránilo v tom, aby každé božstvo, které přijali za své, nezapředli do složitých příbuzenských vztahů rodiny svých bohů. Někdy ovšem nezbylo než z nových bohů učinit levobočky: dvojčata Artemidu a Apollona nezplodil Zeus s manželkou Hérrou, leč s bohyní Leto.

Řekové znali **tři generace bohů**: uranovskou, kronovskou a diovskou. Jmenovaly se vždy podle momentálně nejvyššího boha. Podle nejrozšířenější kosmogonie byl na počátku všeho **Chaos**, z něž vznikla prvotní božstva: Erebos (věčná tma), Nyx (noc), Eros (láska), bezdná propast Tartaros a **Gaia** (země). Erebos a Nyx přivedli na svět převozníka přes podsvětí řeku Styx Charona, Aithera (věčné světlo) a Hemeru (den). Gaia sama ze sebe zplodila dva syny, **Uranu** (nebe) a **Pontu** (moře), a s oběma měla řadu potomků. Uranovi porodila mimo jiné dvanáct **Titánů** a tři storuké a padesátihlavé obry, kteří se chovali tak zpupně, že je Uranos svrhl do Tartaru. Gaia tím byla rozezlena a poštvála proti Uranovi nejmladšího Titána **Krona** (*chronos* znamená řecky čas), jenž otce vykastroval, tím jej zbavil moci a stal se vládcem místo něj. Z obavy, aby se mu nevedlo stejně jako otci, Kronos každé své dítě pohltil. Jen nejmladšího **Dia** se podařilo matce uchránit, protože místo něj podstrčila Kronovi v plenkách zavinutý balvan. Když Zeus dospěl, skutečně Krona přemohl, donutil jej vyvrhnout své starší sourozence a pak jej srazil do Tartaru. Zeus se tak sice stal nejvyšším z bohů, ale o vládu se děлил se svými bratry **Hádem** (pánem podsvětí) a **Poseidonem** (vládcem vod). Zeus, jeho sourozenci (kromě Háda) a některé z jejich dětí patří mezi takzvané olympské bohy. Jsou to: Zeus, Poseidon, Héra, Hestia, Demeter, Athéna, Ares, Afrodita, Apollon, Artemis, Hefaistos a Hermes.

Každý z velkých bohů **sídlících na Olympu** měl určité kompetence: **Héra**, žárlivá manželka vládce bohů **Dia** (1. pád Zeus), byla ochránkyní rodiny, žen a manželských dětí. **Hestia** střežila domácí krb a odtud celý dům a později i stát, proto bylo její jméno uváděno vždy na počátku modlitby. **Demeter** byla bohyně zemědělství, **Athéna**, panenská bohyně s přilbou, byla ochránkyní paláce, proto stála v boji po boku vládce. Byla také bohyní moudrosti a naučila lidi různým řemeslům. Bohem krvavých válek byl **Ares**, půvabná **Afrodita** s ním podle některých verzí zplodila boha lásky **Erota**. Sama byla bohyní nejen krásy a smyslné lásky, ale i jara. **Apollona** jako boha umění doprovázely **Múzy**. Apollonovou doménou však bylo také lékařství – svým stříbrným lukem sesílal i odháněl nemoci. Jeho sestra-dvojče **Artemis**, bohyně přírody, je zobrazována jako lovkyně. Kulhavý **Hefaistos** byl bohem ohně a znamenitým kovářem. Jeho dílny se podle Řeků nacházely v jícních sopek. Taškářem mezi bohy byl **Hermes**, ochránce zlodějů a obchodníků. Jako posel bohů bděl také nad poutníky.

Prvního člověka uhněl podle pověstí z hlíny **Prometheus**, syn jednoho z Titánů. On také naučil lidi rozdělovat oheň a zacházet s ním. Lidstvo pak prožíva-

lo **pět věků**: zlatý byl nejšťastnější dobou, pak následoval stříbrný, bronzový, věk héroů a nejhorší železný, což byla pro Řeky současnost.

*Nejprve zlatý věk a zlaté smrtelné plémě
stvořili nesmrtelní, co bydlí v olympských sídlech.
Oni žili v ten čas, kdy na nebi kraloval Kronos;
nejinak žili než bozi a neměli starostí v srdci,
bez práce, bez protivenství a béd; ani starobu vetchou
neznali; věčně ruce i nohy majíce stejné,
z hojnosti všeho se těšili, zlo se jich nedotklo žádné.*

...

*Druhé pokolení, už stříbrné, o mnoho horší
potom stvořili bozi, co bydlí v olympských sídlech;
ani vzrůst, ani mysl už nemělo jako to zlaté.*

...

*Otec Zeus pak třetí plémě smrtelných lidí,
bronzové, stříbrnému už nikterak podobné, stvořil,
z jasanů, hrozně a obrovitě; ti o žalné dílo
Areovo a násilí dbali a nejedli chleba,
nýbrž srdce tvrdé jak ocel měli a zpupné.*

...

*Avšak i toto pokolení když pokryla hlína,
jiné ještě plémě, už čtvrté, na živné zemi
stvořil Zeus, syn Kronův, lepší a spravedlivější,
héroů zbožný rod, ty muže, kterým se říká
polobozi; toť prastaré plémě na širé zemi.
Ty ale lýtý zahubil boj a krvavá vřava.*

...

*Kéž jsem se neoctl já mezi muži pátého věku,
Kéž jsem umřel dřív nebo přišel na svět až potom!
Nyní je totiž už železné plémě; to oddechu nezná
od béd a lopot za dne a nemá pokoje v noci,
napořád hynouc, a těžkých strastí jim přidají bozi.
(Hesiodos, Práce a dni)*

Řekové svým bohům stavěli velkolepé **chrámy**. Protože chrám byl pokládán zároveň za příbytek boha, byly vnitřní prostory přístupné pouze kněžím, aby božstvo nebylo rušeno. Obřady a oběti se odbyvaly na oltáři před chrámem. Kolem významnějších chrámů vrostly celé posvátné okrsky, které zahrnovaly nejen příbytky pro kněží a pro poutníky, ale i **divadla** a **stadiony**. Tragédie totiž bývaly součástí náboženských slavností a také sportovní zápoleň se pořádala na počest bohů. Mezi nejznámější posvátné okrsky s celorečeckým významem patří **Olympie** (na počest Dia Olympského, jehož chrám tu stál, byly pořádány sportovní hry), **Epidauros** (sem poutníci přicházeli prosit o zdraví, protože tu stála svatyně boha-lékaře Asklepiea a také největší řecké divadlo) a **Delfy** (zasvěcené Athéně a Apollonovi; v Apollonově posvátném okrsku se nacházela nejproslulejší řecká věštitelna).

Jazyk a literatura

Jazyk

Ve starověku nemůžeme mluvit o řečtině jako o jednotném jazyku. Byla tvořena **řadou nářečí**, která do

Řecka postupně přinášely skupiny Řeků tak, jak přicházely. Řecké dialekty byly navzájem velmi dobře srozumitelné, asi tak jako některá česká či moravská nářečí; největší rozdíly můžeme přirovnat k rozdílům mezi češtinou a slovenštinou. Teprve v helénistické době se začala vytvářet **obecná řečtina**, takzvaná *koiné* („společná“), jejímž základem byl attický dialekt, jímž se mluvilo v Athénách a okolí. Z koiné se během staletí vytvořila i dnešní řečtina, podstatně jednodušší, než byly starověké dialekty. Jazykový vývoj v Řecku jen sleduje vývoj politický – dokud zde vedle sebe existovala řada samostatných států, bylo tu více dialektů. Jakmile bylo Řecko spojeno v jednu říši, začal se sjednocovat i jazyk.

Eposy

Nejstarší řecké literární památky představují **eposy**, výpravné básně přednášené pěvci s doprovodem kithary (hudebního nástroje podobného lyře). Rozlišujeme eposy **hrdinské** a poněkud mladší **didaktické** (naučné). Nejznámějšími hrdinskými eposy jsou bezesporu *Ilias* a *Odyssea*. Tématem trojské války a událostmi okolo ní se ovšem zabývala i celá řada dalších, mladších eposů. Kromě trojské války se eposy často věnovaly i osudům thébských vládců (Oidipus). Didaktické eposy byly velmi oblíbené v době helénistické, kdy došlo k velkému rozvoji vědy, ale vznikaly už dříve. Jedním z nejproslulejších jsou **Hesiodovy Práce a dni**, které obsahují mnoho praktických rad pro hospodaření na venkově. Ve svém druhém eposu *Zrození bohů* podal Hesiodos vysvětlení vzniku světa.

*O hněvu Achilleově, tak zhoubném, nám zpívej,
ó Múso!*

*Hněv ten tisíce béd a strastí způsobil Řekům,
mnoho statečných duší těch hrdinů do Hádu seslal,
mrtvolý jejich však psům a dravcům napospas chystal*

*za kořist k bohatým hodům – tak dala se Diova vůle –
od té doby, co v hádce se rozešel s Agamemnonem,
vrchním vůdcem všech vojsk, syn Peleův, Achilles
božský.
(Ilias, zpěv I.)*

Lyrika

Epos byl postupně vytlačen **lyrickou poezií**, jejíž rozkvět spadá do 7.–6. století př. n. l. Lyrická poezie byla přednášena za doprovodu lyry (odtud název) a od eposu se lišila tím, že nebyla dějová. Lyrické básně se věnovaly snad všem oblastem lidského konání, známe lyriku milostnou, oslavnou, útočnou, ale i politickou, pijáckou či didaktickou. K nejznámějším lyrikům patří básnířka **Sapfo** a básníci **Pindaros** a **Alkaios**.

Divadlo

Řecké **divadlo** se vyvinulo z kultů spjatých s bohem Dionýsem, a proto bylo hráno při náboženských slavnostech. Protože šlo vlastně stále o část kultu, bylo

také přístupné všem bez ohledu na pohlaví či postavu. Ať už šlo o tragédii nebo o komedii, herci byli vždy muži a ženské role hráli vhodně maskováni. K tomu sloužily herecké masky zakrývající celý obličej, které ovšem také díky speciálně tvarovanému ústnímu otvoru zesilovaly hercův hlas, takže byl – i zásluhou promyšlené akustiky divadla – zřetelně slyšet i v nejvyšších řadách.

Tragédie si vybíraly témata téměř výhradně z mytologie (výjimečně i z historie), takže není divu, že některé příběhy byly zpracovány více autory. Řekům nešlo o originální témata, ale o co nejpůsobivější podání. V tragédiích se střídaly monology a dialogy hlavních hrdinů s výstupy sboru. Nejoblíbenější témata byla stejná jako u hrdinských eposů – události týkající se trojské války a Théb. Dramata nejslavnějších autorů, **Aischyla**, **Euripida** a **Sofokla**, se s velkým úspěchem hrají dodnes.

(Po pádu Troje si Řekové jako kořist rozdělili i zajaté ženy. Mezi nimi byla i vdova po Hektorovi Andromache s malým synáčkem Astyanaktem. Odysseus chlapce nařídil svrhnout z hradeb v obavě, aby z Hektorova potomka nevyrostl mstitel.)

Andromache:

*Ty, synku, pláčeš? Chápeš krutý osud svůj?
Proč chytáš se mne, držíš za šat ručkama
a jako kuře choulíš se mi pod křídla?*

...

*Ty nelítostným, smutným pádem z výšiny
si zlomíš vaz a dětskou duši vydechneš.
Slast největší je matce dítě objímat,
jak sladká vůně tělíčka! Tak nadarmo,
když ještě v plenkách byls, tě odkojil můj prs,
má péče, námaha, vše vyšlo naprázdno.
A teď (pak nikdy už!) svou matku obejmí,
své rodiče se přitul na hrud', oviň mi
krk pažemi a ústa na má přitiskni!
Ó Řekové, vy strůjci muk těch barbarských,
proč chcete zabít chlapce zcela bez viny?!*

(Euripides, Trojanky)

Starší řecké **komedie** poukazyvaly na nešvary tehdejší společnosti a mívaly politický podtext, takže by jim dnešní divák příliš nerozuměl. Nejproslulejším autorem komedií tohoto typu je **Aristofanes**, jehož hry získaly ocenění i na slavnostech boha Dionýsa. V době helénistické si komedie začaly vybírat náměty z každodenního života, proto jsou oblíbené i dnes. V nových komediích vystupovaly ustálené typy postav. Oblíbený byl mazaný otrok, zamilovaný mladík (obvykle jeho pán), hetéra, chlubitý voják atd.

Rétorika

Rétorika (řečnictví) byla uměním, které musel nezbytně zvládnout každý občan, který se chtěl uplatnit na politické scéně. Kromě dobře připravené a přednesené řeči totiž neexistoval jiný způsob, jak přesvědčit

▲ Obr. 103 Sofokles

▲ Obr. 104 Demosthenes

veřejnost o správnosti svého postoje, záměru a názoru. Být dobrým řečníkem znamenalo také větší naději na vítězství v soudní při nebo ve volbách. Proto vznikala řada řečnických škol a směrů. Nejproslulejším řečníkem je **Demosthenes**, který vstoupil do historie zejména svými útočnými řečmi proti Filipovi Makedonskému – takzvanými filipikami.

Dějepisectví

Za nejstarší historická díla pokládali Řekové Homérovy eposy a o autentičnosti dějů jimi popisovaných příliš nepochybovali. Moderní výzkumy ukázaly, že děj *Iliady* je zčásti založen na skutečných událostech. Vlastní historické spisy se objevují až od 7. století př. n. l. a často jsou to spíše jakési cestopisy, v nichž si spisovatel všiml nejen geografie, ale i místních zajímavostí a pověstí, které už někteří autoři vykládali poměrně racionálně. Skutečná dějepisná díla jsou až záležitostí 5. století př. n. l. a pozdější doby. Řeční historikové si nevšimli jen vlastních dějin, ale i dějin sousedních národů a vztahů mezi nimi a Řeky. Díla řeckých historiků jsou proto velmi cennými a často i jedinými prameny pro dějiny řady středomořských oblastí. Za „otce historie“ je pokládán **Herodotos** (věnoval se zejména řecko-perským válkám). **Thukydides** ke své práci na dějinách peloponéské války přistupoval již vědeckým způsobem – kromě vlastních zkušeností se opíral i o řadu pramenů. **Xenofon** se věnoval zejména dějinám perským, **Polybios**, který se po bitvě u Pydny dostal jako rukojmí do Říma, zpracoval v rozsáhlém díle dějiny nejen řecké, ale především římské.

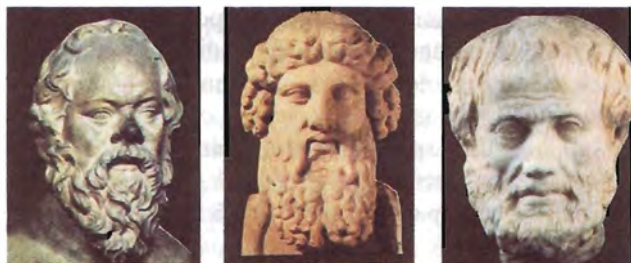

(U Herodota se zachovala zpráva o zajímavém lingvistickém pokusu faraona Psamteka.)

Když tedy po tom Psammetich (Psamtek) pátral a nijak se nemohl dopídit, který národ je na světě nejstarší, natrojil toto. Dvě novorozená dítka nahodilých lidí dá jednomu pastýři, aby je mezi stády takto odchoval: nařídil, aby nikdo před nimi nevydával žádného hlasu, aby ležela samotna v opuštěné chýši, a pastýř aby jim v příslušný čas přiváděl kozy, a když je napojil mlékem, aby šel zase po svém zaměstnání. To činit nařizoval Psammetich proto, že chtěl slyšeti, jaké ty děti vydají první slovo, až přestanou nesrozumitelně žvatlati.

Ta věc tedy měla úspěch. Když totiž ten pastýř po dva roky takto činil, otvíral jednou dveře a vcházel, a tu obě děti, padajíce mu k nohám, volaly „bekos“... Když to i sám Psammetich slyšel, dotazoval se, který národ nazývá co slovem bekos, a tu shledával, že tak Frygové nazývají chléb.

(Herodotos, Dějiny)

▲ Obr. 106 Filozofové (zleva): Sokrates, Platon a Aristoteles

kých filozofů byla zároveň i fyziky, matematiky aj. S tím, jak se vyvíjela a měnila společnost, objevovaly se nové a nové filozofické školy a proudy.

Počátky filozofie se kladou do 6. století př. n. l., tedy do doby, kdy se řecké městské státy začaly dostávat na vrchol svého rozkvětu. Tomuto období se říká **kosmologické**, protože filozofové se většinou zabývali problémem vzniku světa, jeho uspořádání a procesů, které v něm probíhají. Patří sem například **Thales z Milétu**, **Demokritos** či **Pythagoras**. Druhé období, největší vzestup řecké filozofie, spadá do 5.-4. století př. n. l., kdy se už ve společnosti pomalu začala projevovat krize polis. Centrem filozofie se tehdy natrvalo staly **Athény**. Filozofie se nyní začala více než přírodou zabývat lidskou společností. Jednoho z nejznámějších filozofů vůbec, Athénana **Sokrata**, známe pouze z prací jeho žáků, hlavně Platona. Sokrates byl odsouzen k trestu smrti za neúctu k zákonům a bohům a za kažení mládeže, i když ve skutečnosti byl zřejmě důvodem jeho kritický postoj k athénskému zřízení. **Platon** psal svoje díla formou dialogů, v nichž fiktivní oponent klade otázky jeho učiteli Sokratovi tak, aby Sokrates mohl v odpovědi na ně vysvětlit a obhájit své teorie. Ačkoli Sokrates v dialozích vystupuje, je zřejmé, že myšlenky v nich prezentované jsou spíše Platonovy. Zabýval se takovými problémy, jako je přátelství, poslušnost zákonů, statečnost, nesmrtelnost duše aj., i úvahami ohledně ideálního státního zřízení. Začátkem 4. století př. n. l. založil Platon v Athénách nejslavnější filozofickou školu – **Akademii**. Posledním ze tří velkých filozofů tohoto období je **Aristoteles**. Jeho otec byl lékařem makedonského krále Filippa, proto se Aristoteles stal vychovatelem Alexandra Velikého. Podobně jako Platon i on založil v Athénách filozofickou školu – **Lykeion**. Sepsal řadu děl týkajících se myšlenkových a řečových pochodů, vesmíru a jeho struktury, meteorologických jevů, zoologie, řečnictví, etiky atd. Některá z jeho pojednání jsou čistě filozofická (například o základních principech jsoucna), zabýval se však – podobně jako Platon – i tak aktuálními tématy jako reforma struktury městského státu. Helénistická doba přinesla další rozkvět filozofie. Ta se nyní dělila na **logiku**, **fyziku** a **etiku** a kromě starších filozofických směrů a škol začala vznikat řada nových. Jejich představitelé mezi sebou vedli často ostré spory. Zajímavým filozofem tohoto období byl **Epikuros**, který vycházel z Demokrita a zastával teorii, že vše se skládá z dále nedělitelných částíček – atomů (*atomos* zname-

◀ Obr. 105 Herodotos, „otec dějepisu“, pocházel z Halkarnassu a procestoval nejen celé Řecko, ale i Egypt a Babylonii. Sepsal dějiny východních národů do roku 500 př. n. l. a dějiny řecko-perských válek do roku 478 př. n. l.

Věda

Řekové se (byť někdy jen teoreticky) zabývali mnoha vědeckými disciplínami, které se vyučují na školách různých stupňů dodnes: mechanikou, optikou, astronomií, matematikou, filozofií, filologií, botanikou, zoologií, medicínou. Za řadu zásadních objevů vděčíme právě jim. Mnoho mužů, kteří jsou dnes známi především jako filozofové (například Aristoteles), se ve skutečnosti vyznalo v řadě vědních oborů. Nejvýznačnějším pozůstatkem (pomineme-li kulturní a duchovní vliv na pozdější generace) jejich činnosti je **odborná terminologie**, která prostupuje většinou vědních oborů. Řada těchto odborných výrazů je totiž řeckých.

Filozofie

Filozofie je velkým přínosem Řeků lidstvu. Právě tady vznikla zřejmě z toho důvodu, že demokratické zřízení antické polis poskytovalo lidem velkou svobodu, a to i svobodu názorovou. Filozofie na teoretické úrovni zkoumá všeobecné zákonitosti vývoje světa, myšlení a společnosti, zabývá se i problematikou poznání okolního světa, a proto není divu, že většina řeckých

ná řecky nedělitelný). Z atomů se podle něho skládá také duše, která po smrti zaniká. Člověk se proto musí snažit o dosažení blaženosti v pozemském životě.

Žaloba podaná na něho (na Sokrata) měla totiž přibližně toto znění:

„Sokrates se provinuje proti zákonům jednak tím, že neuznává státem uznané bohy a zavádí jiná, nová božstva, jednak tím, že kazí mládež.“

Především o jaký důkaz se opírali ve svém tvrzení, že neuznává státem uznané bohy? Vždyť obětoval často doma i u společných obecních oltářů, to mohl každý vidět, a také se vědělo, že se řídí věštbami. Sám tvrdil, že mu radí hlas boha, to se přece říkalo po celém městě; z toho také, jak se mi zdá, nejspíš vzniklo obvinění, že zavádí nová božstva... Sám vždy rozmlouval o tom, co se týká člověka, a zkoumal, co je zbožné a co bezbožné, co je krásné a co ošklivé, co je spravedlivé, co nespravedlivé, co je to rozumnost a co šílenství, co je to statečnost a co zbabělost, co je stát, co je státník, co je to vláda nad lidmi a co je vládce... Byl především zdrženlivější než kdokoliv jiný, pokud jde o požitky lásky a žaludku, byl velmi otužilý vůči zimě, horku a všem námahám... Jak by mohl člověk takových vlastností z jiných vychovávat bezbožníky, zločince, břichopásky, zhýralce nebo změkčilce štítící se práce? On naopak mnoho lidí takových chyb zbavil tím, že v nich probudil touhu po ctnosti.

(Xenofon, Vzpomínky na Sokrata)

Přírodní vědy

V matematice se Řekové proslavili zejména obecnými formulacemi některých jevů a zákonů. Obecně známá je **Pythagorova věta** týkající se poměru stran trojúhelníka ($a^2 + b^2 = c^2$). Tento vztah znali sice už Babyloňané, ale pythagorejci asi provedli obecný důkaz platnosti. **Eukleides** vynikl svými přesně formulovanými definicemi (Eukleidovy věty) a velmi jasným názvoslovím, přehledností a systematičností. Proto byla jeho díla o geometrii, aritmetice aj. používána jako učebnice až do poměrně nedávné doby. Zabýval se také optikou. **Thales z Milétu** se věnoval nejen geometrii (Thaletova kružnice), ale i astronomii. Dokázal předpovědět zatmění Slunce, k němuž došlo za jeho života. Syrakuský Řek **Archimedes** vstoupil do dějin nejen svými objevy na poli matematiky, mechaniky a astronomie, ale i řadou anekdotických příhod. „Svůj“ zákon (o tělesech ponořených do kapaliny) prý objevil ve chvíli, kdy se ponořil do lázně. Neoblečený údajně vyběhl na ulici s výkřikem „Heuréka!“, což lze volně přeložit jako „Už to mám!“. Objev zákonu páky prý zase doprovodil větou: „Dejte mi pevný bod a pohnu zeměkouli!“

Lékařství

Lékařství mělo u Řeků dlouhou tradici. První zmínky o lékařích nacházíme už u Homéra – na straně

Achájů bojovali bratři Machaon a Podaleirios, synové samotného Asklepia, boha lékařství. O tom, jak velice si Řekové dobrého lékaře vážili, svědčí i verše z *Iliady*; když byl Machaon raněn, bylo první starostí Řeků dostat jej do bezpečí:

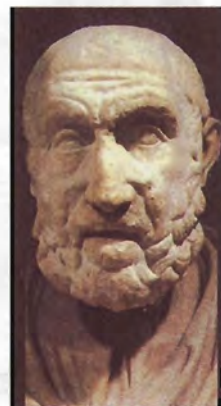
„Nestore, Neleův synu, ty veliká Achájů pýcho, pospěš si, vystoupni na vůz, ať Machaon stoupne si vedle,

k lodím hned úprkem žeň své spřežení jednokopytné, neboť takový lékař má hodnotu přemnoha mužů.“

(Ilias, zpěv XI.)

Nemoci Řekové (a nejen oni) původně pokládali za dílo démonů a jiných nečistých sil. Proto když selhaly obvyklé léčebné prostředky (bylinky, pouštění žilou, zaklínání), vyhledávali pomoc bohů, a to nejčastěji pomoc Asklepiovu. U Asklepiových chrámů také vznikaly první **lékařské školy**. Proslulý lékař **Hippokrates** však hledal příčiny nemocí jinde. Věděl o vlivu prostředí i způsobu života na lidské zdraví. Zastával teorii (takzvanou humorální) o různých tělních tekutinách, jejichž špatný poměr může vyvolat chorobu, a důraz kladl na empirická pozorování projevů jednotlivých nemocí. Formuloval také zásady lékařské etiky; dodnes skládají medicí při promoci Hippokratovu přísahu.

► **Obr. 107** Hippokrates pocházel z rodiny, která svůj původ odvozovala přímo od Asklepia, boha lékařství. Jako jeden z prvních odmítl názor, že nemoci působí různí démoni, a hledal spíše jejich přirozené příčiny. Velký důraz kladl také na prevenci chorob

Architektura a výtvarné umění

Architektura

Nejvýznamnějšími památkami řecké architektury jsou kromě mykénských hradů bezesporu **chrámy**. Vyvinuly se z **megara** (1. pád megaron), které představovalo dům s hlavní místností opatřenou krbem a s předsíní se dvěma sloupy ve vchodu. Nejstarší megara jsou dochována už na neolitických sídlištech ze 4. tisíciletí př. n. l. V mykénských hradech plnilo megaron funkci paláce. Protože chrám byl příbytkem boha, je logické, že měl zpočátku podobu obytného domu. Počet sloupů se však u chrámů časem zvyšoval z původních dvou na mnoho desítek, u jednodušších typů vrobily jen čelní stranu, případně také zadní, nákladnější stavby jimi byly obklopeny kolem dokola. Vlastní svatyně byla přístupná pouze kněžím, obyčejní lidé

▲ **Obr. 108** Apollonův chrám v Korintu je jedinou stavbou, která přežila zničení města Římany roku 146 př. n. l. Pochází ze 6. století př. n. l. a je vybudován v dórském slohu

◀ **Obr. 109** Severní předsíně Erechtheia na athénské akropoli je tvořena ionskými sloupy. Chrám pochází z konce 5. století př. n. l.

▼ **Obr. 110** Athénské Olympeion, chrám Dia Olympského, je ukázkou helénistické architektury, ačkoli s jeho stavbou začal už Peisistratos. Bylo však několikrát přestavováno a dokončeno až ve 2. století n. l. Korintské sloupy pocházejí z první čtvrtiny 2. století př. n. l.

mohli nanejvýš do chrámové předsíně. Větší chrámy měly ještě zadní místnost sloužící jako pokladnice.

Řekové znali tři stavební styly: **dórský**, **ionský** a **korintský**. První dva byly užívány současně a pokládaly se za rovnocenné. Lišily se od sebe zejména proporce-

mi a zdobením sloupů. Korintský sloh je mladší a zdobenější. Zvláštním typem sloupů byly **karyatidy** – sochy žen nesoucí kladí chrámu na temenech hlav.

Nejstarším známým řeckým (i evropským) chrámem je **Hérin chrám v Olympii**, který vznikl koncem 7. století př. n. l. Druhým nejstarším je **Apollonův chrám v Korintu** z poloviny 6. století př. n. l. Oba dva jsou vybudovány v dórském stylu, Apollonův chrám je však unikátní tím, že jeho sloupy nejsou složeny z částí, jak to bylo obvyklé, ale jsou vytesány z jednoho kusu kamene. Díky tomu také přežil několikeré zemětřesení.

Další typickou řeckou stavbou je **divadlo**. Protože divadelní hry byly součástí kultu, nalezneme divadlo v každém městě či posvátném okrsku. Divadlo se skládalo z půlkruhového, stupňovitě se zdvihajícího **hlediště** a z **jeviště** tvořeného kruhovou *orchéstrou*, což bylo místo pro sbor, a obdélníkovou stavbou s několika místnostmi, která plnila funkci kulis a zákulisí (nazývala se *skéné* – odtud scéna). Z ní vystupovali herci na pódium, na němž se odehrávalo vlastní drama.

V posvátném okrsku nesmělo chybět ani **závodíště**, protože sportovní zápolení byla, jak už víme, pořádána vždy k počtěk některého z bohů. Obdélníková závodní dráha byla lemována stupňovitými sedadly podobně jako v divadle a byla dlouhá 600 stop, tedy jedno *stadion* (podle této délkové míry se nazývají dnešní závodíště). Délka stadií se lišila stát od státu, například olympijské stadion (192 m) bylo o patnáct metrů delší než athénské (177,5 m).

Řecké **obytné domy** měly obvykle ústřední dvůr spoň z jedné strany lemovaný sloupřadím, do nějž ústily vchody obytných místností. Poměrně často byly domy patrové. Pokud to dovozovala velikost domu, dělil se na dvě části – mužskou a ženskou. Neznamená to, že by muži do ženské a ženy do mužské části vůbec nesměli; ženská část byla středem rodinného života, byly tu spížirny, kuchyně atd., v mužské části byli vítáni hosté, pořádaly se tu hostiny – a mimo tyto příležitosti sem paní domu samozřejmě přístup měla.

Sochařství

Přibližně do 7. století př. n. l. se v Řecku vůbec nevyskytovaly velké sochy, jen drobné kovové či hliněné sošky zobrazující většinou zvířata, později nahé bojovníky. Teprve s rozvojem městských států a s rostoucí potřebou výzdoby chrámů se začaly objevovat monumentální sochy. Chrámy byly zdobeny nejprve reliéfy, potom plně tesanými sochami. Pro 6. století př. n. l. jsou typické dvě sochy – **kúros** (jinoch) a **koré** (dívka). Obě působí strnule, čímž připomínají vznešené plastiky egyptských faraonů. Zobrazovaly buď bohy, nebo héroy, nanejvýš byly náhrobními stélami. Sochy tohoto typu se sice zhotovovaly ještě v dobách řecko-perských válek, ale tehdy už také vznikala nejslavnější díla klasického řeckého sochařství: **Myronův** Diskobolos, **Polykleitův** Doryforos a Diadumenos, **Feidiás** pracoval na velikolepé výzdobě Parthenonu v Athénách, o něco později vytvořil **Praxiteles** sochu Herma

s malým Dionýsem a Afroditou Knidskou. Ideálem těchto sochařů bylo ztvárnit postavu v klidu či v zastaveném pohybu. Sochy vytvářeli z mramoru i z bronzu a **polychromovali** je, aby působily ještě realističtějším dojmem. V helénistickém období opustilo řecké sochařství onen vznosný patos a stalo se hravým až rozverným. Oblíbeným tématem byli satyři a kentauři a dovádivé děti, často si hrající se zvířaty. V galerii helénistických sochařů se však můžeme setkat i se sochami s tak vážnými náměty, jako je umírající Gal. Většina řeckých soch se do našich časů bohužel nedochovala v originálech, ale jen v římských kopiích.

▲ **Obr. 111** Drobná archaická plastika: a) Keramická mykénská figurka ze 13. století př. n. l. má ruce zvednuty pravděpodobně v adoračním gestu (tj. ke vzývání bohů) b) Bronzová soška muže z 8. století př. n. l. c) Tato hlavice griffina ze 7. století př. n. l. zdobila bronzovou trojnožku

▲ **Obr. 112** Kleobis a Biton byli synové Héřiny kněžky z Argu. Když jednu jejich matka neměla spřežení, které by ji dovezlo do svatyně, bratři se sami zapřáhli do matčina vozu. Kněžka poté požádala Héru, aby jejím synům darovala to, co je pro smrtelníky nejkrásnější – a Héra jim dopřála milosrdnou smrt ve spánku. Argejští pak věnovali sochy mrtvých bratří do svatyně v Delfách, kde také byly nalezeny. Oba kúroi jsou v postojí typickém pro tento druh soch – mají nakročenou levou nohu a paže se zařatými pěstmi přitisknuté k tělu. Za povšimnutí stojí účes z dlouhých vlasů

▼ **Obr. 113** Afrodite Knidská je dílem vrcholného období Praxitelovy tvorby. Praxiteles byl první, kdo se odvážil Afroditu zobrazit nahou. Socha byla polychromována, ale pouze mírně – barva zvýrazňovala oči, rty a vlasy

▲ **Obr. 114** Tato mramorová socha je zmenšenou replikou monumentální sochy Pallas Athény, kterou pro Parthenon vytvořil Feidias. Socha (i s podstavcem vysoká 12 m) byla provedena technikou takzvané chryselefantiny (z řeckého chrysos – zlato a elefas – slon), kdy byla na dřevěné jádro sochy upevňována slonovina v místech, kde měla být nahá pokožka, a vlasy, šperky, zbroj a oděv byly zhotoveny ze zlatého plechu

► **Obr. 115** Polykleitos: Doryforos („nesoucí kopí“). Proporce této nejproslulejší Polykleitovy sochy byly pokládány za tak dokonalé, že byla nazývána kánonem (kánon zde znamená harmonický soubor proporcí ideálního těla)

◀ **Obr. 116** Oblíbeným helénistickým námětem byly děti a zvířata. Sousoší chlapečka s husou je velmi realistické, na první pohled je patrné, že huse se zacházení dítěte příliš nelíbí. Sousoší má jehlancovitou dispozici, která zvyšuje dynamičnost znázorněné scény

◀ **Obr. 117** Gal zabíjející se nad svou mrtvou ženou. Toto sousoší (jde o originál) nechal zhotovit a věnoval do Athénina chrámu v Pergamu pergamský král Attalos I., vládnoucí na přelomu 3. a 2. století př. n. l., po vítězství nad Galaty – Galy. Zachycuje galského bojovníka ve chvíli, kdy si vráží do hrudi meč okamžik poté, co zabil svou ženu, jejíž mrtvé tělo ještě podpírá. Zachránil tak sebe i ji před nepřátelem zajiťm

Malířství

Malířství bylo u Řeků rovnocenným uměleckým odvětvím jako sochařství, ale kromě výzdoby keramiky se nám bohužel nedochovalo prakticky nic. Některé řecké obrazy však známe z římských kopií, například na freskách v pompejských domech. Proto víme, že řečtí malíři dokonce zvládali ptačí perspektivu.

Nástěnné malby se zachovaly v minojských a mykénských palácích v Knossu, Tiryntu či Pylu. Řadu rysů mají společných, například lidská postava je pojata podobně jako v egyptském malířství – hlava znázorněná z profilu, oko zepředu. Tyto malby hýří jasnými barvami a mají ráz kolorované kresby – kontury a detaily jsou vyznačeny černě. Na krétských malbách jsou zachyceny výjevy ze slavností a her, nevyhýbají se však ani rostlinným ornamentům. Náměty čerpané z přírody později převládly. Výjevy na mykénských malbách jsou také inspirovány náboženskými slavnostmi, ale na rozdíl od Kréty se tu objevují i válečné scény.

Malba na keramice prošla dlouhým vývojem. **Krétská keramika** byla původně tmavá, zdobená bílými ornamenty s detaily v živých barvách. Později se začaly malovat na světlý podklad tmavší barvou rostlinné či mořské motivy (například chobotnice). **Mykénská ke-**

▲ **Obr. 118** Freska z Mykén (13. století př. n. l.) zobrazuje ženu, patrně z vládnoucích kruhů, s obilnými klasy v rukou. Na této malbě je dobře patrné, že způsob znázorňování lidských postav je blízký egyptskému (hlava z profilu, oko zepředu)

► **Obr. 119** Krétská keramika, takzvaná kamarská, byla ještě modelovaná v ruce. Pochází z let 1900-1700 př. n. l. Na černém podkladu byla bílou a okrovou barvou vytvořena ornamentální výzdoba. Tento džbán pochází z paláce ve Faistu

ramika byla značně ovlivněna krétským uměním, proto se i v její výzdobě můžeme setkat s motivy inspirovanými mořskými živočichy. Válečnický ráz mykénského světa ovšem pronikl i do umění, takže se na keramice objevují také bojové náměty (řady válečníků a podobně).

Nejstarší výtvarný styl pevninského Řecka se nazývá **geometrický**. Nádobý takto zdobené jsou buď pokryty jenom ornamenty tvořenými tenkými liniemi, nebo jsou mezi jejich pruhy vkomponovány i pásy s figurální kresbou (zástupy vojáků, pohřební výjevy, koně zapřažené do vozu). V 6. století př. n. l. se objevil nový styl výzdoby – **černofigurový**. Na přirozený červenohnědý podklad nádoby se malovaly černé postavy, jejichž detaily (řasení oděvu, rysy obličejů, modelace svalů) se do černé barvy vyryly, takže prosvítala barva nádoby. Jen pleť zobrazených žen se někdy malovala bíle. V poslední čtvrtině tohoto století přešli malíři k dalšímu, ještě dokonalejšímu stylu – **červenofigurovému**. Tentokrát se v barvě nádoby ponechaly postavy a zbytek se natřel na černo. Na červenavý podklad se pak tenkým štětečkem nebo perem snadno černou barvou vykreslily potřebné detaily. Kresba tak byla jem-

◀ **Obr. 120** Tato černofigurová keramika (nádobu na vodu) je velmi pestrá, umělec užil nejen černou a bílou, ale i červenou barvu, aby zachytil scénu, v níž přivádí Herakles trojhlavého podsvětního psa Kerbera mykénskému králi Eurystheovi, který ho tímto úkolem pověřil. Vyděšený Eurystheus se schovává do zásobnice na obilí

◀ **Obr. 121** Malba na této váze patří k mistrovským dílům umělců černofigurové keramiky. Zná zorně únos mořské bohyně Thetidy králem Peleem. Jejich synem byl Achilleus. Ačkoli je na výjevu více ženských postav, bílá barva byla použita jen na tělo Thetidy, která je ústředním tématem obrazu. Bílý je rovněž Eros vznášející se nad budoucími manžely

nější a dokonalejší. Pokud se používala bílá barva, opět jen na ženské tělo. Oba poslední styly čerpaly své náměty z mytologie, ale nevyhýbaly se ani výjevům z každodenního života (trénink atletů, válečné tažení, škola, akrobati atd.).

Pojmy:

Panteon (z řeckého *pás*, 2. pád *pantos* – všechen, veškerý a *theos* – bůh) je název pro chrám všech bohů. Takový chrám je zachován například v Římě. Přeneseně se tímto pojmem označují všichni bohové příslušného národa, mluvíme tedy nejen o panteonu řeckém a římském, ale i slovanském, germánském, egyptském atd.

Kosmogonie (z řeckého *kosmos* – pořádek, vesmír a *gignomai* – rodím se) je nauka o vzniku světa. U pravěkých a starověkých národů bývá součástí mytologie.

Olympijské hry – sportovní hry pořádané nejpozději od roku 776 př. n. l. v Olympii k počtě nejvyššího řeckého boha Dia; konaly se každé čtyři roky až do roku 393 n. l., kdy byly zakázány císařem Theodosiem. Závodilo se v těchto disciplínách: běh, pětiboj (skládal se z běhu, skoku, prostého zápasu, hodů oštěpem a hodů diskem), běh v plné zbroji, pěstní zápas, pankration (kombinace pěstního a prostého zápasu), závody vozů, jízda na koni. V 5. století př. n. l. se soutěžilo i v muzických disciplínách (hudba, zpěv, recitace, soutěže hlasatelů a trubačů). Vítěz byl přímo v Olympii odměněn pouze olivovým věncem nebo palmovou ratolestí, obce své vítězné olympioniky odměňovaly i penězi, doživotní výživou na státní útraty a jinými hmotnými statky. Po dobu trvání olympijských her byl po celém Řecku vyhlášen mír,

aby byl zajištěn jejich poklidný průběh (zatímco novodobé olympijské hry byly kvůli válkám rušeny).

Lyra byla nejrozšířenějším strunným nástrojem. Sestávala z ozvučné skříňky (původně ji tvořil například želví krunýř), k níž byly připevněny dva zvířecí rohy nahofe spojené příčkou. Mezi ní a skříňkou bylo nataženo 7 – 9 strun, na které se drnkalo. Podle pověstí lyru vynalezl bůh Hermes a vyměnil ji s Apollonem za stádo krav. Apollon se pak stal ve hře na lyru nedostižným mistrem.

Hetéra (řecky znamená *hetaira* družka, společnice) nebyla obyčejnou prostitutkou. Byla to často velmi vzdělaná společnice, která znala literaturu, filozofie, hudby a jiných umění, která navazovala s muži stálé vztahy; dala by se přirovnat k japonské gejšě. Na rozdíl od „počestných“ občerek se ve společnosti mohla volně pohybovat a známe případy, kdy hetéra zasahovala i do politiky (hetéra Aspasia se stala nejprve milenkou, později dokonce manželkou významného athénskému státníka Perikla, na nějž měla velký vliv, a dokonce mu připravovala některé projevy).

Kentaur – v řecké mytologii bytost s horní polovinou těla lidskou a dolní koňskou.

Satyr – v řecké mytologii bytost s lidským tělem, ale kozíma nohama a ocasem a se špičatými ušima. Satyři se vyskytovali v družině boha vína Dionýsa a uměli hrát na různé hudební nástroje.

Otázky, úkoly:

1. Seznamte se s nejdůležitějšími řeckými mýty. 2. Vyhleďte si nejvýznamnější autory všech literárních odvětví a jejich stěžejní díla. Aspoň s některými se seznamte podrobněji. 3. Z matematiky a fyziky si zopakujte znění Eukleidových vět, Pythagorovy věty, Thaletovy věty, Archimedova zákona atd. 4. Vyberte si některé řecké filozofické dílo a o něm a jeho autorovi si připravte krátký referát. 5. Víte, co je obsahem Hippokratovy přísahy? 6. Které pozdější umělecké směry vycházejí z antiky? Znáte nějakou stavbu v takovém slohu postavenou? 7. Ve kterých muzeích či galeriích u nás i ve světě se můžete setkat s ukázkami řeckého umění?

Literatura k dalšímu čtení:

Homéros: *Ilias*. Praha 1942

Homéros: *Odyssea*. Praha 1956

Pausanias: *Cesta po Řecku*. Praha 1974

Plutarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Praha 1967

Thukydidés: *Dějiny války peloponéské*. Vyd. 1906, 1908, 1909

Antonín Bartoněk: *Zlaté Mykény*. Praha 1983

Jan Bouzek, Iva Ondřejová: *Periklovo Řecko*. Praha 1989

Pavel Oliva: *Řecko mezi Makedonií a Římem*. Praha 1997

Věra Olivová: *Sport a hry ve starověkém světě*.

Vojtěch Zamarovský: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha 2000

Vojtěch Zamarovský: *Objevení Tróje*. Praha 1992

Vojtěch Zamarovský: *Řecký zázrak*. Praha 1972

Encyklopedie antiky. Praha 1973

Slovník antické kultury. Praha 1974

IV. STAROVĚKÝ ŘÍM

Od ostatní Evropy je Itálie oddělena vysokým masivem Alp, jehož vrcholky se tyčí do výše téměř pěti kilometrů. Alpy – stejně jako Apeniny, které tvoří páteř poloostrova, na němž se Itálie rozkládá – byly vyvrásněny tím, jak se v těchto místech podsouvá africká litosferická deska pod euroasijskou. To s sebou samozřejmě přináší aktivní vulkanickou činnost se všemi zápory (zemětřesení, erupce a s nimi spojené katastrofy), ale i klady (termální prameny, úrodný sopečný popílek). Itálie nikdy netvořila jeden geografický celek. Zatímco na severu se pod Alpami rozkládá úrodná pádská nížina, zbytek Itálie je hornatý a k zemědělství většinou nevhodný. Tam, kde se přece jen nějaké roviny nacházejí (Etrurie, okolí Říma a Neapole), se obyvatelstvo potýkalo s jiným problémem: voda stékající z úbočí Apenin jednak odplavovala úrodnou půdu, jednak měnila nížiny v rozsáhlé močály. Bažiny nejen nešlo obdělávat, ale šířila se odtud také tehdy neléčitelná malárie. Z těchto důvodů musely být roviny komplikovaně odvodňovány a vysoušeny. Lišilo se i klima severní a jižní Itálie. Zatímco v severní Itálii panují tuhé zimy a horká léta, v jižní Itálii jsou zimy mírné a deštivé, zato v létě tyto končiny trpí nedostatkem vody. Itálie měla a má ve Středozemním moři strategickou polohu, ale této výhody dlouho nebylo možné využít. Kromě geografické nejednotnosti byla totiž italskou zvláštností i roztržitost etnografická. Žila tu pestrá změť kmenů předindoevropských i indoevropských (italické a ilyrské kmeny, Řekové).

1. ETRUSKOVÉ A POČÁTKY ŘÍMA

Záhady kolem Etrusků

První vyspělou civilizaci v Itálii vytvořili Etruskové. Generace vědců se pokoušejí odpovědět na několik základních otázek: Kdo jsou? Odkud přišli? Jakým jazykem hovořili? Existuje řada možných vysvětlení, ale každé lze pádnými argumenty vyvrátit.

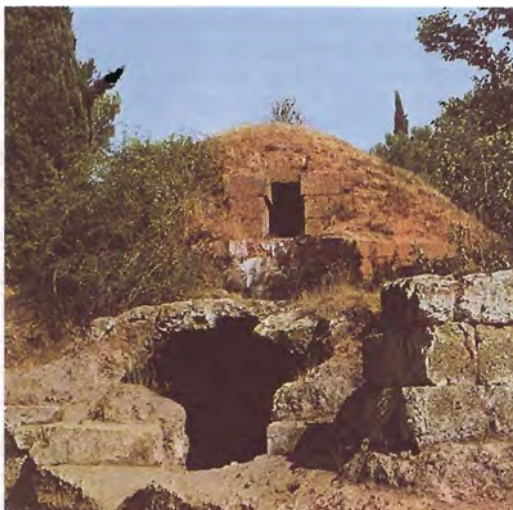
Existují tři teorie o **původu Etrusků**. Některé z nich jsou známy už od starověku. Podle jedné přišli z východu, z maloasijské Lýdie, podle druhé ze severu (z dnešních Tyrol a okolí), podle třetí jsou původními obyvateli Itálie.

Pro **východní teorii** mluvil fakt, že byla na ostrově Lémnu nalezena náhrobní stéla popsaná písmem blízkým písmu Etrusků. Byla pokládána za důkaz pohybu Etrusků z Malé Asie do Itálie přes Egeidu. Později se však ukázalo, že stéla z Lémnu nemusí být nutně etruská. **Severní teorii** zase po-

◀ Osídlení starověké Itálie

▼ **Obr. 122** Etruskové své hrobky buď hloubili ve skalách, nebo stavěli z kamenných kvádrů. Všechny měly pravoúhlý nebo kruhový půdorys a byly uzavřeny nepravidelnou kupolí a pak přikryty vrstvou zeminy. Na fotografii je vchod do jedné z hrobek v Cerveteri

tvrzovala řada etruských nálezů v této oblasti – dokud se nezjistilo, že jsou to importy z Etrurie. Zastánci **teorie o původním obyvatelstvu** poukazovali na to, že etruská kultura organicky navazuje na pravěké italské kultury. Nedokázali však už vysvětlit, proč tedy Etruskové nemluvili jako zbytek poloostrova také nějakým italským jazykem. Dnes je severní teorie nejméně uznávaná, zbylé dvě jsou pokládány za zhruba stejně pravděpodobné.

Etruskové přejali **písmo** od Řeků, s nimiž byli díky velké řecké kolonizaci ve styku, a tak se čtením jejich písemných památek potíže nejsou. Problém tkví v tom, že se většinou zachovaly jen kratičké nápisy, z valné části náhrobní, a z nich lze rekonstruovat jen omezenou slovní zásobu a minimum gramatických jevů. Filologům stále chybí kvalitní, dostatečně dlouhá bilingva (dvojjazyčný nápis), jejíž pomocí by bylo možné jazyk rozluštit.

Vzestup a pád Etrurie

Etruskové se v Itálii objevili (ať už přišli odkudkoli) v 10.-9. století př. n. l. Od 8. století už byli nezanedbatelným prvkem italské historie, ačkoli nikdy (podobně jako Řekové) nedospěli k jednotnému státu. Etrurie byla tvořena řadou **suverénních městských států**.

Přes nedostatek písemných pramenů určité poznatky o **etruské společnosti** máme, a to buď z vyobrazení na předmětech či zdech hrobek, nebo z postřehů římských autorů. Jsou to však informace útržkovité. Pánem v etruské rodině byl stejně jako v řecké či římské muž. Etruská žena však měla v porovnání s Řekyněmi i s Římankami mnohem svobodnější postavení. Nejenže se mohla spolu s muži účastnit hostin, ale nikdo jí nebránil ani v návštěvě sportovních utkání či zápasů, jimž mohla dokonce předsedat. Ty nejnenergičtější ženy se dokázaly prosazovat i ve veřejném životě.

Etruskové měli v oblibě **veřejné hry**, čemuž později přišli na chuť i Římané. Kromě koňských závodů, pěštního zápasu a jiných sportovních disciplín se Etruskové rádi bavili i pohledem na krvavé zápasy na život a na smrt nejen mezi

▲ Obr. 123 Nekropole – město mrtvých u Cerveteri

▲ Obr. 124 Freska z hrobky v Tarquiniích. Sluha přináší nádobu s vínem

dvěma bojovníky, ale i mezi muži a divokými zvířaty. Tyto zápasy se pořádaly na počest zemřelých a obvykle v nich vystupovali váleční zajatci. Byli to předchůdci římských gladiátorů.

Etruskové byli obeznámeni s různými způsoby **věštění**. Nejčastěji však věštili z vnitřností obětovaných zvířat, proto se dobře vyznali ve zvířecí anatomii. Dobře znali i anatomii lidskou a vynikali zvláště jako stomatologové – dokázali zhotovovat zubní protézy (pomocí zlatých plíšků a drátků byly ke zdravým zbylým zubům připevněny zuby umělé) i zubní korunky.

Ani o **etruském náboženství** mnoho nevíme. Známe jména některých bohů, podobných bohům římským či řeckým. Etruskové věřili v posmrtný život. Duše zemřelých podle nich sídlily buď ve své hrobce, nebo se odebíraly do podsvětí. V hrobkách proto bývala uložena pohřební výbava, popřípadě byla alespoň namalována nabo štukem vyvedena na stěnách. Hrobky mívaly kopulovitý tvar a tvořily takzvané **nekropole – města mrtvých**.

Etruskové měli poměrně **vyspělé zemědělství**. Půdu sice obdělávali dost primitivními nástroji, ale byli mistry v odvodňování bažin a zavlažování příliš suchých oblastí, čímž zvětšovali rozlohu zemědělské půdy; aby déšť nesplavoval ornici ze svahů Apenin, budovali si tu terasovitá políčka. Znamenitě si vedli i v **řemesle** – dokázali vyrábět vynikající keramiku (tyto hliněné nádoby dokonale napodobovaly kovové vázy) a patřili mezi nejlepší **zpracovatele kovů**. Dokázali zacházet se stříbrem, zlatem, bronzem i železem. Spolu s řemeslem se v Etrurii rozvíjel **obchod**, jak námořní, tak po souši, a Etruskové se vyznali i v obchodě dálkovém; jejich zboží (luxusní výrobky, zemědělské produkty, nože, sekery a jiné kovové předměty) putovalo až do Řecka, do Afriky, Malé Asie, a dokonce do jižního Ruska.

V 7. století př. n. l. začala územní expanze Etrusků, o století později už hojně vznikaly jejich kolonie v severní Itálii (tak byla založena například Bologna [bologna], Mantova aj.). Etrurie prosperovala, ale rozmach námořního obchodu nutně vedl ke **střetu s Řeky**, kte-

ří měli v západním Středomoří také obchodní zájmy. Jejich silnou oporou byla kolonie Massalia (Marseille) a osidlovali i **Korsiku**. Právě ta byla ovšem zajímavá i pro Etrusky. V nastalém soupeření se na stranu Etrusků přidalo Kartágo a Řekové se museli smířit s tím, že nezaloží žádnou kolonii na západ od Neapole. Korsiku získali Etruskové a Massalia byla v těchto končinách pouze trpěna.

◀ **Obr. 125** Bronzová soška boha války Marta (6.-5. století př. n. l.) prozrazuje silné řecké vlivy, neboť válečník má na sobě zbroj řeckého těžkooděnce (hoplity). „Ouška“ na jeho hlavě jsou ve skutečnosti zvednuté lícnice přílby

Etruskové už tehdy obsadili i **Latium** [lácijum] a z několika primitivních vesniček na břehu Tiberu tu vybudovali město, jež se mělo stát jejich opěrným bodem pro další expanzi na jih. Dali mu (pravděpodobně) jméno **Řím**.

Už koncem 6. století př. n. l. se však ukazovalo, že obchodní konkurence dosud spřáteleného Kartága a neodbytných Řeků je pro Etrusky příliš silná. Proto se Etruskové snažili najít pro své výrobky nová odbytiště – Británii, Německo, dokonce Dánsko a Švédsko, i na našem území se našlo některé jejich vývozní zboží. Obchod se severními oblastmi byl ovšem méně výnosný, a tak pozvolna začínal **úpadek Etrurie**, který můžeme pozorovat i na úspěšných snahách Říma o svržení etruské nadvlády. Roku 474 př. n. l. uštědřili Etruskům drtivou porážku **Řekové v námořní bitvě u Kýmé**, čímž učinili definitivní konec jejich velmocenskému postavení. Několikrát pak ještě zpustošili etruské pobřeží, zatímco z jihu doráželi stále sebevědomější Římané. Když koncem 5. století př. n. l. vtrhli do severní Itálie **Keltové**, byla etruská města už tak oslabená, že je nedokázala zastavit. Úpadek Etrurie byl dovršen, bylo jen otázkou času, jak dlouho bude **Římanům** trvat, než všechna etruská města dostanou pod svou nadvládu. Stalo se tak roku 265 př. n. l. dobytím posledního svobodného města Volsinií.

Vznik Říma

Hle, ten proslulý Řím, můj Aenee, vedením jeho (Romula)

světu se vyrovná vládou a Olympu vznešeným duchem!

Jediný hradební zdí si obklíčí všech sedm vrchů...

Jiní at' kovové sochy, jak živoucí, jemněji tvoří –

budiž! i z mramoru tvář, jak mluvící, dovedou vyvést,

jiní at' řeční lépe a oběh nebeských těles

umění zobrazit hůlkou a určit východy hvězdné,

ty však, Římane, hled', bys mocí národům vládl,

to bude umění tvé, dát pokoj světu a právo,

laskav k poddaným být, však odbojné rozdrtit válkou. (Publius Vergilius Naso, Aeneis, zpěv VI.)

Mýtus o založení Říma sahá mnohem dále než do roku 753 př. n. l., který je tradičním datem založení města. Na počátku stál hrdina Aeneas, syn krále Dardanů a bohyně Afrodity, který v trojské válce bojoval na straně Trojanů. Po pádu Troje se po dlouhém putování dostal do Latia a oženil se s dcerou místního krále. Aeneův syn později založil město Albu Longu, kde po čase vládl děd dvojčat Romula a Rema. Byl však sesazen z trůnu vládychtivým bratrem a všichni jeho potomci mužského pohlaví byli usmrceni. Dvojčata byla v košíku vhozena do řeky Tiberu, která je vyplavila na břeh, kde se jich ujala nejprve vlčice a potom pastýřská rodina. Když chlapi dorostli, vrátili dědovi vládu a aby měli sami kde panovat, rozhodli se založit vlastní město. Nepohodli se však o to, po kom se bude jmenovat. Když věštná znamená rozhodla v Romulův prospěch, rozezlený Remus na posměch bratrovi přeskočil brázdu vyoranou na místě, kde měly stát hradby budoucího města. Romulus jej za to zabil se slovy, že se tak stane každému, kdo by chtěl pokořit římské hradby. Protože v nově vzniklém městě bylo minimum žen, unesli Římané dívky sousedního kmene Sabinů, čímž dali podnět k první válce ve své historii. Tolik o počátcích budoucího světového impéria říká například římský historik Titus Livius. Ve skutečnosti tomu bylo asi trochu jinak.

Řím vznikl spojením několika vesnic v průběhu 8. století př. n. l. Vesnice, které se staly zárodky Říma, le-

▲ **Obr. 126** Proslulá kapitolská vlčice, symbol Říma, je etruským dílem. Socha vlčice pochází z 6.-5. století př. n. l., postavičky dětí – Romula a Rema – jsou ovšem až renesančním dodatkem

žely na pahorcích v areálu budoucího města, mezi nimiž se rozkládaly bažiny a mokřady. Na vrcholku nescoucím jméno **Palatinus** sídlil kmen **Latinů**. Kromě něj tu žili ještě Sabinové a další italské kmeny. Zatím však byli pro vývoj Říma nejdůležitější **Etruskové**, kteří tuto oblast stále ovládali. Počet obyvatel rostl, a tak se ukázalo nezbytným vysušit močály mezi pahorky. Etruskové vybudovali klenutou stoku, která odvodnila prostor, kde pak vzniklo forum, a tato *cloaca* [kloaka] *maxima* – samozřejmě rozšířená – plní svůj účel dodnes. Etruskové dali Římu také pevnější náboženský základ: na pahorku **Kapitolu** vybudovali chrám zasvěcený třem hlavním římským bohům, jimiž byli Jupiter, Iuno a Minerva.

Kromě příslušnosti k rodům se Římané později dělili na **patricije** a **plebeje**. Urozenou vrstvu patricijů tvořili patrně potomci původních obyvatel Říma, zatímco neurození plebejové zřejmě odvozovali svůj původ od těch, kteří se do Říma v průběhu času přistěhovali. Patricijové byli plnoprávními občany se všemi výsadami, plebejové měli sice určité povinnosti (například vojenskou službu), práv však podstatně méně – nemohli například zastávat úřady, a existoval dokonce zákaz sňatku mezi patriciji a plebeji.

Etruští králové

Podle tradice vládlo v Římě mezi léty 753-510 př. n. l. sedm králů. Sedmička je oblíbené magické číslo, takže jich pravděpodobně sedm nebylo, ale ať už byl jejich počet jakýkoli, minimálně ti poslední, **Tarquiniovci**, byli etruského původu (jejich jméno je spojováno s názvem etruského města Tarquinii). Za těchto králů se dostalo Římu prvních kamenných hradeb.

Servius Tullius, předposlední etruský král, byl podle římských historiků **tvůrcem význačných reform**, podobných těm, jaké známe ze 6. století př. n. l. z Athén. Předně rozdělil římské obyvatelstvo do **majetkových tříd**. Každá třída měla za povinnost stavět v případě války určitý počet setnin vojáků a podle toho, kolik setnin zbrojila, tolik hlasů měla také na sněmu (takzvaný setninový sněm). V praxi to vypadalo tak, že když první třída hlasovala svorně, neměly už další třídy možnost výsledek hlasování změnit, protože měly dohromady menší počet hlasů než třída první.

třída	jmění	počet setnin
I.	20 jiter (100 000 asů)	80 pěchoty + 18 jízdy
II.	15 jiter (75 000 asů)	20
III.	10 jiter (50 000 asů)	20
IV.	5 jiter (25 000 asů)	20
V.	2 jitra (11 000 asů)	30
proletarii	bezzemci	1

Jitro bylo asi 0,25 ha, převod pozemkového majetku na finanční hodnotu (asy) je pozdější, protože v době Servia Tul-

lia ještě mince v Římě neexistovaly. Proletarii byli ti, kteří neměli žádný majetek, jenom potomstvo (latinsky *proles*).

Další reformou Servia Tullia bylo rozdělení občanů do **čtyř místních tribunů** (okresů) místo do tribunů rodových. Obě reformy tedy vedly k potlačení významu rodového původu občana – teď už hrál roli jen majetek a místo narození.

Posledním římským králem byl Tarquinius Superbus. Na trůn se dostal pomocí vraždy a i jinak se prý choval hanebně. Římu však zajistil vůdčí postavení v Latii. Neobliba tohoto krále vedla nakonec k jeho sesazení a **vyhnání z Říma**. Tradiční datum této události je 510 př. n. l. Datum vyhnání Tarquinioců je zcela zřejmě inspirováno rokem, kdy byli svrženi tyrani v Athénách; královská moc v Římě jistě neskončila náraz tak, jak nám to podávají římscí historikové, ale mnohem spíše postupným omezováním královských pravomocí. Každopádně však tento **vývoj vyústil** nejspíše v polovině 5. století př. n. l. **ve vznik republiky**.

(Vyhnání Tarquinioců se obrátili s žádostí o pomoc k etruskému králi Porsennovi, který na Řím zaútočil.)

Mnoho však nechybělo, a kolový most přes Tiber by byl nepřátelům poskytl volnou cestu, nebýt jednoho opravdového muže, Horatia Coclitia... Vyzýval, nařizoval, aby most strhli železem, ohněm, čímkoli budou moci; po tu dobu že on sám, pokud jeden muž je schopen svým tělem klást odpor, bude zadržovat útok nepřátel... Vrhaje... hněvivé a hrozivé pohledy na náčelníky Etrusků, hned jednotlivě vyzýval k souboji, hned všem společně lál... Nepřátel na krátkou dobu strnuli v rozpacích. Jeden pokukoval po druhém, mají-li se dát do boje. Ale pak se v nich probudil stud. Zdvihnou válečný pokřik a ze všech stran vrhají oštěpy na jediného soka. Když ale všechny střely uvízly v nastaveném štítě a Horatius Cocles široce rozkročen vytrvale ovládal přístup k mostu, snažili se již srazit jej z předmostí přímým nárazem; tu však praskot bortícího se mostu a současně i jásot Římanů nad povedeným dílem útok zděšených nepřátel zastavil. Vtom Horatius zvolal: „Otče Tiberine, svatý bože, prosím tě snažně, přijmi milostivě ve svůj proud tuto zbraň a jejího bojovníka!“ A tak, jak byl, v plné zbroji, vrhl se do řeky, a ačkoli mnoho střel za ním shora dopadalo, bez úhony přeplaval ke svým.

(Livius, Dějiny)

Pojmy:

Předindoevropské kmeny v Itálii mají své kořeny až v mladší době kamenné. Je to původní obyvatelstvo, které zde sídlilo před příchodem Indoevropanů. Patří k nim například Ligurové (po nich se jmenuje Ligurské moře), Sardové (Sardinie), Korsové (Korsika), Sikelové (Sicilie) a další. Patří sem i Etruskové, o jejichž původu panuje více teorií. Jazyky těchto národů jsou již vymřelé. Mimo Itálii ovšem zůstal jeden předindoevropský jazyk dosud živý: je to baskičtina.

Italické kmeny už patří k indoevropským národům. Na Apeninském poloostrově byly v historické době nejpřednější. Patří sem Latinové, Sabinové, Samnité, Umbrové a další. Jejich ja-

zyky byly navzájem příbuzné, ale pouze latina se díky historickým událostem rozšířila tak, že dala vzniknout moderním řečem.

Ilyrské kmeny, rovněž indoevropské, osídlily severozápadní část Balkánského poloostrova, která se po nich začala nazývat Ilyrie. Některé z těchto kmenů se dostaly až do severní Itálie.

Forum – náměstí v římských městech; na fóru se konaly sněmy a shromáždění a probíhal tu veřejný život.

Setnina je oddíl vojáků čítající obvykle sto mužů. Protože sto se latinsky řekne *centum*, nazývá se setnina římského vojska centurie. Velitelem jedné centurie byl centurio (2. pád centuriona) – setník. Centurie byla nejmenší jednotka pěšího vojska.

Důležitá data:

10.-9. století př. n. l. – Etruskové v Itálii

753 př. n. l. – tradiční datum založení Říma

2. polovina 6. století př. n. l. – reformy Servia Tullia

6. století př. n. l. – úpadek Etrurie

510 př. n. l. – tradiční datum vyhnání Tarquiniovců z Říma a vzniku republiky

474 př. n. l. – bitva u Kýmé – porážka Etrusků Řeky

265 př. n. l. – dobytí etruských Volsinií Římany

Otázky, úkoly:

1. S jakými problémy se potýkají vědci studující etruskou civilizaci? Které národy hrály v době vrcholu moci Etrusků důležitou roli v západním Středomoří? 2. Co víte o Etruscích? 3. Jak vznikl Řím? Jak jsou jeho počátky podávány římskými historiky? 4. Najděte paralely ve vývoji Říma v době královské a Řecka po velké řecké kolonizaci.

2. ŘÍMSKÁ REPUBLIKA DO OVLÁDNUTÍ ITÁLIE

Boje plebejů za emancipaci

Ačkoli reformy Servia Tullia teoreticky likvidovaly rodové zřízení, v praxi stále politický život Říma spočíval v rukou **patricijů**, protože většinou pouze oni měli jmění dostačující k tomu, aby byli zařazeni do první majetkové třídy, pouze oni mohli zastávat významné úřady a kněžské funkce, pouze oni byli skutečně plnoprávními občany. A vzhledem k tomu, že na setninovém sněmu, který volil úředníky, první třída jen málokdy hlasovala nesvorně, byli to patricijové, kdo úředníky dosazoval na jejich místa.

Plebejové měli v době vzniku republiky v Římě jakýsi „stát ve státě“ – měli svoje shromáždění, svoje úředníky i svůj archiv. Na řízení Říma se však nemohli podílet. Záhy se pochopitelně začali snažit svoje postavení zlepšit a během následujících dvou staletí si – alespoň před zákonem – vybojovali stejné postavení, jaké měli patricijové. První významná akce plebejů proběhla už roku 494 př. n. l. Byla to takzvaná **první secese** (*secessio* je latinsky odchod), kdy se plebejové demonstrativně uchýlili na pahorek poblíž Říma a pohrozili, že pokud nebude vyhověno jejich požadavkům, založí si tedy svoje vlastní město. Patricijům ne-

zbylo než ustoupit a výsledkem byl vznik zvláštního plebejského úřadu – **tribunátu lidu**. Úředník, který jej zastával (tribun), měl v rukou mocné právo: účastnil se zasedání senátu a pokud se mu zdálo, že by projednávaný zákon mohl poškozovat práva plebejů, stačilo mu prohlásit „*Veto!*“ (Zakazují!) a o zákonu se muselo přestat jednat. Mohl také zakročít proti jednání jakéhokoli úředníka vyjma diktátora.

▲ **Obr. 127** Forum Romanum. Zde se odehrával veškerý politický život. Forum vzniklo v úžlabině mezi pahorky Kapitolem a Palatinem už v době královské a stála tu řada chrámů a veřejných budov (například kurie). Na obrázku je (zprava) vítězný oblouk Septimia Severa, Saturnův chrám, řečníště, luliova bazilika, sloup císaře Fóky

Ke **druhé secesi** došlo roku 449 př. n. l. Tehdy si plebejové vynutili zapsání práva, a tak vznikly **zákony dvanácti desek**, v nichž už v zásadě platí rovnost občanů před zákonem. O několik let později byly povoleny sňatky mezi patriciji a plebeji, časem získali plebejové přístup i do nejvyššího úřadu – konzulátu. Poslední secese proběhla začátkem 3. století př. n. l.; od té doby byla usnesení plebejského sněmu zákonnými ustanoveními pro celý Řím. Nazývala se **plebiscity** (ze spojení *plebei scitum* – lidu se uzdálo).

Kteří uznali svůj dluh a byl nad nimi dle práva vynesen rozsudek, ať mají zákonitou lhůtu 30 dní. Potom teprve ať následuje vložení ruky (na znamení, že se dlužník stává otrokem věřitele). Ať ho odvede před soud. Neuposlechne-li rozsudku a nikdo se za něho před soudem nezaručí, ať ho žalobce odvede s sebou, spoutá ho buďto provazem, nebo okovy o váze 15 liber; ne těžšími, anebo, bude-li chtít, ať jej spoutá lehčími. Bude-li dlužník chtít, ať žije ze svého. Nežije-li ze svého, ať ten, kdo ho bude mít v poutech, mu dává na den libru mouky. Bude-li chtít, ať mu dává více.

Jestliže otec syna třikrát prodá, budiž syn zpod otce osvobozen.

Jestliže (někdo někomu) zlomí končetinu a nedohodne se s ním, ať se užije odvety. Zlomí-li rukou nebo holí kost svobodnému, podrobí se pokutě 300 asů, když otrokovi, 150 asů. Způsobí-li jiné ublížení, budiž pokutován dvacítí pěti asy.

◀ **Obr. 128** Budo-
va římské kurie
(radnice), v níž za-
sedal senát. Dneš-
ní podoba pochází
z konce 3. století
n. l. Ve středověku
sloužila kurie jako
křesťanský kostel

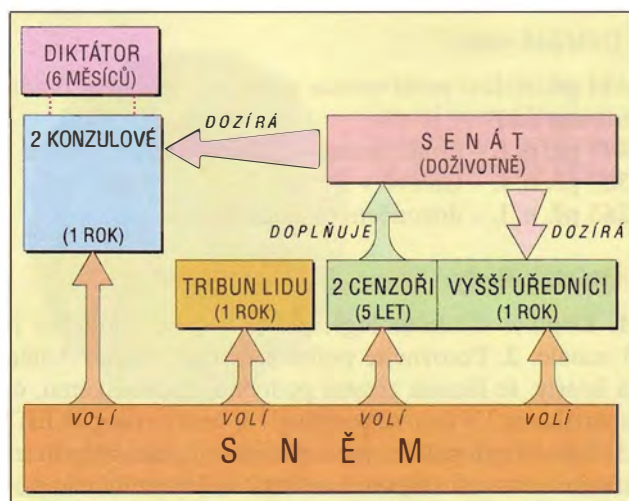
Provede-li kdo krádež v noci a někdo ho zabije, bude zabít právem.

Člověka mrtvého v městě nepohřbívej ani nespaluj. Ani mu do hrobu nedávej zlato. Leč má-li kdo zlatem spravené zuby a někdo ho pohrbí nebo spálí s ním, nebudiž to na újmu.

(Zákony dvanácti desek)

Politické zřízení Říma

Svým uspořádáním se římský politický systém podobal řeckým – i tady existovaly **sněmy**, v nichž probíhaly volby úředníků a podobně, obdobou rady starších byl **senát**, který byl nejdůležitějším státoprávním orgánem a vykonával dozor nad většinou úředníků. Členství v senátu bylo doživotní. V čele římského státu stáli **dva** na rok volení **konzulové**. Reprezentovali stát vůči cizím národům i vůči bohům, měli vrchní velení nad vojskem, sjednávali spojenecké smlouvy, měli určité soudní pravomoci atd. Dalšími velmi důležitými úředníky byli **cenzoři**, jejichž volba probíhala pouze jednou za pět let. Hlavním úkolem cenzorů byl totiž

▲ Politický systém v Římě

odhad (cenzus) jmění pro zařazení občanů do majetkových tříd, a ten nemělo smysl dělat každoročně. Cenzoři měli velký politický vliv, protože kromě správy státního nemovitého majetku jim náležela povinnost dohlížet na mravy a hlavně jmenovat nové senátory a také ze senátu vylučovat ty, kteří podle jejich uvážení nebyli této funkce hodni. Kromě konzulů a cenzorů existovala v Římě řada dalších vyšších i nižších úředníků s různými správními, soudními či hospodářskými pravomocemi. Jejich funkční období bylo většinou jednoleté. V případě nebezpečí (nejen vnějšího, ale i vnitřního) byl do čela státu jmenován **diktátor**, který měl zcela neomezené pravomoce a byli mu podřízeni všichni úředníci; u moci však směl být nanejvýš šest měsíců. Protože vykonávání úřadů bylo bezplatné, měli k nim přístup pouze zámožní občané.

Občanem se člověk v Římě stával (podobně jako v řeckých poleis) tím, že se narodil rodičům-občanům, nebo že ho takoví rodiče adoptovali. To však nebyla jediná možnost. Latinové mohli získat občanství tím, že se přestěhovali do Říma, a krom toho bylo občanství udělováno za zásluhy jak jednotlivcům, tak celým obcím. Postupně se občany stali všichni obyvatelé Itálie a nakonec téměř všichni svobodní obyvatelé impéria. I otroci propuštění na svobodu se stávali římskými občany, ovšem s omezenými právy. O občanství však mohl občan také přijít, upadl-li do otroctví nebo když odešel do vyhnanství.

Občan měl několik základních **práv**: mohl se účastnit sněmu, zastávat veřejné i kněžské úřady, uzavírat řádné manželství, vlastnit soukromý majetek a volně s ním nakládat a odvolat se ke sněmu v případě trestu smrti nebo jiného vysokého trestu. Na druhou stranu měl občan i **povinnosti** – musel platit daně a samozřejmě sloužit ve vojsku; přesto bylo získání občanství pro všechny obyvatele římského impéria velmi lákavé.

Ovládnutí Itálie

Když se Římané zbavili etruské nadvlády, podmanili si okolní **latinská města**. Latinové byli ovšem spíše spojenci než podrobenými a měli také výsadní postavení mezi ostatními italskými kmeny, což je patrné i ze způsobu, jakým mohli nabývat občanství. Společně s Latiny pak rozšiřovali Římané své panství na sever, kde už vyhasínala moc Etrusků.

Oslabení Etrurie využili i **Keltové**, kteří sem vtrhli ze severu. Římané je nazývali **Galové**. Divoké barbarické kmeny předcházela pověst, která budila obavy a respekt i u Římanů. Zřejmě právem, protože Galové jim roku 387 př. n. l. uštědřili jednu z mála drtivých porážek v jejich historii, a poté dokonce **vnikli do Říma**. Tady několik měsíců obléhali Římany opevněné na Kapitolu. Nakonec se Keltové spokojili s vysokým výkupným a odtáhli. Po dalších téměř osm set let pak do římských hradeb nevnikla cizí vojska; až na samém sklonku římských dějin, roku 410 n. l., vyplnili Řím Germáni.

▲ Územní růst římské republiky

...Dostali se tak (Galové) až na vrcholek, přičemž nejen ušli pozornosti strážců, ale neprobudili ani psy... ale neunikli pozornosti hus, které byly zasvěceny bohyni Iunoně a zůstaly ušetřeny i za svrchovaného nedostatku potravin; ty se staly spásou Římanů. Jejich křikem a bitím křídel se totiž probudil Marcus Manlius, který byl konzulem tři roky předtím, znamenitý to válečník. Uchopil zbraně a hnál se tam, ostatní zároveň volal do boje. Zatímco ti druzí zmateně pobíhali, srazil Gala, který už stanul na vrcholku... Jeho pád strhl ty nejbližší, jak se řítit dolů... Už i ostatní Římané se shlukli a zaháněli nepřátele oštěpy a metáním kamenů, a tak celý ten oddíl se zhroutil a zřítit po hlavě do propasti... Ale nad všechny strasti obležení a války trápil vojsko na obou stranách hlad, Galy ničil nadto ještě mor... Galové ... dost jasně naznačovali, že se dají přimět odměnou nepřiliš velkou, aby zanechali obléhání... a byla určena výkupní cena tisíc liber zlata pro národ, který měl brzy vládnout světu. K tomu prahanebnému jednání přidal Brennus (galský náčelník) ještě urážku. Galové přinesli falešná závaží neodpovídající tíhy. Tribun se zdráhal jich užít. Tu ten nestoudný Gal přihodil meč k těm závažím a pronesl slova nesnesitelná pro Římany: „Běda poraženým!“ (latinsky *Vae victis!* [vé viktýs]) (Livius, Dějiny)

Většina válek, které postupně vedly k ovládnutí Itálie Římany, začala tím, že se Římané museli bránit útočníkům. Trpká zkušenost z porážky Kelty je vedla k zásadě neuzavírat mír, dokud válku nevyhrají. Tak například až po půl století bojů začátkem 3. století př.

n. l. porazili a ovládli sousední **Samnity**. V té době už byla na Římanech nezávislá jen **jihoitalská řecká města**. Jedním z nich byl mocný **Tarent**, s nímž se Řím dostal do konfliktu. Boje skončily porážkou Řeků, v roce 272 př. n. l. Tarent kapituloval a Řím ovládl jižní Itálii.

► **Obr. 129** Samnitský válečník. Se Samnity bojovali Římané s kratšími či delšími přestávkami přes padesát let, než si je podrobili, ale Samnité se s římskou nadvládou nikdy zcela nesmířili. Za punských válek se přidali k Hannibalovi a jejich odpor zlomil až L. Cornelius Sulla, který dal několik tisíc zajatých Samnitů zmasakrovat na Martově poli v Římě. Křik vražděných rušil zasedání senátu, ale Sulla senátory uklidňoval slovy, že to „jen trestá několik zločinců“

Když roku 265 př. n. l. ztratily samostatnost i etruské Volsinie, **patřila pod římskou nadvládu celá Itálie** až k řece Pádu.

Jihoitalská Řekové si na pomoc proti Římanům pozvali i épeirského krále Pyrrha (Épeiros je krajina na západním pobřeží Řecka). První bitva s Pyrrhem dopadla pro Římany zoufale, ale odnesli si z ní jednu cennou zkušenost – naučili se bojovat s válečnými slony, jimiž Pyrrhova armáda disponovala, což později zúročili v punských válkách. I druhou bitvu Pyrrhos vyhrál, ale když mu jeho pobočníci oznámili ztráty, prohlásil: „Jestli ještě jednou takhle zvítězím, bude to moje zkáza!“ Odtud pochází úsloví „Pyrrhovo vítězství“.

Důležitá data:

494 př. n. l. – první secese plebejů – zavedení úřadu tribuna lidu

449 př. n. l. – druhá secese – Zákony dvanácti desek

387 př. n. l. – Galové v Římě

265 př. n. l. – dokončení ovládnutí Itálie

Otázky, úkoly:

1. Doplněte si chronologickou tabulku a doplňte ji i nadále. **2.** Porovnejte politické zřízení Říma, Athén a Sparty. Je římské zřízení podobnější athénskému, či spartskému? V čem se podobají? V čem se naopak liší? **3.** Kdo to byli patricijové a plebejové? Jaké byly mezi těmito vrstvami obyvatel vztahy? **4.** Jak probíhalo postupné ovládnutí Itálie Římem? S kterými kmeny a městy museli Římané bojovat?

3. ŘÍMSKÁ REPUBLIKA DO OVLÁDNUTÍ STŘEDOMOŘÍ

Ovládnutím jižní Itálie se Římané nebezpečně přiblížili oblasti mocenských zájmů Kartága. Vztahy Kartáginců s Římany byly do té doby přátelské, dokonce spolu uzavírali spojenecké smlouvy. Brzy se však ze spojenců stali nesmiřitelní nepřátelé.

Kartágo

Jedním z národů žijících na východním pobřeží Středozemního moře byli Foiničané. Území **Foinikie** tvořila řada městských států, například Byblos, Sidon, Tyros, Akko. Foiničané prosluli obchodem s **látkami barvenými nachem** získávaným z mořských měkkýšů (řecky se nach či purpur řeckne *foinix* – odtud dostali název) a za obchodem putovali na lodích po celém Středomoří, dokonce **obepluli Afriku**. Na svých cestách zakládali obchodní osady, z nichž nejvýznamnější byla kolonie města Tyru – **Kartágo** (Kart-hadašt čili Nové město). Počátkem 1. tisíciletí př. n. l. Foiničané kulturně ovlivňovali zejména Řeky, kteří od nich převzali písmo. Řekové napodobovali i konstrukci foinických lodí.

Podle pověsti založila Kartágo chytrá a odvážná žena. Jmenovala se Elissa nebo Dido a pocházela z urozeného rodu z foinického Tyru. Tamní vládce dal zavraždit jejího manžela, aby se zmocnil jeho pokladů, ale Dido tajně naložila zlato na loď a z Tyru uprchla. Dostala se pak do severní Afriky, kde za množství zlata koupila od numidského krále tolik půdy, kolik se dá ohradit volskou kůží. Dido však krále přelstila – kůží dala rozřezat na tenoučké řemínky, které svázala, a takhle vzniklá dlouhá šňůra pak ohraničila mnohem větší území, než numidský král předpokládal. Kartaginský hrad pak slul na památku lsti s volskou kůží Byrsa, což znamená „stažená kůže“. Dido neskončila dobře. Podle jedné verze se s ní chtěl oženit onen numidský král, ale protože Dido věděla, že tím by se dostalo Kartágo do jeho područí, na sňatek přistoupit nehodlala. Odmítnutí by však znamenalo válku – a tak raději sama ukončila svůj život. Podle jiného podání pobýval v Kartágu cestou z Troje nějaký čas Aeneas, prapředek Romula a Rema, do nějž se Dido vášnivě zamilovala. Aeneas její city opětoval, ale poslušen bohů se musel vydat dál, hledat novou vlast, a Dido pak spáchala sebevraždu.

◀ **Obr. 130** Stříbrná kartaginská mince. Znakem Kartága byl kůň, zde zobrazený jako okřídlený Pegas

Tradice uvádí jako rok založení Kartága 814 př. n. l. Zpočátku odevzdávali Kartáginci do Tyru, své metropole, jednu desetinu svých ročních příjmů, postupně se však osamostatnili, a dokonce si podmanili i jiné foinické kolonie.

Z Kartága se stal městský stát, který **bohatl z obchodu** (hlavně z obchodu s otroky, ale do Středomoří dovážel také zboží z Británie a jižních končin Afriky). Kartágo mělo obrovské loďstvo, jeho slábou stránkou však byla armáda. Většinou totiž sestávala z námezdních vojáků sebraných ze všech končin Středomoří, takže nebyla zcela spolehlivá; pouze velitelé pocházeli z řad kartaginské aristokracie. Kromě obchodních cest se Kartáginci vydávali i na **objevné plavby** – dostali se nejen do Británie a Irska, ale plavili se i na jih podél afrického pobřeží.

Kartáginci se zpočátku spojovali s Etrusky, aby čelili pronikání Řeků do západního Středomoří, a podařilo se jim Řeky vytlačit ze Sardinie a Korsiky. Když začala moc Etrusků slábnout, muselo nést tíži tohoto soupeření na svých bedrech Kartágo samo. Jablkem sváru mezi Kartáginci a Řeky byla **Sicílie** – klíčový ostrov ve Středomoří, na němž vznikaly řecké i kartaginské kolonie. Ovládnout ostrov toužili jak Řekové, tak Kartáginci, jimž Římané říkali **Punové**.

Punské války

Ve chvíli, kdy z mocenského zápolení vypadli Etruskové a po nich i Řekové, stali se pro Puny jedinou, zato vážnou hrozbou Římané. Ti měli bohatou a strategicky položenou Sicílii na dosah ruky. Mezi oběma státy panovalo napětí. V tomto napjatém ovzduší došlo na Sicílii ke vzpouře proti syrakuskému králi. Vzbouřenci požádali o pomoc jak Římany, tak Puny, a Punové na Sicílii bez meškání vyslali svoje vojsko. To přimělo Římany, kteří se cítili přítomností punských vojsk tak blízko svého území ohrožení, aby i oni vypravili na Sicílii armádu. Tak došlo mezi Římem a Kartágem ke konfliktu, který vyústil ve **tři punské války**.

První punská válka

Zatímco na pevnině, tedy na Sicílii, měli převahu Římané, moře patřilo Punům. Jejich lodě pustošily italské pobřeží, čímž znemožňovaly přísun římských posil na Sicílii, a Římanům nezbylo nic jiného než použít proti Punům jejich vlastní zbraň – **loďstvo**. Vybudovali je podle punského vzoru, navíc dali námořním bitvám nový rozměr: své lodě vybavili sklápěcími můstky opatřenými na konci jakýmsi bodcem, který po spuštění můstku prorazil palubu nepřátelské lodi, a obě plavidla tak spojil. Římsí legionáři mohli přepochodovat na druhou loď a zahájit boj muže proti muži, v němž byli dokonalí. Římané se tak stali **námořní velmocí**. Nějakou dobu však trvalo, než nad Kartágem získali převahu. K rozhodující bitvě, v níž Římané **punské loďstvo porazili**, došlo roku 241 př. n. l. u **Aegatských** [égatských] **ostrovů** poblíž Sicílie. Kartágo bylo donuceno zaplatit vysoké válečné náhrady, čímž se dostalo do tísnivé ekonomické situace, a navíc ztratilo Sicílii, Liparské ostrovy, Sardinii a Korsiku.

Římsí legionáři byli díky své disciplíně a tvrdému výcviku nejlepšími vojáky tehdejšího známého světa. Málo platné bylo nepřátelům, že jim posměšně říkali „mezkové“, proto-

▲ Punské války

že legionář na pochodu nesl náklad vážící i třicet kilogramů. Jeho součástí bývaly kromě zbraní, zbroje a potravin na několik dní i kůly do palisády chránící tábor, který si legie každý večer i po několik desítek kilometrů dlouhém pochodu budovala, a to včetně příkopů a kolové hradby. V římském vojsku se nic neponěchávalo náhodě. Zajímavý byl také způsob útoku, kterému se říkalo „želva“: legionáři se pevně semkli bok po boku, muži, kteří stáli v přední řadě a po stranách, drželi štíty tak, aby se vzájemně dotýkaly, a vojáci uprostřed zvedli své štíty nad hlavu. Vznikl neprorazitelný železný krunýř, z nějž ještě na všechny strany trčela kopí.

Druhá punská válka

Punové se s porážkou rozhodně smířit nehodlali. Punský vojevůdce Hamilkar Barkas, hrdina předchozí prohrané války, se rozhodl obnovit mocenské postavení Kartága. Ztrátu středomořských ostrovů mělo vynahradit **ovládnutí Hispánie**, kde byla ložiska stříbra a mědi, a takto posílené se mělo Kartágo vrhnout do nové války s Římem. Kartágo zanedlouho získalo v Hispánii území, které mu ztráty z první punské války bohatě vynahradilo. Hranici mezi římskou a kartaginskou sférou vlivu v této oblasti tvořila řeka Iberus (dnešní Ebro). V roce 221 př. n. l. se stal velitelem punských vojsk v Hispánii Hamilkarův syn **Hannibal**. Od dvanácti let pobýval v otcově vojenském táboře a naučil se od něj jak vojenskému umění, tak nenávisti k Římanům.

Vypravuje se také, že Hannibal, hoch asi devítiletý, se s dětským lichocením obracel na otce Hamilkara, který se právě chystal k přepravě vojska do Hispánie po skončení africké války a konal před cestou oběť. Hamilkar přivedl tedy hocha před oltář, přiměl ho, aby se dotkl oběti, a zavázal ho přitom přísahou, že jakmile jen dozraje v síle, vystoupí jako nepřítel římského

národa... Hannibal byl poslán do Hispánie a hned při svém příchodu strhl na sebe pozornost celého vojska. Staří vojáci mysleli, že se k nim vrátil mladý Hamilkar; viděli před sebou tutéž tvář plnou života, tentýž oheň ve zraku, stejnou podobu i rysy... V nebezpečí projevoval největší odvahu a přímo uprostřed ohrožení vyznačoval se svrchovanou rozvahou. Žádná námaha nedokázala zdolat jeho tělo, žádným útrapám se nepodařilo zlomit jeho ducha... Mezi jezdci stejně jako mezi pěšáky byl daleko nejlepší: první se hnal do boje, poslední opouštěl vřavu svedeného zápasu. Tyto jeho tak znamenité mužné vlastnosti našly svou protiváhu v stránkách povahy nesmírně špatných. Byl nelidsky krutý, věrolomnější, než bývají Punové, neměl smysl pro pravdu, nic mu nebylo svaté, neznal bázně před bohy, nedal se vázat žádnou přísahou, neplatilo pro něj svědomí.

(Livius, Dějiny)

Roku 220 př. n. l. oblehl Hannibal město Saguntum, které bylo římským spojencem. Jeho obyvatelé žádali Římany o pomoc, ale ti tentokrát váhali tak dlouho, že Hannibal stačil město dobýt. S poraženými naložil tak brutálně, že Římané vyslali do Kartága posly s žádostí o Hannibalovo vydání. Kartáginci odmítli a Římané jim vyhlásili válku. To bylo roku 218 př. n. l. Hannibal se svou armádou překročil Iberus a **vydal se do Itálie**.

Aby Římané překvapil, zvolil Hannibal pro přechod přes Alpy sice náročnou, zato méně obvyklou cestu. Vojsko – včetně válečných slonů – se pohybovalo i ve výškách přes 2000 m. Během patnáctidenního přechodu ztratil Hannibal v průměru 2000 mužů denně, sám přišel o oko a z dvaceti slonů, kteří se přes Alpy dostali, se mu jich devatenáct utopilo v močálech kolem řeky Arna. Ztráty na lidských životech nahradili zapádní Galové, kteří se k Hannibalovi přidali. Stejnou cestou se prý s vojskem odvažil překročit Alpy až v době napoleonských válek ruský generál Suvorov.

Přes prožité útrapy se Hannibalovi vojáci dokázali zaskočeným Římanům téměř okamžitě úspěšně postavit. Roku 217 př. n. l. **porazil Hannibal Římany v bitvě u Trasimenského jezera**. Další katastrofální porážku utrpěli Římané hned následujícího roku **u městečka Kann** v jižní Itálii. Padlo tu prý na 50 000 Římanů a spojenců, více než 10 000 jich bylo zajato. Hannibalovy ztráty čítaly „jen“ něco přes 6000 mužů...

Řím byl otřesen, ale nezlomen. Konzulové povolali do zbraně všechny muže nad sedmnáct let, postavili dokonce dvě legie z otroků, jimž stát vykoupil svobodu, a udělili amnestii několika tisícům zločinců pod podmínkou, že vstoupí do vojska. Nabídku míru, kterou jim Hannibal učinil, odmítli. Hannibalovi se zatím dařilo čím dál hůř. Měl problémy se zásobováním, počet jeho vojáků se tenčil, navíc se zhoršovalo jeho postavení v Kartágu. Nadšení z počátečních úspěchů opadlo, když nepřicházely žádné nové, a mnozí politici se obávali růstu Hannibalovy osobní moci a pracovali proti němu.

◀ **Obr. 131** Klasická zbroj římského řadového vojáka. Legionářská přilba neměla nánosník, údery vedené na obličej zachycoval štítek nad čelem. Důstojníci měli zbroj honosnější; Římané znali také drátěné košile. Orloňoši (vojáci, kteří nosili orla, znak legie) měli přes zbroj přehozenou lví kůži a hlava zvířete jim kryla přilbu. Římský těžkoobdělnec měl ještě oválný nebo obdélníkový štít, krátký meč a koplí

Válku ukončil rázným tahem konzul **Publius Cornelius Scipio Maior**, který se rozhodl zbavit Itálii Hannibala tím, že zaútočí na Kartágo, a to svého vojévůdce bezpochyby z Itálie odvolá na vlastní obranu. Plán vyšel přesně podle jeho předpokladů; roku 202 př. n. l. **Scipio nad Hannibalem zvítězil v bitvě u Zamy** v severní Africe a vysloužil si tak přídomek *Africanus* – Africký. Příštího roku byla uzavřena mírová smlouva s **podmínkami pro Kartágo velmi tvrdými**. Muselo zaplatit ještě vyšší válečné náhrady než posledně, vydat všechny válečné lodě a válečné slony, odevzdat rukojmí a zavázat se, že **nepovede žádné války bez svolení Římanů**. Kartágo ztratilo velmocenské postavení a nemohlo už pro Řím představovat ani to nejmenší nebezpečí. Přesto se v Římě našli lidé, kteří bažili po definitivní a úplné záhubě Kartága.

Třetí punská válka

Jedním z těch, kdo neustále podněcovali ke konečnému zúčtování s Kartágem, byl politik a spisovatel Marcus Porci-

us Cato, který zastával úřad cenzora. Do dějin vstoupil několika svými spisy, odporem ke všemu řeckému (z jeho podnětu byli například vykázáni řečtí filozofové z Říma – na druhou stranu ovšem mistrně ovládal řečtinu) a větou, jíž končil všechny své promluvy v senátě, ať už se týkaly čehokoli: „A krom toho soudím, že Kartágo musí být zničeno.“

Záhubou Kartága se stalo to ustanovení mírové smlouvy, které mu zakazovalo svobodné vedení války. Toho využívali sousední panovníci a bezostyšně útočili na kartaginské državy. Marně Punové žádali římský senát, aby jim povolil válčit na svou obranu. Když už se stala situace neúnosnou, začali se bránit bez římského souhlasu a vzápětí stanulo před jejich hradbami římské poselstvo. **Kartáginci se snažili udržet mír s Římem** za každou cenu, a proto přistoupili i na první těžkou podmínku, kterou jim Římané uložili: odevzdat veškeré zbraně i materiál na jejich výrobu a všechny lodě. Když však Římané vyslovit i druhou podmínku, totiž zbourat a opustit město a vybudovat si jiné dál od pobřeží, vyžádali si Kartáginci tři dny na rozmyšlenou. Za ty tři dny přetavili a překovali na zbraně domácí i zemědělské náčiní, ženy si ostříhaly vlasy, aby bylo z čeho uplést tětiny luků, veřejné stavby byly rozebrány a kamení připraveno jako střelivo do metacích strojů. Otrokům a zločincům byla slíbena milost, postavili se po boku Kartáginců. Neodmítli ani jediný.

Po třech dnech Římanům oznámili, že na podmínky nepřistupují. Tak začala třetí punská válka. Kartágo, které přece muselo odevzdat všechny zbraně, ohromným Římanům poměrně úspěšně vzdorovalo plně dva roky. Pak byl do Afriky povolán vnuk Hannibalova přemožitele, **Publius Cornelius Scipio Minor**, kterému se podařilo **vyhladovělé město dobýt**. Scipio vzápětí poslal zprávu o vítězství do senátu, jež zároveň žádal o shovívavost k tak statečnému nepříteli. Je možné, že právě neohroženost Kartáginců přesvědčila senát, aby trval na svém krutém rozhodnutí. Kartágo bylo **vypleněno a zapáleno**, když požár uhasl, bylo místo ještě posypáno vápnem a solí a prokleté. Ti z obyvatel, kteří válku přežili, byli rozprodáni do otroctví.

Ovládnutí Makedonie a Řecka

Protože za druhé punské války podporoval makedonský král Hannibala, došlo i ke konfliktu mezi Řeky a Římany. Série tří **makedonských válek** skončila roku 168 př. n. l. **bitvou u Pydny a římským vítězstvím**. Z Makedonie se zanedlouho stala římská provincie. Ve vlastním Řecku však docházelo k nepokojům, a tak Římané ve stejném roce, kdy rozbořili Kartágo, tedy roku 146 př. n. l., **srovnali se zemí** další město – řecký **Korint**, který byl pokládán za iniciátora ozbrojených akcí.

Teď byli Římané jedinými a neomezenými pány Středomoří. Nedlouho poté začali Středozevní moře nazývat důvěrně *mare nostrum* – naše moře, protože se stalo vnitrozemským mořem jejich impéria.

Pojmy:

Legionář – římský voják, příslušník legie. Zpočátku byl vojákem každý římský občan. Pokud konzulové vyhlásili odvody, museli se všichni Římané sejít, a když jich nebylo tolik potřeba, losovalo se. Do války odcházeli ten, kdo vyhrál. Později i Římané přešli k profesionálnímu námezdnímu vojsku. V době míru byli vojáci využíváni k namáhavým pracem, například k budování silnic.

Legie byla největší vojenská jednotka římské armády. Počet vojáků v legii se postupem času měnil od 4200 do 6000 mužů. Legie se dělila na deset kohort, každá kohorta na tři manipuly. Jeden manipul tvořily dvě centurie. Jádrem legie byli těžkooděnci, doplňovali je lehkooděnci a jízda. Součástí legie byli trubači a různí řemeslníci (kováři, zbrojíři, tesaři). Každá legie měla číslo, jméno (například podle nějakého boha, císaře nebo území, kde působila) a svůj znak – orla. Orel s rozepjatými křídly byl upevněn na tyči, na níž se zavěšovala i vyznamenání, která legie získala. Voják, který orla nosil (orlonoš) měl přes zbroj přehozenou lví kůži. Podle pohybu orla a signálů troubených trubači se legie také orientovala v bitvě. – V moderní době se jako legie označují obvykle cizinecké oddíly (například československé legie za první světové války nebo proslulé francouzské cizinecké legie).

Palisáda (neboli kolová hradba) je hradba tvořená ze silných nahoře zašpičatělých kůlů zatlučených těsně vedle sebe, obvykle ještě pospojovaných provazy, příčnými břevny atd. S kolovými hradbami se setkáváme i u hradisek, tvrzí, v raném středověku i u měst.

Důležitá data:

264-241 př. n. l. – první punská válka

241 př. n. l. – bitva u Aegatských ostrovů (Římané porazili Puny)

218-201 př. n. l. – druhá punská válka

217 př. n. l. – bitva u Trasimenského jezera (Punové porazili Římany)

216 př. n. l. – bitva u Kann (Punové porazili Římany)

202 př. n. l. – bitva u Zamy (vítězství Římanů nad Puny)

168 př. n. l. – bitva u Pydny – ovládnutí Makedonie Římem

149-146 př. n. l. – třetí punská válka

146 př. n. l. – vyvrácení Kartága a Korintu

Otázky, úkoly:

1. Co bylo základem moci Kartága? **2.** Proč došlo ke konfliktu Říma s Kartágem? **3.** Vyličte průběh punských válek. Jaké byly jejich důsledky? **4.** Co vedlo k válkám makedonským? Kdo v nich zvítězil?

4. KRIZE ŘÍMSKÉ REPUBLIKY

Řím se stal mocnou říší. Díky vyhraným válkám sem proudily tuny stříbra, statisíce otroků, z nově získaných kolonií připlouvaly lodě plné levného obilí, luxusních látek a vzácného koření. Každý líc má však i svůj rub.

Důsledky rozmachu římského impéria

Obilí z provincií způsobilo v Římě stejný problém jako kdysi v Řecku: drobní rolníci nebyli schopni svými

mi cenami dovozu konkurovat, zadlužovali se a jejich políčka skupovali bohatí velkostatkáři. Tak vznikaly **ohromné statky – latifundie**. Vojáci, kteří ve Středomoří šířili slávu Říma, po návratu často nacházeli svá pole zpustlá, nebo rovnou zabraná nějakým velkostatkářem. A protože otroků byla hojnost, nemohli se ti, kteří přišli o pozemky, žít jako námezdní pracovní síly, jelikož pro velkostatkáře bylo výhodnější koupit si na práci otroka. **Bezzemci** proto odcházeli do Říma, kde rozšiřovali řady chudiny živěné na státní útraty a prodávali svoje hlasy při volbách tomu, kdo v předvolební kampani rozdával více chleba, vína a peněz a uspořádal více her. Navíc bezzemci nebyli povinni vojenskou službou a Řím tak přicházel o to nejcennější, co měl – o legionáře. Velkostatkáři přestávali pěstovat obilí a zaměřovali se na výnosnější produkty, na víno a olivový olej, a Itálie se tak stávala na dovozu obilí přímo závislá.

To, čeho je hodně, ztrácí na ceně. Tak tomu bylo i s **otroky**, kterých bylo najednou v Římě možná až příliš mnoho a jejich cena prudce klesala. Pokud šlo o obyčejného otroka bez nějaké zvláštní kvalifikace (a takových byla mezi zajatci naprostá většina), rovnala se jeho cena přibližně nákladům na jeho živobytí na jeden rok. Za takové situace nebyli páni příliš motivováni ke slušnému zacházení s otroky, protože nebylo nákladné obstarat si nového. Životní podmínky otroků se rychle zhoršovaly. Není proto divu, že začala propuknout **otrocká povstání**. Většinou se je dařilo zvládat místními silami, ale povstání, ke kterému došlo roku 136 př. n. l. na Sicílii, bylo skutečně nebezpečné: otroci si tady založili vlastní stát a Římanům vzdorovali plně čtyři roky.

► **Obr. 132** Otroci se užívali hlavně na těžkou fyzickou práci. V pekárnách například mleli obilí na těchto kamenných mlynech. Čtvercovým otvorem se prostrčil trám, pomocí něž dva otroci mlyn rozotáčeli. Obilí se do mlynu sypalo horem

...Začala tedy šlechta svou důstojnost a lid svou svobodu převracet v libovůli, každý si bral, odnášel, kořistil. Tak se všechno rozchvátilo na dvě strany a stát, který byl uprostřed, byl rozsápán... Po vůli několika jednotlivců se postupovalo na vojně i doma; jedni a tiž měli v rukou státní pokladnu, provincie, úřady, slavné příležitosti i triumfy; lid strádal vojenskou službou a nedostatkem; válečnou kořist rozkrádali vojevůdčové... zatímco rodiče nebo nezletilé děti vojáků, jak právě kdo sousedil s mocnějším, byli ze svých domovů

vyhánění. Tak se světovládou ovládla pole chamtivost bez míry a studu, prznila a plenila všecko, z ničeho si nic nedělala, nic jí nebylo svato, až se zřítla v záhubu sama. Jakmile se totiž ve středu šlechty našli mužové, kterým byla pravá sláva nad nespravedlivou moc, začal v obci neklid a jako zemětřesení se hlásil občanský rozkol. (Sallustius, Válka s Jugurthou)

Bratři Gracchové

Situace v Římě zoufale volala po nápravě. O řešení se pokusil **Tiberius Sempronius Gracchus**. Roku 133 př. n. l. byl tribunem lidu a ze své pozice prosadil přijetí **pozemkové reformy**. Vycházel z předpokladu, že krize v Římě je zaviněna hromaděním zemědělské půdy v rukou latifundistů na jedné straně a vzrůstajícím počtem bezzemků na straně druhé, a stanovil proto maximální výměru půdy pro rodinu. Pozemky nad tuto hranici měly být vykoupeny státem a rozděleny po třiceti jitrech bezzemkům, kteří by z nich platili nepřilíš vysokou roční daň. Ačkoli měl zákon nemálo odpůrců, přece jen byl nakonec přijat a komise ustanovená k přerozdělení půdy začala pracovat. Tiberius nechtěl odejít od rozdělané práce, a tak se rozhodl – proti všem republikánským zvyklostem – kandidovat na úřad tribuna lidu ještě jednou. Toho využili jeho nepřátelé, kteří ho obvinili z touhy po uzurpaci moci. V den voleb byl Tiberius v zorganizované ozbrojené šarvátky zabit.

▲ Obr. 133 Dvojportrét Tiberia Sempronia Graccha a jeho mladšího bratra Gaia

Ve směru vytyčeném Tiberiem byl rozhodnut pokračovat jeho mladší bratr **Gaius**. Pro rok 123 př. n. l. byl zvolen tribunem lidu. Protože za brzdu všech reforem považoval senát, pokusil se z různých vrstev obyvatelstva vytvořit jakousi „protisenátní koalici“. **Městskou chudinu** si získal prosazením zákona o prodeji obilí nejchudšímu obyvatelstvu za stabilní nízké ceny, **jezdce** tím, že jim zákonem umožnil vybírání daní v provinciích Asii. **Spojence** si chtěl naklonit návrhem na rozšíření občanství i na ně. Poslední návrh byl však přijat s nevolí nejen u senátu, ale i u lidu. Stejně jako Tiberius měl i Gaius řadu nepřátel, kteří roku 121 př. n. l. vy-

volali ozbrojené nepokoje a Gaius, vida bezvýchodnost situace, volil dobrovolně smrt. Řada jeho přívrženců skončila na popravišti nebo ve vězení. Během deseti let pak byla zlikvidována většina zákonů bratří Gracchů.

Optimáti a populáři

Uvedené snahy o řešení krize sice neměly trvalý úspěch, zato byly impulsem ke vzniku dvou protichůdných politických skupin v Římě, optimátů a populárů. Nešlo samozřejmě o politické strany v našem slova smyslu s pevným členstvím, organizací atd., jednalo se pouze o dvě názorové skupiny uvnitř římské vládnoucí vrstvy. Většina **populárů** (*popularis* znamená latinsky lidový) patřila ke středním vrstvám, občas je podporovali i jezdci. Populáři chtěli prosadit různé drobnější hospodářské i politické reformy. Oporou jim bylo zejména **lidové shromáždění** a **tribunát lidu**. K **optimátům** (název je odvozen od slova *optimus* – nejlepší) patřili většinou příslušníci **nobility**. Oporou jim byl především **senát**, jehož moc chtěli posílit, podporovali velké pozemkové vlastníky a zastávali veskrze konzervativní názory.

Protože se střety mezi populáry a optimáty neomezovaly jenom na bouřlivé diskuse při zasedání senátu, ale záhy se přelévaly do římských ulic, kde docházelo k ozbrojeným šarvátkám, není divu, že se do čela obou stran dostali znamenití vojevůdci.

Vůdce populárů **Gaius Marius** se v té době proslavil svými vojenskými úspěchy na taženích do Afriky a proti Germánům. Několikrát byl zvolen konzulem a provedl významnou **vojenskou reformu**, jíž vznikla vysloveně profesionální armáda. Jejím základem se totiž stali námezdní vojáci, kteří měli pevně určený žold i délku služby, takže se vojenská služba stala přístupnou i pro nejchudší vrstvy a pro část z nich byla dokonce zdrojem obživy. Veteráni navíc měli dostávat po skončení služby přiděly půdy.

Lucius Cornelius Sulla, který stál v čele optimátů, se poprvé vojensky vyznamenal pod Mariovým velením v Africe. Po návratu do Říma zastával několik úřadů, ale skutečně důležitou osobou se stal až poté, co proti sobě optimáti a populáři zvedli zbraně.

Válka se spojenci

Rozšířit římské občanství i na spojence navrhl poprvé – neúspěšně – Gaius Sempronius Gracchus. Měl následovníky, když byl ovšem jeden z nich (také tribun lidu) svými odpůrci zavražděn, rozhořčení spojenci roku 90 př. n. l. **vypověděli Římanům válku**. Spojenci měli zpočátku nad Římany převahu, ale poté, co se do čela legií postavili osvědčení vojevůdci Gaius Marius a Lucius Cornelius Sulla, začala se situace obracet ve prospěch Říma. Tehdy však do římských provincií na východě a do Řecka vpadl **pontský král** Mithridates VI. Protože Římané nemohli bojovat na dvou frontách, museli situaci v Itálii vyřešit diplomaticky. Spojencům, kteří jim zůstali věrní, udělili občanství

okamžitě a totéž slíbili těm, kdo složí zbraně a do dvou měsíců se přihlásí v Římě. Výsledkem spojenecké války tak bylo **rozšíření občanství** prakticky na celou Itálii jižně od řeky Pádu.

Pontská říše ležela v severovýchodní části Malé Asie. Toto území bylo původně součástí říše Alexandra Makedonského, ale po jeho smrti se poměrně brzy osamostatnilo. Rozšiřující se římské impérium se dostávalo s tímto státem do střetů. Král Mithridates VI., původem Peršan, území pontské říše výrazně zvětšil. Byl to muž na jednu stranu velmi vzdělaný (hovořil 22 jazyky národů, kterým panoval), na druhou stranu dokázal být nelitostný (roku 88 př. n. l. nechal vyvraždit Itálie usazené v Malé Asii, což stálo život asi 80 000 lidí). Římané s ním několikrát bojovali.

Sullova diktatura

Mithridates se stával pro Řím stále větším nebezpečím, proto se senát rozhodl do Malé Asie vypravit vojsko. O velení se ucházel jak Marius podporovaný populáry, tak tehdejší konzul Sulla, jež prosazovali optimáti. Sulla nakonec (za použití vojenské síly) velení získal a na východě si vedl úspěšně. Přestože ho v Itálii při návratu čekaly boje s příznivci právě zesnulého Maria, nechal si roku 82 př. n. l. udělit **titul diktátora na neomezenou dobu**. Stal se prvním samovládcem Říma od vyhnání Tarquiniovců.

Dalším Sullovým nechvalným prvenstvím byly **proskripce** – vypracování seznamů nežádoucích osob, jejichž majetek byl konfiskován a které mohly být beztrestně zabity. Protože část majetku takto postižených lidí připadala těm, kdo je udali, udavačství za Sully bujelo a mezi lidmi sílila nedůvěra a strach. Sulla provedl také reformy, které neobyčejně posilovaly postavení senátu (počet senátorů vzrostl ze tří na šest set), naopak práva tribunů lidu byla výrazně okleštěna a poklesl také význam lidových shromáždění.

Roku 79 př. n. l. se Sulla ze zdravotních důvodů diktatury vzdal a rok nato zemřel. Pro Řím to znamenalo jisté uvolnění, ale problémů zůstávalo i tak dost: na východě Mithridates, který se s porážkou nehodlal smířit, na západě v Hispánii Sertorius (jeden z posledních Mariových příznivců), který si tu budoval v podstatě samostatnou říši a navazoval podezřelé kontakty s Mithridatem, na moři stále troufalejší kréťští a kiličtí piráti, a přímo v Itálii bouřící se otroci.

Spartakovo povstání

K nejnebezpečnějšímu povstání otroků došlo v letech 73-71 př. n. l. Vedl je Thrák **Spartacus**, původně římský legionář, který byl za dezerci prodán do gladiátorské školy v Kapui. Díky vojenskému výcviku si tu nevedl špatně, stal se dokonce učitelem šermu. Společně s několika desítkami gladiátorů zorganizoval vzpouru a útek. Ke vzbuřencům se začali okamžitě přidávat venkovští otroci i chudí rolníci, a tak se Spartakův houfec brzy rozrostl na několik tisíc hlav. Spartacus a jeho druhové z Kapuy měli dost vojenských zkušeností na to, aby masu utečenců dokázali vycvičit

▲ **Obr. 134** Colosseum je vzorovou ukázkou amfiteátru, v jakém se odehrávaly gladiátorské zápasy. Spartacus v něm ovšem vystupovat nemohl, neboť bylo postaveno až za Flaviůvů v 1. století n. l.

a zorganizovat, a Spartacus jako bývalý legionář znal také římskou vojenskou strategii. Tak došlo k něčemu, co Řím ještě nezažil – otroci vítězili nad legiemi nejlepších vojáků ve Středomoří.

Teprve když senát pověřil velením legií **Marca Licinia Crassa**, situace se obrátila. Zpočátku sice Spartacus vítězil i nad Crassovými vojáky, ale roku 71 př. n. l. byl kdesi v Apulii poražen. Šest tisíc zajatců dal Crassus přibít na kříže lemuující cestu z Kapuy do Říma, neboť tak se popravovali otroci propadlí hrdlem.

Válka trvala už tři roky a byla pro Římany strašlivá, ač se jí zpočátku smáli a podceňovali ji jakožto gladiátorskou. Když byly vypsány nové přetorské volby, všichni se báli a nikdo se nehlásil, až se ujal velení Licinius Crassus, Říman vynikající rodem i bohatstvím, a táhl na Spartaka s šesti novými legiemi. Přišed na místo, přibral si i dvě legie konzulské. A protože ty byly mnohokrát poraženy, dal z nich okamžitě losovat a každého desátého popravit. Někteří myslí, že tomu nebylo tak, nýbrž že i on svedl bitvu s celým vojskem, a teprve když byl poražen, dal vylosovat desetinu ze všech a utratil jich na 4000, aniž se rozpakoval nad tím počtem...
(Appianos, Občanské války)

Decimace (z latinského *decimus* – desátý) popsána v ukázce byla v legii nejtvrdším trestem. Přistupovalo se k ní výjimečně v případě velkého provinění (vzpouza nebo zvláště ostudná zbabělost – vojsko se mělo propříště bát velitele víc než nepřitele). Vojáci, kteří měli být popraveni, byli vždy losováni. První zmínka o decimování vojska je už z roku 471 př. n. l.

...objevil se Crassus a svedl bitvu ze všech nejlítější. Pobil v ní 12 300 mužů a jen dva měli ránu v zádech; všichni ostatní zemřeli stojíce v šiku a bojující s Římany... Když mu (Spartakovi) přivedli koně, vytasil meč, a řka, že jako vítěz bude mít množství výborných koní od nepřátel, ale podlehl-li, nepotřebuje ho, koně probodl; potom, klestě si lesem zbraní a ranami cestu ke Crasso-

▲ **Obr. 135** Gladiátorské hry se vyvinuly z „boje u már“ – etruského zvyku pořádat na počest zemřelého (pravděpodobně jen z vyšších vrstev) souboj válečných zajatců. Jejich prolitá krev či ztracený život byly vlastně obětí pro mrtvého. Římané tento zvyk převzali. První gladiátorské hry na státní útraty (a tudíž pro zábavu, nikoli jako součást pohřebního rituálu) byly uspořádány roku 105 př. n. l. Zakázány byly až roku 404 n. l. císařem Honoriem. Gladiátory se stávali nejčastěji váleční zajatci (ti mohli v aréně bojovat i svými národními zbraněmi), často se ovšem dal do gladiátorské školy najmout i svobodný člověk. Gladiátoři se od sebe lišili zbraněmi a výstrojí, byli i specialisté pro boj s divokými zvířaty. Pokud byl gladiátor tak kvalitní, že zvítězil v řadě zápasů, dostal obvykle svobodu – ale mnozí se opět nechali najmout. Nejúspěšnějším známým gladiátorem byl dobrovolník Publius Ostorius z Pompejí, který zvítězil v 51 zápasech. Pro řadu gladiátorů byl však život v gladiátorských školách tak nesnesitelný, že raději spáchali sebevraždu, nebo se nechali bez odporu zabít v aréně. Mozaiky na obrázku pocházejí z 1. století n. l. z Libye

vi, k němu se sice nedostal, ale sklál dva centuriony, kteří se mu postavili. Nakonec, když jeho lidé prchli, sám stoje pevně a bráně se přesile na všech stranách, byl ubit... Crassus se o velký triumf ani nepokusil žádat; myslilo se ostatně, že už slavení... zvané ovace za válku s otroky bylo ne dost čestné a pod jeho důstojnost.

(Plutarchos, Životopisy – životopis Crassův)

První triumvirát

Sulla byl první, komu se podařilo uchvátit moc v rozvrácené římské republice, brzy se však objevili i další, kteří chtěli zaujmout jeho postavení. Podařilo se to až trojici mužů, které svedly dohromady neshody se senátem a ctižádostivost. Na čas se stali skutečnými vládci Říma.

Prvním z nich byl **Marcus Licinius Crassus**, který patřil k Sullovým přívržencům a byl jedním z jeho vojevůdců. Za proskripce si nahromadil své **pověstí jmění**, které mu vyneslo přídomek *Dives* (Boháč); přesahovalo výši ročních příjmů z celé Sicílie. Obdiv a slávu mu získalo **potlačení Spartakova povstání**. Jeho popularita tím vzrostla natolik, že se roku 70 př. n. l. stal **konzulem**. Jeho kolegou v úřadě byl **Gnaeus Pompeius Magnus**.

I Pompeius patřil do řad Sullových vojevůdců a vyznamenal se zvláště v bojích s Mariem a jeho stoupcem. Za to mu Sulla udělil dědičné příjmení **Magnus** (Veliký). Než se stal konzulem, **porazil Sertoriova vojska v Hispánii**, čímž tuto provincii přivedl znovu pod svrchovanou vládu Říma. Slavil i **další úspěchy**: zbavil Středomoří moře kilických pirátů, porazil pontského krále Mithridata a připojil k římskému impériu Sýrii a Palestinu. Vojáci Pompeia milovali a senát se ho začal bát. Na štěstí pro senát se Pompeius a Crassus zatím nemohli kvůli vzájemným antipatiím spojit. Svést je dohromady dokázal až muž, který dosud nikoho neoslnil ani skvělými vojenskými úspěchy, ani pohádkovým bohatstvím, měl však bystrého ducha. Byl to **Gaius Iulius Caesar**.

Na rozdíl od obou předchozích patřil Caesar k populárním, před Sullovým řádním dokonce musel na několik let uprchnout do Malé Asie. Postupně zastával několik úřadů a do dějin vstoupil jako schopný politik a geniální vojevůdce. Ač nevalné tělesné konstituce, snažil se svými vojáky, z nichž většinu znal jménem, drsné podmínky vojenských táborů a oni ho zbožňovali. Známe jsou jeho *Zápisky o válce galské*, kromě nich a dalších „kronik“ svých válek však napsal také několik jiných literárních děl a gramatiku latinského jazyka.

Caesar byl skutečně obratným diplomatem. Roku 60 př. n. l. se mu podařilo usmířit Crassa a Pompeia, dva nejlivnější muže v Římě, a uzavřít s nimi dohodu o vzájemné podpoře. Tak vznikl **první triumvirát**. Triumvirové prosadili zvolení **Caesara do úřadu konzula** pro rok 59 př. n. l. Z této pozice měl hájit jejich zájmy. Zákony, které Caesar zavedl, nebyly špatné: pozemková reforma ve prospěch veteránů a chudých občanů, povinnost senátu vydávat o svých jednáních veřejné zprávy atd. Caesar však vystupoval tak, jako by v úřadě neměl kolegu.

Po skončení konzulátu se Caesar s Crassem a Pompeiem dohodl, že dostane na pět let **do správy Galii**. Nakonec tam zůstal celých devět let, které byly vyplněny válkami s místními kmeny, dokonce pronikl přes Rýn do Germánie a přes moře do Británie. Ačkoli se čerstvě podmaněné kmeny proti Caesarovi bouřily, do úzkých se dostal jedině v roce 52 př. n. l., kdy se do čela vzbouřených Galů postavil statečný náčelník Vercingetorix. Nakonec se však Caesarovi podařilo přece jen **povstání potlačit**. Vercingetorix byl zajat a po několikaletém věznění popraven.

◀ **Obr. 136** Vercingetorigovi vztyčili Francouzi v minulém století monumentální pomník v blízkosti Alesie, keltského oppida, v němž Vercingetorix vzdoroval římskému obležení. Alesii tehdy Římané střežili prstencem dvojitého důkladného opevnění, takže Keltům nezbylo nic jiného než se vzdát, pokud nechtěli umřít hladu

Příštího dne svolá Vercingetorix shromáždění. Prohlásí tam, že vedení odboje bral na sebe nikoli v osobním svém vlastním zájmu, nýbrž pro obecnou svobodu všech Galů. A když tedy už je teď nutno podrobit se osudu, ochotně prý se jim dává k jednomu i druhému, ať už má snad sám smrti z vlastní ruky uspokojit Římany, či ať oni chtějí vydat jim ho živého.

Stran těch věcí je vysláno k Caesarovi poselstvo. Jeho rozkaz: složit zbraně, předvést náčelnictvo! Sám Caesar zasedne uvnitř opevnění před jedním táborem. Tam jsou předvedeni vůdcové. Vercingetorix je vydán. Zbraně skládány. Nesáhnuv po zajatcích z Haeduů a Arvernů (keltské kmeny), aby snad jimi mohl zase získat jejich kmen, dá z ostatních zajatců po jednom každému muži celého svého vojska jako kořist.

(Caesar, Zápisky o válce galské)

Protože v Římě propukaly ozbrojené potyčky mezi přívrženci triumvirů a senátu, dohodli se triumvirové, že zatímco Caesar zůstane v Galii, Crassus a Pompeius se pro rok 55 př. n. l. stanou konzuly a situaci uklidní. Po uplynutí funkčního období měl Crassus dostat do správy Sýrii a Pompeius Hispánii. Tak se i stalo. Zatímco však Caesar podmaňoval Galii a Crassus se vydal do Sýrie, aby bojoval proti nebezpečným Parthům, Pompeius vyslal do Hispánie svoje zástupce, sám zůstal v Římě a upevňoval tam svoje postavení.

Roku 53 př. n. l. bylo **v bitvě u Karrh** Crassovo vojsko postříleno parthskými lučištníky, kteří mu ani nedali možnost utkat se v boji muže proti muži. Padl tu i Crassův syn a zlomený Crassus byl zabit při mírových jednáních. Vražedná zbraň zasadila smrtící ránu i triumvirátu – teď zbyli **jen dva muži**, stejně ambiciózní, stejně schopní, stejně oblíbení. Nastal boj kdo z koho...

Občanská válka

Pompeius, kterému se podařilo získat na svou stranu optimáty, dosáhl toho, že byl **zvolen konzulem** pro rok 52 př. n. l. – ale bez kolegy! Senát totiž doufal, že se Pompeiovi podaří uklidnit situaci v Římě, kde byly na denním pořádku krvavé srážky mezi různými ozbrojenými skupinami. Pompeius začal okamžitě podnikat kroky, aby zbavil moci svého soka Caesara. Tomu nakonec nezbylo než se Pompeiovi vojensky postavit.

► **Obr. 137** Gnaeus Pompeius Magnus, obratný politik a výborný vojevůdce, se vyznamenal v mnoha válkách. Přesto nezískal takový politický vliv, po jakém bažil; proto uzavřel dohodu s Crassem a Caesarem. Spojenectví s Caesarem dokonce zpečetil sňatkem s jeho dcerou Lulií

Roku 49 př. n. l. **překročil Caesar** se svým vojskem **říčku Rubikon**, která tvořila hranici mezi Předalpskou Galii a Itálií, a táhl na Řím. Tím začala **občanská válka**. Pompeius se stáhl do Řecka, ale tam ho Caesar roku 48 př. n. l. porazil v bitvě u Farsálu. Pompeius unikal dál, tentokrát do Egypta, kde byl zákeřně zabit příčiněním tehdejšího faraona Ptolemaia XIII., který nechtěl riskovat Caesarův útok. Caesar však zareagoval jinak, než Ptolemaios předpokládal. Místo aby byl Ptolemaiovi vděčen, že ho zbavil Pompeia, obvinil ho z vměšování se do římských záležitostí a zaútočil na něj. Ptolemaios pak na útěku před ním zahynul a Caesar dosadil na egyptský trůn jeho sestru Kleopatru VII. Do roku 45 př. n. l. porazil Caesar Pompeiovy přívržence v Africe a Hispánii a **stal se samovládcem**.

Caesarova diktatura

Caesar byl oficiálně – stejně jako Sulla – **diktátorem**, ale ve skutečnosti už byl vlastně prvním římským císařem. Od Sully se však v jedné věci lišil: nikdy nepronásledoval své politické odpůrce, některým dokonce svěřil důležitá místa ve státě.

◀ **Obr. 138** Gaius Iulius Caesar je nejvýznamnější postavou římského starověku. Stal se samovládcem, ale ke svým nepřítelům se choval velkomyslně. Mezi jeho vrahy však byli i muži, které pokládal za své nejbližší. Proto prý zvolal, když mezi spiklenci spatřil Marka Iunia Bruta: „I ty, můj synu?“ nebo podle jiné verze: „I ty, Brute?“

Caesar provedl řadu rozumných **reform**. Podporoval **kolonizaci** v západní oblasti impéria, takže řada bezzemků měla naději získat půdu, nařídil, aby statkáři zaměstnávali určitý počet svobodných, čímž se mírnil růst počtu otroků na venkově a zlepšila se situace bezzemků v Itálii. Římské chudině zabezpečil bezplatné **příděly obilí** a poskytoval jí také **pracovní příležitosti**, většinou při stavebních pracích. Hojně uděloval **občanské právo**. Občanství mohli získat zvláště cizí lékaři a učitelé, Caesar měl zájem na tom, aby do Říma přicházeli. Velký význam měla **úprava kalendáře**.

Římský kalendářní rok měl totiž 355 dní a odchylka od slunečního roku se řešila tím, že se ob rok vkládalo 22 dní. To se však delší dobu opomíjelo, takže za Caesarovy vlády byla odchylka už značná. Proto byl rok prodloužen na 365 dní a vkládal se pouze jeden den, a to každé čtyři roky. Ani tento takzvaný **juliánský kalendář** nebyl úplně přesný, proto došlo v Evropě koncem 16. století k dalším úpravám, takže dnes datujeme podle takzvaného gregoriánského kalendáře. Některé státy (například Řecko, tehdejší Sovětský svaz) přestoupily na nový kalendář až počátkem 20. století.

Řadu věcí Caesar provést nestačil. Chtěl nechat kodifikovat římské právo, prokopat průplav přes Korintskou šíji, vybudovat veřejnosti přístupné latinské a řecké knihovny, vysoušet močály a přeměňovat je v zemědělskou půdu, vybudovat silnici od Jaderského moře přes Apeniny k Tiberu. Proslýchalo se však také, že hodlá přenést sídlo impéria z Říma do Alexandrie a že se chce nechat provolat králem, protože podle staré věštby dobude východních končin pouze král. Slovo „král“ však znělo sluchu římských občanů velmi nelibě.

Zřejmě to byla jen poslední kapka do poháru trpělivosti těch, kteří v Caesarovi viděli hrobníka republiky. Dne 15. března roku 44 př. n. l. byl **Caesar v senátě zavražděn**.

Druhý triumvirát

...*Vtom bylo spatřeno, že se přináší Caesarova závěť, a dav hned velel ji předčítat. V ní byl Caesarem adoptován vnuk jeho sestry, jeho prasynovec Octavius, lidu byly odkázány pro zotavení sady a z Římanů, kteří ještě bydlí v Městě, každému muži 75 attických drachem. I byl lid zviklán a znovu se rozhněval, neboť napřed slyšel žaloby na tyrana a nyní viděl závěť muže oddaného Městu. Nejojemnější se jim zdálo, že jeden z vrahů, Decimus Brutus, byl uveden mezi druhými dědici jako syn... Tím byli pobouřeni ještě více a připadalo jim strašlivé a bezbožné, že strojí Caesarovi úklady i Decimus, který tam byl uveden jako jeho syn... A Antonius, když je viděl v takovém rozpoložení, nepropásl příležitost; měl nad ním totiž pronést pohřební řeč... Přitom ve svém rozletu vyjmenovával jeho války i bitvy i vítězství, i oblasti, o které rozšířil svou vlast, i kořist, co se jí naposílal...*

(Appianos, *Občanské války*)

Caesarovi vrahové neměli žádný další plán. Nechtěli se sami zmocnit vlády. Chtěli osvobodit Řím z rukou tyrana, jenže republika už byla mrtvá. V Římě se záhy vytvořily dvě strany: stoupenci senátu čin schvalovali a senát vyhlásil pro Caesarovy vrahy beztrestnost, zatímco příznivci Caesara se dožadovali potrestání viníků. V nastalém zmatku se situace chopil Caesarův konzul **Marcus Antonius**, který si zajistil i podporu velitele jízdy **Marka Aemilia Lepida**. Marcus Antonius si dělal naděje na Caesarovo místo, ale když byla otevřena Caesarova závěť, k všeobecnému úžasu se zjistilo, že ten svým hlavním dědicem učinil mladíka, o němž do té doby v Římě málokdo slyšel – vnuka své sestry Gaia Octavia známého jako **Octavianus**, kterého adoptoval.

Měsíc po Caesarově smrti dorazil Octavianus do Říma. Původně se chtěl spojit s Markem Antoniem, ale když byl odmítnut, přidal se na stranu senátu. Na senátní straně také Marka Antonia porazil v bitvě, ale nechal ho uprchnout. Po návratu do Říma si Octavianus vynutil zvolení konzulem. To, že Marka Antonia po bitvě nezajal, byl promyšlený tah: porážkou předvedl Antoniovi svoji sílu a tím, že ho nechal prchnout, mu dal možnost, aby se k němu později připojil. Příštího roku tito dva spolu s Lepidem uzavřeli **druhý triumvirát**.

Octavianus, Marcus Antonius a Lepidus si nechali převzetí moci schválit zákonem. Tvrdě pronásledovali své odpůrce a vrátili se k osvědčenému prostředku boje s nepřítelem – k proskripcím. Caesarovi vrahové byli postaveni mimo zákon; většina z obětí proskripcí byli jejich přátelé a příznivci – a samozřejmě také lidé majetní a vlivní.

Zajímavou osobností tohoto období byl **Marcus Tullius Cicero**, politik, filozof a spisovatel. Zastával několik vyšších úřadů a jako konzul roku 63 př. n. l. odhalil spiknutí Lucia Sergia Catiliny, který se chtěl zmocnit vlády. Několik Catilinových společníků dal bez soudu popravit, proto musel ode-

jít na čas do vyhnanství, což vyhovovalo i Caesarovi, Crasovi a Pompeiovi, kteří se v té době chystali převzít moc. V občanské válce mezi Caesarem a Pompeiem stál Cicero na straně Pompeiově, ale Caesar se k němu zachoval velkomyšlně. Po Caesarově smrti se Cicero dostal do čela senátní strany a vystupoval proti Marku Antoniovi. Proto byl na Antoniovo přání po vzniku druhého triumvirátu zařazen mezi proskribované osoby a zavražděn. Cicero byl vynikající řečník a je zachována řada jeho proslovů, zejména soudních. Kromě toho je autorem filozofických spisů zabývajících se státním zřízením, zákony a hlavně etikou. Zachovala se i jeho korespondence.

Když měli moc pevně v rukou, vydali se triumvirové do Řecka, kam se před nimi ukryli Caesarovi vrahové. Porazili je roku 42 př. n. l. v bitvě u Filipp. Poté si triumvirové **rozdělili sféry vlivu**: Octavianus měl uspořádat **Itálii**, Lepidus dostal na starost **Afriku** a Antonius **východní provincie**. Lepidus byl nejméně výraznou osobností, a protože Afrika byla celkem klidná, neměl ani možnost na sebe upozornit nějakými většími vojenskými úspěchy. Poměrně záhy se nechal zatlačit do pozadí. Napětí mezi Octavianem a Antoniem, které přetrvávalo od jejich prvního setkání, tím jenom vzrostlo.

Antonius se na východě choval čím dál tím nezávisleji. Navíc se příliš sblížil s egyptskou královnou Kleopatrou, kterou přes Octavianův odpor obdarovával římskými územími. Octavianus se rozhodl situaci řešit vojensky: roku 31 př. n. l. došlo mezi ním a Antoniem k **námořní bitvě u Aktia** na západním pobřeží Řecka. Kleopatra i Antonius z bitvy uprchli a Octavianus je pak oblehl v Alexandrii, kde raději spáchali sebevraždu, než by se mu dostali do rukou.

Octavianus se stal jediným vládcem Říma. Éra římské republiky skončila.

Pojmy:

Provincie byly mimoitalské římské državy, které Římané dobyli. Prvními provinciemi se staly ostrovy Sicílie, Sardinie a Korsika získané za první punské války, do konce republiky měli Římané už třicet provincií. Při správě provincií nešlo všude postupovat podle jednoho schématu, protože se navzájem velmi lišily. Římané proto do nové provincie vyslali nejprve zvláštní komisi, která posoudila, jaký způsob správy bude pro provincii nejvhodnější, a vypracovala „zákon o provincii“. Správou provincií byli pověřováni nejvyšší úředníci. Část půdy v provinciích byla vždy zestátněna a část poskytnuta římským kolonistům. Z provincií plynuly do Říma daně a jejich správci svěšené kraje často nehorázně odírali.

Jezdci – příslušníci první majetkové třídy, kteří sloužili ve vojsku jako jízda (odtud také jejich název). Byli společně se senátory nejdůležitějším stavem jak za republiky, tak za císařství, patřili mezi římskou aristokracii. Kromě politiky se jezdci hodně věnovali také obchodu a peněžnictví.

Spojenci nazývali Římané kmeny žijící ve střední a jižní Itálii. Podle spojeneckých smluv, které musely s Římem uzavřít, podporovaly Římany vojensky svými jednotkami, neměly však žádné právo zasahovat do římské politiky, protože jim nebylo uděleno plné občanství. Toho dosáhli teprve takzvanou spojeneckou válkou.

Nobilita (z latinského *nobilis* – vznešený) byla zvláštní skupinou občanů, jejichž předkové nebo oni sami zastávali nejvyšší římské úřady (například konzulát) nebo byli diktátory. Příslušníci nobility jako jediní Římané směli zemřelým členům své ro-

diny snímat posmrtné masky, které potom uschovávali na čestném místě v domě a při pohřbech je nosili v průvodu. Majetek nobility tkvěl především v pozemkovém vlastnictví, proto větší na optimátů pocházela právě z těchto řad.

Gladiátor (od latinského *gladius* – meč) byl otrok, nejčastěji válečný zajatec, speciálně cvičený pro zápasy v aréně. Původně pořádali takové zápasy Etruskové na počest zemřelých, později se z nich stala oblíbená podívaná. Existovala řada gladiátorských škol, kde se zápasníkům dostalo dokonalého výcviku, měli i perfektní lékařskou péči a hodnotnou stravu, podmínky v gladiátorských školách však byly někdy velmi drsné. Přicházeli tam ale i dobrovolníci, ať už z existenčních důvodů nebo ze záliby, neboť dobrý gladiátor si mohl vydělat i značné sumy peněz a získat velkou slávu.

Triumvirát (z latinského *tres*, 2. pád *trium* – tři a *vir* – muž) byl tříčlenný sbor, komise. Existovali triumvirové se soudními pravomocemi, triumvirové, kteří měli na starost noční bezpečnost v Římě, jako triumvirové byli označováni i členové komise provádějící pozemkovou reformu Tiberia Sempronia Graccha.

Parthové – kmeny žijící na území bývalé Persie, kde si v polovině 3. století př. n. l. vytvořily vlastní stát.

Předalpská (nebo také **Zapádká**) **Galie** je starověké označení pro dnešní severní Itálii (území mezi Alpami a řekou Pádou). Galové se tu začali usazovat už kolem roku 400 př. n. l. a až do konce 3. století př. n. l. znamenali pro Římany zdroj trvalého nebezpečí.

Důležitá data:

133-121 př. n. l. – působení bratří Gracchů

90-88 př. n. l. – válka se spojenci; rozšíření občanství v Itálii

82-79 př. n. l. – Sullova diktatura

73-71 př. n. l. – Spartakovo povstání

60 př. n. l. – vznik prvního triumvirátu

53 př. n. l. – bitva u Karrh – Crassova smrt a konec prvního triumvirátu

49-45 př. n. l. – občanská válka mezi Caesarem a Pompeiem

44 př. n. l. – 15. 3. zavražděn Caesar

43 př. n. l. – vznik druhého triumvirátu

31 př. n. l. – námořní bitva u Aktia

Otázky, úkoly:

1. Jaké byly příčiny krize římské republiky? Jak se projevovovala? Můžete najít paralelu v řeckých dějinách? 2. Proč docházelo k povstáním otroků? 3. Jaké byly pokusy o řešení krize? Vyústila situace v nějaké zásadní společenské změny? 4. Kdo to byli populáři a optimáti? V čem se lišila jejich politická stanoviska? 5. Charakterizujte první triumvirát a zhodnoťte jeho význam. Proč byl zavražděn Caesar? 6. Jaký byl průběh druhého triumvirátu? Co bylo příčinou jeho zániku?

► Obr. 139 U příležitosti vítězství u Aktia nechal Augustus razit tyto zlaté mince

5. ŘÍMSKÉ IMPÉRIUM ZA PRINCIPÁTU

Způsob vlády v Římě v době raného císařství nazýváme **principát**. Ačkoli všechny republikánské úřady zůstaly zachovány, jejich funkce už byla jen formální a veškerou moc měl v rukou **princeps** (latinsky přední či první. Oficiálně se označoval pouze za „prvního mezi rovnými“, ve skutečnosti byl monarchou (císařem). Jeho neomezenou moc tvořily **pravomoce řady úřadů**, které se – zcela proti republikánským zásadám – **hromadily v jeho rukou**: byl senátorem, konzulem, tribunem lidu atd. Tím se udržovalo alespoň vnější zdání, že Řím je stále republikou.

▲ **Obr. 140** Pohled z ptáčích perspektivy na ruiny císařských paláců na římském pahorku Palatinu. Od jména pahorku je odvozeno i slovo **palác**

Augustus

První roky po porážce Antonia věnoval Octavianus upevnění moci. Když si byl jist svým postavením, oznámil roku 27 př. n. l. senátu, že se vzdává všech svých pravomocí, neboť chce odejít z politického života a žít v soukromí. Odstoupení bylo samozřejmě ryze formální. Octavianus se chvíli naoko zdráhal, když jej senátoři přesvědčovali, aby zůstal na svém místě, a pak se jejich přání podvolil. Teď už ho totiž nikdo nemohl nařknout jako Caesara z toho, že uzurpuje moc – vždyť pouze vyhověl naléhání senátu. **Senátu** také **přiznal podíl na řízení státu**, čímž si zajistil jeho podporu. Kromě všech možných úřadů, privilegií a poct pak dostal Octavianus ještě **títul Augustus** (Vznešený).

Augustova zahraniční politika

V té době zažíval Řím po dlouhých letech bouří klid a Augustus podnikl řadu opatření, aby jej upevnil. Války, které vedl, se odehrávaly za hranicemi, už se nebojovalo uvnitř impéria, a i mimo říši se Augustus snažil uplatňovat **pax Romana** – římský mír. Ne za všech okolností byly jeho snahy úspěšné, což se týkalo zejména Germánů.

Roku 5 př. n. l. vznikla v **Germánii** provincie. Už předtím však řada Germánů vstupovala do římského

vojska, získávala občanství, a někteří byli dokonce povyšováni do jezdeckého stavu. Římský vliv sice díky tomu v Germánii sílil, avšak Germáni, kteří se seznámili s římskou vojenskou taktikou, se stávali Římanům nebezpečnými protivníky. Roku 9 n. l. utrpěla Augustova vojska od Germánů katastrofální **porážku v bitvě v Teutoburském lese**. Tři legie byly tehdy pobity do posledního muže. Římské hranice ohrožoval i král germánského kmene Markomanů **Marobudus**, vychovaný na Augustově dvoře. Jádrem jeho říše leželo v českých zemích a římské kupci tu nebyli řídkými hosty.

Na východě byla pro Řím stálou hrozbou **říše Parthů**. Poučen neúspěchy svých předchůdců se Augustus v těchto končinách válečných tažení zdržel a dal přednost diplomatickým jednáním. Tak se mu podařilo zajistit hranice říše na řece Eufratu.

Základním rysem Augustovy zahraniční politiky byla **snaha zabezpečit římské hranice** pokud možno na dobře hájitelných místech. V Evropě tvořily přirozenou hranici impéria dva mohutné toky – Rýn a Dunaj. Mezi nimi Augustus položil základy soustavě vojenských táborů, pevností a strážních věží, někdy mezi sebou i pospojovaných palisádou či hradbou, známé jako **limes Romanus**.

Augustova vnitřní politika

Během 1. století př. n. l. nastal v důsledku událostí, které zmítaly římskou říší, velký **morální úpadek společnosti**. Projevoval se zejména **rozkladem rodiny** – množily se rozvody, nevěry, mnoho mužů i žen raději zůstávalo svobodných. Augustus se situaci snažil zlepšit řadou zákonů: neženatí muži nesměli dědit, neprovdané ženy platily zvláštní daně, příslušníci jezdeckého a senátorského stavu měli dokonce povinnost sňatky uzavírat. Naopak rodiny s větším počtem dětí se dočkaly od státu zvláštní podpory. Augustova snaha

► **Obr. 141** Augustus jako vojevůdce. Na jeho zbroji jsou znázorněny události z bojů v Galii a Hispánii

o obrodu společnosti se projevovala i v jeho **postoji ke kultuře** – hmotně podporoval řadu autorů, zvláště básníků, jejichž díla měla ve čtenářích vzbudit pozapomenutou úctu k dávným římským ctnostem, přimět je k návratu ke starým obyčejům, neboť v pohrdání tradičními hodnotami byla obecně hledána příčina úpadku, a samozřejmě také líčit Augusta jako mírotvorce a obnovitele. V tomto úsilí pomáhali Augustovi i jeho přátelé, zvláště Gaius Cilnius Maecenas (jeho jméno se ve výrazu *mecenáš* stalo označením pro štědrého dárce). Mezi jejich chráněnce patřili například básníci Vergilius či Horatius. Ne nadarmo je toto období nazýváno „zlatým věkem římského básnictví“.

Velkou pozornost věnoval Augustus **provinciím**, jejichž úředníkům stanovil pevný plat. Provincie rozdělil na senátní a císařské (k těm patřila především okrajová území, kde byla potřebná stálá přítomnost vojska). Augustus hleděl, aby do státní pokladny plynuly dostatečné příjmy, zaváděl proto **nové daně**. Vedle státní pokladny existovala i pokladna císařská, do níž šly příjmy zejména z císařských provincií. Senát s císařem dělit také o ražbu mincí – zatímco senát nechával razit mince bronzové, právo vydávat zlaté a stříbrné mince náleželo císaři. Augustus vynakládal obrovské sumy na rozsáhlé **stavební podniky** – začal budovat císařský palác na Palatinu, z jeho popudu vzniklo nové římské forum, řada paláců a dalších staveb. Právem se Augustus chlubil, že „Řím dostal cihlový a zanechává jej mramorový“.

V Augustově době má původ i osobní stráž římských císařů – **prétoriáni**. Za republiky neměly vojenské jednotky do Říma přístup, tato elitní garda byla první, která tu byla umístěna. Prétoriáni nabyli velkého vlivu a často se podíleli na převratech a odstranění císařů.

Nadměrný počet senátorů, nespořádaný dav bez důstojnosti – bylo jich totiž přes tisíc, někteří naprosto nehodní a přibraní z protekce nebo za úplatek po smrti Caesarově... – omezil na původní množství (tj. 600) a vrátil jim někdejší lesk... Tou dobou prý předsedal tak, že pod tógou byl obrněn krunýřem a opásán mečem a kolem jeho křesla stálo deset obzvláště silných senátorů, jeho přátel... Tehdy nebyl žádný senátor ani vpuštěn jinak než samotný a po prošacování. Některé prý donutil, aby se ve vší skromnosti poděkovali... Pro svou potřebu si pak zavedl poradní sbory, vylosované vždy na šest měsíců, aby se s nimi radil o záležitostech, které by pak přišly před plénum senátu. Šlo-li o vážnější věc, neptal se jich na mínění po starém obyčeji ani po pořádku, nýbrž jak ho právě napadlo; to aby se každý soustředil a spíše myslel, než projevoval souhlas.

(Suetonius, Božský Augustus)

Iulsko-claudijská dynastie

Augustus sám neměl žádného syna, pouze dceru. Aby si zajistil následníka, zapředl široké příbuzenstvo do složité hry sňatků, rozvodů a adopcí, kterou ještě komplikovala řada náhlých a často velmi podezřelých úmrtí v rodině. Díky těmto krokům se spojily dva rody – rod Iuliů a rod Claudiů. Au-

gustus nakonec získal dva adoptivní syny. Jeden z nich, syn Augustovy třetí choti Livie Drusilly, se pak skutečně císařem stal.

Augustus, první z císařů iulsko-claudijské [julsko-claudyjské] dynastie, zemřel roku 14 n. l. Jeho nástupce **Tiberius** byl muž zralého věku, zkušený vojenský velitel, věcný, hospodárný, nemluvný a podezřavý. Po Augustovi zdědil sice mramorový Řím, ale díky tomu také poloprázdnou pokladnu. Zavedl proto **úsporná opatření**, která se ovšem setkala se značným odporem (spočívala totiž také v omezení bezplatného rozdělování obilí chudině, za Augustovy vlády běžného). **Disciplína**, kterou obnovil ve vojsku, a tvrdé **stíhání přehmatů úředníků** v provinciích jen rozmnožily řady jeho odpůrců, přestože dokázal i za těžké hospodářské situace zažehnat nepokoje v řadě provincií a udržet v říši klid. V roce 26 Tiberius znechucený neustálými pletichami a neupřímností odešel do soukromí na ostrově Capri [kapri] a říši řídil nadále prostřednictvím dopisů. To, že tento systém fungoval jedenáct let (až do jeho smrti), je dostatečným důkazem o Tiberiových schopnostech a o jeho autoritě. Za Tiberia se však také poprvé začalo zneužívat **zákonu o urážce majestátu** k tomu, aby mohly být odstraněny nepohodlné osoby a zabaven majetek bohatých občanů.

Tiberiovým nástupcem se stal roku 37 Augustův pravnuček **Caligula**. Počátky jeho vlády vypadaly slibně – odstranil udavačství, nařídil daňové úlevy, přestal do-
sazovat úředníky a nechal je volit jako za republiky, dovolil návrat vyhnancům. Brzy se však začal chovat jako šílenec. Projevovaly se u něj sadistické sklony, nerozpakoval se vraždit ani své příbuzné, natož senátory. Jeho heslem bylo: „Ať si mě nenávidí, jen když se bojí!“ Nenávisť k jeho osobě však nakonec tak vzrostla, že jej roku 41 zavraždil velitel jeho osobní gardy –

► Obr. 142
Císař
Claudius

prétoriánů. Ti také okamžitě povolali nového císaře – Caligulova strýce **Claudia**.

Do svých padesáti let, než se stal císařem, se Claudius věnoval vědě. Uměl etrusky, sepsal (bohužel nezachované) dějiny Etrusků a dějiny Kartága, svůj životopis a dějiny Augustovy vlády. Jako císař vytvořil dokonale fungující státní úřednický aparát, budoval akvadukty (vodovody) a silnice, připojil k Římu Thráckii, Británii a nová území v Africe. V provinciích zakládal kolonie, které se stávaly středisky romanizace. Hojně uděloval římské občanství.

Nero, adoptivní Claudiův syn, nastoupil po jeho smrti v roce 54. Podobně jako Caligulova začínala i Neronova vláda nadějně. Protože mu bylo jen sedmáct let, měli na něj zpočátku velký vliv jeho rádci (například filozof a dramatik Seneca). Po několika letech však i v Neronovi probudila neomezená moc negativní vlastnosti, opět začaly systematické konfiskace, vynucené sebevraždy a popravy, které se nevyhnuly ani nejbližším příbuzným. Neronovou zvláštností bylo, že se pokládal za skvělého a všestranného umělce. Proto na něj padlo podezření, že zničující požár, který v roce 64 zachvátil Řím, založil úmyslně, aby získal inspiraci k sepsání básně o pádu Troje. Ačkoli požár vznikl nespíš nešťastnou náhodou, byli ze žhářství obviněni Židé a křesťané, kteří si „vinu“ také odpykali. Nakonec se proti Neronovi vzbouřily legie, nastalého zmatku využil senát a prohlásil Nerona za nepřítele státu. Nero uprchl z Říma; když zjistil, že svým pronásledovatelům neunikne, probodl se dýkou se slovy: „Jaký to umělec ve mně hyne!“

Byli tedy nejdříve zatčeni ti, kteří se přiznávali (ke křesťanství), potom na jejich udání obrovské množství, a usvědčení ani ne tak ze zločinu žhářství, jako z nenávisť k lidskému pokolení. Jejich poprava byla spojena s potupou: byli oblečeni v kůže šelem, aby zahynuli roztrhání psy, nebo přibiti na kříž, kde po setmění hořeli místo nočního osvětlení. Nero propůjčil k té podívané svoje sady a slavil cirkusové hry, vmísiv se mezi lid v oděvu vozataje nebo stoje na voze. Proto, ačkoli šlo o zločince hodné trestů nejpříkladnějších, litovali jich, jako by hynuli nikoli v zájmu státu, nýbrž pro ukrutnost jednotlivcov. (Tacitus, *Letopisy*)

Za vlády iulsko-claudijské dynastie **římské impérium** **vzkvétalo**. Výstrelky či zvrácenosti některých císařů se totiž dotýkaly jen poměrně úzkého okruhu lidí – pouze Římanů žijících v sídelním městě, a z valné části jen vyšších vrstev. Zbytek impéria žil v zásadě ničím nerušen a úspěšně se zotavoval z pohrom občanské války. Zemědělství se dařilo, postavení otroků se podstatně zlepšilo. Dobyvačné války se prakticky nevedly, tudíž chyběli zajatci, z jejichž řad pocházelo nejvíce otroků. **Otroků** proto **ubývalo**, byli dražší, a tak jim musela být věnována lepší péče. Někteří Římané (například Seneca) už otroky dokonce pokládali za lidi.

Na venkově se začal rozvíjet **nový způsob obhospodařování půdy – kolonát** (*colonus* je latinsky sed-

lák, rolník či hospodář). Spočíval v tom, že velcí latifundisté pronajímali část své půdy buď bezzemkům, nebo na ní usazovali vlastní otroky, a tito lidé jim pak platili předem sjednané pevné nájemné. Co vypěstovali navíc, jim zůstávalo, takže byli motivováni k co nejvyšší produkci. Tento způsob obhospodařování půdy byl mnohem efektivnější než otrocká práce.

Flaviovci

Nero neměl nástupce, proto několik měsíců po jeho smrti proběhlo ve znamení boje o moc. Císařem se nakonec stal zkušený vojevůdce **Titus Flavius Vespasianus**, který v době svého zvolení (roku 69) zrovna potlačoval vzpouru v Judeji.

Mezi Judeou a Sýrií je Karmel; tak jmenují horu i boha. Bůh tam nemá ani sochu, ani chrám – tak to zařídili již předkové –, jenom oltář a zbožnou úctu. Když tam Vespasianus obětoval a choval tajné naděje v duši, řekl mu kněz Basilides, který znova a znova nahlédl do vnitřnosti: „Ať je to cokoli, Vespasiane, co zamýšlíš, buď vystavět dům, nebo rozšířit polnosti, nebo rozmnožit otroky, je ti souzeno velké dílo, ohromné území a mnoho lidí.“ ... S přenášením vlády na Vespasiana se začalo v Alexandrii, kde si pospíšil Tiberius Alexander a 1. července mu zavázal legie přísahou věrnosti. A ten den byl napříště slaven jako první den jeho vlády, ačkoli vojsko v Judeji mu složilo přísahu teprve 3. července, a to s takovou horlivostí, že nevyčkali ani jeho syna Tita... Všechno udělali vojáci sami, aniž bylo uspořádáno shromáždění, aniž byly soustředěny legie. (Tacitus, *Dějiny*)

▲ **Obr. 143** 24. srpna roku 79 došlo ke katastrofálnímu výbuchu Vesuvu, který zasypal několik měst. Nejznámější z nich jsou Pompeje (na snímku) a Herculaneum. V Pompejích zahynula asi desetina z 20 000 obyvatel a celé město bylo pohřbeno pod několikametrovou vrstvou sopečného bahna a popela. Se systematickým archeologickým průzkumem se začalo až roku 1860 a dnes jsou odkryty asi tři čtvrtiny města včetně fora, divadla, amfiteátru, trojích lázní a několika chrámů. Pompeje byly bohužel v době druhé světové války těžce poškozeny

Díky Neronovu rozhazování byla státní pokladna prázdná. Vespasianus tudíž věnoval zvláštní péči kontrole výdajů a zpřísnil daňovou politiku. Jako první z císařů také pochopil, že je třeba řídit říši jako **organický celek**. Proto začal poskytovat i obyvatelům provincií možnost uplatňovat se v politice, uváděl je do senátu atd. Když Vespasianus roku 79 zemřel, nastoupil vládu jeho syn **Titus**. Jako panovník byl velmi oblíbený, dobře vycházel i se senátem, ale vládl pouhé dva roky. Za jeho vlády došlo k **výbuchu Vesuvu**, díky čemuž se pro naše generace zachovaly Pompeje, Herkulaneum [herkuláneum] a další starověká města.

Adoptivní císaři

Poté, co byl zavražděn Titův neoblíbený nástupce, zvolil senát císařem senátora a zkušeného právníka **Nervu**. Ten moudrými opatřeními uklidnil rozjitřenou situaci a přistoupil k velmi originálnímu **řešení nástupnické otázky**. Vyhlédl si u vojska oblíbeného a velmi schopného místodržícího Germánie **Traiana** a adoptoval jej. Adoptce jako princip pro stanovení nástupce se osvědčila; tak začala stoletá éra **adoptivních císařů**, období hospodářského rozkvětu římské říše a nové územní expanze. Nerva se při výběru Traiana rozhodně nemýlil. Tento rázný voják dokázal udržet pořádek uvnitř říše, vybudoval precizní správu a impérium za jeho vlády dosáhlo **největší rozlohy ve svých dějinách**.

Traianus Plinioví... Pátrat po nich (po křesťanech) by se nemělo; jsou-li udání a usvědčení, musí být potrestáni; kdo však prohlásí, že křesťanem není, a dokáže to skutkem, to jest vzýváním našich bohů, i když je pro minulost v podezření, ať dosáhne za svoje obráce-

▲ Obr. 144 Traianus

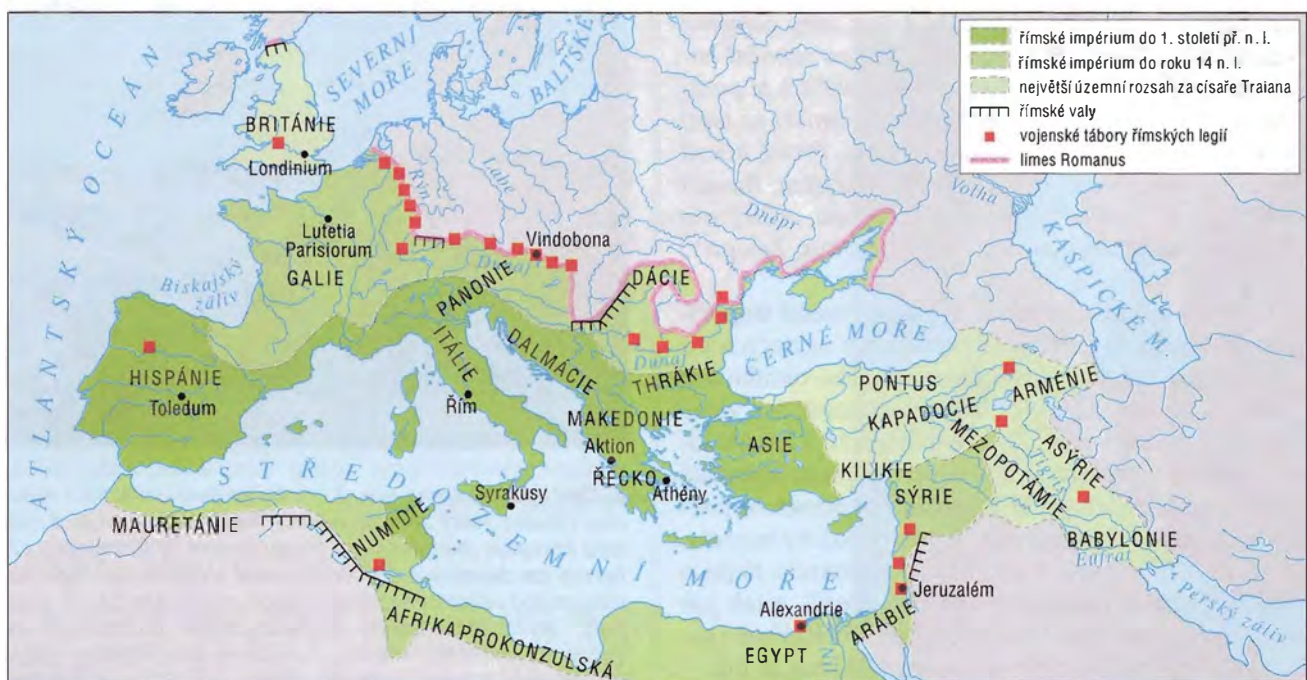

► Obr. 145 Hadrianus

ni milosti. Ke spisům předloženým bez udání původce se ovšem přihlížet nemá při žádné žalobě. Jednak to dává špatný příklad, jednak to není důstojné našeho století.

(Odpověď císaře Traiana na dopis správce Bithýnie Gaia Plinia, v němž se táže, jak postupovat ohledně křesťanů)

Už Traianův nástupce **Hadrianus** si však byl vědom toho, že tak obrovské území udržet nejde, a vzdal se některých neklidných končin na východě. Za své vlády hodně cestoval, jednak ze záliby, jednak proto, aby se o situaci v různých koutech impéria sám přesvědčil. Těžila z toho provinční města, neboť ta, která Hadrianus navštívil, většinou také dál podporoval.

▲ Územní zisky a růst římského impéria

▲ Obr. 146 Jezdecká socha Marka Aurelia na Kapitolu v Římě

Do vážných problémů se říše dostala za vlády **Marka Aurelia**, jednoho z nejlepších římských císařů. V 60. letech 2. století totiž Řím ohrožovali nepřátelé ze dvou stran: na východě **Parthové**, a sotva byli poraženi, začaly na západě přes Dunaj pronikat **germánské kmeny**. Některé z nich, Markomani a Kvádové, sídlili na území dnešních Čech a Moravy. V průběhu takzvaných **markomanských válek**, které byly vedeny na obranu impéria, se římské legie dostaly až na naše území do okolí Brna a na Slovensko až k dnešnímu Trenčínu.

Markomany a Jazygy podrobil Marcus Aurelius v řadě těžkých bojů a zápasů; s takřečenými Kvády vedl dokonce velikou vojnu a poštěstilo se mu zázračné vítězství, či spíše mu bylo dáno od boha. Když se totiž za bitvy ocitli Římané v nebezpečí, zachránilo je božstvo nejnečekanějším způsobem. Kvádové je totiž na vhodném místě obklíčili, Římané srazili štíty a udatně bojovali, když tu barbari bitvu zastavili, očekávající, že je snadno dostanou díky vedru a žízni. Kolem dokola všecko obsadili a zatarasili, aby nemohli Římané odnikud brát vodu... Když se tedy Římané – umdleni, plní ran, na slunci a v žízni – ocitli v krajní tísní... a hynuli žárem, nakupilo se náhle množství mraků a strhl se veliký liják – ne bez božského působení. Vypravuje se totiž, že jakýsi Arnufis, egyptský mág, který

byl s Markem Aureliem, přivolal nějakým čarováním některé bohy... a s jejich pomocí stáhl na zem dešť... A bylo by se jim zle vedlo, když na ně nepřátelé udeřili a sami byli většinou zabráni do pití, kdyby se bylo na nepřátele nesneslo mocné krupobití a množství blesků... Jedni byli promočeni a pili, druzí hořeli a umírali. A Římanů se oheň ani nedotkl...

(Cassius Dio, Římské dějiny)

...A když vojsko, které proniklo až na území Kvádů a bylo obklíčeno nepřáteli, pro nedostatek vody bylo ohroženo spíše žízni než nepřítelem, tehdy na vyzvání jména Kristova, které náhle přede všemi provedli někteří vojáci, velice pevní ve víře, pustivše se do modliteb, vylila se taková síla deště, že Římany šetdře a bez poškození osvěžila, kdežto barbari, vyděšené četnými zásahy blesku, zvláště když mnozí hynuli, přinutila k útěku.

(Orosius, presbyter; Dějiny proti pohanům)

Severovci

Poslední dynastií období principátu byli **Severovci**. Za jejich vlády už se projevovala počínající krize římské říše, i když císaři zpočátku věnovali velké úsilí tomu, aby ji stát překonal – snažili se posílit centrální moc a pečovali o **armádu**, o níž opírali svou moc. Roku 212 byl vydán edikt, který uděloval **římské občanství všem svobodným obyvatelům impéria**. Vedly k tomu zejména ekonomické důvody – do státní pokladny plynuly větší příjmy, neboť některé daně platili pouze plnoprávní občané, jichž teď bylo mnohem více. Přes veškerou snahu se však krize prohlubovala.

Krise impéria

Ve 2. století zažívalo římské impérium, jak už víme, obrovský rozmach. Nejedno z adoptivních císařů nebyl roditelým Římanem (Traianus i Hadrianus pocházeli z Hispánie, další byl z Galie atd.), proto se dostávalo pozornosti i **provinciím**, které se **vzmáhaly a vzkvétaly**, dosud však ne na úkor celistvosti říše. Naopak. Impérium bylo tak prorostlé hospodářskými a obchodními vazbami, že i když se císaři na trůně střídali tak rychle, že než se zpráva o nastolení jednoho roznesla po říši, vládl už jiný, drželo pevně pohromadě a příliš jím tyto věci neotřásaly. Správní úředníci v provinciích byli podřízeni přísnému doзору, takže nemohlo docházet – jak tomu bylo zcela běžně za republiky – k vydírání provincií. Stavěly se tu silnice, města se svým vybavením (vodovody, amfiteátry, knihovny, lázně) začala přibližovat Římu, který zase pomalíčku, ale nezdřizitelně svoje výsadní postavení ztrácel.

V zemědělství se stále více uplatňoval **kolonát**, který se zpočátku jevil jako velmi výhodný, postupně se však dostával do krize. Kolónům byla často přidělována špatná a málo úrodná půda, kterou se velkostatkářům nevyplácelo obdělávat ve vlastní režii, a kolóni pak nemohli dostát svým závazkům. Upadali do dluhů a majitelé jim bránili po vypršení smlouvy z pozemku

odejít. Tak se kolóni dostávali do závislosti na velkostatkářích, jejich postavení se podobalo postavení otroků (byli například trestáni tělesně, i když šlo o svobodné občany) a bludný kruh se uzavíral, protože mizela motivace k intenzivnější práci.

▲ **Obr. 147** Památky římské architektury jsou rozptýleny po celém území, které kdy Římané ovládali. Jednou z nejúchvatnějších památek provinční architektury je skalní chrám v Petře v Sinaji, jehož průčelí je celé vytesáno do skály. Petra byla hlavním městem nabatejského království, které roku 106 n. l. podrobil císař Traianus

... (nájemce) poslal do... panství vojáky a jedny z nás dal pozatýkat a ztýrat, jiné spoutat, některé – a to i občany římské – zbit pruty a klacky, rozumí se za to jediné naše provinění, že jsme pod tíhou křivdy... šli vzývat tvoje veličenstvo... Ať není přiznáno právo ani prokurátorům, tím méně nájemci, zvyšovat kolónům dávky ze sklizně nebo pracovní povinnosti či příspěžek... ať nejsme vázáni pracovat ročně více než dva dny jako oráči, dva dny okopávat a dva dny sklízet, a to ať je nesporné... Pomož, protože my, lidé venkovští, chudí, živící se prací svých rukou, nemůžeme před tvými prokurátory závodit s nájemcem, díky štědrým úplatkům tak velice vlivným... slituj se a rač nařídít svým svatým přípisem, abychom nebyli nuceni pracovat více, než jsme povinni...

(stížnost kolónů ze severní Afriky císaři Marku Aureliovi)

Výsledkem byl obecný úpadek zemědělství, který vedl až k tomu, že na venkově začala převládat **naturální směna** nad peněžní (snižování obsahu drahých kovů v mincích tento proces jen urychlilo). Tak **krize v zemědělství** zasáhla i **řemeslo a obchod**, který kvůli nedostatku oběživa vázl. Dramaticky se rozevíraly „sociální nůžky“ mezi takzvanými **honestiores** ([honestyjórés] – císařští a provinciální vyšší úředníci, vyšší důstojníci a senátoři) a **humiliores** ([humilijórés] – všichni ostatní). Ti druzí se dostávali téměř na úroveň

otroků – a také se s nimi leckdy spojovali při různých povstáních a bouřích. Rozdíly mezi těmito dvěma vrstvami se dokonce projevovaly i v zákonodárství – zatímco **honestiores** mohli být potrestáni maximálně vyhnanstvím nebo deportací, pro zostření spojenými s konfiskací majetku, **humiliores** bývali běžně odsuzováni na nucené práce do dolů, k ukřižování či k zápasům s dravou zvěří v aréně, a to bez ohledu na to, že byli také římskými občany. Z toho je vidět, že občanství už nemělo takový význam jako dříve, mnohem důležitější roli hrál majetek.

Dalším velkým problémem bylo udržování obrovského a nákladného **úředního aparátu a vojska**, které bylo nutné k zajištění hranic rozlehlé říše. Státní příjmy už tyto výdaje nedokázaly pokrýt, ale ani byrokracie, ani armády se nebylo možné zřítci.

Po zavraždění posledního Severovce došlo v Římě k rychlému střídání panovníků. Protože všichni byli vojenskými veliteli, provolávaly (a sesazovaly) je jejich legie, říká se jim **vojenští císaři**. Za padesát let této éry jich bylo dvacet osm, a to počítáme jenom ty oficiálně uznané (někdy vládli dva zároveň jako spoluvladaři), ne desítky dalších vzdorocísařů. Pouze čtyři nebyli zavražděni. Obvykle se na trůně udrželi dva tři roky, někteří ovšem také jen tři týdny. Je jasné, že za těchto okolností žádný z vojenských císařů nemohl impériem z krize vyvést – prostě na to neměl čas. A leckterý ani chuť a schopnosti – byli to vojáci, jediné, o co dbali, byly jejich legie, mnozí strávili svou jepičí vládu na válečných taženích, k nimž byl dostatek příležitostí. Římští sousedé totiž, jakmile zjistili, že se hliněné nohy tohoto kolosu povážlivě drojí, začali útočit: Peršané a řada germánských kmenů – Gótové, Frankové, Alamani... A když nebylo zrovna proč válčit s barbarskými kmeny, vždycky se našel vzdorocísař v Hispánii, Galii či Africe, proti němuž bylo třeba zakročit.

Je opravdu s podivem, že se římské impérium ještě nerozpadlo, a dokonce se dočkalo i svého znovuzkříšení.

Ačkoli existují zákony vyryté na dvanácti deskách a na bronzu veřejně vystaveném jsou vypsána práva, chybuje se přímo uprostřed zákonů, uprostřed práv se hřeší, bezúhonnost se nezachovává ani tam, kde se obhajuje... Kdo má v tom všem přijít ku pomoci? Obhájece? Ale ten přestupuje zákony a šidí. Soudce? Ale ten svůj ortel prodává. Kdo zasedá, aby trestal zločiny, páchá je, a aby zahynul nevinný obžalovaný, proviňuje se soudce... Jeden podvrhne závět, druhý spisuje za cenu hrdelního zločinu falešnou... Není žádného strachu před zákony, před vyšetřováním, ze soudce nejde žádná hrůza; z čeho se lze vyplatit, toho se není co bát...

(Z dopisu Cypria, kartaginského biskupa)

Pojmy:

Císař (z římského vlastního jména Caesar [cézar]; v němčině Kaiser, v ruštině car) – ve středověku titul nejvyššího světského panovníka. Římané sami slovo „caesar“ chápali původně pouze jako vlastní jméno, oficiálním oslovením a titulem císařů bvlo „princeps“ a později „dominus“. Teprve později získalo slovo dnešní význam.

Zákon o urážce majestátu není novinkou doby císařské. Existoval už za republiky, ale tehdy byl pod pojmem „majestát“ míněn stát a podle tohoto zákona se trestala provinění proti státu (například vlastizrada). O jeho zneužití za republiky zprávy nejsou. Teprve v době císařské splýnul „majestát“ s osobou panovníka. Například za Nerona bylo „urážkou majestátu“ i to, když člověk navštívil veřejné záchodky a měl u sebe minci, na níž byl vyražen císařův portrét.

Romanizace – šíření římské kultury a latiny v Itálii a v provinciích. Římské vlivy pronikaly samozřejmě nejprve do vyšších vrstev, ale při přejímání jazyka se naopak více uplatňovala lidová latina, kterou s sebou přinášeli legionáři. S důsledky romanizace se běžně setkáváme i dnes – hlavně v podobě románských jazyků.

Důležitá data:

- 27 př. n. l. – počátek římského císařství
- 27 př. n. l.-68 n. l. – iulsko-claudijská dynastie
- 69-96 – flaviovská dynastie
- 79 – výbuch Vesuvu
- 96-192 – adoptivní císaři
- 166-180 – markomanské války
- 193-235 – dynastie Severovců
- 212 – rozšíření občanství na všechny svobodné obyvatel impéria
- 235-284 – vojenští císaři

Otázky, úkoly:

1. Vysvětlete pojmy principát, kolonát, adoptivní císaři, vojenští císaři. 2. Za kterého císaře dosáhla římská říše největší rozlohy ve svých dějinách? Najděte hranice na mapě a zjistěte, které dnešní státy leží na území bývalého impéria. 3. Charakterizujte Augustovu vládu a vládu dalších panovníků iulsko-claudijské dynastie. Co na ní bylo negativního, co naopak pozitivního? 4. Proč vzrostl význam armády? 5. Co víte o vládě Flaviovců a adoptivních císařů? 6. Jaké byly příčiny krize impéria? Jak se krize projevovala? 7. Přečtěte si znovu dvě ukázky na s. 113 týkající se boje Marka Aurelia s Kvády. Jde o dvojí vyličení jedné a téže události. Čím se od sebe liší?

6. POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ

Na začátku 30. let 1. století n. l. se v římské provincii Judeji rodilo nové náboženství, **křesťanství**. Jeho vznik je spojen s osobou **Ježíše** (latinsky *Iesus*, což je upravený tvar hebrejského jména *Ješua*). O jeho historické existenci, kterou prokazuje nejen bible, nýbrž také několik římských autorů, dnes již nepanují pochybnosti.

Ježíšovo působení

Podle tradice se Ježíš narodil v Betlémě za vlády císaře Augusta, zřejmě kolem roku 4 př. n. l. Pozdější učenci omylem stanovili datum jeho narození o několik let později, takže křesťanský (a dnes běžně užívaný) letopočet se nekryje s datem Ježíšova zrodu. Ježíš vyrůstal v blízkém Nazaretu jako syn Marie a pravděpo-

dobně tesaře Josefa; měl několik sourozenců, z nichž Jakub patřil k jeho učedníkům.

Většinu svého života strávil Ježíš v Galileji (severní část Palestiny). Někdy kolem třicátého roku života přijal na znamení pokání křest z rukou proroka Jana Křtitele, který ohlašoval příchod božího království a božího soudu nad Izraelem. Také Ježíš začal záhy působit jako lidový zvěstovatel Boha, prorok, jichž v židovském prostředí bývalo velké množství. Základ jeho učení, které veřejně šířil, tvořila myšlenka o brzkém vítězství nebeského království, v němž lidé dosáhnou spasení. Podmínkou k tomu bylo ovšem pokání a zásadní změna smýšlení. Ježíš kladl důraz na bezvýhradnou lásku k bližnímu, za něhož pokládal každého člověka (i nepřítel), pohrdal světskými statky jako pomíjivými hodnotami a vyzdvihoval nenásilí a pokoj v mezilidských vztazích. Ústřední myšlenkou jeho působení byla **všedopouštějící láska**, která jediná může napravit hříšníky a nastolit ve společnosti soulad. Pro své učení získal podle tradice dvanáct oddaných stoupců, kteří měli šířit myšlenky nové víry. Říká se jim **apostolové** (z řeckého *apostolos*, což původně značilo zasílanou zprávu, v přeneseném významu pak posla). Všichni, až na jedinou výjimku (Jidáše, který Ježíše údajně za třicet stříbrných zradil), pocházeli rovněž z Galileje.

► **Obr. 148** Kristus jako dobrý pastýř; plastika ze 3. století n. l. Beran (nebo kozel) byl běžným obětním zvířetem národů Předního východu včetně Židů, od nichž křesťané převzali beránka jako symbol Kristova obětování. Dnes již neobvyklé je zobrazení Krista jako bezvousého mladíka, ale v první polovině 1. tisíciletí se s tímto pojetím můžeme setkat

Judaističtí kněží ale spatřovali v Ježíšovi odpadlíka od pravé víry. Krátce před velkým židovským svátkem hodu beránka (Pesach, Velikonoce) vjel Ježíš na oslici do Jeruzaléma, vzbudil tu svým působením rozruch, a proto byl zatčen. Rada židovských kněží, která měla právo odsoudit rouhače k trestu smrti, vydala Ježíše do rukou římského místodržitele Pontia Pilata. Na nátlak židovských duchovních byl Ježíš, stár podle tradice třiatřicet let, popraven **ukřižováním**. Skutečnost, že skalní hrob, v němž spočinuly jeho tělesné ostatky, byl třetího dne nalezen prázdný, vedla ke zrodu učení o Ježíšově **zmrtvýchvstání**, pozdějším **nanebevstoupení** a věčném životě v nebeském království. Oba zázraky, které tvoří pevnou součást křesťanské víry, shodně potvrzovali svým svědectvím apoštolové.

◀ **Obr. 149** Na reliéfu ze 4. století je znázorněna scéna, kdy si Pontius Pilatus (uprostřed), správce provincie Judeje, myje ruce nad Ježíšovým odsouzením. Ježíš stojí mezi pochopy zcela vpravo

Smrtí na kříži vykonal Ježíš podle křesťanského chápání vykupitelský čin, jímž snal z lidstva dědičný hřích a ukázal mu cestu ke spasení duše a k věčnému životu v nebeské říši. Tím se stal v křesťanském pojetí **Kristem** (*Christos* znamená řecky „pomazaný“, což je překlad hebrejského slova *mášiách*, česky *mesiaš*, původně titulu izraelských králů) – **Spasitelem**. Ježíšova smrt a jeho vzkříšení znamenají v křesťanském chápání počátek nového, závěrečného období dějin pozemského světa, na jehož konci dojde k vítězství nebeského království, v němž se dočkají věčného života věrní křesťané. V nebeském království je Kristus součástí Boží trojice, kterou spolu s ním tvoří Bůh otec a Duch svatý.

17. Protož, když se lidé sešli, řekl jim Pilát: Kterého chcete, ať vám propustím? Barabáše-li, čili Ježíše, kterýž slove Kristus?

18. Nebo věděl, že jej z závidosti vydali.

19. A když seděl na soudné stoličce, poslala k němu žena jeho, řkouci: Nic neměj činiti s spravedlivým tímto, nebo jsem mnoho trpěla dnes ve snách pro něho.

20. Ale přední kněží a starší navedli lid, aby prosili za Barabáše, Ježíše pak aby zahubili.

21. I odpověděv vladař, řekl jim: Kterého chcete z těch dvou, ať vám propustím? A oni řekli: Barabáše.

22. Dí jim Pilát: Co pak učiním s Ježíšem, kterýž slove Kristus? Řekli mu všickni: Ukřižován buď.

23. Vladař pak řekl: I což jest zlého učinil? Oni pak více křičeli, řkouce: Ukřižován buď.

24. A vida Pilát, že by nic neprospěl, ale že by větší rozbroj byl, vzav vodu, umyl ruce před lidem, řka: Čist jsem od krve spravedlivého tohoto. Vy vízte.

25. A odpověděv všecken lid, řekl: Krev jeho na nás i na naše dítky.

26. Tedy propustil jim Barabáše, ale Ježíše zbičovav vydal, aby byl ukřižován.

(*Evangelium sv. Matouše, kapitola 27, znění Bible kralické podle vydání z roku 1613*)

Šíření křesťanské víry

Apoštolové šířili Ježíšovo učení po celém tehdejšímu kulturním světě, tj. římské říši, zejména po jejím helénizovaném asijském území. Právě zde vznikaly nejstarší **křesťanské obce**. První existovala pod vedením Ježíšova bratra Jakuba v Jeruzalémě, musela však čelit nepřátelství ze strany přívrženců tradičního judaismu. Další významná obec vznikla v maloasijské Antiochii, kde jeden čas zřejmě spolu působili Ježíšův přítel apoštol Petr a **Pavel z Tarsu**, který sice Ježíše osobně

nepoznal, ale brzy se stal vůdčí osobností raného křesťanství. Pavel, jemuž také připadl titul apoštol, začal přibližně od roku 50 podnikat misijní cesty především po východním Středomoří, snažil se získat pro křesťanství co nejvíce lidí a spoluurčoval zásady života v křesťanských obcích. Křesťanské obce byly budovány jako organizace v čele s duchovní (kněžskou) autoritou. V těchto raných křesťanských společenstvích si byli všichni rovni. Tato skutečnost spolu s nadějí na vysvobození ze strážní prožitých na tomto světě a na nový lepší život v nebeské říši činila křesťanství přitažlivým hlavně pro chudé obyvatelstvo, mezi nímž se také zpočátku nejvíce šířilo. Samo slovo **křesťan** (které nepochází ze slova křest, nýbrž z řecké podoby Kristova jména – *Christos*) bylo zřejmě původně hanlivým označením přívrženců Kristova učení.

► **Obr. 150** Svatý Pavel na mozaice z Ravenny

Úkolem kněze bylo poskytovat duchovní péči (pastýřské poslání), tedy usměrňovat věřící tak, aby žili ve shodě s křesťanským učením a zajistili svým duším spasení. Kněz také vykonával **bohoslužebné obřady**, z nichž nejvýznamnější byly **křest** (symbolicky z člověka smývajícím přechází život s jeho proviněními – hříchy – a znamenající jeho přijetí mezi křesťany) a vlastní bohoslužba, tj. **mše se svatým přijímáním** jako připomínka poslední večeře Ježíše s apoštoly, po níž byl zatčen. (Při mši věřící od kněze přijímá chléb a víno jako tělo a krev Krista.)

Předpokládalo se, že kněží budou získávat pro křesťanství další stoupence a v případě nezbytí položí (podle Kristova vzoru) za víru svůj život. Tato výzva byla velmi důležitá hlavně v prvních třech stoletích křesťanství, kdy byli křesťané pronásledováni římskou mocí.

Pronásledování křesťanů

V důsledku víry v posmrtný život byly otázky pozemského života pro rané křesťany méně důležité, a proto nijak neusilovali o změnu společenských poměrů. Přesto se křesťanská víra dostávala do **rozporu se zájmy římského státu**. Křesťané sice uznávali svrchovanou moc císaře, odmítali ho však uctívat jako boha, čímž se protivili státnímu kultu. Navíc první křesťané pocházeli většinou z neustále se bouřící Judeje, a byli proto pokládáni za nekalé živly a narušitele veřejného pořádku. Nejedním otrok totiž začal zásady nového náboženství uplatňovat v praxi a jeho pán tak přišel o v té době už cennou pracovní sílu. Křesťané také odmítali sloužit ve vojsku. Za útoky proti křesťanům tedy nestála náboženská nesnášenlivost, ale čistě **politické důvody**. Římané – jako ostatně všichni polyteisté – byli nábožensky velmi tolerantní, a pokud by se některé křesťanské zásady nekřížily s jejich státními a ekonomickými zájmy, vůbec by jim toto náboženství nevadilo, stejně jako jim nevadil například kult egyptské bohyně Eset (kterou uctívali jako Isis) nebo kult Jahvův.

◀ **Obr. 151** Římské katakomby, které sloužily křesťanům jako pohřebiště. Průhledem skrze oblouk jsou vidět výklenky, do nichž byli mrtví ukládáni v několika patrech nad sebou

O systematickém pronásledování křesťanů můžeme mluvit až **ve 3. století** (zejména za císaře Diocletiana), do té doby docházelo spíše k jednorázovým akcím jako v případě požáru Říma za Nerona, a úředníci byli leckdy i kroceni, projevovali-li příliš horlivosti v pátrání po tajných křesťanech. Přestože až do 4. století stálo křesťanství mimo zákon, jeho příznivců přibývalo.

Nový zákon

Svatou knihou křesťanů je **bible (Písmo svaté)**, jejíž uspořádání odráží judaistické kořeny křesťanství. Tvorí ji Starý zákon, v němž křesťanství spatřuje předobraz jevů, které nastaly za života Ježíše a apoštolů. Vlastní křesťanské zásady shrnuje **Nový zákon**, jenž ve čtyřech evangeliích (Matoušovo, Markovo, Lukášovo

a Janovo) líčí působení Ježíše Krista, dále obsahuje skutky apoštolské a spisy některých apoštolů, hlavně sv. Pavla.

Evangelia zachycují narození, život, působení, smrt, pak vzkříšení a nanebevstoupení Ježíše Krista. Podle tradice je sepsali apoštolové. Za nejstarší bývalo dlouho pokládáno evangelium sv. Matouše, nyní se badatelé přiklánějí k názoru o větším stáří evangelia sv. Marka (obsahujícím méně zápraků a mýtotočných prvků). Spolu s evangeliem sv. Lukáše (mimo jiné nejpůsobivěji líčícím Ježíšovo narození) tvoří takzvaná souhledná evangelia, která vznikla z jednoho zdroje a obsahují původní Ježíšovy výroky. Evangelium sv. Jana je nejmladší a bylo sepsáno ve východním Středomoří. Nejstarší evangelia, která se bohužel nezachovala v původní podobě, vznikala kolem roku 70; starší jsou tedy takzvané **epištoly** (tj. listy) **sv. Pavla**.

Většina textů Nového zákona, psaného řecky (tedy kulturním jazykem východní části římské říše), vznikala postupně. Nový zákon byl dotvořen během 2. století. Jeho znění se uzavírá *Zjevením sv. Jana* neboli *Apokalypsou*, strhujícím způsobem podaným proroctvím o konci pozemského světa – posledním soudu, na němž Kristus rozhodne o zatracených a spasených, a o vítězství nebeského království.

Důležitá data:

asi 30 n. l. – ukřižování Ježíše

Otázky, úkoly:

1. Pokuste se shrnout, co víte o Ježíšově životě. Zamyslete se nad tím, proč je Ježíšova smrt na kříži v křesťanském pojetí dějinným přelomovou a zásadní událostí. **2.** Jaké je místo Nového zákona v rámci bible? Které další texty v ní najdete? **3.** V kterých společenských vrstvách se nejvíce šířilo křesťanství? **4.** Jaký byl postoj římského státu ke křesťanství? Proč byli křesťané pronásledováni?

7. ŘÍM ZA DOMINÁTU A ZÁNİK IMPÉRIA

Situace v římské říši byla téměř zoufalá. Hranice na východě se bortily pod útoky Peršanů, na Rýně pod vpády Germánů, po Itálii řádily loupeživé bandy, v provinciích se bojovalo o to, který z vojevůdců bude císařem. Zemědělci utíkali ze svých statků, kde byli snadnou kořistí ozbrojených hord, a pole pustla. Obchod zanikl, protože kupci byli přepadáni a vražděni, a řemeslníci tak neměli pro koho vyrábět. Pokud měl ještě někdo hodnotné mince, pro jistotu je někde zahrabal pro horší časy, a tak se ztrácelo velké množství drahých kovů.

Vláda pevné ruky se stala pro Řím životní nutností. Ruka, která se moci chopila, patřila neurozenému Dalmatinci jménem Diocletianus.

Diocletianus

Diocletianus byl velitelem prétoriánů předchozího císaře, který byl zavražděn. Když byl roku 284 Diocle-

tianus provolán císařem, dal vypátrat vůdce vrahů svého předchůdce a osobně ho před celým vojskem probodl mečem. Tím dal všem zřetelně na srozuměnou, s kým mají tu čest.

Diocletianus se dostal k moci pouze díky svým schopnostem, které krátce předtím osvědčil při vítězném tažení do Persie. Měl přesně ty vlastnosti, které Řím tehdy potřeboval: byl energický, přímočarý, nesmlouvavý, prozíravý a praktický. Skoncoval s „hrou na republiku“, zřekl se titulu princeps a nechal se oslovovat **dominus** – pán. Proto způsobu vlády, který nastolil, říkáme **dominát**. Císař měl od této chvíle vůči ostatním obyvatelům říše stejné postavení jako pán vůči otrokům, po vzoru orientálních despotů se prohlásil za boha a stal se absolutistickým vládcem. Protože chápal, že tak obrovskou říši nemůže řídit jeden člověk, vybral si stejně schopného spoluvládaře, kterému svěřil západní část říše. Aby předešli případným bojům o trůn po své smrti, přibrali si později každý ještě mladšího císaře; s mladšími císaři se počítalo jako s následníky. Tak vznikla takzvaná **tetrarchie**, vláda čtyř víceméně nezávislých panovníků, kteří ovšem stát řídili v dokonalé shodě a součinnosti, přičemž primát hrál stále Diocletianus. Každý z nich sídlil v jiné části říše, kterou tak měli dokonale pod kontrolou. Ačkoli byl Řím nadále hlavním městem, žádný z císařů zde neměl svoje sídlo.

◀ Obr. 152 Sousedí tetrarchů z chrámu sv. Marka v Benátkách

Jako voják se Diocletianus věnoval samozřejmě **armádě**. Aby zajistil dostatečný počet vojáků, nabíral do legií i barbary („barbarizace“ armády); pak mohl vytvořit dva typy jednotek: stálé pohraniční, které trvale chránily hranice, a mobilní, jichž bylo možné užít buď při válečném tažení, nebo pro posílení ohroženého úseku hranic. Důstojnické hodnosti se staly téměř výhradně záležitostí osobních schopností, ne původu. Reformovat armádu bylo věcí přežití, protože útoky barbarů

na Řím neutuchaly, ba naopak, a i Diocletianus byl nucen vypořádat se s řadou vzdorocísařů a povstání.

Diocletianus ovšem projevil i smysl pro **hospodářství**. Razil hodnotné zlaté a stříbrné mince, stanovil maximální ceny a mzdy, aby zabránil inflaci, zavedl nové daně. Ty se stanovovaly nejen podle rozlohy pozemku, ale i podle úrodnosti půdy. Městské obyvatelstvo, které půdu nevladilo, platilo daň z hlavy. Největší změnou bylo to, že zdanění byli úplně všichni – a tudíž také obyvatelstvo Itálie, které do té doby pozemkovou daň neplatilo. Na opuštěných pozemcích usazoval císař zajaté barbary, synové kolónů museli být podle jeho nařízení zase jen kolóny, totéž platilo o vojácích. Tak se Diocletianus snažil zajistit pro zemědělství a vojenství stálý dostatek lidí.

Nutné byly i **správní reformy**. Nejdůležitější z nich rozdělovala impérium na nové správní oblasti – **diecéze**. Diecéze byly poměrně rozsáhlé (původně jich bylo v celé říši pouze dvanáct) a zahrnovaly různý počet provincií.

V zájmu státu přistoupil Diocletianus k **pronásledování křesťanů**. Během předchozích let plných válek a bídy počet stoupenců křesťanství vzrostl. Křesťané neuznávali císaře jako boha, což byl přečin politický, a také se nepachtili za pozemskými statky, což vzhledem k jejich značnému počtu podrývalo Diocletianovy reformy hospodářství. A tak Diocletianus vydal proti křesťanům postupně tři dekrety: první nařizoval zbouřat jejich modlitebny, druhý zničit jejich knihy a uvěznit kněze, třetí popravil každého, kdo nebude obětovat římským bohům.

V roce 305 odešel Diocletianus do ústraní v rodné Dalmácii, kde si ve Splitu nechal vybudovat palác. Dispozicí připomínal půdorys vojenských táborů, v nichž císař strávil prakticky celý život.

...Rozhodli jsme se stanovit nikoli ceny zboží... nýbrž míru (tj. maximální výši cen); to aby – kdyby se vynořila, nedejtež bohové, nějaká veliká drahota – byla lakota... sevřena hrázemi našeho nařízení a hranicemi brzdicího zákona. Nechť jsou tedy ceny uvedené v textu následujícího seznamu v celém světě dodržovány tak, aby všichni pochopili, že jim je odňata volnost je překračovat; přitom se ovšem nezapovídá v těch místech, kde se objeví hojnost a nadbytek zásob, blažená láce... Proto stanovíme, aby vzepře-li se kdo drze znění tohoto nařízení, byl stíhán hrdelním soudem. Nikdo ať toto ustanovení nepokládá za tvrdé, když je snadné nebezpečí uniknout, totiž zachovat sebekázeň. (Diocletianův výnos o maximálních cenách)

Constantinus

Císař Constantinus v mnohém navazoval na Diocletiana, například v hospodářské politice. Kolóny připoutal k pozemkům dokonce zvláštním nařízením. V čem se však od svého předchůdce zásadně lišil, byl přístup ke křesťanství. Zatímco Diocletianus se křesťanství snažil v zájmu jednoty státu zlikvidovat, Con-

stantinus pochopil, že by se dalo naopak využít jako ideologické pojítko říše. V té době mělo totiž křesťanství už poměrně dokonalou organizaci (v každé diecézi působil biskup, odtud také pozdější význam slova diecéze), navíc sdružovalo lidi všech národností. Proto Constantinus v roce 313 vydal **edikt milánský**, kterým **zrovnoprávnil křesťanství s ostatními náboženstvími**, a začal křesťanskou církev podporovat.

◀ **Obr. 153** Portrét císaře Constantina už více než antické sochy připomíná křesťanské ikony

▲ **Obr. 154** Vítězný oblouk si nechal císař Constantinus vybudovat nedaleko Colossea na oslavu porážky vzdorocísaře Maxentia roku 313. Část reliéfní výzdoby byla ovšem přenesena z vítězných oblouků Constantinových předchůdců. Pro tento oblouk byly zhotoveny jen pásy reliéfů na bočních obloucích a sokly

Constantinus si ovšem uvědomoval, že křesťanství má jednu velkou slabinu: není jednotné. Od samého počátku se tříštilo v řadu názorových proudů. Proto roku 325 svolal do maloasijské Nikaie první **církevní sněm (koncil)**. Tady bylo vytvořeno **základní církevní dogma** a vše, co se s ním neslučovalo, bylo prohlášeno za herezi (kacířství). Heretickou vírou se tak stalo například **ariánství**, křesťanský směr velmi rozšířený zvláště mezi Germány. Constantinus křesťanům dovolil zastávat všechny úřady, což bylo za jeho předchůdců nemyslitelné, a sám s jejich vírou sympatizoval. Pokřtít se ovšem dal až na smrtelném loži.

Ještě jeden důležitý krok Constantinus za svého života učinil: Řím, v němž už císaři stejně dávno nesídlili, přestal být hlavním městem říše i formálně. Nové sídlo si Constantinus vybudoval během neuvěřitelných šesti let na místě malé osady jménem Byzantion a nazval ho po sobě – **Konstantinopolis** (Cařihrad, dnes Istanbul).

Počátek stěhování národů a rozdělení římské říše

V roce 375 zaútočili na germánské kmeny **Ostrogóti** a **Vizigóti**, usazené u Černého moře na území dnešní Ukrajiny, kočovní **Hunové**. Ostrogóty porazili a ovládli, Vizigóti před nimi ustoupili na západ, až na území římského impéria. Tak začalo stěhování národů, v jehož víru během dalších sto let zanikla západní část římské říše.

Vizigóti se sice v provincii Thrákii usadili se souhlasem římských úředníků, ale soužití to nebylo zdaleka bezproblémové. Napjatá situace vyvrcholila roku 378 **bitvou u Hadrianopole**, kde Vizigóti zvítězili a kde padl tehdejší římský císař. Jeho místo pak zaujal poslední panovník, který ještě vládl nad celým impériem, **Theodosius**.

Theodosius prohlásil roku 380 **křesťanství za jediné povolené státní náboženství**. Vyhlásil boj všemu, co mu připadalo příliš pohanské. Tak se za jeho vlády po téměř dvanácti letech naposledy konaly olympijské hry. Když Theodosius roku 395 umíral, rozdělil impérium mezi své dva syny: **východní část** říše světil staršímu Arcadiovi, **západní část** mladšímu Honoriovi. Tak došlo k **rozpadu římské říše** a obě její části se dále vyvíjely samostatně. Zatímco východní část se zvolna přetvářela ve stát, který známe jako **Byzanc**, Honoriovi v západ vystavený útokům germánských kmenů šel nezadržitelně k zániku.

Zánik západorímské říše

Honorius si zvolil jako své sídlo **Ravennu**, která se tehdy rozkládala na mořském břehu a směrem k pevnině byla chráněna říčním ramenem a močály. V těchto divokých dobách poskytovala ideální útočiště. Ukázalo se, že to byla dobrá volba. Už v roce 410 **Vizigóti dobyli Řím**. Později se po dohodě s Honoriem usadili v jižní Galii kolem města Tolosy (dnešní Toulouse [tulúz]), kde si založili svůj stát – tolosánskou říši.

V době vpádu Vizigótů stáhli Římané většinu vojenských posádek z limitu na obranu Itálie. Provincie Galie tak zůstala nepříliš chráněná a kromě toho, že přes ni prošly germánské kmeny **Vandalů** a **Svévů** směrem do Hispánie a Afriky, začala přitahovat pozornost **Hunů**. Hunové už tehdy v Evropě ovládali velké území, zdržovali se však hlavně v Panonii, jejíž širé pusty jim připomínaly rodné asijské pláně. Podnikali odtud kořistnické výpravy do různých končin, zejména na Balkán, kde na východořímském císaři vymáhali vysoké poplatky. V této době jim vládl **Attíla**, který se rozhodl zmocnit se rovinaté Galie.

Attila, král Hunů... opřen o kmeny nejudatnější, které si podmanil, si usmyslil povalit západní říši. Byli totiž jeho panství poddáni Ardarich, přeslavný král Gepidů, rovněž vládce Gótů Valamir, vznešenější než sám král, kterému tehdy sloužil, neméně i veleudatné kmeny Markomani, Suebové, Kvádové, mimoto Herulové, Turkilingové čili Rugové se svými vlastními knížaty a kromě nich jiné barbarské národy, sídlící v severních končinách. (Paulus Diaconus, Římské dějiny)

Římané se však svého území vzdát nehodlali. Tak došlo roku 451 k **bitvě na Katalaunských polích** na řece Marně. Bitva je známá také jako bitva národů, protože na obou stranách bojovala řada kmenů. Krvavé střetnutí dopadlo nerozhodně. Attila utrpěl takové ztráty, že se z Galie stáhl, ale hned příštího roku se vydal do Itálie na odvetné tažení. Od útoku na Řím jej údajně odvrátil jednak diplomatický rozhovor s papežem Lvem I., jednak fakt, že Attilovo vojsko decimoval mor.

Hunové byli kočovníci turkotatarského původu příbuzní s Avary a Bulhary; podle některých badatelů pocházejí až z Koreje. Jejich nájezdy přiměly Číňany, aby si na obranu proti nim vybudovali Velkou čínskou zeď. Nejznámější hunský náčelník Attila byl synem Číňanky a hunského náčelníka Mundzuka. Narodil se kolem roku 395 a v době vpádu Vizigótů do Říma pobýval na ravennském dvoře jako rukojmí. Naučil se tu latinsky a trochu řecky a spřátelil se zde se svým vrstevníkem Flaviem Aëtiem, který se později stal římským vojevůdcem. Ti dva proti sobě bojovali na Katalaunských polích. Jako náčelník se Attila obklopil rádci i z řad Římanů, Řeků a Germánů. Jedním z nich byl i Orestes, otec posledního římského císaře. Při tažení do Itálie si Attila vysloužil přezdívku *flagellum dei* – bič boží. Zemřel roku 453 na své poslední svatbě. Tyto události, pochopitelně upravené, zachycuje starogermánský epos *Edda starší* a jeho mladší německá verze *Píseň o Nibelunzích*. Ačkoli měl několik synů, žádný si po jeho smrti nedokázal zajistit otcovo postavení a Hunové se většinou stáhli zpět do Asie.

Attila sice na Řím nezaútočil, nepodařilo se ho však uchránit od útoku **Vandalů**, kteří se usadili v severní Africe kolem Kartága. Zde vytvořili své království a obtěžovali svými nájezdy středomořské ostrovy. Roku 455 vpadli do Říma, kde se chovali takovým způsobem, že je jejich jméno dodnes hanlivým označením.

Poslední římský císař

První i poslední panovník Říma se překvapivě jmenovali stejně – **Romulus**. Romula a Augusta, jehož vláda uzavírá dvanáct století římských dějin, dosadil ještě nezletilého na trůn jeho otec, římský patricij a bývalý Attilův rádce Orestes; do chlapcovy dospělosti chtěl vládnout místo něj. Tehdy se však **vzburili Germáni sloužící v římském vojsku**, Oresta zabil, Romula sesadili a povolali králem svého velitele Odoakera.

... Na západě měl vládu Augustus, kterému říkali Římané *zdrobnělinou Augustulus*, protože obdržel království ještě jako chlapec; spravoval mu je velmi dů-

▲ Obr. 155 Poslední římský císař Romulus Augustus a germánský velitel Odoaker, který ho sesadil z trůnu

myslně jeho otec Orestes. Římané právě několik let předtím přijali za spojence Skiry, Alany a jiné gótské kmeny... ti si na nich proti jejich vůli bez ostychu vynucovali mnoho a nakonec žádali, aby jim byly přiděleny pozemky v Itálii. Orestovi kázali, aby jim z nich přidělil třetinu, a když jim to nikterak nemohl slíbit, bez okolků ho zabil. Byl mezi nimi jeden člen královské tělesné stráže jménem Odovakar; ten jim tehdy slíbil, že jejich požadavky splní, jestliže mu opatří vládu. Tak se stal samovládcem a králi neudělal nic zlého, jen ho nechal nadále žít v soukromí.

(Prokopios, O válkách)

Odoaker poslal východořímskému císaři odznaky císařské moci, aby mu tím dal na srozuměnou, že se nepokládá za pokračovatele římského císařství, a vládl jako **germánský král**. Stalo se to roku **476**, který je i rokem **zániku západořímské říše**. Toto datum označuje také konec starověku a začátek středověku. Konec antiky jako kulturního období se však klade až do roku 529, kdy dal byzantský císař Iustinianus uzavřít Platonovu Akademii v Athénách jako pohanskou.

Pojmy:

Biskup (z řeckého *episkopos* – dohlížitel) byl od 2. století nejvyšším církevním hodnostářem (předtím měli biskupové v křesťanských obcích na starosti správní a finanční záležitosti). Biskupové své postavení zakládali na tom, že úřad přebírali vždy od předchozího biskupa a poslušnost se dala vysledovat až k některému z apoštolů či jejich bezprostředních žáků, který příslušnou obec založil. Nejvýznamnějšími biskupy se stali biskup římský (z něhož se později stal papež), biskup konstantinopolský (později patriarcha a nejvyšší hodnostář pravoslavné církve) a biskup alexandrijský.

Dogma (řecky mínění) je základní myšlenka určitého učení či ideologie. O správnosti dogmatu se nepochybuje, opírá se pouze o víru, a je proto pokládáno za věčné, neomylné a nezmenitelné.

Hereze (z řeckého *hairesis* – volba) je názorový proud, který se liší od oficiálních myšlenek určitého učení. Týká se to především učení dogmatických a hereze pak bývají stíhány. Ten, kdo určitou herezi vyznává, se nazývá heretik. Výraz hereze se spojuje většinou s křesťanstvím.

Kacířství (z řeckého *katharos* – čistý, dodržující určitý řád; kacíři se nazývali středověcí jihofrancouzští heretici, a tak se slovo rozšířilo) neboli bludařství je v zásadě totéž co hereze. Tento pojem se ovšem nejčastěji používá v souvislosti s katolickou církví, za kacíře byli označováni její kritici (a podle toho také trestáni – například mistr Jan Hus).

Církev (z řeckého *kyriaké ekklesiá* – shromáždění Páně, přičemž slovo shromáždění později dostalo význam chrám, neboť tam se věřící scházeli a nakonec začalo být vynecháváno) v širším slova smyslu označuje všechny věřící (užívá se ovšem jen u křesťanského a židovského náboženství), v užším náboženskou organizaci. Protože křesťanství je nejednotné, existuje v jeho rámci řada církví, například řeckokatolická, římskokatolická, pravoslavná řecká, pravoslavná ruská a další.

Ariánství (podle alexandrijského kněze Areia, který působil na počátku 4. století) je křesťanský náboženský směr, který tvrdí, že Bůh otec a Bůh syn (tj. Kristus) nejsou stejné podstaty, ale že Bůh otec Krista stvořil, byť i před vlastním stvořením světa. Na rozdíl od oficiálního dogmatu tedy ariánství neuznává trojedinost Boha otce, Boha syna a Ducha svatého. Ariánství bylo rozšířenější ve východních částech impéria, kde se s ním setkali i Germáni, u nichž se udrželo bez ohledu na veškeré snahy oficiální církve mistry až do 7. století.

Panonie – římská provincie na středním Dunaji zaujímající oblast západního Maďarska, východního Rakouska, severní oblasti bývalé Jugoslávie a část jižního Slovenska (porovnejte s Panonskou nížinou). Římané tu zakládali stále vojenské tábory a z některých se vyvinula hlavní města dnešních států – například Vídeň (římská Vindobona).

Důležitá data:

- 284 – nástup Diocletiana – začátek dominátu
- 313 – edikt milánský
- 325 – nikajský koncil
- 375 – počátek stěhování národů
- 395 – rozdělení impéria na východořímskou a západořímskou říši
- 410 – vyplenění Říma Vizigóty
- 451 – bitva na Katalaunských polích
- 455 – vyplenění Říma Vandaly
- 476 – zánik západořímské říše

Otázky, úkoly:

1. Vysvětlete pojem dominát a porovnejte dominát s principátem. Proč bylo možné od principátu přejít k dominátu? 2. K čemu měly vést Diocletianovy reformy? V čem spočívaly? 3. Vysvětlete Constantinův postoj ke křesťanství. 4. Jak došlo ke stěhování národů? Vyznačte na mapě směr hlavních tahů jednotlivých kmenů. 5. Popište situaci v Římě v době stěhování národů. Jak došlo k zániku západořímské říše?

8. KULTURA STAROVĚKÉHO ŘÍMA

Náboženství

Podobně jako Řekové i Etruskové a Římané uctívali nejprve přírodní jevy, přírodniny (stromy, vodní toky atd.) a zoomorfní božstva. Etruskové však mnohem dříve než Římané dospěli k božstvům antropomorfním. Náboženství Římanů zůstávalo velmi dlouho na primitivní úrovni.

Jejich svět byl plný takzvaných **numin** (j. č. numen), což je jak projev božské síly, tak i božstvo samo. V praxi to vypadalo tak, že každý jev, každá činnost, každý předmět měl po dobu svého trvání své numen. Jako příklad se uvádí numen Consus [kónzus], které dlelo v hromadě obilí – jakmile

byla hromada rozházena nebo třeba semleta na mouku, zaničovalo i numen. Numen měla i nejstarší římská stoka, jmenovalo se Cloacina [kloácína]. Kromě numin znali Římané i ochranné bůžky či duchy: **Génius** byl ochráncem života muže, **Iuno** ženy (proto se z Iunony stala i bohyně plodnosti), pozemky chránili **Lárové** a příbytky **Penáti**.

Antropomorfní božstva začali Římané přejímat od Etrusků až v době královské; byli to právě Etruskové, kdo na Kapitolu založil chrám Iova, Iunony a Minerovy. Když se v Itálii začaly objevovat řecké kolonie, seznámili se Římané i s řeckými bohy a začali je uctívat pod jmény starých numin a bohů, s nimiž měli řečtí bohové podobné „kompetence“. Až do druhé punské války zůstával kult těchto bohů za hradbami města, když se však zdálo, že domácí bohové Římanům proti Hannibalovi pomoci nedokážou, vnesli Římané dvánáct zlatých soch slavnostně do města. Tak se právoplatnými římskými bohy stali kromě **Iova** (1. p. Iupiter, protějšek řeckého Dia), **Iunony** (protějšek řecké Héry) a **Minerovy** (Pallas Athéna) také **Neptunus** (Poseidon), **Mars** (Ares), **Venus** (Afrodita), **Apollo** (Apollon), **Diana** (Artemis), **Vulcanus** (Hefistos), **Vesta** (Hestia), **Mercurius** (Hermes) a **Ceres** (Demeter).

S tím, jak Římané rozšiřovali svoje území, rostl i počet jimi uctívaných bohů. Přijímali totiž za své i božstva podrobených národů. Někteří cizí bohové si v Římě získali velikou oblibu, například egyptská Isis (Eset), íránský Mithra či maloasijská Kybelé.

Jazyk a literatura

Jazyk

Latina patří k vymřelé **italické větvi** indoevropských jazyků. Sama dala základ moderním **románským jazykům**, které se vyvinuly během 6.-9. století na území bývalé římské říše z vulgární (tedy lidové – *vulgus* znamená lid) latiny smíšené s domorodým jazykem. Zároveň však zůstávala latina ve své původní podobě zachována jako jazyk vzdělanců, takže se stala mezinárodním dorozumívacím jazykem hlavně na univerzitách a v církevních kruzích. Proto je **odborná terminologie** většiny vědeckých disciplín založena (přes nezanedbatelný podíl řečtiny) na latině. Nejedná se pouze o medicínu, práva a filologii – i například výrazy *plus* a *minus* pocházejí z latiny (v níž znamenají *více* a *méně*). Latinská slovní zásoba pronikla i do mnoha nerománských jazyků v Evropě, hlavně do jazyků germánských. Třeba v angličtině je skoro 70 % slovní zásoby převzato z latiny (částečně přímo, částečně přes francouzštinu). Velká většina **mezinárodně užívaných slov** je také latinského původu, a to i v tak moderním oboru, jako je výpočetní technika: slovo *computer* (počítač) vzniklo z latinského slovesa *computo* – počítám. (A *PC* – *personal computer*, tedy osobní počítač? Osoba je latinsky *persona*.) „Mobil“, označení pro přenosný telefon, je také latinského původu – *mobilis* je pohyblivý.

Literatura

Římská literatura je stejně bohatá jako řecká, z níž z valné části vychází. Římané milovali **historii** (která nebyla pokládána příliš za vědu, spíše za zvláštní literární útvar), dokonce ji ve svém smyslu pro realitu povýšili nad mytologii; to, co by jiné národy odkázaly do říše bájí a pověstí, Římané transformovali do podoby historických počátků svých dějin. (V líčení období skutečně historických jsou však římstí historici velmi realističtí.) Zpočátku psali historické knihy řecky; pokud totiž chtěli, aby se Středomoří dozvědělo, jak tu či onu událost vidí oni, museli použít jazyk, jímž se tehdy v této oblasti hovořilo nejvíce. K nejvýznamnějším historikům patří **Titus Livius**, který ve svém obsáhlém díle *Od založení města* popisuje římské dějiny od samých počátků až do roku 9 př. n. l., a **Publius Cornelius Tacitus**, který ve svých spisech zachytil události od Augustovy smrti až po vládu Flaviovců. Mezi historická díla řadíme i **Caesarovy Zápisky o válce galské** či *Zápisky o válce občanské*.

Podobně jako v Řecku i v Římě každý, kdo se chtěl uplatnit v politice, v soudnictví a podobně, musel být především vynikajícím **řečníkem**. Mezi řečníky prosluli zejména politici a vojevůdci, jako například Caesar a Sulla, ovšem za největšího římského řečníka vůbec je pokládán **Marcus Tullius Cicero**, který napsal i několik knih o dějinách a teorii rétoriky.

Jak dlouho ještě, Catilino, budeš zneužívat naši trpělivosti? Jak dlouho se nám ještě bude toto tvé šílenství vysmívat?... Cos této, co předešlé noci dělal, kde jsi byl, koho jsi svolal, jaký úmysl jsi pojal – kdo z nás si myslíš, že to neví? Ó časy, ó mravy! Senát to ví, konzul to vidí – a on přece žije. Žije? Ba dokonce do senátu přijde, účastní se zasedání... Již dříve jsi měl být, Catilino, z rozkazu konzula veden na smrt, na tebe měla dopadnout záhuba, kterou jsi proti nám osnoval... Bývala, bývala v tomto státě druhdy ta ctnost, že stateční mužové zhoubného občana tvrdšími tresty než nehoršího nepřítelů trestali.

(M. Tullius Cicero, *První řeč proti Catilinovi*)

Poezii přebrali Římané od Řeků téměř beze zbytku. Protože ovšem řecká básnická metra vznikala „na míru“ řečtině, museli římstí básníci vynaložit velké úsilí, aby do nich dokázali latinu vměstnat – dokonce kvůli tomu vznikla i nová slovní zásoba. Stejně jako Řekové i Římané pěstovali **oba druhy eposu** – hrdinský i didaktický. V **hrdinském eposu** ovšem zpracovávali spíše historickou látku. Tak **Gnaeus Naevius** ve svém eposu *Punská válka* popisoval skutečné události, jichž se osobně účastnil, jeho mladší současník **Quintus Ennius** v *Letopisech* líčil římské dějiny od počátku až do svých dob. Z jejich děl jsou zachovány pouze zlomky. **Publius Vergilius Maro** si zvolil téma bližší mytologii: v proslulém eposu *Aeneis* [énejs] vypráví o osudech jednoho z obránců Troje, Aenea, předka Romula a Rema. Tematicky tu navazuje na Iliadu a při

tvorbě Aeneidy se inspiroval jak jí, tak Odysseou. Autory významných **didaktických eposů** jsou **Titus Lucretius Carus** (*O přírodě* – dílo podává výklad Epikurovy atomistické filozofie, zabývá se i podstatou duše a psychickými procesy, vznikem světa, civilizace atd.) a **Publius Ovidius Naso** (*Umění milovat* a *Proměny*, což je cyklus kratších epických básní, jejichž společným motivem je proměna člověka v rostlinu, zvíře či ptáka a naopak, jak je to zachyceno v mytologii).

► **Obr. 156** Vergilius mezi Múzami, mozaika z afrického Hadrumeta

*Hmota jsou předně ta prvotní tělíska věcí,
za druhé vše, co je shlukem řečených prvků.
Žádná síla však nemůže atomy zničit,
ty nakonec vítězí vždycky svou neprostupností.*

...
*Dále: tělísko každé, už lidskému oku
neviditelné, má konečný vrcholek, špici,
která je určitě dál už nedělitelná,
má nejmenší možný objem a nebyla nikdy
o sobě sama a samotna nebude nikdy –
neb sama je první a jednou jiného částí
a po řadě za ní jdou podobné další a další,
sevřeny těsně, a skládají tělíska tělo.
A protože o sobě samy by nemohly obstát,
nikterak nelze je z tohoto vězení vyrvat.*
(T. Lucretius Carus, *O přírodě*, zpěv I.)

Řadu rozmanitých řeckých meter přejala **lyrika** a mnozí římstí básníci je ovládli vskutku mistrně. Témata lyrikové nacházeli v přírodě, lásce a lidských citech vůbec, ale reagovali i na politiky. Za všechny lyriky uveďme alespoň **Gaia Valeria Catulla** a **Quinta Horatia Flacca**. Hodně osobitých prvků vnesli římstí autoři také do **satiry**.

*Nenávidím a miluji. Proč? – tak možná se tážeš.
Nevím, leč, že je to tak, cítím a mučím se tím.*
(C. Valerius Catullus – *Odi et amo*)

I v **divadle** se Římané inspirovali Řeckem. Zpočátku hry prostě jenom překládali, teprve později se pustili do vlastní tvorby. U **tragédií** se drželi většinou řeckých námětů, tedy bájí a pověstí, poněkud více než Řekové se však věnovali zpracovávání historických témat. Nikdy ovšem nedosáhli věhlasu řeckých tragiků.

Koncem republiky bylo psaní tragédií v kruzích vzdělanců velmi oblíbené, psali je dokonce i Caesar a Augustus. Také **komedie** se zpočátku jen překládaly nebo volně přepracovávaly podle řeckých vzorů, poměrně záhy se však objevily i náměty z domácího prostředí (v těch samozřejmě nemohl vystupovat otrok chytřejší než jeho pán, to by Římané neviděli rádi). Protože na rozdíl od řeckých komedií se římské jen málo věnovaly aktuální politické situaci a náměty čerpaly z běžného života, mohou oslovit i dnešního diváka. Komédie autorů, jako byli **Titus Maccius Plautus** či **Publius Terentius Afer**, posloužily i jako předlohy pro hry novověkých autorů, tak třeba Plautovi *Menaechmové* [menéchemové] pro Shakespearovu *Komedii plnou omylů* či Terentiův *Phormio* [formio] pro Moliérova *Scapinova šibalství*.

Věda

Tvrzení, že Římané sami nic nevymysleli a zdokonalovali pouze řecké nápady, nebo naopak že Řekové plody svých myšlenkových pochodů použít neuměli, je samozřejmě zkreslené, ale přesto můžeme sledovat u Řeků tendenci tíhnout k teoretickým úvahám a konstrukcím, zatímco Římané jako by nezajímalo nic, co se nedá použít v praxi. Zářným příkladem tohoto rozdílu mezi Řeky a Římané je **filozofie**. Největší filozofové se narodili v Řecku. Ne že by Řím filozofy neměl, ale nevznikaly tu samostatné filozofické směry, zdejší myslitelé vycházeli z názorů svých řeckých kolegů. I z filozofie si dokázali Římané vybrat to, co je prakticky použitelné: **etiku**, která se v antickém pojetí netýká jen slušného chování, ale i vztahu člověka a obce. Člověk se má – stručně řečeno – chovat tak, aby z toho pro obec plynulo co největší dobro, pro každého politika a státníka je tudíž nutné, aby se etikou zabíral. Nejdůležitější spisy na toto téma pocházejí z pera spisovatelů a politiků **Marka Tullia Cicera** a **Lucia Annaea Seneky Mladšího**.

Římané dbali překvapivě důkladně o **hygienu**, což svědčí o vysoké úrovni lékařských poznatků. Mrtví se většinou spalovali, pohřebiště byla mimo město (hrobky obvykle lemovaly příjezdové cesty). Při zakládání měst dbali Římané na vhodnost podnebí, převládající směr větrů (je-li v ulicích příliš větrno, jsou lidé náchylnější k nemocem), starali se o přísun nezávadné pitné vody do měst, bažiny vysoušeli nejen proto, aby získali další ornou půdu, ale i z toho důvodu, že byly semeništem malárie a dalších chorob přenášených komáry, budovali kanalizace, veřejné **lázně** atd. **Lékaři** však byli většinou řečtí otroci, pro svobodného Římana to bylo zaměstnání nevhodné. Teprve koncem republiky se tento názor změnil a začala vznikat řada lékařských specializací. Osobní lékař císaře Marka Aurelia **Galenos** (původem Řek) shrnul ve svých spisech všechny dosavadní lékařské znalosti a jeho názory byly uznávány i později ve středověku.

Galenos rozpracoval takzvanou **humorální teorii**. Teorie vychází z toho, že choroba je výsledkem porušení rovnová-

hy mezi čtyřmi tělními tekutinami (latinsky *humor*) – krví (*sanguis*), slizem (*flegma*), černou žlučí (*melaina cholé*) a žlutou žlučí (*cholé*). Od jejich poměru v těle se odvozoval i temperament člověka.

Architektura a výtvarné umění

Architektura

Památky římské architektury jsou rozesety prakticky po celém Středomoří a přilehlém okolí. Od Hadrianova valu ve Velké Británii po skalní chrám v Petře v dnešním Jordánsku, od Černé brány v Trevíru po zbytky města Timgadu v Alžírsku, tady všude najdeme základy vojenských táborů, zbytky opevnění, baziliky, chrámy, divadla, amfiteátry, vítězné oblouky a akvadukty.

Římská architektura se inspirovala **řeckými vzory**, ale nemálo převzala i **od Etrusků**. Od nich se naučili Římané používat **klenbu** a **oblouk**, prvky v řeckém prostředí málo uplatňované. Římské **chrámy** byly v zásadě řeckým dost podobné, bylo však zvykem (přejatým od Etrusků) stavět je na vysoké podestě. Dórské sloupy se téměř neužívaly, mnohem oblíbenější byly sloupy ionské a korintské. Nejobdivuhodnějším římským chrámem je **Panteon** (chrám zasvěcený všem bohům), vybudovaný ve 30. letech př. n. l. a po požáru počátkem 2. století n. l. přestavěný. Má kruhový půdorys a je zaklenut jedinou dochovanou antickou kupolí. Největší význam pro Římané měl trojlodní **chrám na Kapitolu**, který byl zavěcen Iovovi, Junoně a Minervě.

I **divadla** vycházela z řeckého vzoru téměř beze změny, přesto lze řecké a římské divadlo od sebe snadno odlišit: zatímco Řekové při stavbě divadla využívali terénu, takže prakticky všechna jsou zasazena do vhodného svahu, Římané se nenechávali přírodou omezovat a budovali divadla tam, kde se to hodilo jim,

▲ **Obr. 157** Panteon, chrám všech bohů, byl postaven na Martově poli Augustovým zetěm Markem Vipsaniem Agrippou. Počátkem 7. století se Panteon stal křesťanským chrámem Panny Marie a mučedníků, přesto zůstal interiér v původní podobě. Bronzový reliéf z trojúhelníkového tympanonu byl však sňat v 17. století

většinou ve městě jako samostatně stojící budovy. Pro zápasy a gladiátorské hry vymysleli novou stavbu – **amfiteátr**, kde byla sedadla umístěna ze všech stran kolem oválného prostoru uprostřed. Tento prostor, kde se odehrávaly zápasy, byl vysypán pískem a říkalo se mu **aréna** (*arena* znamená latinsky písek). Největším amfiteátreem je **Colosseum** [koloseum] v Římě postavené za Flaviovců, nejstarším amfiteátr pompejský. Po vzoru římských amfiteátrů vznikly moderní stadiony (název si však vzaly z řeckých závodišť).

Stavbou pro Římany typickou byly **triumfální obelouky**, budované většinou na oslavu vítězství. Mají podobu velké, osamoceně stojící hradní brány se zaklenutým průchodem a jejich stěny zdobí reliéfy tematicky se vztahující k události, na jejíž památku byl oblouk vybudován. Triumfálních oblouků existovalo po celém impériu několik set, zachováno je jich něco přes sto. Nejznámější z nich, **Constantinův**, stojí v Římě poblíž Colossea.

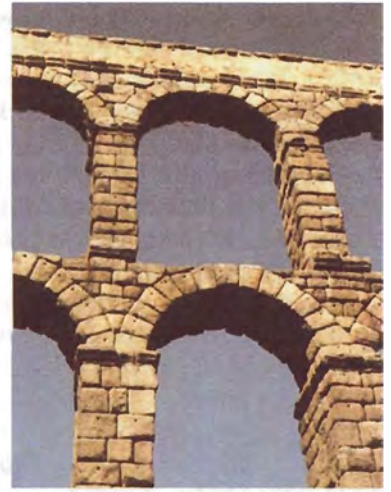
Téměř nezbytností byly pro římská města **veřejné lázně**, složité komplexy s oddělenou částí mužskou a ženskou, které obsahovaly šatny, bazény, sauny, cvičiště, ale ve větších městech i společenské místnosti a knihovny. O oblíbenosti lázní svědčí fakt, že v Pompejích, v nichž žilo asi 20 000 obyvatel, byly nalezeny lázně troje.

K užitkovým stavbám patřily zejména silnice a vodovody. **Vodovody (akvadukty)** vedly většinou pod zemí, ale protože bylo do měst potřeba přivádět pitnou vodu i z velkých vzdáleností, vznikaly i v podobě nadzemních arkádovitých staveb s několika patry. Ve své

▲ **Obr. 158** Na snímku je část nejstarší římské silnice, kterou nechal koncem 4. století př. n. l. vybudovat cenzor Appius Claudius Caecus. Po něm se nazývá *Via Appia*. Spojovala Řím s Kapuou a později byla protažena až do dnešního Brindisi, kde dosud stojí sloupy, které ji zakončovaly. Silnice budovali Římané i v koloniích a například v Británii dal termín „*via strata*“ (tj. dlážděná cesta) vzniknout slovu „*street*“ (ulice, silnice)

► **Obr. 159** Akvadukt ve španělské Segovii pochází z dob císaře Traiana

▲ **Obr. 160** Pohled do atria jednoho z pompejských domů. Nádržka uprostřed sloužila k zadržování dešťové vody, která do ní stékala otvorem ve střeše. Protože místnosti, které atrium obklopovaly, obvykle neměly okna, byl tento otvor také jediným zdrojem světla

typické podobě vedly většinou přes údolí a řeky a jejich nižší arkády sloužily jako mosty. Voda tekla zakrytým žlábkem úplně nahoře. Stejně jako akvadukty se i **silnice** začaly budovat koncem 4. století př. n. l. Ty nejstarší spojovaly Řím s odlehlejšími italskými končinami; zde má původ pořekadlo „všechny cesty vedou do Říma“, protože se tam skutečně sbíhaly. Byly stavěny tak důkladně, že některé slouží svému účelu dodnes. Pokud to alespoň trochu šlo, stavěli Římané silnice přímé, bez ohledu na hory (v případě nutnosti se do skal vytesaly tunely) a bažiny (ty bylo možné vysušit); věděli totiž, že čím méně oklik při stavbě vznikne, tím rychleji se po silnicích bude přesouvat vojsko, až to bude zapotřebí.

Soukromé městské domy měly v Římě dvojí podobu: rodinné a činžovní. **Činžovní domy** měly i několik pater, v přízemí byly obvykle dílny a obchody. Čím vyšší patro, tím skromnější byt – často se početná rodina (nebo i dvě) tísnila v jedné místnosti. Nejen tím, ale i vnějším vzhledem se římské nájemní domy podobaly činžákům z minulého století. Typickým **rodinným domem** byl **dům atriový**, kde byla ústřední míst-

nost (atrium) s otvorem ve střeše a nádržkou na dešťovou vodu pod ním obklopena několika drobnými komůrkami sloužícími jako ložnice, kuchyně atd. Větší domy tohoto typu měly ještě zadní trakt, kde byla místo atria zahrada lemovaná sloupořadím. Existovaly i jiné typy domů, které měly ještě jedno patro a atrium nahrazovala velká hala vysoká přes obě podlaží. Takové domy si však mohli dovolit jen bohatší měšťané, ostatní žili v malých domcích o dvou třech místnostech. Na venkově existovaly kromě skromných rolnických příbytků i velmi rozlehlé statky – **vily**, které bohatší používali tak jako my dnes svoje chaty a chalupy: prchali na ně užít klidu, když byli přesyceni městským ruchem.

Za zmínku stojí, že Římané při stavbách používali také asphalt a dokázali vyrobit vápennou maltu, která měla podobné vlastnosti jako cementový beton, takže se dala použít i při vodních stavbách (například zdi chránící přístavy, vodojemy, bazény v lázních atd.). Nádrže na vodu se zevnitř pokrývaly omítkou, která nepropouštěla vodu.

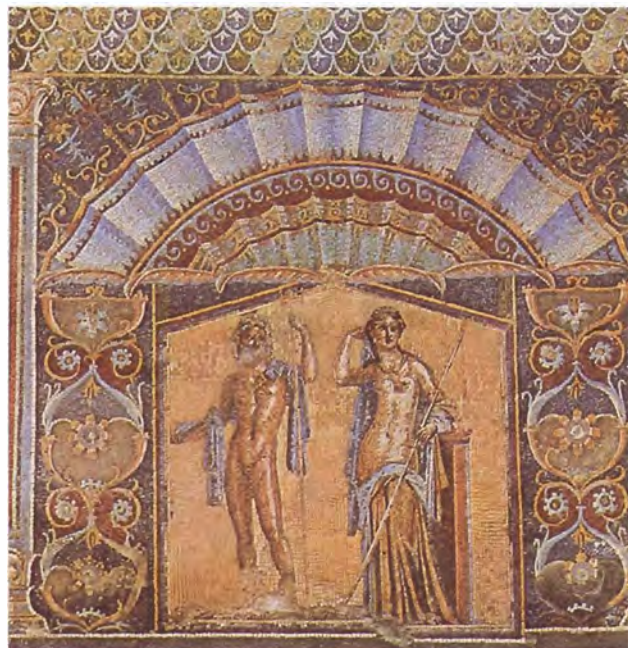
Malířství

Zatímco umění řeckých malířů můžeme obdivovat zejména na amforách, etruské a římské malířství se zachovalo do dnešních dob nejvíce v podobě **nástěnných maleb**. Etruskové zdobili freskami zdi hrodek svých zemřelých, přičemž se jejich náměty postupně měnily od veselých, optimistických scén hostin, zápasů nebo výjevů z mytologie v době, kdy Etruskové stáli na vrcholu své moci, až po malby podsvětních démonů v době úpadku Etrurie.

◀ **Obr. 161** Dívka na této fresce je známá jako „Básnířka“. V levé ruce třímá tabulky potažené vrstvou vosku, do níž se rylo ostrým koncem písátka (tím se dívka v zamyšlení dotýká úst). Širším plochým koncem se zahlazovaly chyby

Římané zdobili nástěnnými malbami své domy. Ty nejprostší napodobovaly plastickou výzdobu zdiva. Oblíbené bylo zvětšování prostoru tím, že se na zdi namalovaly falešné sloupy a průhledy skrze ně třeba do zahrady, nechyběly ani různé ornamenty, lovecké výjevy a velmi časté figurální kompozice, obvykle s mytologickou tematikou. Na těch se nejlépe pozná, že ne každý majitel domu měl na to, aby si zaplatil skutečného umělce (díky nálezům v Pompejích a Herculaneu víme, že kvalita jednotlivých maleb se velmi lišila).

▲ **Obr. 162** Jednou z nejkrásnějších římských nástěnných mozaik je mozaika z Herculanea, z domu Neptuna a Amfitrity. Obě božstva jsou na mozaice zobrazena

Oblíbené byly také **mozaiky**, od prostých černobílých dlažeb ve vchodech až po nákladné mnohobarevné zdobení zahradních fontánek. Ti nejbohatší si nechávali na podlaze atria nebo jiné reprezentativní místnosti vytvořit mozaiky připomínající tkané koberce nebo malované obrazy.

Sochařství

V Římě působila řada řeckých sochařů, není tedy divu, že je římské sochařství řeckému tolik podobné. Navíc si Římané nechávali zhotovovat kopie děl slavných řeckých sochařů. V čem se však Římané stali mistry, to bylo umění **portrétu**. Tady se projevila římská

► **Obr. 163** Socha patricijské s voskovými podobiznami předků je dokladem římského umění realistického portrétu. V patricijských rodinách bylo zvykem snímat zemřelým posmrtné masky. Z nich se potom vytvořily voskové busty, polychromovaly se a doplnily pravými vlasy. Když příliš zcházely, byly nahrazeny mramorovými nebo voskovými kopiemi. Tyto portréty byly uloženy na čestném místě v domě a nošeny v pohřebních průvodech

▲ **Obr. 164** Historický reliéf se uplatňoval zejména na výzdobě vítězných oblouků a sloupů. Tento reliéf pochází z Constantinova oblouku a zachycuje podrobení barbarského náčelníka (zcela vpravo se svázanými rukama) římskému veliteli (na vyvýšené podestě)

ská pragmatičnost a smysl pro realitu: zatímco Řekové své portréty téměř vždy idealizovali, Římané se většínou přesně drželi skutečnosti. Základ realistického portrétu u Římanů tkví bezpochyby v tom, že v patricijských rodinách bylo zvykem snímat z tváří zemřelých **posmrtné masky**, z nichž se pak vytvořil pozitiv vystavený na čestném místě v atriu. Svěbytným římským odvětvím sochařství byl takzvaný **historický reliéf**. Můžeme se s ním setkat zvláště na triumfálních obloucích či sloupech (Traianův sloup v Římě) a na Augustově Oltáři míru. Na výzdobě těchto monumentů jsou zachyceny obyčejně výjevy z vojenských taže-

ní, v nichž vojevůdce, na jehož počest byl oblouk či sloup vztyčen, zvítězil, nebo – jako v případě Oltáře míru – i události historické a mytologické (například Romulus a Remus a kapitolská vlčice).

Pojmy:

Románské jazyky se vyvinuly na území římských provincií. Jejich základem je latina. Patří mezi ně například francouzština, italština, portugalština, španělština a rumunština. Objevují se v nich vlivy i původních jazyků daného území.

Otázky, úkoly:

1. Vyhledejte nejznámější římské autory a jejich literární díla. S některými se seznamte podrobněji. **2.** Pokuste se zjistit, kde jsou v naší republice největší sbírky antického umění. Bude-li to možné, navštivte je. Víte, která muzea v zahraničí se mohou pochlubit rozsáhlými antickými sbírkami? **3.** Znáte nějaké město, ať už u nás či v zahraničí (mimo Itálii), kde se zachovaly římské stavební památky?

Literatura k dalšímu čtení:

- Caesar: Válečné paměti (obsahují: Zápisky o válce galské, O válce občanské, O válce alexandrijské, O válce africké, O válce hispánské). Praha 1972
 Plutarchos: Životopisy slavných Řeků a Římanů. Praha 1967
 Suetonius: Životopisy dvanácti císařů. Praha 1974
 Tacitus: Z dějin císařského Říma. Praha 1976
 Titus Livius: Dějiny. Praha 1971-1979
 Vergilius: Aeneis. Praha 1970
 Encyklopedie antiky. Praha 1973
 Slovník antické kultury. Praha 1974
 Jan Burian, Bohumila Mouchová: Záhadní Etruskové. Praha 1966
 Václav Marek: Řím Marka Aurelia. Praha 1990
 Stanislav Richter: Kartágo. Praha 1975
 M. J. Sergejennová: Pompeje. Praha 1972
 Vojtěch Zamarovský: Bohové a hrdinové antických bájí. Praha 2000
 Vojtěch Zamarovský: Dějiny psané Římem. Praha 1969

V. INDIE

O Indickém poloostrovu se hovoří jako o indickém subkontinentu, což je velmi přesný termín. Poloostrov totiž není původní součástí Asie a tím, jak se na asijskou litosferickou desku tlačil, vyvrásnila se pohorí, která Indii od zbytku Asie oddělují jako mohutná hradba. Díky tomu má Indie zvláštní přírodní podmínky. Himálaj ji chrání před suchými větry vanoucími z Tibetu a na druhou stranu zachycuje větry přinášející deště od moře. Proto byla v Indii vždy hojnost srážek. V Himálaji také pramení tři nejdůležitější indické veletoky – Indus, Ganga a Brahmaputra. Mohutné řeky a vydatné deště byly předpokladem pro zdárný rozvoj zemědělství, říční toky ještě navíc usnadňovaly dopravu. Vzhledem k tomu, že byla Indie obklopena věncem hor, probíhal tady poměrně izolovaný kulturní i politický vývoj.

Harappská kultura

Starověké dějiny Indie začínají obdobím, které v mnoha ohledech zůstává pro vědce fascinující záhadou. V povodí Indu mohli lidé díky pravidelným záplavám a díky dostatku srážek už ve 4. tisíciletí př. n. l. přejít od sběračství k zemědělství. Pěstovali pšenici, ječmen, proso a rýži, kromě hovězího dobytka domestikovali dokonce už i slony. Kolem roku 2300 př. n. l. se tu vyvinula kultura, nazývaná podle nejvýznamnějšího naleziště – Harappy. Harappská kultura byla rozšířena na území větším, než je dnešní Pákistán, a kromě **Harappy a Mohendžodara** k ní patřilo ještě asi sto dalších sídlišť. Všechna tato města byla budována podle jednotného stavebního plánu. Dětila se na citadelu a vlastní město, ulice byly navzájem kolmé a hlavní třídy dosahovaly šířky až deseti metrů. Domy byly vystavěny z dobře vypálených cihel o standardizovaném rozměru. Města byla vybavena dokonalou kanalizací. Domy měly koupelny a splachovací záchody a odpad byl důmyslně sveden do kryté centrální stoky. Na celém obrovském území se používaly jednotné míry a váhy. Jednotné bylo i **písmo**, takzvané **protoindické**, známé zejména z pečetí. (Písmo se však dosud nepoda-

▲ Obr. 165 V Mohendžodaru nebyl nalezen žádný palác ani chrám, zato je tu velká nádrž, která podle zachovaných schodů sloužila jako bazén. Měla rozměry 12 x 7 metrů a jako vodotěsné izolace tu bylo použito asfaltu. Někteří badatelé soudí, že v této lázni docházelo k rituálním očištěním koupelím

řilo rozluštit.) Pečetě se používaly i k zapečetění balíků se zbožím určeným k obchodu, ať už šlo o obchod místní či o dálkový. Harappské pečetě se našly až v Mezopotámii, Persii a Afghánistánu, což dokazuje, jak rozvinutý byl dálkový obchod. Do Mezopotámie se zboží dopravovalo i po lodích.

▲ Obr. 166 Na hliněných pečetítkách doby harappské je zachováno dosud nerozluštěné protoindické písmo. Jsou na nich nejčastěji zobrazena zvířata v té době využívaná v hospodářství – hovězí dobytek a sloni

Harappská kultura se prakticky **nevyvíjela a neměnila**. Jako by ustrnula na určitém stupni vývoje, který její nositelé pokládali za optimální, a proto se nesnažili dál nic měnit, přestože se při obchodu mnohdy setkávali například s daleko praktičtějším nářadím, než užívali sami. Tato zarážející uniformita a také přísná užitkovost (třeba domy byly sice díky poměrně dokonalému příslušenství na svou dobu komfortní, ale bez jediného zdobného prvku) byla rozšířena po celém území a trvala několik set let. Vědci usuzují, že je to spolu s jednotnými mírami, váhami, písmem atd. **důkazem existence obrovské centralizované říše**. Ve městech však nebylo nalezeno nic, co by připomínalo palác, tedy sídlo panovníka, ani žádný velký chrám, který by mohl podpořit úvahy o tom, že státním zřízením byla teokracie. Státoprávní uspořádání proto zůstává záhadou.

Nevyjasněný zůstává i **zánik harappské kultury**. Již někdy po roce 1700 př. n. l. zmizel řád, jemuž byla všechna zdejší sídliště podřízena – místo pravidelných ulic tvořených domy z pálených cihel vznikaly na okrajích měst neuspořádané shluky chatrčí uplácených z bláta, hrnčířské pece, které se dříve směly budovat pouze mimo město, se začaly objevovat i v ulicích. Co bylo příčinou? Někteří vědci usuzují na změnu toku Indu, který dnes teče skutečně trochu jinudy. Napří-

Védské období

Árjové (též Árijci) znamená urození či vznešení. Sami se tak pojmenovali, aby se odlišili od domorodého obyvatelstva tmavé pleti a ploských nosů. Pravlastí Árjů byly jihoruské stepi. Odtud se společně s budoucími Peršany a dalšími kmeny kolem roku 1500 př. n. l. vydali přes střední Asii do Íránu, kde část Indoevropanů zůstala, a Árjové pokračovali dál na východ do Indie.

O tom, co se dělo v Indii příštích tisíc let, máme jen nepřímá svědectví – archeologické vykopávky a **vědy**. Vědy patří mezi nejstarší písemné památky indoevropského jazyka. Ačkoli nejde o historická díla, můžeme z nich leccos vyčíst o způsobu života, sociální strukturu, správu a zejména o náboženství. Pro jejich význam označujeme celou dlouhou epochu, kdy vznikaly, jako období védské.

Árjové přišli do povodí Indu jako nomádi, pastevci, jimž obživu poskytoval zejména hovězí dobytek. Úcta ke skotu je nejen velmi jasně vyjádřena ve védách, ale dodnes je v Indech hluboce zakořeněná. Árjové pozvolna pronikali až na západ k řece Ganze a přejímali usedlý způsob života zemědělců. Zemědělství se postupně zdokonalovalo, od prostého okopávání políček až k hluboké orbě oradlem taženým i dvanácti voly a k záměrnému přihnojování polí chlévskou mrvou.

Společnost

Začala vznikat drobná **kmenová království** členěná do správních jednotek. Tyto nevelké okresy byly tvořeny soustavou hospodářsky soběstačných samosprávných vesnic a opevněných venkovských sídlišť; v jejich čele stál starosta nadaný vojenskými i civilními pravomocemi. Takovému nevelkému království vládl panovník zvaný **rádža**. Zpočátku byly jeho pravomoci pouze na úrovni kmenového náčelníka a velkou roli hrála také rada starších a shromáždění mužů patřících ke kmeni. Postupně se ovšem z rádži stával skutečný král. Rádža měl dvě základní povinnosti: bránit své poddané proti nepříteli a vést dobytčnou válku, kdykoli to bylo jen trochu možné. Za to si mohl být jist věrností a poslušností poddaných a dostával od nich naturální daň. Rádža se samozřejmě obklopoval řadou **dvorských hodnostářů a úředníků**.

Védská společnost se dělila na **čtyři vrstvy** – takzvané **varny**. Tvořili je *bráhmani* – kněžská vrstva, nejvyšší složka védské společnosti, neboť jedině bráhmani byli schopni zprostředkovat lidu kontakt s božstvy, *kšatrijové* – bojovníci, z nichž byli voleni kmenoví náčelníci, jejichž úkolem bylo chránit ostatní a rozmnožovat kmenový majetek, *vaišjové* – pastevci, obchodníci, řemeslníci, kteří zajišťovali obživu celého kmene, a *šúdrové*, jejichž postavení bylo téměř rovno postavení antických otroků. Bylo jim upíráno právo na osobní majetek, mohli být beztržně zabiti, byli využíváni na práce pro Árje. Měli jediné „právo“ – sloužit Árjům bez závisti, jak to formulovaly pozdější zákoníky.

a)

b)

c)

▲ Obr. 167 Plastiky harappské kultury:

a) Jedna z mála zachovaných kamenných soch představuje zřejmě kněze, panovníka nebo nějaké božstvo

b) Za nejpodivuhodnější harappskou sošku považují vědci tuto tanečnici. Soška je vyrobena z bronzu a měla by představovat etnický typ nižších vrstev tehdejšího obyvatelstva

c) Podoba bývolích kár se v Indii od dob harappské kultury do konce 2. tisíciletí našeho letopočtu prakticky nezměnila

klad Mohendžodaro se ocitlo poměrně daleko od jeho břehu. Uvažuje se i o změně klimatu – příliš velké sucho nebo naopak nadměrné záplavy mohly vykonat své. Ať už to bylo jakkoli, dílo zkázy dokonaly **kočovné indoevropské kmeny Árjů**, které vtrhly do Poindí v první polovině 2. tisíciletí př. n. l.

Pro místní obyvatelstvo to musela být učiněná apokalypsa, protože z archeologických nálezů víme, že nositelé harappské kultury mezi sebou neválčili – zbraně se tu objevují málokdy, a když, tak jde o zbraně lovecké. A nyní měli čelit divokým, neohroženým bojovníkům na válečných vozech tažených rychlými koňmi, kteří je vraždili zbraněmi z rudého kovu (mědi). Nedokázali to. V ulicích Mohendžodara se místo boje muže proti muži rozpoutalo vraždění a mrtvé neměl kdo pohřbít. Když archeologové odkrývali trosky města, nacházali kostry pobitých obyvatel na ulicích, na schodech domů a v zákoutích tak, jak je kdysi dostihla nájezdnickova zbraň. Mimořádně – Mohendžodaro znamená sindhsky „pahorek mrtvých“.

Védská Indie znala i **otroky**. Postavení indických otroků bylo nesrovnatelně lepší než otroků antických, blížilo se spíše postavení služebnictva, nebo dokonce členů rodiny. Není tedy divu, že Řekové, kteří přišli do Indie s Alexandrem Makedonským, tvrdili, že v Indii otroctví neexistuje.

Rozdělení do čtyř varn vysvětlovali Árvové i nábožensky:

*Bráhman byl jeho ústy (tj. Stvořitele Pradžápatiho)
z jeho paží byl zroben kšatrija,
jeho stehna se změnila ve vaišju
a z jeho nohou zrodil se šúdra.
(Rgvédský hymnus X, 10 – Purušasúkta)*

Sňatky mezi příslušníky různých varn by tedy byly porušováním božského řádu. Spojení příslušníka některé z vyšších vrstev s šúdrou bylo zvláště hanebným prohřeškem a ti, kdo takový sňatek uzavřeli, i jejich potomci byli potrestáni tím, že byli vyhoštěni ze svých varn a degradováni do zvláštních mezivarnových skupin. Zřejmě to mělo zabránit míšení árijského a domorodého obyvatelstva. Příslušnost k varně se nedala získat jinak než narozením.

Kasty jsou něco jiného než varny. Vznikly mnohem později, až koncem indického starověku, ale do dnešního stavu se zformovaly až po roce 1000 n. l. a postupně nahradily varnový systém. Jsou to menší skupiny než varny (původně byly jakýmsi jejich podmnožinami) a příslušnost ke kastě je určena jednak národností (různých kmenů je v Indii přemíra), jednak profesí, která se dědí z otce na syna (monoprofesnost).

K indoevropským kmenům patřili i **předkové dnešních Romů**. Podle některých badatelů však náleželi k původnímu obyvatelstvu Indie, podmaněnému indoevropskými kočovníky. Jednu z etnických skupin původních obyvatel byli totiž takzvaní **Domové**, jejichž život a kultura vykazují mnoho shodných rysů s kulturou Romů. Domové patřili – jako další podrobená etnika – k okrajovým kastám indické společnosti. Monoprofesnost nutila některé z kast k takzvanému řemeslnému kočovnictví (hledání nových odbytišť). Pravděpodobně z tohoto důvodu se domské skupiny dostávaly stále více na západ – za hranice Indie, některé postupně přes Balkán až do Evropy. V evropských podmínkách pak došlo (v důsledku odlišného jazykového prostředí) ke změně názvu Domové na Romové. **Odchod Romů z Indie** probíhal v několika migračních vlnách v rozmezí 3.-10. století. Od hlavního proudu směřujícího do Evropy se přitom oddělil menší proud putující kolem severoafrického pobřeží, který dal základ dnešnímu romskému osídlení v oblasti Blízkého východu a severní Afriky. Když začaly přibližně ve 12. století romské skupiny pronikat do Evropy, začali být jejich příslušníci nazýváni Cikáni. Toto slovo vzniklo zkomolením řeckého slova Athinganoi, které označovalo jistou náboženskou sektu, jejíž členové se věnovali věštění a magii a s níž bývali Romové z neznalosti ztotožňováni. (Slovo Cikán tedy není označení etnika.)

Vědy

Slovo véda silně připomíná české slovo věda. Věda se dá skutečně přeložit jako „vědění“, ale vědění ve velmi konkrétním smyslu: vědění o tom, jak správně uctívat bohy. Védské náboženství učilo, že podstatou všeho je **obět**: Bůh stvořitel dal světu vzniknout obětí

a obětí je udržován řád světa i vesmíru. Tak byla obět povýšena na samotný princip světa. Aby však plnila svůj účel, musely ji doprovázet předepsané verše, které bylo třeba odříkat předepsaným způsobem. Došlo-li k sebemenšímu pochybení, postihlo všechny zúčastněné neštěstí. Protože nebylo v lidských silách naučit se celé védské rituály nazpaměť tak, aby nedošlo ke zkomolení, rozdělili si bráhmani texty védských sbírek do rodin, kde se jejich znění předávalo z otce na syna. Tento krok zajistil zachování textů, navíc si tím bráhmani vytvořili neproniknutelný obětní „monopol“, protože nikdo kromě nich neovládal všechny potřebné formule ve správném znění. Díky tomu, jaký význam byl oběti přisuzován, se tak bráhmani stali téměř důležitějšími než samotní bohové.

*Nebylo jsoucna ani nejsoucna tehdy,
nebylo vzdušného prostoru ani nebe nad ním.*

...
*Nebylo smrti, nesmrtelnosti v onen čas,
nebylo stopy po noci a dni.*

*Samo sebou je „to“ bez dechu dýchalo.
Mimo to nic nebylo jiného...*

*Tma byla na počátku, pokrytá tmou, v ní toto
vše jako nerozlišená spousta vod.*

*Tam zárodek zahalen v prázdnotu hluchou –
to jediné povstalo mocí tvůrčího vznícení.*

*V něm se nejdříve zrodila touha –
to byl první výron myslí.*

*V srdci hledající rozvážně moudří
v nejsoucnu našli odůvodnění jsoucna.*

...
*Kdo vpravdě ví, kdo může na světě říci,
odkud vše vzniklo, odkud se vše vytvářelo?
Boží se zrodili později s tímto světem.*

Kdo tedy ví, z čeho svět povstal?

*Ten, jenž toto stvořil svou mocí,
ať sám vše vykonal nebo ne,
on, bdící nad světem v nejvyšším nebi,
jistě to ví – nebo neví to ani on sám.*

(Rgvéda – o stvoření světa)

Ke konci védského období vznikaly takzvané **upanišady**. Ty obsahují zcela **nové myšlenky a náboženské představy**. Přestávají uznávat strnulou, mechanickou a neměnnou obětní obřadnost bráhmanů a védské sbírky pokládají za potřebné pouze v omezené míře. Na rozdíl od velkého množství bohů ve védském náboženství upanišady tvrdí, že základem všeho a jediným trvalým věčným a neměnným elementem vesmíru je Nejvyšší duch (nejčastěji označovaný jako *bráhma*), neosobní božstvo, které je zároveň přítomno ve všech živých tvorech jako jejich duchovní podstata – *átman*. Átman se nepodílí aktivně na jednání svého nositele, nicméně do dalšího života nese důsledky všech činů, kterých se člověk v průběhu toho předcházejícího dopustil. Dobré skutky jsou odměněny, špatné potrestány (například propadem či postupem ve varnovém systému – kdo už není hoden narodit se ani šúdrou, může se stát zvířetem). Souhrn všech činů

(*karma*) rozhoduje o dalším údělu člověka. Každý si tak svými skutky, jednáním, myšlením i řečí zcela svobodně vytváří vlastní osud. Z koloběhu životů může být átman vysvobozen a vrátit se do svého zdroje – Nejvyššího ducha – tehdy, pozná-li člověk skutečnou pravdu o řádu, jemuž je podroben vesmír, a o podstatě átmana. Nejde ovšem o rozumové poznání, ale o poznání intuitivní povahy, které nelze slovy sdělit a k němuž se člověk může dobrat pouze pod vedením duchovního učitele – *guru*, který už k němu došel. Způsob, jak toho dosáhnout, upanišady nepopisují, zmiňují se jen o meditaci (rozjímání) a józe. Z upanišad vycházejí tři nejrozšířenější indická náboženství – **buddhismus**, **džinismus** a **hinduismus**. Jejich význam pro Indii je tedy srovnatelný s významem křesťanství pro Evropu.

Védské náboženství

Odhlédneme-li od upanišad, které zredukovaly počet božstev na jedno, nebylo védské náboženství na bohy chudé. K nejdůležitějším patřil základní „rodičovský pár“ – Nebe (Djaus) a Země (Prthiví). Dále tu nalezneme panenskou Jitřenku (Ušas), boha slunce Súrju, boha deště Pardžanju či boha ohně Agni, Varunu, který měl na starosti fyzický i morální řád světa, boha bouře Indru a řadu dalších. Jména mnoha z nich dokazují, že toto náboženství je indoevropského původu.

Nejvyšší bůh Djaus je identický s řeckým hromvládcem Diem i s jeho římským protějškem Iupiterem (toto jméno vzniklo zkomolením složeniny *Dies piter* – otec bohů). Latinské *deus* (bůh) i řecké *theos* (stejný význam) jsou odvozeny od téhož základu. Varuna je obdobou řeckého Urana (bůh nebe). Obdobu Súrji nalezneme ve slovanském náboženství – stejně jako Svarog či Svarožic (oba bozi slunce) je základem tohoto jména kořen, který se objevuje v sanskrtském výrazu *svarga* (nebe). Jméno boha ohně Agniho je odvozeno od stejných základů jako latinské *ignis* (oheň) a české *oheň* (mějme na paměti, že hláska *h* je v češtině poměrně nová a vyvinula se z *g*).

Historické období

Teprve v 6. století př. n. l. se v Indii setkáváme s prvními doložitelnými historickými osobnostmi. Jsou to zakladatelé dvou ze tří nejrozšířenějších náboženství v Indii – Gautama Siddhártha a Vardhamána Mahávíra. První z nich založil **buddhismus**, druhý **džinismus**. Obě tato náboženství vycházejí z nejstarších upanišad a zpochybňují slepou víru v autoritu védských textů. Učení obou dvou vychází z upanišadovského koloběhu životů a neustálých reinkarnací (převtělování) a obě náboženství shodně učí, že vysvobození lze dosáhnout vlastním přičiněním a vůlí, nikoli prostřednictvím rituálu, kněžů či zásahu shůry. Proto si rychle získala oblibu a začala vytlačovat védské náboženství z jeho dosud monopolní pozice. Védské náboženství se díky tomu postupně přeměnilo v **hinduismus**. A tak se na počátku historické epochy starověké Indie setkáváme se třemi důležitými myšlenkovými směry.

Buddhismus

Zakladatelem buddhistického učení je Gautama Siddhártha (563-483 př. n. l.), dědic jednoho z kmenových vládců. Už jako ženatý a otec syna odešel princ Siddhártha z královského paláce hledat odpověď na otázku, jak uniknout z věčného koloběhu životů. Po letech odříkání došel osvícení a od té doby nosil přízvisko **Buddha** (probuzený). Svoje poznání začal šířit mezi ostatní obyvatele, založil mnišský řád s přísnou disciplínou a byl obklopen mnoha žáky. Když zemřel, svolali jeho nejbližší učedníci první buddhistický koncil, aby zajistili věrné dochování jeho proslavů. Vznikly tak základní buddhistické texty. Podstatou buddhismu je **víra ve vysvobození z koloběhu reinkarnací** vlastním přičiněním a dosažení osobní blaženosti – nirvány. Celé učení je postaveno na **čtyřech ušlechtilých pravdách**:

- lidská existence je v samé podstatě strastná,
- příčinou tohoto strádání je touha a lpění na životě,
- oproštění od touhy a lpění na životě znamená zánik strastí,
- k vysvobození vede osmidílná cesta, jejímiž součástmi jsou: pravý názor, řeč, rozhodování, jednání, život, snažení, bdělost a soustředění.

▲ Obr. 168 Velká stupa (památník) pro Buddhovy ostatky v Sárnči vznikla v době vlády maurijské dynastie

... musíš se, Phagguno, naučit tomuto: Necht' se má mysl nemění a necht' se neoddávám hříšné řeči, necht' zůstávám přátelský a soucitný, s myslí laskavou a bez nenávisti – tomu se musíš, Phagguno, naučit. Proto i kdyby někdo haněl tebe, Phagguno, vzdej se světských tužeb a světských myšlenek. Musíš se pak, Phagguno, naučit tomuto: Necht' se má mysl nemění a necht' se neoddávám hříšné řeči, necht' zůstávám přátelský a soucitný, s myslí laskavou a bez nenávisti – tomu se musíš, Phagguno, naučit. Proto i kdyby někdo tebe, Phagguno, udeřil rukou, udeřil hroudou, udeřil holí, udeřil mečem, i pak se vzdej, Phagguno, světských tužeb a světských myšlenek a i pak se musíš, Phagguno, naučit tomuto: Necht' se má mysl nemění a necht' se ne-

oddávám hříšné řeči, nechť zůstávám přátelský a soucitný, s myslí laskavou a bez nenávisti – tomu se musíš, Phagguno, naučit.

(Rozprava o přirovnání k pile – Buddha ve svých kázáních a ponaučeních volil metodu neustálého opakování klíčových sousloví a vět)

Džinismus

Zakladatel džinismu Vardhamána Mahávíra zvaný **Džina** byl Siddhárthovým současníkem (540-468 př. n. l.). Ač jde rovněž o historickou osobnost, jeho životní příběhy jsou natolik podobné Siddhárthovým, že jimi byli nejspíše autoři, kteří o Mahávírovi psali, inspirováni. Podstata džinismu je totožná s buddhismem i s upanišadami: jde o **nalezení cesty, jak vysvobodit duši z neustálého koloběhu znovuzrození**. Podle džinismu je duše na počátku neposkvřená, ale postupně se na ní vytváří jakýsi karmický nános hříchů, který znemožňuje její osvobození. Očistit duši lze pouze přísným mnišským životem bez majetku a bez touhy po vlastnictví, meditací a studiem. Stejně jako buddhismus trvá i džinismus na neubližování živým tvorům, ale je v tomto bodě podstatně přísnější. I neúmyslné usmrcení sebepatrnějšího živého tvora je těžkým hříchem. Proto si džinismus nezískal oblibu mezi rolníky, protože ti se toho při polních pracích nemohli vyvarovat. Ze stejného důvodu – neubližování živým tvorům – jsou džinisté přísnými vegetariány. Duši přisuzoval Mahávíra nejen člověku a zvířatům, ale i rostlinám, řekám a horám.

Hinduismus

Hinduismus vznikl přímo ze starého védského náboženství. Nemá zakladatele ani nic, co by (byť jen vzdáleně) připomínalo církevní organizaci. Uznává pouze autoritu véd a bráhmanů. Je velmi tolerantní, jeho vyznavači mohou uctívat libovolný počet bohů a mohou být i monoteisty. Hinduismus má mnoho sekt, nejvýznamnější jsou **višnuisté** (pro něž je hlavním bohem Višnu, pomocník a ochránce lidí před silami zla) a **šivaisté** (uctívající Šivu, ničitele a znovustvořitele). Kromě **cesty poznání** vedoucí k vysvobození z koloběhu znovuzrození, nabízené v upanišadách, uznávají hinduisté ještě **cestu oddanosti** zvolenému božstvu. Protože hinduisté úzkostlivě lpějí na kastách, lze o hinduismu hovořit i jako o **společensko-náboženské organizaci**. Má to i určité výhody – kasty vytvářejí společnosti, která v případě nouze (například neúroda) pomáhají svým členům. Hinduismus je i dnes nejrozšířenějším náboženstvím v Indii, k němuž se hlásí 80 % obyvatelstva. Život hinduistů je prodchnut velkou spoustou rituálů od pravidelných modliteb přes květinové či zápalné oběti bohům až po očistné koupele v posvátné řece Ganze.

Maurijská říše

V Buddhově a Džinově době už bylo v Indii známo železo, rozvíjelo se řemeslo a obchod a začala vznikat

velká města i rozsáhlejší státní útvary. Nejvýznamnější z nich byla **magadhská říše**, která existovala v 5.-4. století př. n. l. a zanikla krátce po vpádu Alexandra Makedonského do Indie.

V roce 321 př. n. l. svrhl Čandragupta Maurja, syn náčelníka kmene Móriřjů, posledního magadhského vládce a sám se stal panovníkem a zakladatelem nové říše, kterou známe pod jménem **maurijská**.

► **Obr. 169** Socha ducha stromu (jaksi) v životní velikosti pocházející z maurijského období

▲ **Obr. 170** Džinův ideální portrét

*Odmítáním spravedlivých a nehodných přijímáním, neustálým pácháním křivd nebývalých proti řádu, nedodržováním zvyků v duchu starých dobrých mravů, překážením všemu právu a pácháním bezbožností...
...netrestáním trestuhodných a trestáním nevinného, zavíráním dobrých lidí, propouštěním provinilců...
... nechráněním před zloději, okrádáním svých poddaných...*

...nedbáním na moudrost starců, bezprávím a zaujetím...

...leností a nedbalostí a ničením blahobytu vyvolává král úpadek, chtivost a nelásku lidu.

Z úpadku se rodí chtivost a z chtivosti zášť k vladaři, zášť žene lid k nepříteli či k zabití svého krále.

(bráhman Kautilja Arthašástra, Čandraguptův rádce)

Už Čandragupta posunul hranice svého království tak daleko na západ, že sousedil s říší Seleukovců. Největším panovníkem nejen dynastie Maurjů, ale indického starověku vůbec byl však ve 3. století př. n. l. Čandraguptův vnuk **Ašóka**. Pověst skvělého vládce si získal čtyřmi věcmi: sjednotil téměř celou Indii, Nepál a část Afghánistánu, promyšleně spravoval svou říši, vzorně pečoval o své poddané a odnímal násilí a války.

V mládí měl však Ašóka přezdívku Čandašóka – strašný Ašóka, protože se nevybíravým způsobem zbavil svých bratrů, aby neohrozili jeho nárok na trůn, a vedl také nejednu vítěznou válku. Nejstrašnějším z jeho dobytých území bylo podrobení Kalingy, území na východním pobřeží Indie,

přes nějž vedly důležité cesty na jih poloostrova. Statisíce lidí tehdy zahynuly. Takové krveprolití zřejmě Ašókou otřásl, protože krátce po dobytí Kaliny už hlásal své mírumilovné zásady, přiklonil se k buddhismu a do smrti už žádnou dobovačnou válku nevedl.

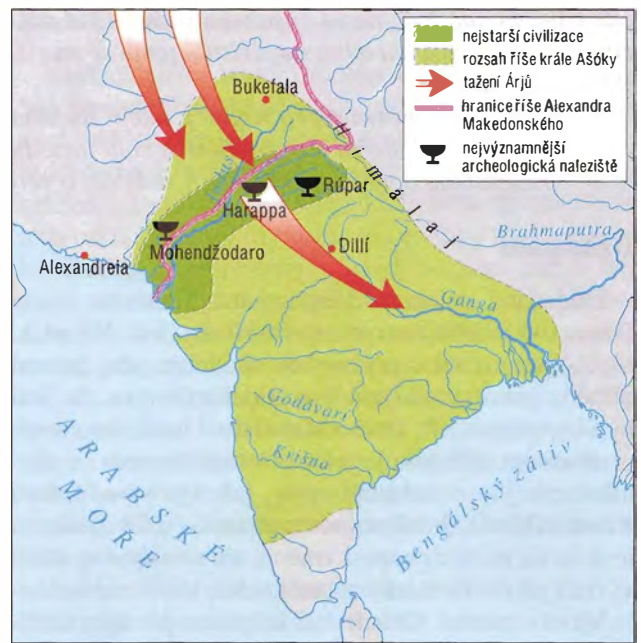

◀ **Obr. 171** Král Ašóka nechával svoje edikty tesat do skal nebo na sloupy zdobené sochami lvů. Na obrázku hlavice Ašókovy sloupy

Ašóka se stal moudrým, laskavým vládcem, kterému leželo na srdci blaho jeho země a poddaných. U cest nechával hloubit studny a sázet aleje stromů, aby zpříjemnil pocestným putování, dával pro ně také budovat útulky. Zakládal kláštery, nemocnice pro lidi i pro zvířata a nechal dovážet a vysazovat léčivé byliny tam, kde jich byl nedostatek. Svoje **edikty** (výnosy) nechával tesat buď do skal, nebo na kamenné sloupy s hlavicemi zdobenými sochou lva. A protože věděl, že leckteří jeho poddaní jsou negramotní, byly tyto edikty také pravidelně veřejně předčítány, aby se s nimi všichni seznámili. Edikty v pohraničí například ujišťovaly sousedy o Ašókových mírumilovných úmyslech, další šířily takové mravní zásady, jako je konání dobrých skutků, vlídnost, poslušnost, slitování, pravdivost, laskavost k otrokům, úcta k učitelům, neubližování živým tvorům atd. Ašóka byl velmi tolerantní k jiným náboženstvím, nejvíc však podporoval buddhismus a vysílal buddhistické učitele i do velmi vzdálených končin.

Všichni lidé jsou můji dětmi. Jako svým dětem jim přeji, aby dosáhli všeho blaha a štěstí tohoto i onoho světa... Některý člověk se může dostat do vězení nebo vytrpět zlé zacházení. Tam náhle zemře a mnoho jiných lidí trpí. Proto si přeji, abyste praktikovali nestrannost. Avšak s těmito vlastnostmi to není možné – se závisť, prudkostí, krutostí, spěchem, s malou vytrvalostí a nedbalostí a omrzlostí. Proto si přeji, abyste neměli tyto vlastnosti... Za tímto účelem byl tento nápis vytesán, aby městští úředníci stále usilovali, aby obyvatelé města nepřišli do vězení bez příčiny nebo nebyli bez příčiny týráni. Za tímto účelem posílám na objížďku vždy každých pět let úředníka, který není hrubý ani divoký a ušlechtilě se chová.

(nápis krále Ašóky)

▲ Starověká Indie

Jako většina velkých panovníků ani Ašóka neměl důstojného nástupce. Po jeho smrti se mohutná říše **postupně rozpadala**, její rozloha se zmenšovala, až nakonec **zanikla** úplně. Příčinou úpadku byla mimo jiné i hospodářská situace, protože maurijská ekonomika, založená z převážné části na zemědělství, nebyla schopna financovat nákladný správní aparát obrovského centralizovaného státu a početnou armádu.

Silnější státy, které vznikaly v Indii po zániku maurijské říše, neměly obvykle dlouhého trvání, protože podléhaly vpádům nepřátelských kmenů, jimž se po Ašókově smrti Indie otevřela.

Kultura a vzdělanost

V mnoha vědních oborech předběhli Indové západní svět o několik staletí. Týká se to zejména **pomocných věd ke studiu vědeckých textů** (metriky, etymologie, gramatiky a fonetiky), **astronomie**, kterou bylo nutné znát pro náboženské účely a pro potřeby astrologie (dodnes se pravověrní hinduisté řídí osobními horoskopy) a **matematiky**. Právě od Indů převzali Arabové desetinnou soustavu s **využitím nuly** a seznámili s ním Evropu. Indiští učenci vypočítali hodnotu **π** (Ludolfova čísla), přesnou **délku slunečního roku** a vyjádřili myšlenku, že se **země otáčí kolem své osy a zatmění Měsíce** že vzniká dopadem jejího stínu. Indové byli i vynikající lékaři, zvláště překvapivé jsou jejich tehdejší **chirurgické a anatomické znalosti**, přestože jim náboženství zakazovalo dotýkat se mrtvol, tedy provádět pitvy. Indiští lékaři dokázali mimo jiné provádět plastické operace, císařský řez či operace očního zákalu a ještě v 18. století, kdy byla Indie britskou kolonií, se od nich britští lékaři učili například operacím nosu.

Kromě nejstarších literárních památek (véd) je třeba se ještě zmínit o dvou nejrozsáhlejších indických **epo-**

sech – *Mahábháratě* a *Rámájane*. Oba jsou psány **sanskrtem**, literárním jazykem indického písemnictví.

Mahábhárata je se svým rozsahem (200 000 veršů) jedním z nejrozsáhlejších eposů světa. Vznikala přibližně 800 let (od 4. století př. n. l.) a volný překlad názvu díla zní „o velkém boji Bháratovců“. Hlavní dějovou linií eposu jsou bratrovražedné boje o nadvládu v severní Indii mezi dvěma větvemi uvedeného kmene. Do tohoto jádra byly postupně vkládány rozličné legendy, bajky, náboženské, politické a filozofické výklady, které tvoří nejméně polovinu rozsahu díla. Nejdůležitější z nich je *Bhadavadgíta* („zpěv vznešeného“) – poučení o povinnostech člověka a bojovníka. *Bhadavadgíta* je důležitým náboženským textem, v němž je vyjádřena myšlenka, že duchovní podstata lidské bytosti je nesmrtelná a nehyne spolu s tělesnou schránkou.

▲ Obr. 172 Ráma (s modrou pleť) s manželkou Sítou a bratrem Lakšmanou se nechávají převézt přes řeku Tamsu. Ilustrace z rukopisu z 18. století

Rámájana je podstatně menší, zato však ucelenější epos o 48 000 verších. Vznikal ve 3. století př. n. l. a definitivní podoba pochází ze 2. století n. l. Vypráví o příbězích prince Rámy, kterého intriky nevlastní matky vypudily z otcovského paláce. Do vyhnanství v lese jej doprovázel mladší bratr a věrná manželka Síta. Ráma zahubil řadu démonů, ale nakonec se mu jejich král Rávana pomstil tím, že unesl krásnou Sítu na ostrov Lanku. Ráma ji však s pomocí vojska opičího krále Hanumana osvobodil. Tento příběh je obsahem prostředních pěti knih. První a poslední kniha jsou pozdějším přídavkem vysvětlujícím, že Ráma je vlastně vtělením boha Višnu, který přišel na zemi, aby ji osvobodil od démonů, a v závěru se vrací zpět na nebe a bere na sebe opět svou božskou podobu. Díky těmto dodatkům získal epos

hluboký náboženský význam a je jednou ze základních knih višnuistů.

Pojmy:

Citadela je hrad nebo tvrz nad městem, sloužící jeho obyvatelům v případě nebezpečí jako útočiště. V řeckém prostředí se užívá výraz akropole.

Teokracie (z řeckého *theos* – bůh a *krató* – vládnou) označuje takové státoprávní uspořádání, kdy se obyvatelé státu pokládají za poddané určitého boha a stát potom řídí příslušní kněží jako jeho zástupci.

Kasta (z latinského *castus* – čistý) je uzavřená společenská skupina. Nejtypičtějším příkladem kastovního systému je právě indická společnost, ale můžeme se s ním setkat i v jiných kulturách. Jeho základním principem je právě neprostupnost jednotlivých skupin.

Důležitá data:

2300-cca 1500 př. n. l. – harappská kultura

kolem 1500 př. n. l. – příchod Árijů

cca 1200-600 př. n. l. – vědecké období

327 př. n. l. – vpád Alexandra Makedonského

321-184 př. n. l. – maurijská říše

273-232 př. n. l. – vláda krále Ašóky

Otázky, úkoly:

1. Které státy dnes leží na území, jež bylo ovlivněno harrapskou kulturou? 2. Charakterizujte harrapskou kulturu. Jak mohli vědci shromáždit tolik informací, když z tohoto období neexistují písemné prameny? Vysvětlete na konkrétních příkladech. 3. Zamyslete se nad indickými náboženskými směry. Porovnejte je s jinými náboženstvími a filozofiemi, které znáte. V čem se liší? Jaké mají naopak shodné rysy? 4. Jaké byla struktura společnosti starověké Indie? Vysvětlete pojmy varna a kasta. 5. Zopakujte si s pomocí chronologické tabulky, kterou si neustále doplňujete, co se dělo ve Středomoří současně s událostmi v Indii, o nichž jste se právě učili.

Literatura k dalšímu čtení:

Jan Filipický, Jaroslav Vacek: Ašóka. Praha 1971

Miloslav Krása, Dagmar Marková, Dušan Zbavitel: Indie a Indové od dávnověku k dnešku. Praha 1997

Mortimer Wheeler: Dávná civilizace v údolí Indu. Praha 1966

Dušan Zbavitel: Otazníky starověké Indie. Praha 1997

Dušan Zbavitel: Starověká Indie. Praha 1985

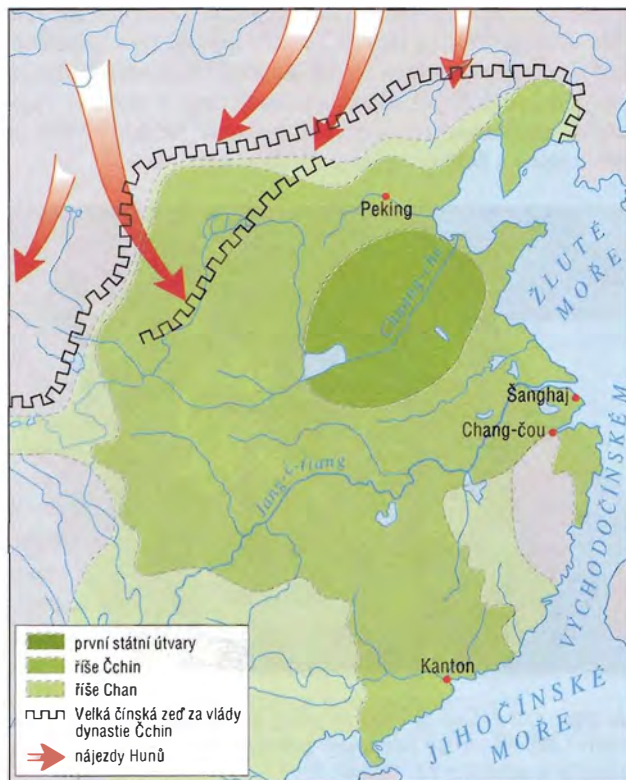
Čína se podobně jako Indie vyvíjela prakticky izolovaně. V kontaktu s jinými národy jí bránilo moře, vysoká pohoří a nehostinné pouště. Největší koncentrace obyvatel byla v nížinách v povodí řek Chuang-che (Žlutá řeka) a Jang-c'ťiang (Dlouhá řeka), které poskytovaly dostatek vláhy pro zemědělství. Původně bylo území dnešní Číny porostlé souvislými lesy, ale značná část jich byla vyklučena už v neolitu.

První státní útvary v Číně

První státní útvary na území dnešní Číny vznikaly již od 21. století př. n. l., nejdříve v povodí Žluté řeky. V 11. století př. n. l. se mezi nimi prosadil stát kmene **Čou**. Na vrcholku čouské společenské pyramidy stál král – **wang**, který byl pokládán za prostředníka mezi bohem a lidmi a užíval titul **Syn nebes**. Protože nemohl osobně řídit tak rozlehlé državy, uděloval jednotlivé oblasti do správy svým zástupcům – *ču-chou*. Ču-chou byli různě významní podle toho, jak rozsáhlé území jim bylo přiděleno, a podle toho byly také vyměřeny jejich dávky wangovi (nejčastěji ulovená zvěř, zvláště vzácná – nosorožci, sloni, dále dobytek, rákos, želví krunýře, keramika a pracovní síly). Na nižším stupni společenského žebříčku stáli *ta-fu*, náčelníci rodových klanů, kteří byli podřízeni ču-chouům, a jim se zase zodpovídali š' – starší rodin, které tvořily jejich klan. Šu-žen, prostí lidé, tvořili nejnižší a nejšířší vrstvu; většinou to byli rolníci. Půda, kterou obdělávali, patřila obci. Část byla jako přiděly rozdělena mezi rodiny a sloužila výhradně k jejich obživě. Zbytek byl obděláván společně a výnos z těchto polí patřil panovníkovi a šlechtě.

Zajímavá je prostupnost čouského společenského uspořádání: pouze prvorozený syn dědil otcovo postavení, mladší synové se automaticky dostávali do nižší společenské vrstvy. Pro nás překvapivě se tak například císařův prapravnuk stal jedním z neobyčejnějších lidí v Číně. Nicméně to byl systém moudrý – zcela přirozenou a nenásilnou formou se tak redukoval počet uchazečů o trůn, což zmenšovalo nebezpečí následnických bojů.

V každé velké říši hrozí časem decentralizace. Nevyhnul se jí ani stát Čou. Ču-chouové ve vzdálenějších oblastech se osamostatňovali, a tak se postupně državy Čou omezily na vlastní jádro říše. V okolí vznikly desítky větších či menších států, které mezi sebou od 8. století př. n. l. bojovaly o nadvládu. První fázi bojů (8.-5. století př. n. l.) nazývají Číňané podle jedné soudobé kroniky **obdobím jar a podzimů**. Druhá etapa má sice méně poetický, leč výstižnější název **období válčících států** (5. století-221 př. n. l.). Tehdy se v Číně rozšířilo **užívání železa**, což mělo dalekosáhlé důsledky. Díky dokonalejším nástrojům nyní jeden zemědělec zastal práci, kterou dříve vykonávalo několik lidí, a pracovní síly, které se tím uvolnily, mohly být najímány do vojska. A protože ze železa se nekovají jen radlice a kosy, ale i meče a hroty kopí, bylo možné tyto nové, obrovské armády také dobře vyzbrojit. Zatímco v období jar a podzimů se neshody mezi panovníky ob-

▲ Státní útvary na území starověké Číny

vykle vyřešily rozhodnou, leč krátkou bitvou a obyvatelstvo válku téměř nepocítilo, nyní vojska na dlouhých taženích pustošila krajinu a plenila pole, která pomalu přestávala být společným vlastnictvím vesnice, ale přecházela do rukou soukromníků. Tím vznikala vrstva bohatých venkovských držitelů půdy, jejichž majetek byl leckdy srovnatelný s majetkem šlechty. Tito lidé začali pronikat do státní správy. I ta zaznamenala v období válčících států jednu velkou změnu – vzhledem k okolnostem se úřady začaly dělit na civilní a vojenské.

Filozofické směry ve staré Číně

Právě v těchto neklidných dobách vznikly tři nejdůležitější filozofické směry Číny.

Konfucianismus

Mistr Kchung je nám znám spíše jako **Konfucius**, což je latinizovaná podoba jeho jména vytvořená jezuitskými misionáři, kteří později jeho spisy překládali. Žil v letech 551-479 př. n. l. a Číňané jej pokládají za

největšího mudrce všech dob. Konfucius byl neúnávným cestovatelem, k čemuž jej hnala touha poznat různé zvyky a obyčeje, a během dvaceti let prý procestoval dvacet čínských států. Měl tisíce žáků. Konfucianismus klade důraz na **mravnost a konání dobra, přísnost k sobě a laskavost k druhým**.

Vládce měl být podle Konfucia vzorem správného jednání a chování pro své poddané, měl jim jít příkladem ve šlechtnosti, moudrosti, úctě vůči rodičům i tradici, upřímnosti, čestnosti, touze po sebezdokonalování a sebevzdělávání. Na druhou stranu byl Konfucius realista a prohlašoval, že „slušný člověk nikdy nemůže chtít, aby jedna osoba měla všechny schopnosti a ctnosti“. Osudy všech lidí určují Nebesa, která svoji vůli vyjadřují různými přírodními úkazy a nezvyklými jevy, jež dokáže vysvětlovat nejen Syn nebes, tedy vládce, ale i vzdělaní konfuciánští hodnostáři. Ti tedy mohli prohlásit, že určitý jev je důkazem nespokojenosti Nebes s panovníkem (což se stávalo v případě, že se s ním dostali do nějakého konfliktu). Konfuciánství počítá se stavovskou společností, což vyhovovalo zejména vyšším vrstvám.

Dobry člověk není nikdy sám.

Člověk, který má srdce, se musí snažit pomáhat druhým v konání dobra, nikoliv v konání zla.

Není možné poznat smrt, dokud člověk nepozná život.

Probouzet se poezii, udržovat se obřady, zdokonalovat se hudbou.

Povinností jinocha je chovat se dobře doma k rodičům a k starším lidem mimo dům, být opatrný v slibech a přesný v jejich dodržování, být laskavý ke každému a zejména hledat spojení s Dobrem. Zbude-li ještě nějaká síla, až toto vše vykoná, nechť se vzdělává.

Ani na tak dlouho, co by položil mísku rýže, nesejde urozený muž z cesty Dobra.

(Konfuciový myšlenky)

Postupem času se ovšem ukázalo, že lidstvo není tak dokonalé, aby dokázalo jednat jen na základě morálního apelu a že najít ideálního vládce je prakticky nemožné. A tak vznikl další filozofický směr založený na něčem zcela jiném – na zákonech.

Legismus

Legismus vychází z předpokladu, že pokud není člověk omezen soustavou zákonů, příkazů, trestů a odměn, obvykle se snaží prosadit svoje zájmy na úkor druhých. Je to spíše státoprávní teorie než filozofie. Proszazuje **právo a zákon**, přesně definovaný a také přísně dodržovaný. Na jednu stranu pomáhal legismus posilovat neomezenou panovnickou moc, protože o zákonech se nediskutovalo, na straně druhé však vytvářel určitou **rovnost mezi obyvatelstvem**: zákony platily stejně pro každého, tresty byly odstupňované podle provinění, nikoli podle postavení viníka, do úřadů a státních služeb byli noví úředníci jmenováni na základě schopností a zásluh, ne podle stavovské přísluš-

nosti. Jak se však později ukázalo, ani legismus nebyl bez chyby: zákony se daly obcházet, úředníci podplácet, a ač jim mělo jít v první řadě o blaho státu, víc se starali o upevnění vlastní moci.

Taoismus

Taoismus není jen filozofický proud, je to také náboženství. Jeho zakladatelem byl v 6. století př. n. l. **Mistr Lao** (Lao-c'). Taoisté věřili v existenci blaženého zlatého věku, který kdysi lidstvo zažívalo a k němuž je možné se zase vrátit. Je ovšem třeba najít tu **správnou cestu**, kterou viděli v návratu k lidské přirozenosti a přírodním zákonům, v odmítnutí civilizace a falešných hodnot a v nezasahování (toto přesvědčení vycházelo z toho, že bez lidského zásahu se vše – včetně lidské společnosti – vyvíjí přirozeně tím správným směrem). Taoismus byl samozřejmě pro jakoukoli státní ideologii či společnost nepřijatelný. Postupně se z něj vyvinulo náboženství, jehož cílem bylo hledání dlouhověkosti a nesmrtnosti. Taoisté uctívají božstva nebe, země, vody a řadu dalších, uchylují se k užívání talismanů, zařikávání, k očištění těla a ducha používají meditace, mají řadu svátků a zvláštních obřadů. Dodržují pět zákazů (nezabít, nepít víno, nelhat, nekrást a necizoložit) a deset dobrých myšlenek (například milovat rodiče, dobře se chovat ke všem živým tvorům, pomáhat druhým atd.). Taoistické texty se nazývají **pokladnice tao** a je jich přes pět tisíc.

Ten, kdo ví, nemluví, ten, kdo mluví, neví.

Ten, kdo zná druhého, je inteligentní, ten, kdo zná sebe, je osvícený. (Myšlenky Lao-c')

Říše Čchin a říše Chan

Po staletích bojů zůstalo nakonec v Číně jen několik států. Čas od času některý z nich získal nad ostatními převahu, až se mezi nimi nakonec prosadil stát **Čchin**, po němž má dodnes Čína svoje jméno. Mezi léty 230-221 př. n. l. dobyl a podmanil si ostatní státy, a tak vznikl **první centralizovaný stát** na území Číny. Panovník, jemuž se to podařilo, se jmenoval **Jing Čeng**. Na znamení svrchovanosti si ve chvíli, kdy byla celá Čína sjednocena v hranicích jeho státu, udělil titul První svrchovaný vládce Čchinu – **První císař**. Šlo však pouze o završení díla mnoha jeho předchůdců.

„V dávných dobách byli Svrchovaný vládce nebes, Svrchovaný vládce země a Nejvyšší svrchovaný vládce. Nejvyššímu svrchovanému vládcovi byla prokazována vrcholná úcta. Vaši ministři, podstupující riziko trestu smrti, navrhuji Vám, Veličenstvo, toto ctihodné označení. Nechť se vy, králi, nazýváte Nejvyšším svrchovaným vládcem...“

Král (Jing Čeng) odpověděl:

„Zavrhuji označení Nejvyšší, přijímám titul Svrchovaný. A přidávám z dávné minulosti označení císařské hodnosti. Můj titul tedy bude znít Svrchovaný císař.“

(S'-ma Čchien, Zápisky historika)

◀ **Obr. 173** Pohled na část terakotové (zhotovené z pálené hlíny) armády Prvního císaře. Tři objekty, v nichž je sešikována, leží nedaleko hrobky Prvního císaře, která je obehnaná hradbami o délce přes 6 km. Objekty s armádou nejsou dosud zdaleka odkryty celé, přesto se v nich už nyní našlo přes 1500 soch vojáků v mírně nadživotní velikosti, několik set soch koní, několik desítek dřevěných válečných vozů a přes 12 000 různých zbraní. Sochy byly původně polychromované, takže lze velmi přesně zrekonstruovat, jak vypadaly uniformy prostých vojáků i důstojníků té doby. Obdivuhodné je, že všechny sochy mají individuální rysy, takže se nenajdou dvě stejné

První císař byl přesvědčený legista a zdá se, že pro tak obrovskou říši neexistoval tehdy vhodnější přístup. První věc, kterou učinil, byla **konfiskace zbraní** v podmaněných státech. Z jejich kovu bylo odlito množství zvonů a dvanáct velkých soch, které vyzdobily císařský palác. Tímto opatřením si zajistil v provinciích poměrný klid na dosti dlouhou dobu. Další nařízení byla neméně přínosná. Císař nechal **sjednotit měnu, míry a váhy**, což usnadnilo obchod mezi jednotlivými kraji říše, a **zavést jednotné písmo a zákony**. Dal **zbourat hradby mezi jednotlivými státy** a začal se stavbou **Velké čínské zdi**, která měla jeho zemi chránit hlavně proti útokům kočovníků. Vybudoval **síť silnic** o celkové délce asi 6500 km, čímž se zlepšilo a zrychlilo spojení mezi všemi částmi říše. To bylo důležité nejen pro obchod, ale hlavně pro přesuny vojsk. První císař provedl také **daňovou reformu**. Místo daně z hlavy nebo podílu z výnosu byla stanovena pevná daň z výměry polí, což motivovalo země-

dělce k vyšší produktivitě práce: čím více vypěstovali, tím více jim po zaplacení daně zbylo. Řízení tak obrovské říše vyžadovalo také vytvoření **centrálně organizované správy**.

Despotická vláda Prvního císaře vedla sice k vytvoření obrovského centralizovaného státu, ale také k utlpení statisíců lidí. Zejména císařovy stavební podniky vyžadovaly nejen obrovské finanční částky, ale i velké množství pracovních sil. Kromě toho doléhaly na prosté obyvatele neustálé války – na severu obranné proti Hunům, na jihu útočné. Kritikou vůči císaři proto nešetřili zejména konfuciáni, což vedlo ke konfiskaci většiny jejich děl.

V dnešní době Vaše Veličenstvo oddělilo bílé od černého, sjednotilo říši a v celé zemi je uctíván jediný vládce. Přesto však stále bují různé filozofické školy a narušují zavedený právní řád. Stoupenci těchto škol se navzájem sdružují a kritizují Vaše zákony a nařízení... Nebude-li tomu učiněna přítrž, nahoře upadne Vaše svrchovaná moc a dole se utvoří opoziční skupiny a frakce. Bude vskutku nanejvýš potřebné takovou činnost zakázat...

Váš služebník si proto dovoluje doporučit, aby byly spáleny všechny knihy v knihovnách s výjimkou historických zpráv o státu Čchin. Všichni obyvatelé říše, kromě členů Akademie, kteří vlastní Knihu písní a Knihu historie (kanonické knihy konfuciánů)... nechtějí odevzdají místním úřadům, které je dají všechny spálit. Ten, kdo by se odvážil o Knize písní nebo o Knize historie s někým třeba jen promluvit, ať je popraven a jeho tělo vystaveno na tržišti... Stejný trest ať postihne též úředníky, kteří neoznámí provinění, o nichž se dozvěděli. Kdo ani do třiceti dnů od vydání tohoto nařízení své knihy nezničí, tomu ať je vypáleno znamení zločinců a je poslán na stavbu dlouhé zdi. Nedotčeny mohou zůstat pouze knihy o lékařství a farmakologii, věštběné příručky a také knihy o zemědělství a pěstování ovocných stromů.

(S'-ma Čchien, Zápisky historika – proslov hlavního ministra Li S' k Prvnímu císaři)

▲ **Obr. 174** Čínské mince měly původně rozmanitou podobu, například zemědělských nástrojů (obr. a – motyka), zbraní (obr. b – nůž) a podobně. Teprve po sjednocení měny Prvním císařem dostaly charakteristický tvar kolečka se čtveratým otvorem uprostřed, jímž se protahovala šňůrka. Takové mince se používají v Číně (a také v Japonsku) dodnes (obr. c)

▲ Obr. 175 Na ilustraci ze 17. století je znázorněno, jak První císař nechává pálit konfuciánské knihy. Nepohodlní konfuciáni byli zaživa vhazováni do hluboké jámy

První svrchovaný císař zemřel zcela nečekaně v pouhých čtyřiceti devíti letech na jedné ze svých inspekčních cest. Jeho nástupce, Druhý císař, se ukázal být tak krvelačným, tvrdým a bezohledným panovníkem, že proti němu vypuklo během necelého roku povstání; boje o trůn, které následovaly, vedly k naprosté decentralizaci říše. Až roku 202 př. n. l. Čínu znovu sjednotil jeden z povstalců, původem prostý rolník, a dal tak vzniknout státu **Chan**.

Když přišla k moci dynastie Chan, zdělila po dynastii Čchin naprostou zkázu... Dospělí mužové byli ve vojsku. Starci a děti dopravovali proviant pro armádu. Bylo neobyčejně obtížné zabývat se jakoukoli činností, bohatství se vyčerpalo. Ani pro spřežení Syna nebes nebylo možno nalézt čtyřspřeží koní téže barvy. Vojevodci a vysocí hodnostáři jezdili ve vozech tažených býky. Prostý lid neměl nic.

(S'-ma Čchien, *Zápisky historika*)

Za vlády dynastie Chan byla obnovena centrální moc a říše dosáhla **největší rozlohy**, jakou kdy starověká Čína zaznamenala. Dobyvačné války však přinášely i problémy. Náklady na jejich vedení velmi zatěžovaly prosté obyvatelstvo, takže propukala **rolnická povstání**, která doprovázely i **boje o moc**. Počátkem 3. století n. l. se říše Chan rozpadla na tři menší státy.

► Obr. 176 Hliněný model strážní věže z období dynastie Chan. Stavba je nápadná pro čínskou architekturu charakteristickými přesahujícími střechami, s jakými se můžeme setkat i u tradiční architektury japonské. Tato zvláštní konstrukce zlepšovala stabilitu budov při zemětřeseních, která jsou v těchto oblastech poměrně častá

Kultura, společnost a vzdělanost

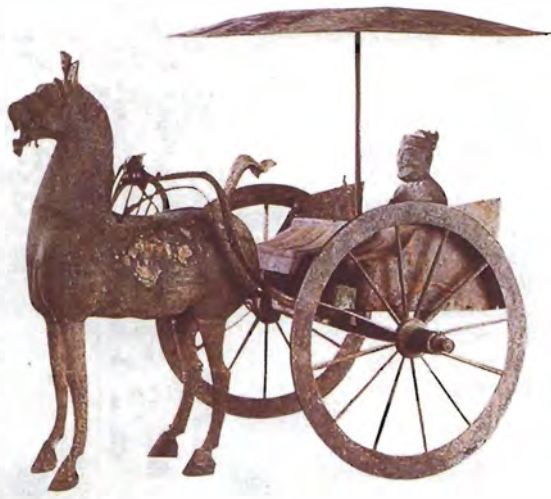
Starověká Čína se vyvíjela poměrně **izolovaně od okolního světa**. Řada důležitých objevů (například malovaná keramika, výroba bronzů a železa, užití koně pro záprah do vozu atd.) je v Číně doložena později než třeba na Předním východě a historici se dohadují, zda tomu tak bylo proto, že dlouho trvalo, než se do Číny povědomost o nových poznacích dostala, či zda tyto věci Číňané sami – byť se zpožděním – vynalezli.

Už koncem 3. tisíciletí př. n. l. znali Číňané **bronz** a v jeho zpracování dosáhli postupně dosud nepřekonaného mistrovství. Čínští bronzíři nádherné bronzové předměty nekovali, ale odlévali, a protože zhotovovali zejména rituální nádoby, stala se z nich privilegovaná sociální skupina. Těžba surovin potřebných pro výrobu bronzů (mědi a cínu), jejich doprava i další zpracování už vyžadovaly určitou organizaci, proto souvisejí se vznikem prvních státních útvarů. K těžbě surovin byli používáni otroci.

▲ Obr. 177 Bronzová urna z 11. – 10. století př. n. l. Čínští bronzíři byli proslulí svým uměním. Bronzové předměty zhotovovali technikou lité na „ztracenou formu“

▲ Obr. 178 Bronzový model vozu z období dynastie Chan. Koně byli v Číně vzácní, dokonce se dováželi, proto byla jízda na koni i na voze koněm taženým výsadou šlechty. Vozy nesloužily jen k dopravě osob, ale také jako válečné, jak máme doloženo z terakotové armády Prvního císaře

Existuje šest slitin mědi. Když šestinu představuje cín, je to slitina vhodná na zvony a trojnožky. S jednou čtvrtinou cínu je to slitina na hlavice oštěpů a halaparten. S jednou třetinou cínu je to slitina na široké meče. S dvěma pětinaми cínu je to slitina na hroty šípů. S jednou polovinou cínu je to slitina na bronzová zrcadla a křesadla.

(Kchao-kung-ti, spis o metalurgii a řemeslech z 5. století př. n. l)

Hlavní města jednotlivých států chránily **mohutné hradby** o výšce i osmi metrů z **hlíny udusané po tenkých vrstvách**, takže jejich hmota dosahovala tvrdosti betonu. Tato stavební technika byla v Číně uplatňována po několik tisíc let; na stavbách pracovali buď otroci, nebo byli k práci donuceni poddaní.

Společnost byla v této době už výrazně **hierarchizována**, což se odráží i v archeologických nálezích: zatímco vládnoucí vrstva žila v palácích, příslušníci nižších vrstev obývali prosté zemljanky, a byli dokonce obětováni při náboženských obřadech, zejména při panovnických pohřbech. Rozdíly mezi jednotlivými společenskými vrstvami byly tak přísné, že například jen vládnoucí vrstvě patřila výsada jíst maso. Maso se totiž získávalo lovem a bylo významnou obětinou. Většina obyvatel Číny se tudíž živila **vegetariánskou stravou**. Pro přípravu potravy je důležitá **sůl**, a tak si čínští císaři často osobovali monopolní právo na prodej soli jakožto klíčové suroviny. Podobně tomu bylo i s výrobou železa (potřebného na zbraně) a s ražbou mincí.

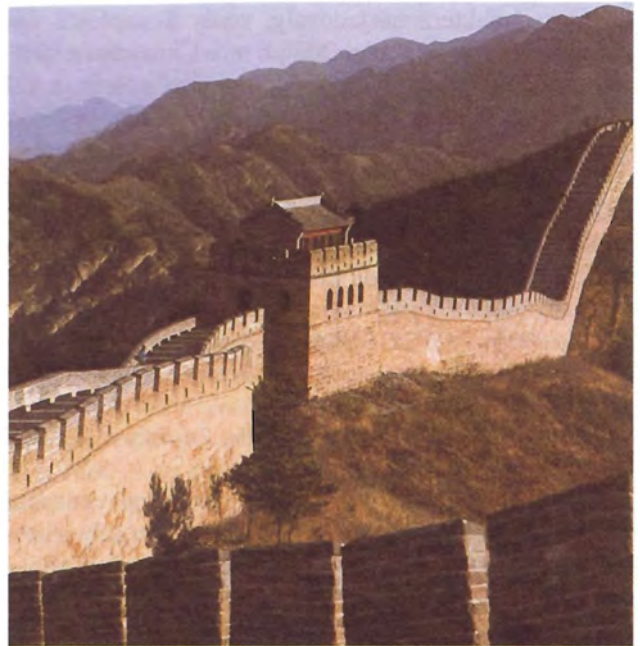
Číňané nazývali svou zem **Říše středu** či **Podnebesí** a všechny, kdo žili mimo ni, pokládali za barbary na nižší kulturní a civilizační úrovni. Sousední kmeny dělili podle světových stran na jižní barbary (Man), západní barbary (Žung), severní barbary (Ti) a východní barbary (I). Proto,

když ve středověku do Číny přijeli Evropané po moři z východu, byli automaticky zařazeni mezi východní barbary I.

Na rozdíl od starověkého Předního východu nebo Středomoří dosáhla Čína velmi záhy, už v době, z níž pocházejí první písemné prameny, neobvyklé **kulturní homogenity**. Souviselo to s vytvářením větších státních útvarů a postupnou centralizací Číny. Přijmout nadvládu vítězného státu znamenalo totiž přijmout rovněž rituály jeho vládnoucí dynastie a její **kosmologii**, která vysvětlovala a potvrzovala právo těchto panovníků na vládu svěřenou jim Nebesy.

To souvisí i s čínskými náboženskými představami. Číňané totiž neměli žádný mýtus o stvoření světa a neuznávali ani žádného nadpozemského stvořitele, jak to známe například z evropských náboženství. Číňané rozlišovali tři sféry přírody – **nebe, zemi a člověka** (neboli nebeské úkazy, pozemskou přírodu a lidskou společnost). V tomto schématu sice tkvěla v Nebi nejvyšší vesmírná síla, ale i tak bylo pouze součástí přírody jako celku. Odjakživa nalézali Číňané určité shody, podobnosti a vzájemné vlivy mezi těmito třemi sférami (jeden z nejjednodušších příkladů je srovnání čtyř lidských údů se čtyřmi světovými stranami a čtyřmi ročními obdobími), a proto předpokládali, že podobně jako mohou přírodní úkazy ovlivňovat lidskou společnost, může i chování člověka působit na okolní vesmír. Zvláště důležité pak byly vzájemné vztahy mezi panovníkem a Nebesy, protože chyba, které se dopustí panovník – Syn nebes, může vyvolat chaos ve vesmírném řádu, a tím být příčinou přírodní katastrofy (zatmění slunce, zemětřesení atd.). Aby se nebezpečí chyb omezilo, kladli Číňané vždy velký důraz na **řád** (i proto byly jednotlivé vrstvy tak přísně oddělené) a vždy kladli povinnosti nad práva, neboť zastávali názor, že ten, kdo pečlivě a svědomitě plní své povinnosti, bude po zásluze odměněn (například oddaný syn náklonností rodičů).

Aby byl zachován řád, musel panovník dodržovat množství do detailů propracovaných **rituálů** a obklopoval se **učenci**, kteří pozorovali nebeské úkazy a vykládali mu různě

▲ Obr. 179 Velká čínská zeď

ná znamená. Těmito učenci se stávali **konfuciáni**, kteří tvrdili, že morální sílu panovníka, díky níž je svými poddanými kladně přijímán, zajišťuje kromě dodržování rituálů i příkladné vladařovo chování. Tajemství správné vlády bylo údajně skryto v textech **kanonických konfuciánských knih** (*Kniha historie, Kniha proměn, Kniha písní, Kniha obřadů a Letopisy jar a podzimů*), proto ti, kteří chtěli být přijati do císařských služeb, museli tyto texty znát. Už od přelomu 2. a 1. století př. n. l. začali čínští císaři kromě osobního doporučení prosazovat jako kritérium pro výběr úředníků také **vzdělání**, zatímco původ již prakticky nehrál roli. To mělo samozřejmě velký vliv na rozvoj vzdělanosti. V polovině 2. století př. n. l. bylo na **císařské akademii** registrováno přes 30 000 studentů.

Číňané velmi brzy svá pozorování přírody a vztahů mezi různými jevy převedli do **vědecké roviny**. Týká se to hlavně **medicíny**, kde je nejlepším příkladem **akupunktura**. K jejímu vynálezu vedlo Číňany přesvědčení, že body na různých místech těla jsou vzájemně propojeny a mohou se ovlivňovat a že podobně jako může být člověk zmenšeným obrazem vesmíru může být i některá část lidského těla (ucho, chodidlo) zmenšeným obrazem celého člověka.

Písmo je v Číně známo velmi dlouho. Piktogramy (obrázkové písmo) se už ve 2. tisíciletí př. n. l. objevovaly na zvířecích lopatkách a želvích krunýřích používaných k věštění, později i na rituálních bronzových nádobách. Některé tehdy užívané znaky se dosud v čínském písmu zachovaly. **Písemné prameny**, z nichž by bylo možné vyčíst informace důležité pro historii, vznikaly v Číně už kolem roku 1000 př. n. l. **Knihy** byly psány buď na plátcích našitých z bambusových stvolů a navzájem pospojovaných řemínky, nebo na **hedvábí**. Hedvábí bylo nejžádanějším vývozním zbožím a Evropa se s ním seznámila už před přelomem letopočtu. Hedvábí dalo dokonce název tehdy vzniklé obchodní stezce – **hedvábná cesta**. Kromě něj vyváželi Číňané i luxusní **lakované výrobky, keramiku a kořenní**, ze západu naopak dováželi koně, kožešiny a zlato.

Pojmy:

Misionář (z latinského *missio* – poselství, posláni) je termín pevně spojený s šířením křesťanství. S prvními misionáři se setkáváme už v první polovině 1. tisíciletí (svatý Patrik v Irsku aj.), nám nejnámější jsou Cyril a Metoděj, kteří působili v 9. století na Velké Moravě. Cílem misionářů bylo vysvětlováním a výkladem víry přesvědčit pohany k přijetí křesťu. V novějších dobách se misionářská činnost neomezovala jenom na to, ale její součástí bylo například i šíření gramotnosti, hygienických návyků či lékařské péče. Díky tomu, že řada misionářů sepišovala poznatky ze svých cest, máme mnoho zpráv o končinách, kde působili.

Kosmologie je nauka o vesmíru (i světu) a jeho stavbě, vztazích v něm atd.

Důležitá data:

od 21. století př. n. l. – vznik prvních státních útvarů

11. století-249 př. n. l. – říše Čou

221 př. n. l. – sjednocení říše Čchin

202 př. n. l. - konec 2. století n. l. – říše Chan

Otázky, úkoly:

1. Kdy vznikaly v Číně první státní útvary? Jak probíhal vývoj v 1. tisíciletí př. n. l.? **2.** Popište společnost říše Čou. **3.** Jak došlo k sjednocení Číny? **4.** Vyložte podstatu konfucianismu, legismu a taoismu. **5.** Charakterizujte vládu Prvního svrchovaného císaře. **6.** Proč došlo k zániku říše Čchin? **7.** Jaká byla situace v Číně za vlády dynastie Chan? **8.** Jaký byl vztah konfucianství a císařství? **9.** Které vědy se v Číně pěstovaly? **10.** Jak se názor Číňanů na uspořádání světa odrážel ve společnosti?

Literatura k dalšímu čtení:

Walter Böttger: Kultura ve staré Číně. Praha 1984

Raymond Dawson: Konfucius. Praha 1994

John F. Fairbank: Dějiny Číny. Praha 1998

Jaroslav Malina: První císař. Praha 1994

- Ahmose**, egyptský faraon přibližně v letech 1543-1518 př. n. l., zakladatel Nové říše **54**
- Achnaton** viz Amenhotep IV. **46, 54-55**
- Aischylos**, 2. pád Aischyla (525/24-456/55 př. n. l.), řecký dramatik původem z Athén, autor asi 90 divadelních her, z nichž se kromě 7 tragédií dochovaly pouze zlomky **85**
- Alexandr Makedonský řečený Veliký** (356-323 př. n. l.), makedonský král od roku 336 př. n. l., syn Filippa Makedonského **56, 61, 76, 81-83, 86, 104, 129, 131, 133, obr**
- Alkaios**, 2. pád Alkaia (nar. asi 630/620 př. n. l.), řecký lyrik původem z Mytilény na ostrově Lesbu **84**
- Amenhotep IV.**, faraon Nové říše kolem poloviny 14. století př. n. l. **46, 55, 61**
- Antigonos Jednooký**, 2. pád Antigona († 301 př. n. l.), vojevůdce Alexandra Velikého, jeden z diadochů; jeho vnuk Antigonos Gonatas založil v Makedonii dynastii Antigonovců **82**
- Antonius**, 2. pád Antonia, celým jménem Marcus Antonius [markus antónijus] (asi 82-31 př. n. l.), římský politik a vojevůdce **57, 107-109**
- Arcadius** [arkádýjus], 2. pád Arcadia, starší syn Theodosia I., první císař východořímské říše v letech 395-408 **119**
- Archimedes** [archimédés], 2. pád Archimeda (287-212 př. n. l.), řecký matematik, fyzik a astronom původem ze Syrakus **87, 91**
- Aristofanes** [aristofanés], 2. pád Aristofana (445-380 př. n. l.), řecký dramatik původem z Athén, autor 44 komedií, z nichž 11 se zachovalo **75, 85**
- Aristoteles** [aristotelés], 2. pád Aristotela (384-322 př. n. l.), řecký filozof a vědec původem ze Stageiry, uznávaný i ve středověku **74-75, 81, 86**
- Assarhaddon**, novoasyrský panovník v letech 680-669 př. n. l. **43**
- Ašóka**, nejvýznamnější panovník maurijské říše v Indii vládnoucí v letech 273-232 př. n. l. **131-133**
- Aššurbanipal**, novoasyrský panovník v letech 668-627 př. n. l., syn Assarhaddonův **43-44**
- Attila** [atyla] (asi 395-453), náčelník panonských Hunů **119-120**
- Augustus**, 2. pád Augusta, vlastním jménem Gaius Octavius [gájus oktávijus], zvaný Octavianus (63 př. n. l.-14 n. l.), od roku 27 př. n. l. římský císař **57, 107-111, 115, 121, 122-123, 126**
- Aurelius**, 2. pád Aurelia, celým jménem Marcus Aurelius [markus aurélijus] (121-180), od roku 161 římský císař **113-115, 123, 126**
- Buddha**, vlastním jménem Gautama Siddhártha (563-483 př. n. l.), následník jednoho z indických kmenových panovníků, zakladatel buddhismu **130-131**
- Caesar**, 2. pád Caesara, celým jménem Gaius Iulius Caesar [gájus júlijus cézar] (100-44 př. n. l.), římský politik a vojevůdce **33-34, 57, 105-110, 114, 122-123, 126**
- Caligula** [kaligula] (12-41), od roku 37 římský císař **110-111**
- Cato**, 2. pád Catona, celým jménem Marcus Porcius Cato starší Censorius [markus porcijus kato cenzórius] (234-149 př. n. l.), římský politik, vojevůdce a spisovatel **101**
- Catullus**, 2. pád Catulla, celým jménem Gaius Valerius Catullus [gájus valérijus katulus] (asi 84-54 př. n. l.), římský básník **122**
- Cicero**, 2. pád Cicerona, celým jménem Marcus Tullius Cicero [markus tulijs] (106-43 př. n. l.), římský politik, spisovatel a řečník **107-108, 122-123**
- Claudius** [klaudyjus], 2. pád Claudia (10 př. n. l.-54 n. l.), od roku 41 římský císař **110-111, 114, 124**
- Constantinus** [konstantynus], 2. pád Constantina (asi 280-337), v letech 306-337 římský císař **118-119, 121, 124, 126**
- Crassus**, 2. pád Crassa, celým jménem Marcus Licinius Crassus [markus licínyjus krasus] (115-53 př. n. l.), římský vojevůdce a politik **104-106, 108**
- Čandragupta Maurja**, zakladatel maurijské říše v Indii, od roku 321 př. n. l. její vládce **131**
- Dareios III.** [dáreios], 2. pád Dareia, v letech 335-331 př. n. l. perský král, poslední z dynastie Achaimenovců **76-77, 81**
- David** z kmene Juda, král judsko-izraelského království asi v letech 1000-960 př. n. l. **49**
- Demokritos** [démokritos], 2. pád Demokrita (asi 460-370 př. n. l.), všestranný řecký filozof původem z Abdér, představitel atomistické filozofie **86**
- Demosthenes** [démostenés], 2. pád Demosthena (384-322 př. n. l.), athénský politik a rétor **85**
- Diocletianus** [dyjokleciánus], 2. pád Diocletiana (asi 234-313), v letech 284-305 římský císař **117-118, 121**
- Drakon** [drakón], 2. pád Drakonta, athénský zákonodárce ve 20. letech 7. století př. n. l. **71, 74**
- Džina** (nar. asi 540 př. n. l.), současník Buddhův, zakladatel džinismu **131**
- Džoser**, faraon Staré říše asi ve 27. století př. n. l. **53, 61**
- Ennius**, 2. pád Ennia, celým jménem Quintus Ennius [kvintus enyjus] (239-169 př. n. l.), římský básník **122**
- Epameinondas** [epameinóndás], 2. pád Epameinonda, thébský vojevůdce ve 4. století př. n. l. **79-80**
- Epikuros** [epikúros], 2. pád Epikura (341-270 př. n. l.), řecký filozof původem ze Samu, představitel materialistické filozofie **86, 122**

- Eukleides** [eukleidés], 2. pád Eukleida (asi 310-280 př. n. l.), řecký matematik, fyzik a astronom **87, 91**
- Euripides** [eurípidés], 2. pád Euripida (asi 480-406 př. n. l.), athénský dramatik, autor 80-90 divadelních her, z nichž se zachovalo množství zlomků a 17 tragédií **75, 85**
- Feidias** [feidiás], 2. pád Feidia (5. století př. n. l.), řecký sochař z Athén **88-89**
- Filippos II.**, 2. pád Filippa, makedonský král v letech 359-336 př. n. l. **80-81, 83, 85-86**
- Galenos** [galénos], 2. pád Galena (129-asi 200), římský lékař řeckého původu **123**
- Gautama Siddhártha** viz Buddha
- Gracchus**, 2. pád Graccha, celým jménem Tiberius Sempronius Gracchus [tyberijus semprónijus grakchus], jeho mladší bratr Gaius Sempronius Gracchus [gájus], římský politik a autoři některých reforem (zvláště pozemkového zákona) **103, 108**
- Hadrianus** [hadrijánus], 2. pád Hadriana (76-138), původem z Hispánie, římský císař v letech 117-138 **112-113, 123**
- Hamilkar Barkas** (tj. blesk), 2. pád Barky (290-229 př. n. l.), kartaginský vojevůdce **100**
- Hannibal** [hanybal] (247-183 př. n. l., kartaginský vojevůdce, Hamilkarův syn **98, 100-101, 121**
- Haremheb**, egyptský vojevůdce, později faraon Nové říše (koncem 14.-začátkem 13. století př. n. l.) **55**
- Hatšepsovet**, též Hatšepsut, egyptská královna v letech 1479-1457 př. n. l., oficiálně regentka Thutmose III. **54-55**
- Herodes Veliký** [héródés], 2. pád Heroda, král Judeje v letech 37-4 př. n. l. **50**
- Herodotos** [hérodotos], 2. pád Herodota (asi 484-430 př. n. l.), řecký historik původem z Halikarnassu, nazývaný „otec dějepisu“ **51, 77, 85-86**
- Hesiodos** [hésiodos], 2. pád Hesioda (přelom 8. a 7. století př. n. l.), řecký epik původem z Boiotie, zakladatel řeckého didaktického eposu **84**
- Hippias** [hipiás], 2. pád Hippia, athénský tyran, roku 510 př. n. l. vypuzený z Athén **74**
- Hippokrates** [hipokratés], 2. pád Hippokrata (nar. 460 př. n. l.), řecký lékař **87, 91**
- Homéros**, 2. pád Homéra (8. století př. n. l.), podle tradice autor eposů Ilias a Odyssea **68, 74, 81, 85, 87, 91**
- Honorius** [honórius], 2. pád Honoria (nar. 384), římský císař v letech 395-423, syn Theodosia I. **105, 119**
- Horatius**, 2. pád Horatia, celým jménem Quintus Horatius Flaccus [kvintus horácius flakkus] (65-8 př. n. l.), římský básník **95, 110, 122**
- Chammurapi**, starobabylonský panovník v letech 1792-1750 př. n. l. **44-45, 47-49, 51**
- Chattušili III.**, chetitský král v letech 1275-1250 př. n. l. **56**
- Jan Křtitel**, židovský prorok působící ve 20. letech 1. století **115**
- Ježíš Nazaretský** (asi 4 př. n. l.-30 n. l.), hlasatel křesťanství **50, 115-117**
- Jing Čeng** (260-210 př. n. l.), v letech 246-221 př. n. l. král říše Čchin, od roku 221 První svrchovaný císař **135**
- Kambyses** [kambýsés], 2. pád Kambysa, perský panovník v letech 529-522 př. n. l. **56, 75**
- Kchung-fu-c'** viz Konfucius
- Kleisthenes** [kleisthenés], 2. pád Kleisthena, athénský zákonodárce z konce 6. století př. n. l. **75, 80**
- Kleon** [kleón], 2. pád Kleonta († 422 př. n. l.), athénský politik **79**
- Kleopatra VII.**, poslední egyptská panovnice v letech 51-30 př. n. l. **57, 106, 108**
- Konfucius**, čínsky Kchung-fu-c' (Mistr Kchung) (551-479 př. n. l.), tvůrce jednoho z nejstarších a nejdůležitějších čínských filozofických učení **134-135, 139**
- Kyros II. Veliký** [kýros], 2. pád Kyra, perský král z rodu Achaimenovců vládnoucí v letech 559-530 př. n. l. **75, 81**
- Lao**, Lao-c' (Mistr Lao), též Starý Mistr, pololegendární postava z 6.-5. století př. n. l., zakladatel taoismu **135**
- Leonidas** [leónidás], 2. pád Leonida († 480 př. n. l.), spartský král **77**
- Lepidus**, 2. pád Lepida, celým jménem Marcus Aemilius Lepidus [markus émilijus] († 12/13 př. n. l.), římský vojevůdce a politik **107-108**
- Lucretius**, 2. pád Lucretia, celým jménem Titus Lucretius Carus [tytus lukrécijus kárus] (asi 97-55 př. n. l.), římský básník **122**
- Lykurgos** [lykúrgos], 2. pád Lykurga, legendární spartský zákonodárce **71-72, 75**
- Maecenas**, 2. pád Maecenata, celým jménem Gaius Cilnius Maecenas [gájus cilnyjus mécenás] (74/64-8 př. n. l.), římský aristokrat etruského původu **110**
- Mahávira** viz Džina
- Marius**, 2. pád Maria, celým jménem Gaius Marius [gájus márius] (156-86 př. n. l.), římský politik a vojenský velitel **103-104**
- Marcus Antonius** viz Antonius
- Marcus Aurelius** viz Aurelius
- Marobudus**, 2. pád Marobuda, též Marbod, markomanský král z počátku 1. století n. l. **35, 109**
- Meni**, 2. pád Meniho, egyptský faraon na konci 4. tisíciletí př. n. l., legendární sjednotitel Horního a Dolního Egypta **53**
- Mentuhotep II.**, egyptský faraon přibližně v letech 2064-2013 př. n. l., zakladatel Střední říše **54**
- Miltiades** [miltyjadés], 2. pád Miltiada, athénský strategos z řecko-perských válek **77**
- Mithridates VI.** [mitridatés], 2. pád Mithridata (132-63 př. n. l.), pontský král v letech 121-63 př. n. l., původem Peršan **103-105**
- Myron** [myrón], 2. pád Myrona (5. století př. n. l.), řecký sochař působící v Athénách **75, 88**
- Nabopolassar**, novobabylonský panovník v letech 625-605 př. n. l. **45**
- Nabukadnezar II.**, novobabylonský panovník v letech 604-562 př. n. l., Nabopolassarův syn **45-46, 49-50**
- Naevius**, 2. pád Naevia, celým jménem Gnaeus Naevius [gnéus névyjus] (asi 270-201 př. n. l.), římský básník a dramatik **122**
- Nero** [neró], 2. pád Nerona (37-68), v letech 54-68 římský císař **111-112, 115, 117**
- Nerva** (35-98), v letech 96-98 římský císař **112**
- Nikias** [nýkijás], 2. pád Nikia († 413 př. n. l.), athénský politik **79**
- Octavianus** viz Augustus
- Odoaker**, též Odoakar, Odovakar aj. (asi 433-493), germánský velitel v římském vojsku **120**
- Orestes** [orestés], 2. pád Oresta, otec posledního římského císaře **67, 120**
- Ovidius**, celým jménem Publius Ovidius Naso [publijus ovídyjus názó], 2. pád Ovidia Nasona (43 př. n. l.-asi 18 n. l.), římský básník **122**
- Peisistratos**, 2. pád Peisistrata, athénský tyran v 6. století př. n. l. **74-75, 88**
- Perikles** [periklés], 2. pád Perikla (asi 500-429 př. n. l.), tvůrce athénské demokracie **78-79, 91**

- Perseus**, 2. pád Persea, poslední makedonský král v letech 179-168 př. n. l. **83**
- Pilatus**, 2. pád Pilata, celým jménem Pontius Pilatus [poncius pilátus], správce provincie Judeje v letech 26-36 **115-116**
- Pindaros**, 2. pád Pindara (asi 522-431 př. n. l.), řecký lyrik původem z Théb **84**
- Platon** [platón] (427-347 př. n. l.), řecký idealistický filozof, Athéňan **40, 86, 120**
- Plautus**, 2. pád Plauta, celým jménem Titus Maccius Plautus [tytus makcijus] (asi 251-184 př. n. l.), římský autor komedií inspirovaných řeckými autory **123**
- Plutarchos** [plútarchos], 2. pád Plutarcha (asi 50-120), řecký dějepisec a filozof **79, 91, 105, 126**
- Polybios**, 2. pád Polybia (asi 200-120 př. n. l.), řecký historik **81, 85**
- Polykleitos**, 2. pád Polykleita, řecký sochař původem z Argu na Peloponésu, žijící ve 2. polovině 5. století př. n. l. **88-89**
- Pompeius**, 2. pád Pompeia, celým jménem Gnaeus Pompeius Magnus [gnéus pompéjus] (106-48 př. n. l.), římský vojevůdce a politik **105-106, 108**
- Praxiteles** [práxitelés], 2. pád Praxitela, athénský sochař žijící ve 4. století př. n. l. **75, 88-89**
- Ptolemaios I. Soter** [sótér], 2. pád Ptolemaia, vojevůdce Alexandra Makedonského, zakladatel ptolemaiovské dynastie v Egyptě **56, 82**
- Ptolemaios XIII.**, faraon z ptolemaiovské dynastie, bratr Kleopatry VII. **57, 106**
- Pythagoras** [pýthagorás], 2. pád Pythagora (6. století př. n. l.), řecký filozof původem ze Samu **86-87, 91**
- Ramesse II. Veliký**, nejvýznamnější faraon Nové říše v letech 1279-1212 př. n. l. **55-56, 61**
- Ramesse III.**, faraon Nové říše přibližně v letech 1185-1153 př. n. l. **56**
- Romulus**, legendární zakladatel Říma **94, 99, 122, 126**
- Romulus**, celým jménem Romulus Augustus [rómulus], 2. pád Romula Augusta, poslední římský císař **120**
- Sappho** [sappfó] (přelom 7. a 6. století př. n. l.), řecká lyrička původem z Lesbu **84**
- Sargon**, zakladatel akkadské říše a její vládce v letech 2334-2279 př. n. l. **42, 45**
- Sargon II.**, novoasyrský panovník v letech 721-705 př. n. l. **43**
- Saul** z rodu Benjamin, první král Izraele (asi 1020 př. n. l.) **49**
- Scipio**, 2. pád Scipiona – Publius Cornelius Scipio Maior [publijus kornélijus scipió major] (236-184 př. n. l.), římský politik a vojevůdce, Publius Cornelius Scipio Minor (185-129 př. n. l.), římský politik a vojevůdce, dobyvatel Kartága **101**
- Seleukos I. Nikátor**, 2. pád Seleuka, vojevůdce Alexandra Makedonského, zakladatel dynastie Seleukovců v Sýrii **82, 131**
- Seneca**, 2. pád Seneky, celým jménem Lucius Annaeus Seneca Minor [lucijus anéus seneka] (4 př. n. l.-65 n. l.), římský politik, filozof a básník, původem Hispánec **111, 123**
- Septimius Severus** [septymijus], 2. pád Septimia Severa, zakladatel dynastie Severovců původem z Afriky, vládl v letech 193-211 **96**
- Servius Tullius**, 2. pád Servia Tullia, podle římské tradice předposlední římský král etruského původu, postava zřejmě legendární, vládnoucí údajně v letech 578-534 př. n. l. **95-96**
- Sofokles** [sofoklés], 2. pád Sofokla (497-406 př. n. l.), řecký dramatik původem z Attiky, z jehož asi 120 her se zachovalo 7 tragédií **85**
- Sokrates** [sókratés], 2. pád Sokrata (469-399 př. n. l.), řecký filozof, Athéňan **75-76, 86-87**
- Solon** [solón], athénský zákonodárce z přelomu 7. a 6. století př. n. l. **71, 74-75**
- Spartacus**, vůdce povstání otroků ve starém Římě v letech 73-71 př. n. l. **104-105, 108**
- Sulla**, celým jménem Lucius Cornelius Sulla [lucijus kornélijus] (138-78 př. n. l.), římský vojevůdce a politik **103-105, 107-108, 122**
- Šalomoun** z kmene Juda, izraelský král v letech 961-922 př. n. l. **49-50**
- Šimon Bar Kochba** („syn hvězdy“), vůdce protiřímského povstání v Judeji v letech 132-135 **50**
- Tacitus**, 2. pád Tacita, celým jménem Publius Cornelius Tacitus [publijus kornélijus] (asi 55-120), římský historik **35, 111, 122, 126**
- Terentius**, 2. pád Terentia, celým jménem Publius Terentius Afer [publijus terencijus áfer] (asi 190-159 př. n. l.), římský dramatik, autor komedií **123**
- Thales z Milétu** [thálés z Milétu], 2. pád Thaleta (6. století př. n. l.), řecký filozof a matematik **86-87, 91**
- Themistokles** [themistoklés], 2. pád Themistokla, athénský politik v první polovině 5. století př. n. l. **77-78**
- Theodosius I. Veliký** [theodózijus], 2. pád Theodosia (347-395), poslední římský císař, který vládl celému impériu, původem Hispánec **91, 119**
- Thukydidés** [thúkýdidés], 2. pád Thukydidida (460-400 př. n. l.), řecký historik původem z Athén, zakladatel vědecké historie **85, 91**
- Thutmose III.**, egyptský faraon Nové říše v letech 1479-1424 př. n. l. (samostatně od roku 1457) **54-55**
- Tiberius** [tybérijus], 2. pád Tiberia (42 př. n. l.-37 n. l.), v letech 14-37 římský císař **110-111**
- Titus**, 2. pád Tita, celým jménem Titus Flavius Vespasianus [tytus flávijus vespaziánus] (39-81), v letech 79-81 římský císař **111-112**
- Traianus** [trajánus], 2. pád Traiana (53-117), první římský císař neitalského původu (Hispánec), vládnoucí v letech 97-117 **112-114, 124, 126**
- Tutanchamon**, faraon Nové říše ve 2. polovině 14. století př. n. l. **55-56**
- Vardhamána** viz Džina
- Vercingetorix**, 2. pád Vercingetoriga, galský náčelník z kmene Arvernů, roku 52 př. n. l. vůdce povstání proti Caesarovi **106**
- Vergilius**, 2. pád Vergilia, celým jménem Publius Vergilius Maro [publijus vergilijus máró] (70-19 př. n. l.), římský básník **94, 110, 122, 126**
- Vespasianus**, 2. pád Vespasiana, celým jménem Titus Flavius Vespasianus [tytus flávijus vespaziánus] (9-79), v letech 69-79 římský císař **111-112**
- Xenofon** [xenofón], 2. pád Xenofonta (asi 430-355 př. n. l.), řecký filozof a básník, Athéňan **44, 51, 72, 76, 81, 85, 87**
- Xerxes** [xerxés], perský král z dynastie Achaimenovců vládnoucí v letech 485-465 př. n. l. **77-78, 81**

Výslovnost a skloňování řeckých a římských mytologických jmen

Afrodita [afrodíta], řecká bohyně lásky

Agamemnon [agamemnón], mykénský panovník, velitel Řeků před Trojou

Achilleus, 2. pád Achillea, nejvýznamnější řecký hrdina před Trojou, zranitelný pouze na patě (odtud označení „Achillova pata“ pro slabé místo)

Aither [aithér], vzduch

Andromache [andromaché], 2. pád Andromachy, manželka trojského prince Hektora

Andromeda, etiopská princezna, kterou před mořským netvorem zachránil Perseus

Apollon [apollón], řecký bůh umění a lékařství

Apollo, 2. pád Apollona, římská obdoba řeckého Apollona

Ares [árés], 2. pád Area, řecký bůh války

Artemis, 2. pád Artemidy, řecká bohyně lovu, dcera Dia a bohyně Leto

Asklepios [asklépijos], 2. pád Asklepia, řecký bůh lékařství

Astyanax, 2. pád Astyanakta, syn Hektora a Andromachy, zavražděn Řeky

Átreus, 2. pád Átreia, bratr Thyestův, otec Agamemnona a Menelaa

Augeias [augejás], 2. pád Augeia, elidský král, účastník výpravy Argonautů; vyčistit jeho chlévy bylo jedním z Heraklových úkolů

Demeter [démétér], 2. pád Demetry, řecká bohyně úrody

Diana, římská bohyně lovu, obdoba Artemidy

Dionýsos, 2. pád Dionýsa, řecký bůh vína

Eros [érós], 2. pád Erota, řecký bůh lásky

Erinye [erínyje], bohyně pomsty

Europe [európě], 2. pád Europy, foinická princezna, kterou Zeus v podobě býka odnesl na Krétu

Eurystheus, 2. pád Eurysthea, mykénský král, který zadával Heraklovi dvanáct úkolů

Gaia [gája], řecká bohyně – země

Hádes [hádés], 2. pád Háda, řecký bůh podsvětí

Hefaistos [héfajstos], 2. pád Hefaista, řecký bůh – kovář

Herakles [héraclés], 2. pád Herakla, řecký mytologický hrdina, Diův syn

Hektor [hektór], trojský princ, syn krále Priama, nejstatečnější obránce Troje

Helena, manželka spartského krále Menelaa, kterou unesl trojský princ Paris; příčina trojské války

Hemera [héméra], den

Hestia [hestiá], řecká bohyně domácího krbu

Héra [hérá], nejvyšší řecká bohyně, manželka Diova

Hermes [hermés], 2. pád Herma, řecký bůh poutníků, zlodějí a obchodníků

Hypnos, 2. pád Hypna, řecký bůh spánku, spánek

Chaos, 2. pád Chaosu, prázdno, zmatek

Charon [chárón], v řecké mytologii převozník do říše mrtvých přes řeku Styx

Iason [jásón], vůdce výpravy Argonautů pro zlaté roundo

Ifigenie [ífigenie], dcera krále Agamemnona obětovaná za zdar výpravy proti Troji

Iuno, 2. pád Iunony, nejvyšší římská bohyně, manželka Iovova

Iupiter, 2. pád Iova i Iupitera, nejvyšší římský bůh

Kronos, 2. pád Krona, jeden z Titánů, syn Urana a Gaie, otec Dia a dalších bohů

Kerberos, 2. pád Kerbera, tříhlavý pes střežící vchod do podsvětí

Leto [létó], 2. pád Lety, řecká bohyně, matka Apollona a Artemidy

Machaon [macháón], syn Asklepiův, lékař Řeků bojujících před Trojou

Mars, 2. pád Marta, římský bůh války

Menelaos [meneláos], 2. pád Menelaa, spartský král, jehož ženu Helenu unesl trojský princ Paris

Minos [mínós], 2. pád Minoa, mytický krétský panovník, po němž se nazývá starověká krétská kultura minojská [mínójská]

Minotauros [mínótauros], 2. pád Minotaura, bájná obluda s lidským tělem a býčí hlavou

Nestor [nestór], nejstarší účastník řecké výpravy k Troji

Nyx, 2. pád Nykty, noc

Oidipus [oidipús], 2. pád Oidipa, mytologický thébský vladař

Odysseus, 2. pád Odyssea, nejvychytralejší Řek před Trojou, proslul svým strastiplným návratem domů

Orestes [orestés], 2. pád Oresta, syn Agamemnona; poté, co zabil matku, aby pomstil otcovu vraždu, jej pronásledovaly Erinye

Paris, 2. pád Parida, trojský princ, unesl ženu spartského krále Helenu, čímž vyvolal trojskou válku

Pelops, 2. pád Pelopa, syn Tantalův, král Elidy a později celého poloostrova, který se po něm nazývá Peloponés

Perseus, 2. pád Persea, řecký mytologický hrdina, Diův syn

Pontos, 2. pád Pontu, moře

Poseidon [posejdón], řecký bůh vodstva

Priamos, 2. pád Priama, trojský král

Proitos, 2. pád Proita, vládce Tiryntu

Prometheus [prométheus], 2. pád Promethea, syn jednoho z Titánů

Styx, 2. pád Stygu, jedna ze čtyř podsvětních řek

Tantalos, 2. pád Tantala, Diův syn, lýdský král, za urážku bohů svržený do Tartaru

Tartaros, 2. pád Tartaru, část podsvětí, kde trpí stíny provinilců

Thanatos, 2. pád Thanata, smrt, bůh smrti

Theseus [théseus], 2. pád Thesea, mytologický athénský hrdina, přemožitel Minotaura

Thyestes [thyestés], 2. pád Thyesta, bratr Átreův

Uranos [úranos], 2. pád Urana, nebe

Zeus, 2. pád Dia, nejvyšší řecký bůh

DĚJEPIS 1

PRO GYMNÁZIA A STŘEDNÍ ŠKOLY

PRAVĚK A STAROVĚK

PhDr. Miroslav Popelka, CSc., PhDr. Veronika Válková

Autor koncepce řady dějepisných učebnic prof. PhDr. Petr Čornej, CSc.

Graficky upravil Václav Hanuš

Mapy vytvořil Josef Spurný

Vydalo v Praze 2004 SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost,

Bělehradská 47, 120 00 Praha 2

Odpovědná redaktorka PhDr. Milana Čechurová

Výtvarný redaktor Václav Hanuš

Technická redaktorka Marcela Jirsová

Grafické zpracování obálky a sazba Michal Špatz

Tisk a vazba Tiskárna Libertas, a. s., Drtinova 10, 150 00 Praha 5

Počet stran 144

Dotisk 1. vydání

Cena 149 Kč

ISBN 80-7235-145-1

55581

Učebnice si můžete objednat na adrese:

SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost,

Ostrovní 30, 110 00 Praha 1, tel./fax 224 931 447, e-mail: spn@spn.cz, www.spn.cz

nebo

Expediční středisko FORTUNA, 251 70 Čestlice 108,

tel. 272 680 975, 272 680 978, fax 272 680 976, bezplatné faxové číslo 800 137 591

Učebnice si můžete zakoupit na adrese:

Centrum učebnic CZ, s. r. o., Ostrovní 30, 110 00 Praha 1,

tel./fax 224 931 451

Tato publikace je první částí čtyřdílné řady učebnic dějepisu pro čtyřletá gymnázia. Je zpracována podle platných osnov a plně vyhovuje **Katalogu požadavků ke společné části maturitní zkoušky z dějepisu**. Připravuje tak studenty na státní maturitu i k přijímacím zkouškám na vysoké školy humanitního zaměření.

Nejdůležitější charakteristikou celého projektu učebnic je paralelní výklad světových a národních dějin.

Vzhledem ke svému pojetí a struktuře učiva naleznou učebnice uplatnění nejen na gymnáziích, ale i na dalších typech středních škol.

Pro nižší ročníky víceletých gymnázií doporučujeme obdobnou řadu Dějepis pro 6. až 9. ročník ZŠ a odpovídající ročníky víceletých gymnázií.

55581

Běžná cena 149,00 Kč
03806 03806
270819-28/52 CS491000 97.51459
2160705407905 7/31 0057061 CZE
Dějepis pro gymnázia 1
UOL/Středoškolská vyuka/Jiné předměty M?

ISBN 80-7235-145-1

9 788072 351459